

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI**

ZİYA PAŞA'NIN HÜRRİYET GAZETESİNDEKİ YAZILARI (1868-1870)

Doktora Tezi

Mehtap ÖZBEY

Ankara 2024

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

ZİYA PAŞA'NIN HÜRRİYET GAZETESİNDEKİ YAZILARI (1868-1870)

Doktora Tezi

Mehtap ÖZBEY

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Hamiyet Sezer FEYZİOĞLU

Ankara 2024

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI**

ZİYA PAŞA'NIN HÜRRİYET GAZETESİNDEKİ YAZILARI (1868-1870)

Doktora Tezi

**Tez Danışmanı
Prof.Dr. Hamiyet Sezer FEYZİOĞLU**

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ

Adı ve Soyadı

- 1- Prof. Dr. Hamiyet SEZER FEYZİOĞLU**
- 2- Prof. Dr. Mehmet SEYİTDANLIOĞLU**
- 3- Prof. Dr. Bekir KOÇ**
- 4- Prof. Dr. Necdet HAYTA**
- 5- Doç. Dr. Tülay ERCOŞKUN**

Tez Savunması Tarihi

08.08.2024

TÜRKİYE CUMHURİYETİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne,

Prof. Dr. Hamiyet Sezer FEYZİOĞLU danışmanlığında hazırladığım “**Ziya Paşa'nın Hürriyet Gazetesi'ndeki Yazıları (1868-1870) (Ankara.2024)**” adlı doktora tezindeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu, başka kaynaklardan aldığım bilgileri metinde ve kaynakçada eksiksiz olarak gösterdiğimi, çalışma sürecinde bilimsel araştırma ve etik kurallarına uygun olarak davrandığımı ve aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

01.10.2024

Mehtap ÖZBEY

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	i
KISALTMALAR	iii
ÖNSÖZ	iv
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	15
1.1. Osmanlı Devleti'nde Basın Yayın Faaliyetleri.....	15
1.2. Ziya Paşa'nın Hayatı ve Eserleri	23
1.2.1. Ziya Paşa'nın Edebi Şahsiyeti	39
1.2.2. Tanzimat Aydını Olarak Ziya Paşa ve Yeni Osmanlılar	45
1.2.3. Ziya Paşa'nın Gazetecilik Hayatı ve Hürriyet Gazetesi'nin Çıkarılması	51
İKİNCİ BÖLÜM	63
2.1. Ziya Paşa'nın Hürriyet Gazetesi'nde Yazdığı Yazılar	63
2.1.1. Meclisler ve Mahkemeler ile İlgili Yazıları	71
2.1.2. Maliyenin Durumu ve Avrupa'dan Alınan Borçlar ile İlgili Yazılar	91
2.1.3. Ziya Paşa'nın Rüyası	117
2.1.4. Girit Meselesi	123
2.1.5. Ali Paşa ile İlgili Düşünceleri.....	135
2.1.6. Yeni Osmanlıların Amacı ve Ziya Paşa'nın Hürriyet ile İlgili Görüşleri... ..	139
2.1.7. Şiir ve İnşa Makalesi	148
2.1.8. Mısır Meselesi	154
a. Mısır İdaresi.....	154
b. Mısır Meselesinin Çözülememesinin Sebepleri	158
c. İsmail Paşa'nın Bağımsızlık Mücadelesi ve Mısırda ki Siyasi Olaylar.....	162
d. Mısırda Demiryolu ve Süveyş Kanalı ile ilgili Konulara Dair	167
e. Mısır İdaresindeki Problemler ve Ali Paşa'nın Etkisi	173
2.1.9. Tanzimat ile İlgili Görüşleri ve Eleştirileri.....	198
2.1.10. Devlet işlerindeki Aksaklıklara Siyasi ve Sosyal Konulara Dair Yazıları	208
2.1.11. Yunan Karadağ ve Memleketeyn Meseleleri ve Balkanların Elden Çıkması.....	231
2.1.12. Gazetede Yer Verilen Dönemin Başlıca Olayları ile İlgili Haberler.....	240
2.1.13. Müslümanların Din Değiştirmesi ile Alakalı Yazı	246

2.1.14. Cumhuriyet İdaresi ile İlgili Görüşleri	249
2.1.15. Çerkes Muhacirleri Problemi	257
2.1.16. Hürriyet Gazetesini Alacak Olanlara Bilgilendirme	261
2.1.17. Osmanlı Devletinde Eğitimin gerileme sebepleri.....	266
2.1.18. Şehir Postalarının Durumu	276
2.1.19. Fuat Paşa'nın Vasiyetnamesi ve Ziya Paşa'nın Fuat Paşa ile ilgili Düşünceleri.....	281
2.1.20. Sefaretler-Elçilikler	283
2.1.21. Şark Meselesi.....	283
2.1.22. Avrupa Devletleri ve Osmanlı Devleti Arasındaki Farklar	285
2.1.23. Devletin Gerileme Sebepleri	292
2.1.24. Osmanlı Devleti'ni Dağılmaktan Kurtarmak için Öneriler	296
2.1.25. Yüzüncü son sayı.....	299
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	305
KAYNAKÇA.....	311
EKLER	324
EK-1: Hürriyet gazetesi sayı 70.....	324
EK-2: Hürriyet gazetesi sayı 94.....	328
EK-3: Hürriyet gazetesi sayı 100.....	332
ÖZET	337
ABSTRACT	342

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı Geçen Eser
a.g.m.	: Adı Geçen Makale
bkz.	: Bakınız
ev.	: Çeviren
der.	: Derleyen
ed.	: Editör
haz.	: Hazırlayan
no.	: Numara
ss.	: Sayfa Sayısı
tdvia.	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
ttk.	: Türk Tarih Kurumu
yay.	: Yayınevi

ÖNSÖZ

Osmanlı Devleti 19.yüzyıla girerken, Tanzimat Devri ile başlayan fikir ve düşünce hayatında Tanzimat yeniliklerini halka doğru genişletmeye çalışan Yeni Osmanlılar adıyla oluşturulan cemiyet ile karşılaşıyoruz. Bu cemiyetin yürüttüğü faaliyetler Tanzimat sürecinin devamı niteliğinde olan I. Meşrutiyet ve II. Meşrutiyet olarak adlandırdığımız siyasi rejim ihtilali olarak bilinen dönemlerin alt yapısını oluşturan örgütlü bir muhalefettir. Yeni Osmanlıların başlattığı bütün bu siyasi, fikri ve fiili hareketin en büyük ve temel amacı Osmanlı Devleti’ni dağılmaktan kurtaracak çareler bulmak ve bu çareleri ararken kamuoyu oluşturmaktı. Bu sebeple yaptıkları bütün faaliyetleri halka bildirmek en önemli amaçları oldu. Bunu başarabilmek için kendi dönemlerinin en etkili iletişim aracı olan basını ve gazeteleri kullandılar. Osmanlı Devleti’nde matbaanın gelişim süreci biraz yavaş olsa da 19. yüzyılda bu açığı kapatırcasına çok sayıda yayın karşımıza çıkıyor. İlk Türkçe gazete örneğini “*Vekayi-i Mısriyye*” adıyla Mısır’da çıkarılan gazete olarak görsek de Babîâli İstanbulu’da bundan geri kalmayacak, arka arkaya birçok gazete çıkarılmaya başlanacaktı. “*Takvim-i Vekayi*”, “*Ceride-i Havadis*”, Agâh Efendi’nin “*Tercüman-ı Ahvali*” ilk etapta çıkarılan gazeteler olarak karşımıza çıkıyor. Ancak bunlar arasında ilk muhalefet gazetesi olarak anılan *Muhbir’in* ve *Muhbir’den* sonra çıkarılan *Hürriyet* Gazetesi’nin ayrı bir yeri vardır. Mustafa Fazıl Paşa’nın daveti üzerine Avrupa’ya giden Yeni Osmanlılardan Ziya Paşa, Namık Kemal ve Ali Süavi aralarında aldıkları karar doğrultusunda ilk etapta *Muhbir Gazetesi’ni*, *Muhbir* kapandıktan sonra *Hürriyet* Gazetesi’ni yayınlamaya başladılar. Namık Kemal’in 63. sayıda gazeteden ayrılması ile Ziya Paşa yüzüncü sayıya kadar gazeteyi tek başına yayınlamayı başardı. Gazete, yazıları ile Osmanlı’nın kurtuluşu için yol haritası çizen, kurtuluş reçeteleri veren ve neredeyse bütün devlet kurumları ve devrin olaylarının yer aldığı bir gazete oldu.

Hürriyet Gazetesi'nde yer alan yazılara baktığımız zaman Abdülaziz döneminin siyasi ve toplumsal konularından tutun da elden çıkan topraklara kadar birçok farklı konuda bilgi verir. *Hürriyet* Gazetesi muhalif, ihtilalci ve kamuoyu oluşturmaya yönelik yapısı ile dönemin olaylarını analiz ederek içinde buldukları zamanı değerlendirir. Babîâli'ye karşı sert eleştirileri korkusuzca dile getirir. Osmanlı tarihi boyunca daha önce hiç bu kadar yüksek sesle ve örgütlü bir şekilde hükümete karşı eleştiri yapılmadığı için gazete yazıları Babîâli tarafından tepki ile karşılanmış ve kapatılması için çok çaba harcanmış olsa da başarılı olunamamıştır. Yeni Osmanlıların düşünceleri ilk defa toplu bir şekilde bir matbuatta ifade edilmiş ve dönemin olayları detaylı bir şekilde verilmiştir. Gazeteyi birlikte çıkaran Namık Kemal ve Ziya Paşa dönemin önemli aydınları mürekkep yalamış sivri kalemleridir. Gazete 1868-1870 yılları arasında toplam yüz sayı olarak yayınlanmış önemli bir siyaset ve fikir gazetesidir. Gazete'de yer alan konulara Ziya Paşa'nın kaleme aldığı konular özelinde bakacak olursak, siyasi konular, hürriyetin tanımı, meclis meselesi, eğitim ve ilim ile ilgili bölümler, Çerkes meselesi, Yunan meselesi, Karadağ meselesi, Girit meselesi, İzmir ıslahhanesi ve maarifi ile ilgili konular, Memleketeyn'nin durumu, Tanzimat, Mısır meselesi, Borçlar konusu, Yeni Osmanlıların amacı, Ali Paşa ile ilgili düşünceleri, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu durum, Şehir postalarının durumu, Ziya Paşa'nın başlı başına müstakil olarak kaleme aldığı konulardır. Tabi Babîâli'nin ve Ali Paşa'nın bütün sayı ve konuların içerisinde eleştirilmesi ayrı bir başlık olmasa da gazetede hayli yer işgal eder. Tezi hazırlarken Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyılda genel durumu, Ziya Paşa'nın biyografisi, Tanzimat Dönemi, Yeni Osmanlılar ve Osmanlı'da basın-yayın konuları elden geldiğince incelenmiş ve gerekli görülen yerler teze dâhil edilerek yer vermeye çalışılmıştır. Özellikle Ziya Paşa'nın yazdığı makaleleri günümüz Türkçesine çevirip tam manasını anlamak için farklı sözlüklere de başvurulmuş olup tezin konusuna uygun içerik oluşturulmaya çalışılmıştır.

Tez konusunu belirlerken ve yazımı esnasında değerli görüş ve önerilerini esirgemededen çalışmanın her aşamasında beni destekleyen çok kıymetli hocam Prof. Dr. Hamiyet SEZER FEYZİOğLU'na, tez izleme komitesinde yer alan ve tez yazım sürecinde katkılarını sunan görüş ve önerilerini esirgemeyen Prof. Dr. Mehmet SEYİTDANLIOğLU'na, Prof. Dr. Bekir KOÇ'a ve Prof. Dr. Necdet HAYTA'ya, Tülay ERCOŞKUN'a teşekkürü bir borç bilirim. Tez yazım aşamasında büyük bir sabır ve özveri ile bana destek veren aileme bütün süreç boyunca büyük sabır ve ilgisi ile beni yalnız bırakmayan kıymetli eŐime ayrıca teşekkür ederim.

GİRİŞ

Osmanlı Devleti 19. yüzyıla girerken siyasi ve sosyal kurumları yıpranmış olarak girdi. Yıpranan devlet kurumlarını tekrar düzenlemek bazılarını tamamıyla kaldırmak ya da yerine yeni kurumlar oluşturmak için büyük çabalar sarf edildi. Ziya Paşa'nın doğduğu yıllar ve devletin içinde bulunduğu siyasi ve toplumsal şartlara bakıldığında Ziya Paşa'nın hangi zorluklarla karşılaştığını ve bir Osmanlı aydını olarak önceliklerinin neler olduğunu daha iyi anlarız. Osmanlı devlet adamları yaşanan problemlerle başa çıkabilmek için uzun bir süre askeri yenileşme üzerine durmuşlardır. Islahatların askeri alanda başlamasının sebebi ise Batı ile aralarındaki farkı ilk olarak anladıkları yer savaş alanları olmuştur. Osmanlı bürokrasisi 15. ve 16. yüzyıllara kıyasla çok fazla büyüyüp karmaşıklaşmıştı. Klasik dönemde yeterli gelen birçok kurum 18. ve 19. yüzyıllarda ihtiyaçlara cevap veremez oldu. Bunun en önemli sebeplerinden biriside Osmanlı Devleti'nin dünya ile olan özellikle Avrupa ile iletişim ağının eksik oluşu yani daha doğru bir ifade ile iletişim yetersizliği idi.¹

17. yüzyıla gelinceye kadar Osmanlı'nın Batıdan üstün olduğuna dair inancı tamdı ne zamanki askeri alanda üst üste yenilgiler almaya başladı fikri değişti. Kanuni'den sonra gelen devlet adamları bu çıkmazı aşmak için büyük çaba gösterdiler. Genç Osman, IV. Murat ve Köprülü ailesi askeri alanda yenileşmeye giderek sorunu çözmeye çalışsa da fayda sağlanamadı. Lale Devri Osmanlı'nın yüzünü Avrupa'ya dönmeye başladığı ilk yer ve zaman olması bakımından önemlidir. Lale Devrinde bazı yenilikler yapılmış ancak ihtiyaca tam anlamıyla cevap verilememiştir. I. Mahmut, III. Mustafa, I. Abdülhamit dönemlerinde yabancı uzmanlar getirilerek askeri alanda bazı yenilikler yapılmışsa da bu yenilikler yetersiz oldu. 1789 senesine geldiğinde artık tahtta III. Selim vardı. Başlattığı yenileşme hareketini yürürlüğe koydu. Fakat Kabakçı Mustafa isyanı ile Nizam-ı Cedid yenilikleri sekteye uğradı. III. Selim'in tahta geçtiği

¹ Ali Akyıldız, *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*, İletişim Yayınları, İstanbul 2004, s.20-21.

zamanın Fransa’da ihtilal yıllarıdır ve bütün Avrupa’yı birçok yeni fikirle etkisi altına aldı. Fransa’da esen rüzgâr Osmanlı coğrafyasında da tez vakitte etkilerini gösterdi. Selim’in ölümü ile II. Mahmut’un tahta çıkışı Tanzimat Döneminin alt yapısını oluşturacak çok önemli yenilikler ve reformlara zemin hazırladı.² Bütün kurumlarıyla bir değişim ve dönüşüm sürecine giren Osmanlı Devleti’ndeki en önemli kurumlardan birisi 1821’de kurulmuş olan Babiâli Tercüme odasıdır. Bu odanın o güne kadarki görevi Fenerli Rumların tekelinde olan tercümanlık işiydi ama bundan sonra artık Müslüman Osmanlılara Fransızca öğretmek gibi bir görev üstleniyordu.³

III. Selim ile başlayan askeri alanda değişim ve yenileşme süreci II. Mahmut ile devam ederken yeniçeri ocağının ortadan kaldırılması üzerine Osmanlı Devleti’nin bütün kanunlarında ve mevzuatında acil bir yenileşme hareketi artık zorunlu hale geldi. Artık dine, hükümete ve orduya hatta adliye ve ziraata kadar kesintisiz bir ıslahat süreci gündeme gelmiş ve bunlara yönelik kalıcı bir program hazırlanmak istenmiştir. Ancak bütün bunlardan önce maliyenin düzeltilmesine yönelik tedbirler de gündeme gelmeye başladı. Durum öyle bir hal almıştı ki Sultan Mahmut aldığı hiçbir tedbirin yeterli olmadığını görmekte gecikmedi. Rusya ile olan problemler, Mısır’da Mehmet Ali Paşa sorunu, Hristiyan tebaanın hareketliliği ve yaşanan birçok problem bazı düzenlemeleri mümkün kılmadı.⁴

Osmanlı Devleti 19. Yüzyıl’da Fransız İhtilalinin milliyetçilik etkileri İngiltere, Fransa, Rusya gibi devletlerin sürekli olarak Osmanlı Devleti’ne bağlı azınlıkların milliyetçilik duygularını kışkırtarak hareket etmeleri sebebiyle büyük bir karışıklığa doğru sürükleniyordu. Özellikle 1804 -1817 yılları arasında başlayan Sırp isyanı, daha sonra hemen ardından 1821-1830 yıllarında başlayıp devam eden Yunan isyanı, Fransa’nın karışıklıktan faydalanıp Cezayir’i işgal etmesi, yine İran ile başlayan savaş

² *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I. Cilt*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2004, s.6.

³ Carter V. Findley, *Kalemiyeden Mülkiyeye Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2011, s.142.

⁴ Eduard Philippe Engelhardt, *Türkiye ve Tanzimat*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2017, s.33.

süreci (1821-1823) bütün bunlar olurken aynı anda Mısır valisi Mehmet Ali Paşa'nın çıkardığı isyanla (1831-1841) beraber Osmanlı Devleti çok zor durumda kaldı.⁵ 19. yüzyıldaki bütün Osmanlı aydınlarının devleti kurtarmak için çareler aradığı ve yenileşme hareketlerine ağırlık verdikleri bir dönemdir. Devletin eski güçlü günlerine dönebilmesi için farklı iki görüş vardı bunlardan ilki Ahmet Cevdet Paşa ile Ahmet Vefik Paşa'nın savunduğu Osmanlı'nın eğitimde yapacağı yenilikler ile kurtulacağıdır. Diğer görüş ise devletin bütün sorunlarının çözülebilmesi için kötü gidişatı durduracak çareler arayan ve sorunların çözülebilmesini sağlayacak kişiler olarak kendilerini gören Yeni Osmanlı hareketidir. Bu hareketin birer üyesi olan Namık Kemal, Ali Süavi ve Ziya Paşa'nın savunduğu ve üstünde durdukları en önemli konu hürriyet meselesi ve kamu vicdanıdır. Onlara göre hürriyeti ülkeye egemen kılacak en önemli şey meşrutiyet idaresinin getirilmesidir. Çünkü bu genç Tanzimat adamları meşrutiyetin ilanının bütün problemleri çözeceğine inanmışlardır.⁶

II. Mahmut 1826 senesinde yeniliklerin karşısında olan padişah, sadrazam ve diğer devlet adamları için tehlike yaratan yeniçeri ocağını kaldırdı. Bu tarih itibari ile yenilik hareketlerini başlattığı kurum ve idari yapılardaki değişimler kendisinden sonra gelen haleflerine yol gösterici oldu. Bakanlıklar kurması sadrazamlığı başvekalâte çevirmesi ile kurumlar arasında iş bölümü yapıldı. Batı tarzı kanunlar ve yönetmelikler hazırlanmaya çalışılması ile örgütlü bir yenilik hareketi başlatıldı.⁷

II. Mahmut 1836'da Hariciye Nezaretini kurdu. Reisülkütuba "Hariciye Nazırı" unvanı verdi. Başlattığı bu yenilik kendisinden sonra Abdülmecit döneminde de devam etti. Dış ilişkilerde yaşanan gelişmeler Tercüme Odasının önemini de arttırdı. Bu oda elit zümrenin yetiştirilmesinde en önemli görevi üstlendi. Mülkiye memurlarının sayısı

⁵ Rifat Üçarol, *Siyasi Tarih*, Der Yayınları, İstanbul 2015, s.152-214.

⁶ Bilge Ercilasun, *Ziya Paşa*, Ankara 2007, s. 99-100.

⁷ Sina Akşin, *Mustafa Reşid Paşa ve Dönemi Semineri Bildirileri*, Akçağ Yayınları, Ankara 1985, s.4.

artıkça bu odada çalışan mülkiyelilerin çoğu Yeni Osmanlılar olarak anılmaya başlandı.⁸

Yaşanan olumsuz gelişmeler devleti ve halkı yıpratırken Osmanlı Devleti kendi içinde bu durumdan kurtulmanın çarelerini Avrupa'dan ilham alarak, Tanzimat olarak adlandırdığımız programlı bir yenilik ve kültür hareketini başlattı. Tanzimat Osmanlı'nın kurumlarında meydana gelen gerilemenin nedenlerini ararken ilerleme yönünden doğan ıslahattır. Yıpranan kurumları iyileştirme çabasıdır. Avrupalı olma yolunda atılan ilk adım olması bakımından önemlidir. Islahatların uygulandığı bu ilk dönem 1839-1876 yıllarını kapsar. Tanzimat Fermanının ilan edilmesi Abdülmecit (1839-1861) dönemine tekabül eder ama alt yapısı ve hazırlık aşamasının II. Mahmut döneminde oluşmaya başladığını unutmamak gerekir. II. Mahmut döneminin Batı tarzı yenileşme alt yapısının da III. Selimle başlayan Nizam-ı Cedid hareketi olduğunu söylemekte fayda vardır.⁹ Tanzimat Dönemi Osmanlı bürokrasisi için çok önemli bir dönüm noktası olmuştur, bu devirde özellikle memur zümresine dayanan sivil bürokrasi eskinin yerini alarak artık yönetimde söz sahibi olmaya başladı. 19. yüzyılda Kalemîye sınıfının yükselişi de Osmanlı Devleti için artık hiçbir şeyin eskisi gibi olmayacağını önemli bir göstergesiydi.¹⁰

II. Mahmut'un ölümü üzerine yerine oğlu Abdülmecit geçti ve babasının yarım bıraktığı işleri yapmaya koyuldu. O dönem hem Hariciye Nazırı hemde Londra'da elçilik görevinde bulunan Mustafa Reşit Paşa daha sonra İstanbul'a dönünce kendisinin kaleme aldığı "*Tanzimat Fermanı 3 Kasım 1839'da*" devlet adamlarının Padişah'ın ve yabancı elçilerinde hazır bulunduğu bir törenle Gülhane Parkı'nda okundu. Böylece "*Tanzimat Dönemi*" olarak adlandırılan dönem başlamış oldu.¹¹ Tanzimat hareketi başlarken bunu sadece yenileşme olarak değerlendirmek eksik olur çünkü bu hareket

⁸ Taceddin Kayaoğlu, *Osmanlı Hariciyesinde Gayr-i Müslimler (1825-1925)*, Türk Tarih Kurumu Ankara 2013, s.18.

⁹ Rifat Üçarol, *a.g.e.*, İstanbul 2015, s.215.

¹⁰ Ali Akyıldız, *a.g.e.*, s.45.

¹¹ Rifat Üçarol, *a.g.e.*, s.217.

Avrupa ile uyumlu olma stratejisi belki de zorunluluğu idi. Osmanlı maliyesinin kötü olması sebebi ile Avrupa'nın kapısına gidip borç alma geleneğinin başlamış olması Avrupa'ya şirin görünmeyi gerektirdi. Tanzimat'ı sadece bir garplılaştırma hareketi olarak düşünmek de eksik olur. Tanzimat iktisadi ve içtimai kökleri çürümeye başlamış olan bir devletin yeni kurallarla yeniden kurma çalışmasıdır ve bunu yaparken ileri siyasi ve iktisadi temellere dayandırmak gerekti.¹²

Tanzimat yenilikleri aynı zamanda Avrupa kamuoyunu ve Avrupa hükümetlerini de siyasi anlamda kazanma amacı taşır. Avrupa'nın takdirini kazanma düşüncesi çok önemlidir. 19. yüzyılda Avrupa'dan alınan borçlar Osmanlı Devleti'nin en önemli para kaynaklarından birisi olduğu için Avrupa'ya iyi görünme stratejisi devlet politikası haline geldi. Ziya Paşa'nın *Hürriyet Gazetesi*'nde en çok eleştirdiği konuların başında gelen Avrupa'dan alınan borçlar ve bu borçların amacına uygun kullanılmaması konusu bu dönem uygulanan devlet politikası ile ilgilidir.¹³

Osmanlı'da Tanzimat, kendinden önceki ıslahat girişimlerinin bir devamı olmakla birlikte onlardan daha geniş kapsamlı bir hareket olarak karşımıza çıkmaktadır. Tanzimat ile beraber Osmanlı toplumunda birçok alanda farklılık görülmektedir. Tanzimat Fermanında yer alan can ve mal emniyeti konusu, zorla askere alım yapılmayacağı, yargılanmadan idam olmayacağı, vergi gibi konular ilk etapta Müslüman halkın tepkisini çekmemişse de daha sonra uygulamada oluşan farklar sebebiyle Müslüman halkı rahatsız etmeye başlamıştır. Tanzimat fermanı Osmanlı toplumunda o güne kadar gelmiş olan geleneksel din temelli millet sistemini değiştirmeye yönelik uygulamalar yapılmaya başlanınca durum değişti.¹⁴

Tanzimat ile başlayan yenilikleri anlamaya çalışırken Ziya Paşa'nın bir Tanzimat aydını olarak düşünce dünyasını oluşturan dinamiklerin neler olduğunu

¹² Halil İnalcık, Mehmet Seyitdanlıoğlu, *Tanzimat Değişim sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Phoenix Yayınevi, İstanbul 2006, s.14.

¹³ Rifat Üçarol, *a.g.e.*, s.216.

¹⁴ Ahmet Dönmez, *Osmanlı Modernleşmesi Reform Çağında Çözüm Arayışları*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2019,s.53.

anlarız. Bu dönemin en önemli reformu hiç şüphesiz hukuk reformu idi. Ayrıca maliye alanındaki düzenlemeler dikkate değerdi. Eğitim alanındaki yenilikler ilk defa Osmanlı üniversitesinin (Darülfünun) bu dönemde açılmış olması önemlidir. Özellikle Klasik Osmanlı edebiyatından farklı olarak yeni bir Türk Edebiyatı yükselmeye başladı. Uzun yıllar İran klasikleri birçok konuda ölçü olmuşken artık onun yerini kendisinden ilham alınan Fransız edebiyatı ön plana geçmeye başladı. Bu yeni edebiyatın öncüleri ise “İbrahim Şinasi 1826-71, Ziya Paşa 1825-80, Namık Kemal 1840-88”dir. Reşit Paşa’nın korumasında olan Şinasi, tiyatro yazarı ve gazeteciydi. Osmanlı’da yeni bir meslek gibi görülen gazetecilik ile yakından ilgilenmiştir ve kendi gazetesi olan Tasvir-i Efkârı çıkardı. Reşit Paşa tıpkı Şinasi’yi koruyup kolladığı gibi Ziya Paşayı da aynı şekilde desteklemiştir. Yeni Osmanlıların savunduğu birçok yenilik Tanzimat yenilikleri ile örtüşür ancak onlar Avrupa’daki yönetim ve bürokrasileri inceleyerek bu yeniliklerin toplum yararına genişletilmesini savundular.¹⁵

Tanzimat dönemi devlet adamlarına baktığımız zaman hemen hemen hepsinin sivil bürokrasiden yani Babıâli ofislerinden yetiştiğini görmekteyiz. Klasik Osmanlı yöneticilerinin askeri sınıftan olmasının yerini artık sivil bürokratlar almaya başladı. Tanzimat reformlarına ön ayak olan bürokratların çoğu genellikle dış temsilciliklerde veya hariciye ofislerinde bulunan kimselerdi. Kalemîye sınıfının bürokraside 18. yüzyıldan beri yükselişe geçmiş olması Tanzimat’ın alt yapısını hazırlayan en önemli etkenlerden birisi olmuştur. “Tanzimat” sözcüğü “reorganizasyonu” tanımlamak için kullanılan bir terim oldu. “Tanzimat” sözcüğüyle burada hukuki durumun ıslahı, kanun ve düzen getirme anlamında kullanılmıştır. *Hürriyet* Gazetesi’nde yer alan konuların en önemlilerinden bir tanesi de hukuk alanında yapılmasını istedikleri düzenlemeler ve mahkemelerin içinde bulunduğu durumdur. Ayrıca Tanzimat Dönemi açılan yeni meclisler ve yapılan bazı yeni kanunlar ile ilgili önemli değerlendirmeler yaparlar. Ziya

¹⁵ Bernard Lewis, *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2000, s.111-118.

Paşa Tanzimat'ın getirdikleri ve getiremediklerini kendi görüşleri doğrultusunda açıklamaktadır.¹⁶

Tanzimat devri birçok alanda değişim ve dönüşümü sağlamaya çalışırken aynı zamanda devletin içinde bulunduğu ekonomik koşullarda son derece kötü idi. Devlet büyük bir ekonomik krizle yüz yüze idi. Tanzimatçılar arasında ekonomik tedbirler hiçbir zaman detaylı bir program şeklinde ele alınmadı sadece kısa süreli geçici çözümler önerdiler. Alınan tedbirlerden biri köylüyü daha çok çalıştırıp daha fazla üretime teşvik etmektir. Avrupa örneğinde olduğu gibi kapitalist bir ekonomi öneriliyordu fakat bu durumda farklı sıkıntılar ortaya çıkardı. Müslümanların güçlü sosyal gruplar olarak yükselmesi engellendi fakat Hıristiyanları kontrol altında tutmak da başarısız oldu. Çünkü onlar kapitalist ekonominin hür yasalarına tabi ayrı bir toplumsal sınıf olarak eskisinden daha iyi bir konuma yükseldi. İleriki bölümlerde *Hürriyet Gazetesi*'ndeki yazılarını ele aldığımızda görülecektir ki bu durumla ilgili Ziya Paşa'nın eleştirileri de aynı yöndedir. Müslüman halkın çaresizlikten ecebilerin faydalandığı imtiyazlardan faydalanmak için din bile değiştirip Gayrimüslim tebaaya geçtiklerini ve bu durumun yaratacağı sakıncaları örnekler vererek anlatmaktadır. Toplumsal anlamda yapılan değişikliklerden birisi de devlet memurlarına toprak vermek yerine onlara düzenli bir maaşın verilmesi yönündeydi. Ancak durum böyle olunca yüksek kademedeki memurlar fazla zenginleşti. Memurlara düzenli maaş ödenmesi durumu devlet kasasından çıkan nakit parayı arttırdığı gibi bu durum şöyle bir uygulamayı da beraberinde getirdi. Balkanlardaki miri araziler zamanla yüzyıllardır burada kiracı olan Hristiyanlara verildi. Yaşanan bütün bu olumsuz gelişmeler, rüşvet ve haksız kazançlar Yeni Osmanlıların ve Ziya Paşa'nın *Hürriyet Gazetesi*'nde ele aldıkları meseleler olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁷

¹⁶ İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Kronik Kitap, İstanbul 2018, s.124

¹⁷ Kemal H. Karpat, *Osmanlı Modernleşmesi, Toplum kurumsal Değişim ve Nüfus*, Timaş Yayınları, İstanbul 2014, s.92-94.

Ziya Paşa'nın Tanzimat ile ilgili düşüncelerine bakacak olursak, Tanzimat'ı esas olarak beğenmekte, ancak uygulanması konusunda yanlışlıklar olduğunu ileri sürmektedir. Tanzimat'ın olumsuz uygulamalarına karşı yöneticilerin şahsi menfaatlerini halkın menfaatlerinin üzerinde tutmamaları gerektiğini, her göreve gelenin ise öncekilerin yaptıklarını kötülemek yerine daha iyi işler yapması gerektiğini savunmaktadır.¹⁸

19. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı Devleti'ni o dönemin dış meselelerinden daha fazla yoracak bir konusu vardı buda Mehmet Ali Paşa'nın Mısır isyanı sebebiyle Osmanlı Devleti'nin zor durumda kalması idi. Osmanlı'nın kendine tabi bir paşasının bu kadar direnç göstermesi alışılmış bir durum değildi. Osmanlı Devleti, Mehmet Ali Paşa'ya karşı Avrupa'dan yardım talep zorunda kaldı. Ancak Mehmet Ali Paşa'ya, kendi kanından olanların tahta geçmesine fırsat verecek kapıyı açtı. Mehmet Ali Paşa'nın sebep olduğu problemlerin bir kısmı ortadan kaldırılmış olsa da Mısır'da yönetim babadan oğula geçen saltanat şeklinde bir valilik sistemi haline geldi. II. Mahmut'un ve Osmanlı idaresinin merkezîyetçi yapısını bozan bu durum daha sonraki dönemlerde devleti daha büyük tehlikelere açık hale getirdi. Bu durum Osmanlı hanedanının dışında imparatorluk coğrafyasının en önemli toprakları arasında yer alan Mısır'da kendisinden başka bir hanedanın varlığını mecburen kabul etmek zorunda kalması demek oluyordu. Mehmet Ali Paşa'nın isyanı ile Mısır konusu uzun süre gündemde kaldı. Bu önemli gündem hükümete karşı yapılan muhalefetin de ayrılmaz bir parçası oldu.¹⁹

Abdülmecit, padişahlığının ilk zamanlarında Mısır kuvvetlerinin Nizip'te Osmanlı ordusunu yendiğini ve Osmanlı donanmasının İskenderiye'ye götürülerek Mehmet Ali Paşa'ya teslim edildiğini şaşırarak öğrendi. Osmanlı'nın Mısır ile yaşadığı

¹⁸ Coşkun Çakır, "Türk Aydınının Tanzimat'la imtihanı: Tanzimat ve Tanzimat Dönemi Siyasî Tarihi Üzerine Yapılan Çalışmalar," *Türkiye Araştırmalar Literatür Dergisi*, Cilt 2, Say 1, İstanbul 2004, s.14

¹⁹ Hayrettin Pınar, "Yeni Osmanlılar ile Babîli İlişkilerine İktidarın Gözü ile Bakmak," *Alınları Sosyal Bilimler Dergisi*, 2021, s.125-137.

sorunun giderilmesi için oluşturulan heyetlerde görev almış olan Mustafa Reşit Paşa Osmanlı Devleti'nin güçlenmesi ve Mehmet Ali Paşa'ya karşı Avrupa'dan destek alınması için gerekli olan şeyin “*Tanzimat-ı Hayriye*” olduğunu biliyordu.²⁰

Osmanlı Devleti'nin çöküş sürecinde uğraştığı dış meselelerin yanında çok ciddi iç meseleleri de vardır. Bir yandan rüşvet ve adam kayırma, bir yandan devlet adamlarının müsrifliği hazineyi bitme noktasına getirdi. Tanzimat zamanı gazetecilerinin neredeyse hepsi Sadrazam Mehmet Emin Ali Paşa ile anlaşmamış, hükümet adına yaptıklarını yanlış bularak eleştirmişlerdir. Azınlık isyanlarındaki tutumu sebebiyle ayrıca kendisinden sonra devlet adamı yetiştirmemesi ve hariciye gibi önemli bir kurumda Gayrimüslimlere yer vermesi gibi meseleler Ali Paşa'nın ağır eleştirilerin muhatabı olmasına sebep oldu. Aslında Ali Paşa tıpkı Yeni Osmanlılar gibi devletin kötü gidişatına dur demek istemektedir ve bütün bunları yaparken ülkesine olan sevgi ve sadakat duyduğunu ifade etmektedir. Ali Paşa'nın bunları yaparken izlediği yol ve yöntemler yanlış olarak değerlendiriliyordu. Ayrıca bir diğer önemli konu da Gayrimüslimlerin Osmanlı'yı vatan olarak sahiplenmemesidir. Bu sebeple Türklerde bir vatan sevgisi oluşturmak vatan bilinci yaratmak için Namık Kemal bu yönde çalışmalar yaptı. O insanoğlu için en büyük erdemlerden birini “*vatan sevgisi*” “*vatan şarkısı*” “*vatan mersiyesi*” gibi yazılarında işleyerek kazandırmaya çalışmıştır. “*Terakki*” adlı makalesi de bu yönde önemli bir yazıdır. Burada Doğu ve Batı medeniyetlerini kıyasladıktan sonra Avrupa da Rönesans'tan sonra meydana gelen gelişmelerin ve Avrupa'nın yaşadığı “*Aydınlanma Dönemi'nin*” önemini anlattıktan sonra Osmanlıdaki medeniyet yolculuğunun devletin yaşayabilmesi için şart olduğunu belirtti. Ziya Paşa da vatan sevgisini göstermenin en iyi yolunun devleti iyi idare etmekten ve halkı göz ardı etmemekten geçtiğini vurgulamaktadır.²¹

²⁰ Enver Ziya Karal, *Büyük Osmanlı Tarihi I.cilt*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, s.169

²¹ Ahmet Hamdi Tanpınar, *On Dokuzuncu Asır Türk Edebiyat Tarihi*, Dergah Yayınları, İstanbul 2021, s. 306.

Memleket idaresinden hoşnut olmayan belli bir kesim Tanzimat padişahı Abdülmecit'in gereksiz harcamalarını önlemek amacı ile onu tahttan indirip yerine oğlu Abdülaziz'in tahta çıkması için bazı girişimlerde bulundular. “Kuleli Vakası” olarak adlandırılan bu olay Osmanlı'da genel ıslahat yapılmasını isteyen yenilikçi insanların çabası ve daha sonra yapılacak olan yeniliklerin de öncüsü oldu.²² “Kuleli Vakası” Osmanlıda Tanzimat dönemi ortaya çıkan ilk örgütlü muhalefet olarak anıldı. Bu gelişmeler daha sonraki yıllarda örgütlü ve sistematik yapılan muhalefetin önünü açması bakımından kayda değerdir.²³

Kuleli olayı, Sultan Abdülmecit zamanında Ali Paşa'ya karşı bir öldürme teşebbüsü olarak değerlendirilmektedir.²⁴ Kuleli vakası Türk tarihinde memleketin gidişatını iyileştirmek için belirli bir amaç etrafında bir araya toplanmış isyancıların ellerinde bir siyasi program olarak organize bir şekilde hareket ettikleri ilk siyasi harekettir diyebiliriz.²⁵ Abdülmecit dönemi artan eleştiriler, özellikle Kırım harbi sonucu dış borçlanmaya gidilmesi, sarayın artan masrafları ve gereksiz harcamaları, Abdülmecit'in kızının düğününde yapılan israf hükümete karşı yapılan eleştirileri arttırmıştır. Bu durum halkın tepkisine sebep oldu.²⁶ Kuleli vakası monarşi ile idare edilen bir devlet düzeninde itirazsız yaşamaya alışan toplumun tamamının olmasa bile en azından belli bir kesimin hareketidir. Bu ileriki zamanlarda basın yayın aracılığı ile daha sıkı muhalefetin yapılabileceği en azından geleneksel sistem içerisinde bazı başkaldırıların yaşanabileceğinin ilk sinyali idi. *Hürriyet* Gazetesi de ilk örgütlü muhalefet gazetesi olması özelliği ile kendisinden önceki hareketlerden cesaret alarak yola çıktı. Anayasal rejimin oluşması için atılan bütün adımlar büyük oranda başarı

²²Ahmet Bedevi Kuran, *İnkılâp Tarihimiz ve jön Türkler*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2000, s.17.

²³ Cem Düzen, “Tanzimat Dönemine karşı bir suikast teşebbüsü: Kuleli Vakası,” *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt 19, sayı 1., Haziran 2017, s. 109-136.

²⁴ Enver Koray, “Yeni Osmanlılar,” *Bellekten*, Cilt 47, sayı 186, Türk Tarih Kurumu, Ankara, Nisan 1983, s. 563-582.

²⁵ Y.A.Pedrosyan, Çeviren İ.Kaynak, “1859 Yılındaki Kuleli Vakasının Karakterine ve Bunun Türkiye tarihindeki Yerine Dair,” *Bellekten* C. 33, sayı 32,1969, s.593.

²⁶ Ümüþ Dalgalı, “Osmanlı'da Batılılaşma ve Anti-Emperyal Muhalefet Kültürünün Doğuşu: Kuleli Vakası Örneği,” *Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, Yüksek Lisans tezi, Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2023*, s.60-62.

sağlıyordu. Batının hasta adam dediği Osmanlı'ya yazılan reçeteler olarak düşünebileceğimiz Tanzimat ve Islahat Fermanları İngiliz ve Fransız desteğini sağlama amacının yanı sıra toplumsal alanda da artık ihtiyaç ve zorunluluk olan birçok konunun ihtiyaçlara cevap verecek şekilde düzenlenmesini sağladı. Vergilerin toplanması konusu, askerlik konusu, kişilik haklarının korunması, kanunların dayandırılacağı esasların belirlenmesi gibi konular artık toplumsal ihtiyaç haline gelmişti.²⁷

1853 yılına gelinceye kadar türlü sorunlarla uğraşan devletin karşısına bu defa tarihi hayallerinden hiç vazgeçmeyen Rusya çıktı. Başlayan Osmanlı Rus savaşı sonucu Osmanlı Devleti 1856 Paris Antlaşmasını imzalayacak ve bu antlaşmanın maddelerinden bir tanesi de azınlıklar lehine ıslahat oldu. Buradan hareketle hazırlanan “*Islahat Fermanı*” ile Sultan Abdülmecit 28 Şubat 1856’da fermanı yayınladı. Bu ferman görünürde Müslümanlar ve Hıristiyanlar arasındaki eşitliği sağlamaya yönelik bir belge olarak anılsa da sonuç itibari ile durum öyle olmadı. Bu ferman Hıristiyanların haklarını genişlettiği gibi Müslüman halka artı bir şey getirmemiştir. Gayrimüslimler lehine verilen bütün imtiyazların yarattığı sıkıntıları bizler *Hürriyet* Gazetesi’nde Ziya Paşa’nın eleştirdiği en önemli konulardan birisi olarak görmekteyiz.²⁸

Islahat Fermanıyla beraber Tanzimat süreci devam ederken bazı azınlık grupların pek hoşuna gitmedi bu durum özellikle Rumlar diğer azınlıklarla aynı statüde yer almaları imtiyazlarını kaybetmeleri gibi algılandı. Tanzimat ile belirgin hale gelen kamuoyu kavramı ıslahatta da devam etti. İstedikleri konularda kamuoyu oluşturmak fikri Ziya Paşa ve bütün Yeni Osmanlıların hedeflerine ulaşmak için uyguladıkları etkili yöntem oldu. Osmanlı’da yaşayan azınlık gruplar kendilerine yönelik uygulanan özel hukuklar sayesinde adeta bağımsız birer devletmiş ama sadece toprakları eksikmiş gibi bir görüntü çiziyorlardı. Özellikle “*Ermeni Cemaati*” bu dönem öyle ilerleme gösterdi ki 1863 yılında Tanzimat hükümetinin onayladığı “*Ermeni Anayasası*” ile

²⁷ Necdet Hayta-Uğur Ünal, *Osmanlı Devleti’nde Yenileşme Hareketleri*, Gazi Kitabevi, Ankara 2005, s.126.

²⁸ Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, TTK Basımevi, Ankara 2003, s.257.

onlara kendini yöneten bir azınlık statüsü getirdi. Hatta bu durum daha sonra hazırlanacak olan Kanun-i Esasi'nin hazırlanma aşamasında da önemli rol oynadı. Osmanlı azınlıklarının dayandığı en önemli temel ve ortak nokta devletin Müslümanların devleti olması düşüncesi idi. Bu nokta da ise Yeni Osmanlı düşüncesiyle bir Osmanlılık fikri ortaya atılarak ayrışmanın önüne geçilmek istenmiş ve bütün milletlerin kendini Osmanlı hissetmesi için çalışıldı. Vatan sevgisi ve Osmanlılık fikrini en iyi tanımlayan ve anlatan kişi Namık Kemal olmuştur. Namık Kemal'in, Ziya Paşa ile birlikte gazetede kaleme aldığı yazılarda her fırsatta bu düşünceleri görmek mümkündür.²⁹

Ziya Paşa ile Namık Kemal parlamenter sistem fikrinin en önemli savunucuları oldu. Ziya Paşa *Hürriyet* Gazetesi'ndeki bazı yazılarında Fransa, İngiltere ve Avrupa'daki diğer devletlerden örnekler vererek meclisin gerekliliğini vurguladı. Ziya Paşa 99. sayıda yer alan "*İdare-i Cumhuriye ile Hükümet'i şahsiye*" başlıklı yazısında millet meclisleri, halkın temsili gibi konuları anlattı. *Hürriyet* Gazetesi'ndeki yazılarında halkın söz sahibi olabilmesi için Ziya Paşa'nın verdiği en önemli mücadelelerden birisi Osmanlı Devleti'nin anayasal sürece geçmesidir. Anayasal sürece geçiş aşamasında atılan en önemli adımların başında Kanun-i Esasi gelir. Kanun-i Esasi daha sonraki senelerde hazırlanacak birçok kanun tasarısına ilham oldu. Hazırlık aşamasında ise farklı görüşler ve tasarılar söz konusu oldu. Hazırlanan tasarılarından bir tanesi Mithat Paşa'nın hazırladığı tasarıdır, bir diğeri ise Said Paşa'nın hazırladığı tasarı olarak karşımıza çıkmaktadır. II. Abdülhamit tahta çıktığında hâlihazırda ondan önce V. Murat zamanında başlamış olan çalışmalar vardı. Bütün bu hazırlık sürecinden sonra bir komisyonun kurulması kararlaştırılarak başına da Mithat Paşa Şura-yı Devlet başkanı olarak getirildi. Ziya Paşa da bu komisyonda Maarif Müsteşarı olarak yer aldı. Uzun çalışmalar ve tartışmalar sonucu I. Meşrutiyet olarak adlandırdığımız dönem ve

²⁹ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2002, s.228.

Osmanlı'nın Batı tarzı örnek alınarak yapılmaya çalışılmış ilk anayasası olarak kabul edilen Kanun-i Esasi ilan edildi.³⁰ Ziya Paşa ile Mithat Paşa birbirini yakından tanıyan kişiler değildi. Onlar sadece uzaktan uzağa birbirine karşı saygı duyan fikirleri itibari ile aynı safta yer alan kimselerdi. Yeni Osmanlı hareketi içerisinde bulunan birçok aksiyon adamında görülen en önemli özellik kişisel farkları ne olursa olsun aynı hedefte buluşmak için çalışmalarını idi. Ziya Paşa "*Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'de İcra Cemiyeti*" reisi olunca, bir zaman sonra Mithat Paşa nezarete geldi ve aynı fikir etrafında birleşen bu iki kişi aynı iş etrafında da birleşmiş oldu.³¹

Bu anayasa ile devletin şekli, yasama (teşri), yürütme (icra), yargı (kaza) gibi kurumların birbiri ile olan münasebet ve kişinin devlete karşı olan hakları düzenlendi. Bütün kanunlar İslami esaslara uygunluğu dikkate alınarak yapıldı. Bu aşamaya gelinceye kadar *Hürriyet* Gazetesi'nde meşrutiyet idaresine geçilmesi için sistemli bir mücadele verildi. Meşveret sistemi ve hürriyetin tanımı üzerine yazılar yazıldı. Avrupa devletlerinden örnekler verilerek meclisin faydaları anlatıldı. Namık Kemal, Ali Suavi, Ziya Paşa ve Mısırlı Prens Mustafa Fazıl'ın da içinde bulunduğu Yeni Osmanlılar tarafından meşrutiyet idaresi için çok çalışıldı. Mithat Paşa'nın da mensubu olduğu Yeni Osmanlılar, amaçlarına ulaştı ancak bu sıralarda 93 harbi olarak bilinen Osmanlı-Rus harbinin patlak vermesi ile meclis uzun bir süre kapalı kaldı. 1908 yılında II. Meşrutiyet dönemi olarak adlandırdığımız döneme kadar çalışmalarına ara verdi.³²

Yeni Osmanlılar uzun çalışmalar sonucu amaçlarına ulaşıp I. Meşrutiyet ve II. Meşrutiyet dönemleri olarak adlandırdığımız parlamenter sisteme geçişi sağladılar. Her iki dönemin Padişahı II. Abdülhamit'tir. Abdülhamit'in mutlakiyetçi yönetimi "*Genç Türklerin*" gittikçe kuvvetlenmesine de sebep oldu. Abdülaziz döneminde "*Genç Osmanlılar*" olarak anılan bu kimseler Abdülhamit zamanında artık "*Jön Türkler*"

³⁰ Selda Kaya Kılıç, *İlk Anayasanın Hazırlanması*, Berikan Yayınevi, Ankara 2010, s.42-44.

³¹ Nazım Paşa, *Bir Devrin Tarihi Ziya ve Mithat Paşalarla Kemal Bey'in Hayatlarına Ait Hatıralar, Selanik Vali-i Sabıkı Nazım Paşa'nın Anıları*, İstanbul 1992, s.50.

³² *Osmanlı Tarihi Ansiklopedisi, C.4*, Türkiye Gazetesi yayınları, s.54.

olarak anılmaya başladı. Aynı ideoloji etrafında birleşen bu örgütlerin en güçlüsü ve idareyi ele alarak sonuca varmayı başarını da “*İttihat ve Terakki*” cemiyeti oldu. Bu grubun yayın organları da “*Meşveret*” ve “*Mizan*” gazeteleri oldu. Bu cemiyet Abdülhamit yönetimine karşı yürüttüğü güçlü muhalefet sayesinde II. Meşrutiyet olarak adlandırılan meşruti dönemin başlamasına sebep oldu. Batılılaşma hareketinin tekrar ivme kazandığı bu dönem de basın yayın organları sıklıkla kullanılmış halka ulaşmanın en etkili yolu oldu. Ziya Paşa ve Namık Kemal’e göre halk yapılan yanlışların farkındadır fakat yapılan yanlışlara karşı tepki göstermeye cesareti yoktur. Ziya Paşa’ya göre halk çok cahil olduğu için haklarından bihaberdi. Bu sebep ile *Hürriyet Gazetesi*’nde karşımıza çıkan konulardan biriside halkı, hakları konusunda bilinçlendirmek özellikle mecliste temsil edilmelerinin önemini vurgulamaktı.³³

³³ Necdet Hayta, Uğur Ünal, *a.g.e*, s.193-195.

BİRİNCİ BÖLÜM

1.1. Osmanlı Devleti'nde Basın Yayın Faaliyetleri

Osmanlı Devleti'nin bütün kurumlarıyla yıprandığı bir devirde Avrupa kendi içinde önemli gelişmeler göstermiş ve bilimsel anlamda önemli ilerlemeler kaydetti. Batı her yönüyle kendi temellerini atarken Osmanlı Devleti de artık kalıcı reformlar aramaya başladı. Fransız sefir Eduard Philippe Engelhardt durumu şöyle tasvir ediyor; *“teknesi, direkleri, yelkenleri yenilenmeye ve tamire muhtaç ve tayfası değiştirilmesi gereken bir gemiye benzeyen imparatorluk”* değişmeye artık mecburdu eğer bunu başaramazsa Asya'ya dönmek gerekecekti. Asya'ya dönmek için devlet'in yanlış uygulamaları sonucu girdiği yok olma durumundan çevirmek lazımdı. Bunu da devleti kurtarmak için sorumluluğu üzerine alan Yeni Osmanlılar ve onların bir üyesi olan Ziya Paşa ellerinden geleni yaptılar.³⁴

Osmanlı Türklerinde basın yayın ile ilgili çalışmalar azınlıklarından çok sonra gelişmeye başladı. İspanya'dan gördüğü zulümden kaçmak zorunda kalarak Osmanlı'ya iltica edip İstanbul'a gelen Yahudiler Osmanlı'nın ilk matbaasını kurdular. Osmanlı Devletinde ilk basımevi Musevi kardeşler David ve Samuel kardeşler tarafından İstanbul'da 1494 senesinde faaliyete başladı.³⁵ 1493-1495 seneleri arasındaki zaman diliminde faaliyetlerine devam edecek olan bu matbaa kendisinden sonra kurulacak olan diğer azınlık matbaalarına da örnek olacaktı. Bu matbaa kurulduktan bir zaman sonra bunu 1567'de Ermeni, 1627'de Rum matbaaları takip etti. Daha sonra Selanik, Edirne, İzmir gibi kentlerde azınlık matbaaları faaliyet göstermeye başladı. Azınlıkların kendi

³⁴ Yusuf Taş, “Tanzimat Dönemi Gazetecilerinin, Meşrutî Yönetime Geçiş Sürecinde Millet Meclisi Üzerine Düşünceleri,”Tarih ve Gelecek Dergisi, *Kahraman Maraş Sütçü İmam Üniversitesi Tarih Bölümü*, Sayı 3, Aralık 2018, Cilt 4, Sayı 3, s.181-193.

³⁵ Ali Gevgilili, “Türkiye Basını”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, İstanbul, 1983 C. I, s. 202-203.*

dilleri ile İbranice, Yunanca, İspanyolca ve Latince gibi dillerde, faaliyetlerini yürüttüler.³⁶

Azınlık gruplar kendi dillerinde yayın yapma faaliyetlerine bu kadar meraklı iken Osmanlı'nın asli unsuru olan Türkler böyle bir faaliyete uzun zaman girişmedi. Ancak Lale Devrinde III. Ahmet ve Damat Nevşehirli İbrahim Paşa'nın çalışmalarıyla İbrahim Müteferrika'nın çabalarıyla bir matbaa kuruldu. Lale Devri Fransa'ya elçi olarak gönderilen Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi'nin tek görevi elçilik değildi. O toplumsal alanda gördüğü bütün yenilikleri kayıt edip raporlar halinde İstanbul'a gönderiyordu. Tam yetkili bir Osmanlı memuru olarak gittiği Versailliste yönetim, eğitim, gündelik yaşam, giyim kuşam gibi çok çeşitli alanlarda gözlem yapma şansı buldu.³⁷ Çelebi Mehmet Efendi'nin yazdığı raporlar Osmanlı Devleti'nin yapacağı reformlara örnek oldu. Osmanlı Devleti'ndeki azınlıkların basın yayın faaliyetlerine Osmanlı Türkünden önce başlamış olması Osmanlı'nın bazı konuları ihmal etmiş olmasının açık göstergesidir. Azınlıklar yeri geldiğinde uluslararası platformlarda Osmanlı aleyhine karalama faaliyetleri için propagandalar yapmışlar ve haksız yere Osmanlı'nın zor durumda kalmasına da sebep oldular. Bunlara karşı savunma yapacak bir matbaanın olmaması eksikliği burada fark edildi.³⁸

Osmanlı Devleti'nin 18. yüzyılın ikinci yarısından beri Avrupa'daki gazetelerden haberi vardı. Fakat ilgisi sadece siyasal düzeyde kaldı bunu halk tabanına yayacak geniş bir kültürel harekete dönüştürmedi. 1795 senesinde Fransız elçiliği kendi matbaasında, kendi dilleri olan Fransızca yayınlanan iki tane haber bülteni çıkmaktadır. Bu bültenler "*Bulletin Des Nouvelles*" adıyla bilinirdi. Bu yayını yaparken amaçları Fransız devriminin felsefesini anlatmak ve Osmanlı halkına tanıtmaktı. Devletin çok uluslu yapısı düşünüldüğünde iyi bir amaca hizmet etmediği bellidir. Ayrıca ilk olma

³⁶ Serpil Altuntek, "İlk Türk Matbaası'nın Kuruluşu ve İbrahim Müteferrika", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, Ankara, 1993, C. 10, sayı 1, s.191-204.*

³⁷ Şerif Mardin, *Türk Modernleşmesi, İletişim Yayınları, İstanbul 2015, s.156.*

³⁸ Mardin, *a.g.e., s.157.*

özelliği ile karşımıza çıkan bu haber bülteni tam bir gazete sayılmaz çünkü bir haber bülteni gibi yayın yaptı.³⁹

1821'e gelinceye kadar basında bir hareketlilik görülmedi. Ancak 1820 yılında Mısır'da Mehmet Ali Paşa'nın başlattığı faaliyetlerle beraber II. Mahmut'un isteği ile İstanbul'da da 1822'de yayınlar başladı. Yayınların dili çoğunlukla Türkçe olmakla birlikte geri kalanı Arapça idi. Bu durum ile alakalı II. Mahmut'un kendi deyimiyle "Türk Devrimi'ni Fransız Devrimi'nin çizgisinde evrensel bir adım olarak selamladı" diyerek düşüncelerini belirtmiştir. Böylece Türkler de uluslararası alanda söz sahibi olabilecekti. İzmirli bir gazeteci olan Alexandre Blacgue'nin çıkardığı "Le Courrier de smyrne" (İzmir Habercisi) o dönem başlamış olan Yunan isyanı ile alakalı Osmanlı yanlısı yazılar yazdı ve bu durum Avrupa'da pek hoş karşılanmadı. Bu isyanlar ile birlikte basının nasıl güçlü bir etkiye sahip olduğunu Yunan isyanı sırasında onbeş bin Türk'ü öldüren Yunanlıların basın yoluyla haklı gösterilmesiyle bu duruma Babiâli'de şahit oldu. Böylece Türklerin kendilerine ait gazetelerinin olması fikrinden ziyade ihtiyaç olarak ortaya çıktı.⁴⁰

Osmanlı Devleti için ayrı bir öneme sahip olan Mısır üç yüz yıl Osmanlı himayesinde kalmasına rağmen Mısır'ın Osmanlılaşma süreci Mehmet Ali Paşa zamanına rastlamaktadır. Bunda Mehmet Ali Paşa'nın Türk olması anadilinin Türkçe olmasının da etkisi vardı. Mehmet Ali, Bulak basımevini kurarken amacı pratik bir şekilde fayda sağlamaktı. Başlattığı büyük kültürel girişimle beraber ordusunu, topraklarını, ziraatını ve bütün yatırımlarını yaparken bütün her şeyden en üst seviyede fayda sağlayıp yaptığı faaliyetleri hem kendi halkına hem de uluslararası arenada duyurmak istedi.⁴¹ Mehmet Ali Paşa'nın yaptığı programlı çaba sayesinde Türkçe ve Arapça olarak basılan ilk yerli gazete, *Vekayi-i Mısriyye* 20 Kasım 1828'de Kahire'de

³⁹ Salih Erol, "Türk Basın Tarihinde İbrahim Şinasi ve Tasvir-i Efkâr Gazetesi," *Tarih ve Gelecek Dergisi*, Ağustos 2019, Cilt 5, Sayı 2, s.273-295.

⁴⁰ Orhan Koloğlu, *Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi*, Pozitif Yayınları, İstanbul 2006, s.22-23.

⁴¹ Orhan Koloğlu, *İlk Gazete ilk Polemik*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2014, s.28.

yayına başladı. Aradan iki sene geçtikten sonra *Vakayi-i Giritiye* Girit'te çıkartıldı. İlk Türkçe gazete olarak karşımıza çıkan *Vakayi-i Misriyye (1828) Takvim-i Vekayi'den* üç yıl önce çıkarılmıştır ve Türkçenin yaygınlaşmasına büyük katkı sağladı. Bu gazetede yer alan haberlerin asıl kaynağı ve örnek aldıkları Fransa ve İngiltere oldu.⁴²

II. Mahmud da gazetenin önemini bilenlerden biriydi. Çünkü o ıslahatları halka aracısız bir şekilde bildirmek istiyordu, bir ferman yayımlayarak Resmi gazetenin atası olarak adlandırılan *Takvim-i Vekâyi*'nin kurulması emrini verdi. Türkçe yayınlanan ilk gazete *Takvim-i Vakayi* 1831'de çıkarıldı. Bu açıdan bakılınca Avrupa ülkelerinin iki yüz yıldan fazla bir basın tarihi varken biraz geç kalınmış bir adım olarak değerlendirilebilir. Bu gazete 1860'tan sonra ihtiyaç doğrultusunda resmi gazete görünümü aldı. Bazen yayınları durdurulmuş olsa da 1922 ye kadar varlığını sürdürmüştür.⁴³ II. Mahmut, "*Takvim-i Vekâyi*"den hemen sonra Osmanlı Devleti'nin uluslararası arenada da çıkarlarını korumak amacıyla bir gazete çıkarmak istiyordu, bu nedenle gazeteci Alexandre Blacque'ı İstanbul'a getirterek ve Fransızca "*Le Moniteur Ottaman'in*" kurulmasını istedi.⁴⁴

Devlet tarafından çıkarılan "*Takvim-i Vekayi*" Ermenice, Rumca, Farsça, Arapça, Bulgarca gibi birçok farklı dilde yayınlanmaya başladı. Bu dönemde Osmanlı Devleti siyasi anlamda zor durumdaydı. Özellikle Rusya ile yaşadığı Kırım Harbi sebebiyle zor günler geçiriyordu. Savaş meydanında kayıpları olmasından başka uluslararası anlamda da zor durumda kaldı. İlk defa farklı bir yol izleyerek ilk gayri resmi gazete olan *Ceride-i Havadis* aracılığı ile Kırım da devam eden savaş durumunu cepheden gelen sıcak haberlerle halka duyurmuş ve halk cepheden gelecek olan en küçük haberi sabırsızlıkla bekledi. Devletin resmi gazetesi niteliğinde olan "*Takvim-i Vakayi*" ile beraber yarı resmi özellik gösteren "*Ceride-i Havadiste*" özellikle Kırım

⁴² Hıfzı Topuz, *II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2003, s.20.

⁴³ Hıfzı Topuz, *a.g.e.*, s.21.

⁴⁴ Mehmet Yetişgin, "Batı Basını'nda Osmanlı Devleti'ne Yaklaşımlar ve Osmanlıların Bu Yaklaşımlara Tepkileri," *Kahraman Maraş Sütçü İmam Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü*, 2010,s.119-162.

Savaşı'nda halka ulaştırdığı cepheden sıcak gelişmeler ile ilgili yayınları merakla takip edildi. *Ceride-i Havadis*, özel sermaye ile çıkarılan ve 1860 senesinde Agâh Efendi'nin Şinasi ile beraber yayınladığı, doğru olarak gazeteciliğimizin başlangıç noktası olarak kabul edilen "*Tercüman-ı Ahval'in*" ortaya çıkışına kadar geçen zaman zarfında tek gazete olarak hayatına devam etti.⁴⁵

Agâh Efendi de dönemin en önemli isimlerinden biridir; Agâh Efendi'yi Türk Basınının "*Piri*" olarak değerlendiren, Server İskit onu, "*Milli gazeteciliğimizin ilk patronu, ilk başmuharriri, ilk tahrir müdürü, ilk muharriri, ilk muhabiri ve topyekûn piri*" olarak tanımlar.⁴⁶ Yeni Osmanlılar Cemiyetinin üyelerinden biri olan Agâh Efendi, birçok Yeni Osmanlı gibi 1867'de Kararname-i Âli'nin yayınlanmasından ve basına bazı yasaklar geldikten sonra Avrupa'ya kaçmak zorunda kaldı. Prens Mustafa Fazıl Paşa'nın davet etmesi sonucu Paris'e giden Agâh Efendi günlüğüne yazdığı bazı sözleriyle, Ali Paşa'nın kendisi ile bir probleminin olmadığını sadece Ziya Paşa ile olan samimiyetinden dolayı Ali ve Fuad Paşa'ların kötü muamelesine maruz kaldığını söylemektedir.⁴⁷ Osmanlı gazetecileri arasında Agâh Efendi'nin farklı bir yeri vardır. *Tercüman-ı Ahval* kapatılınca Yeni Osmanlılar ile beraber gittiği Fransa'da Ali Suavi ile buluştu. Daha sonra Namık Kemal, Ziya Paşa ve Ali Suavi ile ilk olarak Londra'ya sonra Brüksel'e oradan da Yeni Osmanlıların yayın organları olan *Muhbir* ve *Hürriyet Gazeteleri*'nin çıkarılmasına yardımcı olmak için tekrar Londra'ya döndü. Bir süre yurt dışında gazetecilik hayatı devam edecek olan Agâh Efendi Ali Paşa öldükten sonra çıkarılacak olan aflu yurda geri döndü.⁴⁸

Şinasi de Agâh Efendi gibi çok önemli isimlerden bir tanesidir. 1862'de Şinasi'nin *Tasvir-i Efkâr'ı* çıkarmaya başladı. 1865 yılında Şinasi gazeteyi üç yıl kadar

⁴⁵ Seyit Ali Kahraman, *Ziya Paşa Eserlerinden Seçmeler*, Morpa Kültür Yayınları, İstanbul, 1992, s.76.

⁴⁶ Server İskit, *Hususi İlk Türkçe Gazetemiz Tercüman-Ahval ve Agâh Efendi*, Ulus Basımevi, Ankara, 1937, s.39

⁴⁷ İskit, *a.g.e.*, s.39

⁴⁸ Nuri Yüce, Agâh Efendi, Çapanzade, *İslam Ansiklopedisi Cilt I*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s.447.

çıkardıktan sonra Mustafa Fazıl Paşa'nın desteğiyle tıpkı Ağâh Efendi gibi oda yurt dışına kaçtı. 1866 yılına gelindiğinde ise Ali Suavi *Muhbir*'i çıkarmaya başladı. *Muhbir* Gazetesi'nde okuyucu mektupları adı altında hükümet eleştirdiği için gazete bir süre kapatıldı. Ali Suavi yurt dışına kaçınca gazeteyi Londra'da yayınlanmaya başladı. Şinasi yurt dışına gidince Namık Kemal *Tasvir-i Efkâr*'n başına geçti ancak 1867'de çıkan “*Şark Meselesi*” adlı yazısı yüzünden gazeteciliği yasaklandı. Ali Bey'in *Basiret*'i de o dönem yayın yapan önemli gazetelerden birisidir. 1870'e gelindiğinde Namık Kemal yurda döndükten sonra *İbret*'i çıkarmaya başladı. Abdülaziz dönemi bu gazeteler önemli yer tutarken bunları yanında bazı ufak tefek gazeteler de çıkarılmıştır.⁴⁹

Osmanlı Devlet'inde basın ile ilgili düzenlemelere ve yasalara ilk zamanlarda pek ihtiyaç duyulmamıştı. Ancak ne zaman ki basın yayın faaliyetleri artıp gazeteler birer muhalefet aracı olarak kullanılmaya başlandı işte o zaman düzenleme ve yasalarda beraberinde geldi. Basın yayın faaliyetlerinin artması ile beraber yasal düzenlemelere ihtiyaç duyuldu. 1857'de hazırlanmış olan matbaalar nizamnamesi ile gazetede hangi kurallara uyulacağına dair kurallar belirlenmişti. Ancak ihtiyaçlar doğrultusunda daha sonra 1864 Matbuat Nizamnamesi ile gazete çıkarmak isteyen Osmanlı vatandaşları Hariciye Nezareti'ne başvuru yapıp izin almaları gerekecekti. 1867 yılına gelindiğinde ise gazetelerin muhalif tutumları yüzünden *Kararname-i Ali* olarak bilinen ek düzenlemeler yürürlüğe konuldu ve daha sıkı denetimler başladı. *Ali Kararname* olarak anılan bu basın düzenlemesinin en önemli sebebi de Yeni Osmanlıların seçtiği sert eleştiri dilidir. Sarayın artan harcamaları ve Ali Paşa'nın çok zenginleşmiş olması üstelik Devlet'in gidişatının da kötü oluşu dillerden ve yazılardan düşmeyen eleştiri konularının başında geliyordu.⁵⁰ Babıâli'nin gözünde Yeni Osmanlıların kuruluş amacı “*hükümet heyeti ve onların aldığı kararlar hakkında fitne*

⁴⁹ Topuz, *a.e.g.*, s.27-28.

⁵⁰ Asuman Tezcan, “Ali Kararname ve Basın,” *Selçuk İletişim Dergisi* 2005, s.166-172.

ve fesat çıkarmak” şeklinde ifade edilse de cemiyetin esas amacı “Osmanlıda ki mutlakiyeti meşrutiyete dönüştürmek” olarak görmek daha mantıklıdır.⁵¹

Türkiye’de matbuatta basın özgürlüğü düşüncesi ve sansür gibi kavramlar konulan yasaklara paralel olarak 1860’lı yıllarda ortaya çıkmaya başladı. Hürriyet kavramı Osmanlı Devleti’nde yeni ortaya çıkmaya başlamış politik dilin ana unsurlarından biri haline geldi. Çünkü bu dönemdeki fikir adamları kendilerini en iyi basın yayın yoluyla ifade etmişler ve hükümete karşı oluşan muhalefetlerini basın yayın yoluyla özellikle dönemin gazeteleriyle yürütmüşlerdir. Gazetelerde çok ciddi fikirler, eleştiriler yer aldı. Gazetelerde yer alan haberler bütün halka yayılan bir fikir hareketi olarak değil ağırlıklı olarak gazetenin muhatabı olan aydınlar ve memurlara yönelik oldu. İstanbul başkent olması sebebiyle birçok gazetenin basıldığı ve dağıtımının sağlandığı önemli bir yer oldu.⁵²

Âli Kararname yayımlandıktan sonra halkın daha önce duymaya pek alışkın olmadığı konu ve kelimeler gündeme gelmeye başladı. Çok uluslu yapı geleneğine alışmış olan tebaa ilk defa milliyet kavramıyla karşılaştı. Padişahın sadık kulları olarak yaşayıp giden halk ilk defa hürriyetin manasını merak edecek, seçme seçilme gibi kavramlara yabancı olan halk meclis ve meşrutiyet gibi kavramların anlamını düşünmeye başladı. Bunları anlatan Namık Kemal *Tasvir-i Efkârda* yer alan “Şark Meselesi” başlıklı yazısından dolayı gazetecilikten men edildi. Ali Paşa bu konu ile ilgili dikkate değer bir ifadesi vardır. “Devlet’in zaafını millete söylemeyi bir vatanperverlik eseri bulmam.” der, aslında bu ifadesiyle kendisi de bazı şeylerin yolunda gitmediğini itiraf etmiş oldu.⁵³

Abdülaziz devrinde Avrupa’yı tanıyan Avrupa dillerini bilen yeni bir nesil yetişti. En öncelikli amaçları devleti dağılmaktan kurtarmak ve halka hizmet etmektir, halk tarafından anlaşılacak ve istedikleri yönde bir kamuoyu oluşturmak en önemli

⁵¹ Fazlı Arabacı, *Yeni Osmanlıların Dini ve Siyasi Görüşleri*, Platin Yayınları, Ankara, 2004, s.65.

⁵² Hıfzı Topuz, *a.g.e.*, s.44.

⁵³ Asuman Tezcan, *a.g.e.*, s.168.

hedefleri idi. Bunun içinde gazetenin çok etkili bir araç olduğunu çok iyi kavramışlardı. Bu sebeple Abdülaziz devri *Tasvir-i Efkârla* beraber *Muhbir* ve *Tercüman-ı Ahval* gibi gazeteler bu mürekkep yalamış aydınlar grubunun eliyle kurulmuştu. Gazeteler bu aydınlar grubu için fikir alışverişi yaptıkları daha önce karşılaşmadıkları yeni düşünceler ile ilgili bilgi aldıkları, fikir dünyalarını besledikleri birer siyasi kulüp görüntüsü arz ediyordu. Bu gazetelerde toplantılar yapılır, siyasi, iktisadi, devlet ve hükümet ile alakalı birçok konu görüşülürdü. Özellikle Batı’da çıkan gazetelerde Osmanlı Devleti’ni ilgilendiren yazılar tercüme edilerek yayınlanırdı. İşte bu atmosfer içerisinde Genç Osmanlılar cemiyeti 1865 yılının Haziran ayında kuruldu. Ali Kararnameden sonra da basına gelen engellemelerle beraber 1867 yılından itibaren bu aydın grubunun basın yayın faaliyetleri artık Mustafa Fazıl Paşa’nın finanse etmesiyle yurt dışında devam etti. Enver Ziya Karal “*Maksadın istihsali yolunda şiddetli vesait kullanılmaz fitne çıkarılmaz, propaganda ve ikna usulü ile çalışırlar.*” diyerek Babîali’nin onların fesat çıkarmak için bir arada oldukları düşüncesinin tersine Yeni Osmanlıların basın yayın faaliyetlerini ikna usulü diyerek, destekler nitelikte düşüncelerini ifade etmiştir.⁵⁴

Osmanlı Devleti’nde gazeteciliğin seyrine baktığımızda Osmanlı toprakları dışında Yeni Osmanlılar ve aynı siyasi ve sosyal görüşü devam ettiren Jön Türklerin Avrupa’da “*Türkiye Dışı Gazeteciliği*” ortaya çıkaran kimseler olduğunu görmekteyiz. Osmanlı Türkiyesi dışındaki ilk gazete Londra da 1867 yılında yayınlanan ve yayın hayatında yeni bir dönem başlatan *Muhbir* gazetesidir. *Muhbir* ilk zamanlarında İstanbul’da yayınlanır fakat bir süre sonra kapatılır. İkinci yayın hayatına ise Londra’da çıkan sayılarıyla devam etti.⁵⁵ Osmanlı Devleti’nde gazetecilik her döneme göre farklı özellikler ve konular içerdi. Ali Süavi Efendi, sorumluluğunu aldığı *Muhbir*’de, insanların ilgisini çekecek konulara yer veriyordu. Ziya Paşa da kendine özgü üslupla

⁵⁴ Enver Ziya Karal, *Büyük Osmanlı Tarihi, Cilt III*. Türk Tarih Kurumu, s.308.

⁵⁵ Cavit OrhanTütengil, *Yeni Osmanlılardan Bu Yana İngiltere’de Türk Gazeteciliği (1867-1967)*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2011, s. 3-4.

“*Baskısız tahtayı el alır, el almazsa yel alır.*” atasözünü *Muhbir* Gazetesi’nde yayınladı. Bu yazısında Belgrat kalesinin Sırbistan’a terk edilmesini, kalenin Osmanlı için önemini ve defalarca Avusturyalılar tarafından kuşatılıp alınmış olmasına rağmen, Osmanlıların büyük çabası ile geri alındığını, bütün bunlara rağmen buranın korunamadığını ifade etmektedir. Uğruna yüz binlerce Osmanlı askerinin feda edildiği bir vatan kalesini kendi elimizle, eski bir düşman olan bir ulusa terk ettiğimizi anlatıyordu. Ziya Paşa, *Hürriyet*’ten önce yurt dışında ilk muhalif yazılarını *Muhbi*’de yazdı. *Muhbir*’den sonra matbuat sahnesinde önemli bir yer edinecek olan *Hürriyet* Gazetesi daha önce konuşulmaya cesaret edilemeyen konuları korkusuzca ve açık bir şekilde ifade etme geleneğini getirdi. *Muhbir* ile başlayan *Hürriyet* ile devam eden bu gelenek yurt dışında ilk olmaları bakımından da ayrı bir öneme sahiptir.⁵⁶

1.2. Ziya Paşa’nın Hayatı ve Eserleri

Tanzimat Dönemi yazar, şair ve önemli devlet adamlarından Ziya Paşa İstanbul Kandillide 1825 de doğdu. Ziya’nın Babası Galata gümrüğünde kâtip olarak çalışan Feriüddin Efendidir. Ziya’nın annesi İtir Hanım olarak geçer. Ziya Paşa’nın tam adı “*Abdülhamid Ziyaüddin*” olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak o yazılarında bu isim yerine kısaltılmış hali olan “*Ziya*” ismini kullanmayı tercih etmiştir.⁵⁷ Ziya Paşa’nın çocukluğu ailesi Kandilli’de oturduğu için orada geçti. Kandilli’de mahallesindeki okulda eğitimine başladı. Bir zaman sonra ailesi Süleymaniye’ye taşındığı için Ziya’da eğitimine Süleymaniye’deki “*Mekteb-i Edebiye ile Beyazıt Rüşdiyesi’nde*” devam etmek zorunda kaldı. Babası eğitimine çok önem verdiği için Arapça ve Acemceyi hususi hocalardan evde öğrendi. Bu arada babası oğlunun eğitimi için altmış yaşına

⁵⁶ Mustafa Alabaş, “Tanzimat Döneminde Muhalefet Kültürü, Ziya Paşa Örneği,” *Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eylül 2020, Yüksek Lisans Tezi*, s.109.

⁵⁷ Nurullah Çetin, *Tanzimat Dönemi Türk Edebiyatı*, Akçağ Yayınları, Ankara 2006, s.133.

yaklaşmış bir hoca tuttu. Ziya Paşa 17-18 yaşlarına gelene eğitim hayatı böyle devam etti.⁵⁸

Çocukluğu boyunca şiire hep yakın bir alaka duydu. Hocası İsmail Ağa onu cesaretlendirip teşvik etmesi ile şiir yazmaya başladı. Henüz yaşı küçük iken, “*Sadâret-i Uzmâ Mektûbî Kalemi’ne*” kâtip olarak girmesi onun bütün hayatını şekillendirecek bir çevreye de girmiş olması demektir. Burada görevli iken birçok yeni arkadaş edinmiş ve hepsinden farklı şeyler öğrenme şansı bulmuştur. “*Fatîn Efendi, Leskofçalı Galib, Osman Şems Efendi ve Osman Nevres*” gibi isimler bunların bir kaçı idi. Mesela aruz ve şiirle alakalı edindiği bilgileri Fatîn Efendi’den öğrendi. Bu kalemde çalışmaya başladığında alanında adı duyulmuş olan devrin tanınmış şairlerinin sürekli gittikleri meyhaneler, kahvehaneler ve toplantılara onlarla birlikte katıldı ve Ziya Paşa hiç ummadığı bir şekilde kendini farklı bir çevrenin içinde buldu.⁵⁹

Ziya Paşa’nın doğduğu yüzyılda Osmanlı Devleti’nin genel durumunu anlamak, Ziya Paşa’nın hangi şartlar altında bir devlet düzeni ve toplum yapısında büyüdüğünü bilmek, onun ileriki yıllarda oluşan kişilik yapısını ve dünya görüşünü anlamamız açısından önemlidir. Ziya Paşa’nın doğduğu büyüdüğü yıllar Osmanlı Devleti’nin zor zamanlardan geçtiği yıllardır. Bu dönem aydınlarının genel özellikleri devlet geleneğine hâkim olmaları ve bundan dolayı siyasi bir karakter taşımalarıdır. Aldıkları eğitim ve terbiyelerine bakıldığında yarıdan fazlası doğulu ve muhafazakâr yapıya sahiptir. Sonradan öğrendikleri yabancı diller onların Batıyla kurdukları münasebetlerinde kendilerine hayli fayda sağlayacaktır. Genellikle dindar ve tarihlerine bağlıdırlar. Tarihlerine sahip çıkar ve vatan sevgisi birçoğunda üst seviyededir. Büyük ideallere sahiplerdir. Bu ideallerinin peşinden bir ömür boyu inat ve sebatla koşmuşlardır.⁶⁰

⁵⁸ Bilge Ercilasun, *a.g.e.*, s.14.

⁵⁹ Abdullah Uçman, “Tanzimat’tan Sonra Edebiyat ve Siyaset: Nâmık Kemal ve Ziya Paşa Örneği,” *Türkiyat Mecmuası 2014*, s.113-128..

⁶⁰ Ahmet Hamdi Tanpınar, *a.g.e.*, s.303.

Mülkiyeye memur yetiştiren gerçek anlamdaki okulların ilk açıldığı 1838-1839 tarihleri dikkat çekicidir. Kalemlere kâtip yetiştiren bu okullar aynı zamanda Ziya Paşa gibi birçok önemli ismin yetişmesinde önemli bir etkiye sahip olmuştur. Ziya Paşa'nın "*Sadaret-i Uzma Mektubi Kalemi*" ve daha sonra Mabeyn-i Hümayunda beşinci kâtip olarak geçirdiği zamanlar onun kalemine yansiyacak kullandığı dil ve üslubun temelini oluşturacaktı.⁶¹ 1845-1846 yıllarına gelindiğinde Ziya Paşa Babıâli'ye memur olarak girdi. Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra bazı yeni daireler kurulmuştur ve buralarda çalıştırılacak iyi yetişmiş gençlere ihtiyaç vardı. İlk olarak "*Vilayet Mektubi Kaleminde*" göreve başladı. Burada ki memuriyet hayatı on yıla yakın sürer fakat maaş alamadı. Maddi anlamda bir kazancı olmaz ama edebi şahsiyetinin oluşmasında buradan edindiği çevrenin büyük faydasını gördü. Ziya Paşa zekâsı ve çalışkanlığı sayesinde kısa zamanda Babıâli'nin en önemli kâtibi olarak ün yaptı. Burada beraber çalıştığı Sadaret mektupçusu olarak görev yapan Mahmut Nedim Paşa'nın tavsiye etmesi üzerine Mustafa Reşit Paşa ile tanışıp arkadaşlık etmesi ve mesai harcaması gerçekleşti. Reşit Paşa'nın yardımı ve yönlendirmesi ile Mabeyne girmeyi başardı. Ziya Paşa göze girmek ve kendini kanıtlamak ve kabul görmek için hem Reşit Paşa'ya hem de zamanın Şeyhülislamı Arif Hikmet Bey'e yazdığı birer kasideyi sundu. Çok beğenilen bu kasideler sayesinde saraya girmesinin yolu da açılmış oldu. Ziya Paşa'nın büyük hayal ve umutlar ile girmeyi başardığı saray onun gelecekteki bütün hayatını şekillendirecek kötü günlerinde başlangıcı olacaktı. Çünkü Abdülaziz ile yakınlığının başlaması ve sadrazam Ali Paşa'nın Ziya'dan rahatsızlık duyması bu dönemlerde başladı.⁶²

Ziya Paşa, Reşit Paşa'nın sayesinde Padişah'ın üçüncü kâtibi oldu. Burada ki görevi sırasında kendini dil konusunda geliştirmek için Fransızca öğrendi, Fransızca için Ziya Paşa'yı teşvik eden Mabeyn Feriki Edhem Pertev Paşa'dır.⁶³ Reşit Paşa'nın amacı Ali ve Fuat Paşalara karşı onlardan çok daha donanımlı ve zeki birini

⁶¹ Carter V. Findley, *a.g.e.*, s.141.

⁶² Bilge Ercilasun, *a.g.e.*, s. 15-16.

⁶³ Ahmet Hamdi Tanpınar, *a.g.e.*, s.302.

yetiştirmektir. Belki de Ziya Paşa ve Ali Paşa arasında ömür boyu sürecek olan çekişmenin altında bu durum yatmaktadır. Reşit Paşa'nın Ali ve Fuat Paşalara karşı alternatif bir devlet adamı yetiştirme çabası belli ki Ali ve Fuat Paşayı rahatsız etti. Ziya Paşa Abdülaziz'i şehzadeliginden beri tanıyordu ve padişah olduktan sonra ona birçok kaside yazdı. Abdülaziz de hayatta olduğu müddetçe onu korumuş ve özellikle Ali ve Fuat Paşaların onu ezmesine izin vermedi. Ziya Paşa'nın *Hürriyet'te* kaleme aldığı yazılardan anladığımız kadarı ile kendisi de uzun bir süre Abdülaziz'e sadakatini sürdürdü. Özellikle Gazetenin 11. sayısında yer alan Rüya adlı makalesinde Abdülaziz ile konuşması duygusal diyaloglar içermektedir.⁶⁴

Ziya “*Paşalık*” unvanını da mabeyne beşinci kâtip olduğu zaman almıştır. Bu sıralarda Mustafa Reşit Paşa görevinden alınmış yerine Ali Paşa atandı. Ancak Reşit Paşa'nın Ziya Paşa henüz üç yıldır görevde iken vefat etmesi Ziya Paşa'yı Babıalı karşısında korumasız bıraktı. Abdülmecit'in ölümüyle yerine oğlu Abdülaziz geçti ve Ziya Paşa ona bir kaside sunarak beğenisini kazanmak istedi. Ziya Paşa göze girmek için Sultan Abdülaziz'e yazdığı “*Clsiyye*” ve yine ona ithafen yazdığı şiirler ile Padişahın gözüne girdi ve yakınında bulunmayı başardı. Ancak Padişahın beğenisini kazanma ve onun gözüne girme çabası Ziya Paşa'nın sıkıntılı günlerinin de başlangıcı oldu. Çünkü Abdülaziz'in Sadrazam seçimine etki ederek Ali Paşa'nın Sadrazam olmasını engelledi ve bu sebeplerle yurt içine zorunlu olarak yurt dışına da gönüllü olarak yaşadığı sürgün süreci başlamış oldu. Ziya Paşa sarayda önemli bir mevki beklerken gözden çıkarılan insan konumuna gelmesi onun gururunu kıracak ve Ali Paşa'ya olan duygularının öfkeye dönüşmesine sebep oldu. *Hürriyet'te* yazdığı yazıların neredeyse tamamında Ali Paşa yer almaktadır, onun uyguladığı yanlış politikalar sebebi ile devletin içinde bulunduğu durumun faturası Ziya Paşa tarafından en çok Ali Paşa'ya

⁶⁴ Muzaffer Çandır, “Süleyman Nazif'in Gözüyle İki Dost (Namık Kemal ve Ziya Paşa),” *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt:17, sayı:1, Mart 2019, s.365-382.

kesildi.⁶⁵ Çalışkanlığı sayesinde genç yaşına rağmen Babîâlî'nin önemli bir kâtibi olarak tanındı fakat onun amacı tanınmaktan ziyade bu ünü kullanarak devlet kademesinde iyi bir mevkii elde etmektir. Çünkü istediği mevkii alırsa devlet işleriyle alakalı konularda aksaklık olarak gördüğü her şeyi düzeltebilmek adına bir şansı olacaktı. Ziya Paşa geçip giden zaman zarfında umutsuzluğa düşecek ve devletin kötü gidişatına dur diyememek psikolojisi üzerinde ve sağlığıyla alakalı kötü durumlar yaşamasına sebep oldu.⁶⁶

1860 yılları bir arayış içerisine giren tiyatrolar ve Fransız Edebiyatı ile yoğun bir etkileşim içinde bulunan Türk Edebiyatı 1860'dan itibaren Şinasi sayesinde Batı tarzı ilk örneklerini vermeye başladı. Başlayan bu yeni edebiyat akımı Kemal ile Ziya'yı da buluşturmuş oldu. Ziya Paşa, Namık Kemal ile beraber 1861 yılında Divan şiiri için kurulan ve ömrü kısa süren Encümen-i Şuara topluluğunda yer alan iki önemli şahsiyet oldu.⁶⁷ Encümen-i Şuara'da faaliyetleri devam ederken kısa bir süre sonra mabeyn deki görevi son bulunca Ziya Paşa'ya verilen ilk görev zaptiye müsteşarlığı oldu. Ancak Ali ve Fuat Paşalar onun İstanbul'da kalmasını istemedikleri için Atina sefaretine gönderirler. Ancak o sırada Yunanistan'da ihtilal olduğu için bunu bahane eden Ziya Paşa görevinden istifa edince bu defada 1861'de Kıbrıs Mutasarrıflığına atandı.⁶⁸

Ziya Paşa hükümetin icraatlarından duyduğu rahatsızlıktan dolayı hükümeti bazen aşırıya gidecek bir şekilde eleştirdi. Ali Paşa'nın bu durumdan rahatsız olması sebebi ile Ziya Paşa İstanbul'da kalamadı ve bu yüzden Kıbrıs'a gönderildi. Kıbrıs'taki görevi sırasında burada birçok alanda faydalı hizmetlerde bulunmuş ve oradaki halka kendini kabul ettirip halkın sevdiği bir insan olmayı başardı. Enerjik yapısı ve idarecilikteki kabiliyetini burada göstermiştir. Kıbrıs'ta bulunduğu zaman diliminde Osmanlı için çok faydalı hizmetlerde bulunmuş ancak Kıbrıs'ın iklimi sağlığına yaramadığı için Ziya Paşa sağlığına ve kendi ruh haline iyi gelecek ortamı bulamamış

⁶⁵ Olcay Köybaşı, "Ziya Paşa'nın sürgün süreci ve Avrupa sürgünündeki çelişkiler," *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, Sayı 11/3 2022 s. 1102-1111.

⁶⁶ Nurullah Çetin, *a.g.e.*, s.128.

⁶⁷ Muzaffer Çandır, *a.g.e.*, s.371.

⁶⁸ Ahmet Hamdi Tanpınar, *a.g.e.*, s.300-312.

olması ve düzgün yaşam şartları oluşmadığı için özellikle Kıbrıs'ın iklim yapısı kendi bünyesine uymadığı için bu görevi bırakmak zorunda kaldı. Çünkü burada hem ailesi hem de kendisi önemli sağlık sorunları yaşamış, babası vefat etmiş, bir çocuğu hastalanıp ölmüş, kendisi sıtma hastalığına yakalanmış, karısı sinir hastalığına yakalanmış ve yatalak olmuştur. Bu durumlardan dolayı saraya başvurarak şikâyetlerini bildirince Meclis-i Vala üyeliği görevi ile İstanbul'a tekrar döndü. Bu kötü günlerden sebep bir süre yazmaya ara verdi.⁶⁹ Kıbrıs'ta bulunduğu sürece birçok alanda önemli işler yaptı. Ziraat, ticaret, konut yapımı, güvenlik, bataklık alanları kurutup ziraata kazandırmak, pamuk ekimini teşvik etmek gibi sosyal alanda birçok konuda iyileştirme yaptı. Belediyecilik alanında yaptığı işler takdir topladı. Sokakların temizliği, mezbahanenin şehir dışına taşınması gibi işler Kıbrıs'ta yaptığı önemli işler arasında yer aldı. Kıbrıs'ta yaptığı işler saymakla bitmeyecek kadar kapsamlıdır.⁷⁰

Ziya Paşa Kıbrıs'ta yaptığı faydalı işlere rağmen amacı İstanbul'da bulunup istediği makamları elde etmektir. Ancak bütün isteğine rağmen sarayda daha büyük bir makama sahip olamadı. Ali Paşa ve Ziya Paşa arasında Ziya Paşa'nın ömrü boyu sürecek olan çekişmeli ve sıkıntılı süreç devam etti. Ziya Paşa'nın Meclis-i Vala üyeliğine getirilmesi ile Kıbrıs'taki görevi son buldu. Fakat geri döndüğü İstanbul'da iyi günler beklemiyordu kendisini İstanbul'a dönünce rütbesi "*beylikçiliğe*" yükseltildi. Aradan beş ay gibi çok az bir zaman geçmişken Bosna Hersek'e müfettişle görevlendirildi. Burada Babıâli'nin görevden aldığı bazı kişileri Mustafa Fazıl Paşa'nın koruduğunu öğrenince hükümete istifasını sundu. Buradan dönüşünde ise önce Meclis-i Vala'ya sonra da Devai Nezaretine 1863 senesinde görevlendirildi.⁷¹

Ali Paşa ve hükümetin Yeni Osmanlılara göz açtırmaması Ziya Paşa'nın yurt dışına gitmesindeki en büyük sebeplerin başında gelmektedir. Ziya Paşa'ya göre Osmanlı Devlet yönetimindeki aksaklıkların en büyük sebeplerinden biri Ali Paşa'nın

⁶⁹ Ahmet Hamdi Tanpınar, *a.g.e.*, s.303.

⁷⁰ Bilge Ercilasun, *a.g.e.*, s.19.

⁷¹ Tanpınar, *a.g.e.*, s.304.

kendisidir. Bu idare şekli devletin geleceğine zarar veriyordu. Ali Paşa, kendi isteklerine uygun davranmayan, kendisine rakip olarak gördüğü kişileri İstanbul'dan ve yönetimden uzaklaştırmıştır. Ziya Paşa'ya göre sevmediği ve uzak tutmak istediği bu kişilerden birisi de kendisidir. Ziya Paşa'nın bütün eserleri, yazıları, yaşam şekli ve kendini adadığı konulara baktığımız zaman amacı ve hedefleri devleti girdiği zorluklardan kurtarmaktır. Bu yüzden Abdülaziz'i uyararak bu gidişata dur demesi yetkiyi elinde istediği gibi kullanan sadrazam ve hükümetten yetkiyi alması aksi halde devletin yıkılmayla yüz yüze geleceği ve İslam birliğinin de dağılacağını ifade ederek padişahı uyardı.⁷² Babiâli, memurların aynı zamanda gazetecilik yapmalarına karşı idi. Ziya Paşa bu esnada yurt dışına çıkmak için Ali Paşa'dan izin ister ancak tamda bu sırada tekrar Kıbrıs'a tekrar görevlendirildiğini öğrenince artık sabrı kalmadı. Ali Paşa'nın onun ölümünü istediği için oraya tayin ettirdiğini düşündü. Aynı zamanda Namık Kemal'de Erzurum vali yardımcılığına görevlendirilmişti.⁷³

Ali Paşa'nın bu görevleri ona verirken amacı Ziya'yı elinden geldiğince İstanbul'dan uzak tutmaktı. Bosna-Hersek'teki görevinden yaşadığı problemler sonucu istifa etmesiyle kısa süre İstanbul'da kaldı. Ancak İstanbul'a döndükten sonra Amasya mutasarrıflığına görevlendirilip tekrar sürgüne gönderildi. Bu sırada Fuat Paşa sadrazamdı. Ali Paşa ise Hariciye Nazırlığı görevini yürütüyordu. Amasya'ya gittiği zaman tıpkı Kıbrıs'ta olduğu gibi şehrin imarı da dâhil olmak üzere birçok faydalı işe imza attı. Amasya'ya gideceği zaman bazı sağlık problemleri vardı, hemoroitten dolayı tedavi olması gerekiyordu. Bu sebeple bir ay izin istedi ancak kendisine izin verilmeyince Amasya'ya gitti. Burada sekiz ay gibi uzun bir süre yataktan çıkmayarak tekrar sıtmaya yakalanır üstelik bir çocuğunu da burada kaybetti. Bu sırada hastalığı geçince Amasya'daki faaliyetlerine tekrar başladı. Halkın sorunlarıyla yakından ilgilenen Ziya Paşa aynı zamanda belediyeçilik hizmetlerinde bulunmuş Kıbrıs'ta

⁷² Uçman, *a.g.e.*, 2013, s.113-128.

⁷³ Tanpınar, *a.g.e.*, 304.

olduğu gibi burada da yol, köprü, okul, hükümet konağı gibi önemli binaların yapımına ön ayak olmuştur. Buradaki görevi dokuz ay devam etmiş ve Amasya'da halkı sindirip haraca bağlayan kişiler ile mücadele etti. Ancak bu kişiler Ziya Paşa hakkında rüşvet aldığı yönünde şikâyetlerde bulununca bu görevinden de ayrılmak sorunda kaldı. Ziya Paşa 1865 de Canik Mutasarrıflığına ataması yapıldı. Bu görevinden sonra tekrar İstanbul'a döndü. Aradan çok uzun bir zaman geçmemişken 8 Ekim 1866'da Meclis-i Vala üyesi olarak görevine başladı. Geçirdiği zor zamanlardan sonra psikolojik olarak yıpranmış olan Ziya Paşa'nın yaşadığı bütün bu yıpratıcı süreç Paşa'nın artık eskisi gibi olmayacağını da bir işareti idi. Bu zamana kadar yaşadıkları ve kendince edindiği tecrübeler onun fikir dünyasında ve akıl dünyasında bir daha geri dönülemeyecek değişimlere sebep oldu. Yaşanan bu süreç geçirdiği hastalıklarla ölümle burun buruna gelmiş olması onu artık hükümetin icraatlarına daha yüksek sesle karşı çıkmasına sebep oldu.⁷⁴

Ziya Paşa'nın hayatının dönüm noktalarından biri 1865 yılında Yeni Osmanlılar cemiyetine girdiği dönemdir. Ali Paşa, hükümete karşı güçlü bir muhalefet hareketi başlatmış olan bu cemiyet ve üyelerine karşı sıcak bakmamakla birlikte onları sürekli olarak merkezden uzak tutmak istedi. Bütün bu muhalefet hareketi ve gelişen durumlara tepkiler dönemin en iyi muhalefet aracı olan gazeteler ve gazeteci kimlikleriyle Yeni Osmanlılar tarafından yürütüldü. Örgütlü muhalefetin en iyi yapıldığı gazete ise *Hürriyet Gazetesi* oldu.⁷⁵

Ziya Paşa'nın İstanbul dışında farklı yerlerde görevlendirilmesi ve yaşadığı sıkıntılar sebebi ile Mustafa Fazıl Paşa'dan gelen teklifi kabul ederek yurt dışına kaçış süreci başlayacaktı.⁷⁶ Ziya Paşa, Ali Paşa ile ilgili Padişah'a olumsuz görüş bildirdiği için Ali Paşa onu saraydan uzak tuttu. Ziya Paşa İstanbul dışında verilen görevler ile bir zaman Babiâli İstanbul'undan uzak tutulsa da, gönderildiği yerlerde yaşadığı problemler

⁷⁴ Ercilasun, *a.g.e.*, s.22-23.

⁷⁵ Enver Ziya Karal, *Büyük Osmanlı Tarihi cilt I*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014, s.169

⁷⁶ Şükrü Kurgan, *Ziya Paşa Hayatı Sanatı ve Eserleri*, Varlık Yayınları, İstanbul 1953, s.3.

onu canından bezdirdi. *Hürriyet* Gazetesi'nin önemli iki müellifi Kemal ve Ziya'nın yurt dışı macerası başladı. Ali Paşa'nın baskılarına dayanamayan Ziya Paşa 1867-1872 yılları arasında ilk olarak Paris'e daha sonra Londra'ya ve en sonunda ise Cenevre'de bir süre sürgün hayatı sürmek zorunda kaldı. Namık Kemal'de yurt dışına kaçtıktan sonra sürgünde kaldığı zamanlarını Londra, Paris ve Viyana'da geçirdi.⁷⁷

Ziya Paşa V. Murat tahta geldiğinde ona çok destek olmuş, aynı zamanda Mithat Paşa ile yakın ilişkiler içinde olup adeta V. Murat'ın özel adamı gibi çalıştı. Siyasi meselelere de bulaşmış o dönem isyan hareketi içinde olan medrese öğrencilerini destekledi. Sultan Murat ile Mithat Paşa arasındaki irtibatı sağlayan kişi Ziya Paşa oldu. Ziya Paşa daha şehzadelikten tanıdığı V. Murat'ın hocalığını yapmış ve bazı fikirlerini ona da geçirmeyi başardı. V. Murat zamanında 1867'de atandığı Maarif Müsteşarlığı görevini yürüttü daha sonra Kanun-i Esasi hazırlanırken komisyon başkanlığı yaptı.⁷⁸ Aynı zamanda mabeyin başkâtipliğine getirilecek fakat bu görevde sadece bir gün kalabilecek görevden alındı. Ahmet Cevdet Paşa Ziya Paşa'nın görevden alınmasını şu şekilde şöyle açıklıyor; "*Abdülhamit'in kurduğu Terceme Heyeti'ne Namık Kemal ve arkadaşlarını getirmek için sabır göstermeyip aceleci davranması kendine sebep oldu*" demektedir.⁷⁹

Mustafa Fazıl Paşa Mısır Valisi'nin kardeşi olmasının dışında Meclis-i Hazain başkanlığı görevini yürütmekteydi. Bu meclis Tanzimat'tan sonra kurulup faaliyet gösteren bir meclistir. Mustafa Fazıl'ın amacı bu mecliste bazı düzenlemeler yapmaktı. Bu sebeple Padişah'a yapmak istediği düzenlemelerden bahsetti teklifi ret edildiği gibi kendisi de görevinden alındı. Görevinden neden alındığını bile anlamadan Padişah'ın onayı ile Mısır'daki veraset usulü değiştirilerek artık valilik hanedanın en büyüğüne değil babadan oğula geçecek şekilde düzenlendi. Artık Mısır'a vali olma umudu

⁷⁷ Bernard Lewis, *a.g.e.s.*,139-145.

⁷⁸ Çetin, *a.g.e.*,134.

⁷⁹ M. Kaya Bilgegil, *Ziya Paşa Üzerinde Bir Araştırma*, Atatürk Üniversitesi Basımevi, Erzurum 1970,s.233.

kalmayan Mustafa Fazıl'a yüklü bir tazminat ödenerek durum halledilmeye çalışılsa da Prens'in hırsı dinmeyecek ve Yeni Osmanlı hareketine maddi ve manevi destek sağlayarak hem Osmanlı'dan hem de Mısır Hidivi olan kardeşinden intikamını Yeni Osmanlıların kalemini kullanarak almaya çalıştı.⁸⁰

Ziya Paşa ile Mustafa Fazıl Paşa'nın kader ortaklığı her ikisinin Babıâli'ye karşı aldıkları tavır ile başladı. Mustafa Fazıl Paşa Meclis-i Hazain görevinden alındıktan sonra İstanbul'dan ayrılmıştı ve iki yıldan beri Paris'te Champ Elysees'de oturmaktaydı. Evi birçok milletten kişiler tarafından her gün ziyaret edilen çevresinde tanınan ve saygı duyulan bir insandı. Kendisine orada seçkin bir çevre oluşturmuştu. Mısır prensi Mustafa Fazıl Paşa Mısır'da veraset problemi yaşadığı İsmail Paşa'dan bir saat geç doğmasından dolayı Mısır Hidivliğini ikiz kardeşi İsmail Paşa'ya kaptırması ile duyduğu öfkeyi Yeni Osmanlıları yurt dışında finanse edip gazeteler yolu ile bir muhalefet oluşturarak gidermeye çalıştı. Yeni Osmanlıların ileri gelenleri Avrupa'ya gittikleri andan itibaren Mustafa Fazıl Paşa sayesinde kendilerini seçkin bir topluluğun içinde buldular ve farklı milletlerden birçok önemli şahsiyetle tanışma fırsatı elde ettiler.⁸¹

Namık Kemal ve Ziya Paşa Mustafa Fazıl tarafından kendileri için hazırlanmış olan "*Bosfor*" adlı vapurla mayısın on yedisinde İstanbul'dan ayrılarak Avrupa'ya geçmek üzere hareket etti. Amaçları Fransa'ya gitmekti onlara Messina'da dâhil olacak iki tane önemli isim daha vardı. Bunlar Ali Suavi ve Agâh Efendi idi. Hepsi sorunsuz bir şekilde Fransa'ya ulaşmayı başardılar.⁸² 10 Ağustos 1867 senesinde Paris'te "*Ziya Paşa, Nuri Bey, Ali Suavi, Agâh Efendi, Kemal Bey, Nuri Bey, Suavi, Mehmet Bey, Reşat Bey*" yaptıkları görüşmeler sonucu bazı önemli kararlar aldılar. Aralarında iş bölümü yapıp kimin hangi işi nasıl yapacağı, yapacakları işler için ne kadar bütçe

⁸⁰ Ercilasun, *a.g.e*, s.24.

⁸¹ Ercilasun, *a.g.e*, 2007,s.27

⁸² Abdullah Uçman, "Tanzimat'tan Sonra Edebiyat ve Siyaset: Namık Kemal ve Ziya Paşa örneği," *Türkiyat Mecmuası*, 24.C., 2014,s.113-128

ayrılacağı konusunda karar aldılar. Görüşülen en önemli konuların başında Avrupa’da iki tane gazete çıkarmak vardı. Bu gazetelerden biri *Muhbir* Gazetesi’dir diğeri ise *Hürriyet* Gazetesi’dir. *Muhbir*’i Ali Suavi, *Hürriyet* Gazetesi’ni Namık Kemal ve Ziya Paşa’nın çıkarmasına karar verildi. Ziya ile Kemal’in *Hürriyet*’i çıkarması kararlaştırılınca Mustafa Fazıl’ın maddi yardım olarak 250 bin Fransız Frangı sermaye sağlayacaktı. Alınan kararlar bu para Ziya Paşa’nın emrinde olacaktı bu paranın Ziya Paşa’nın emrine verilmesi aynı zamanda Ziya Paşa’ya olan güvenin bir göstergesidir. Yeni Osmanlıların artık kendilerine ait gazeteleri vardı. Söylemek istediklerini gazeteler vasıtası ile hem halka hem Babîâli’ye duyuracaklardı. Aradan uzun bir zaman geçmeden konuştukları gibi Ali Suavi *Muhbir*’i, Namık Kemal ve Ziya Paşa’da *Hürriyet*’i çıkarmaya başladı.⁸³

Avrupa’ya kaçtıktan sonra Mustafa Fazıl ve diğeri Yeni Osmanlılar beraber toplanıp yol haritası çizdikten sonra aldıkları kararlar doğrultusunda yol almaya başladılar. Ancak tam bu sırada III. Napolyon’un Sultan Abdülaziz’i Paris’te düzenlenen uluslararası bir sanayi sergisine davet etmesi ile işler biraz değişecekti. Bu davetten sonra Fransız İçişleri bakanı, Ziya Paşa ve arkadaşlarını görüşmeye çağırdı. Fransız hükümeti tarafından, Padişah Fransa da bulunduğu zaman içinde Fransa’yı terk etmeleri kendilerine iletildi. Bu aslında Türk elçiliğinin Fransız hükümetine iletildiği bir konudur. Ziya Paşa ve arkadaşları böyle bir uyarının kendilerine geleceğini tahmin ettikleri için hazırlıkları vardı. Böylece “Ziya, Kemal, Agâh Efendi, Ali Suavi Londra’ya, Nuri, Reşad ve Mehmed Beyler” Jersey adasına, “Rıfat Beyde” Brüksel’e gitmek zorunda kaldı. Abdülaziz Paris ziyaretini gerçekleştirdiği sırada İngiltere kraliçesi Victoria Padişahı Londra’ya davet etti. Bunu haber alan Ziya Paşa Londra’dan Brighton kasabasına geçti. Tam da bu sırada Mustafa Fazıl Paşa Padişah’ı Toulon’da karşılayıp Avrupa gezisi esnasında ona eşlik etti. Padişah Mustafa Fazıl’ı affederek

⁸³ Mithat Cemal Kuntay, *Namık Kemal:Devrinin İnsanları ve Olayları Arasında .C.I*, Maarif Matbaası, İstanbul 1944, s.55-57.

İstanbul'a dönmesi için teklifte bulununca Mustafa Fazıl Paşa teklifi kabul ederek dönmek için iki ay müsaade istedi. Padişah'ı uğurladıktan sonra Paris'e dönen Mustafa Fazıl 10 Ağustosta Yeni Osmanlılarla bir toplantı düzenleyerek Yeni Osmanlı hareketine destek vermekten vazgeçmediğini aldıkları kararları aynen uygulayacaklarını söyledi.⁸⁴

Abdülaziz abisi Abdülmecit sayesinde eski zaman usullerinden farklı olarak, modern bir eğitim almıştı. İflasın eşiğinde olan Osmanlı maliyesini düzeltmek için ciddi tedbirler uyguladı. Bu tedbirleri uygularken uluslararası anlamda Avrupa devletleri ile ilişkilerini olumlu yönde geliştirmeyi hedefledi. Fransa Türklerin dostu olarak görülürdü. Padişah'ın III. Napolyon'u ziyareti bir minnettarlık göstergesiydi. Bu dönem Osmanlı Devleti'nin Avrupa'dan sıklıkla dış borç aldığı bir dönemdi. Abdülaziz atacağı adımlarda Fransa'dan destek umarak bu ziyareti gerçekleştirdi.⁸⁵

Mustafa Fazıl Paşa'nın Abdülaziz'i Toulon'da karşılayıp seyahat boyunca ona eşlik etmesi Yeni Osmanlıların hoşuna gitmedi. Ziya Paşa Mustafa Fazıl Paşa'nın bu hareketinden rahatsız olduğu için bu durumu eleştirdi. Mustafa Fazıl Paşa Abdülaziz'in Avrupa seyahatinden iki ay sonra Padişah'ın daveti üzerine İstanbul'a döndü. Bu gelişme Yeni Osmanlıları oldukça rahatsız etti. Ziya Paşa bu durumu üst üste yazdığı "*Veraset Mektuplarını*" yayınlamak tersine çevirmeye çalışmıştır. Bu mektuplarda Mustafa Fazıl Paşa'yı savunarak ona yapılanları hatırlatmak istedi. İlk mektup yayımlandığı andan itibaren İstanbul'da hükümet tarafından hoş karşılanmadı. Veraset Mektuplarının yazılmasından iki hafta gibi kısa bir süre sonra Mustafa Fazıl Paşa'nın özel sekreteri Sakakini Mustafa Fazıl Paşa'dan bir mektubu Brüksel'de Grand Miroire otelinde kalan Namık Kemal'e ve Ziya Paşa'ya ulaştırdı. Mustafa Fazıl Paşa mektubunda Ziya Paşa'nın verasetle ilgili görüşünde gayet isabetli olduğunu ve

⁸⁴ Hüseyin Çelik, "1867'de İstanbul'da, 1867-1868'de Londra'da Yayınlanan Siyasi Gazete," "Muhbir," *TDV İslam Ansiklopedisi*, 31. cilt., s. 32-33.

⁸⁵ Nihat Karaer, "Abdülaziz," *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Ankara Üniversitesi yayınları, 24. cilt., 37. sayı, 2005, s.313-326.

Hürriyet Gazetesi'ni bir an önce çıkarmalarını istedi. Böylece *Hürriyet* Gazetesi yayın hayatına başladı. Bu arada Ziya Paşa mektubun ikincisini de yayınladı. 13 Mayıs 1868'de mektup İstanbul'da ileri gelen bazı kişilere gönderildi. Bu mektuplar halkı çok etkilemiştir. Ziya Paşa'ya tebrikler iletildi, İstanbul'dan gelen bu tebrik mektupları *Muhbir* Gazetesi'ne gittiği için Ziya Paşa'nın eline geçmemiştir. Ayrıca bu mektupların daha geniş kitlelere ulaşması için “*Beyoğlu'nda Jön Türklerin yayın vasıtası olan meşhur kitapçı Roth'a her biri yüzer nüshalı posta paketleriyle birkaç bin nüsha gönderilerek bedava dağıtılması yazılmıştır.*”⁸⁶

Paris'te buldukları zaman zarfında Ziya Paşa ve Namık Kemal muhalefetlerine gazeteler vasıtası ile devam ettiler.⁸⁷ Fazıl Paşa'nın daveti üzerine yurt dışına giden isimlerden birisi olan Ali Suavi Londra'ya gittikten sonra 31 Ağustos 1867 senesinde *Muhbir* gazetesini yayınlamaya başladı. Ancak *Muhbir*'de çıkan birkaç yazıyı Kemal ve Ziya beğenmeyince Ali Suavi'nin *Muhbir*'de kullandığı “*Yeni Osmanlılar Cemiyeti damgasını*” kaldırmasını istediler. Çünkü bu damgayı yeni çıkaracakları *Hürriyet* Gazetesi'nde kullanacaklardı. Ziya Paşa, *Hürriyet* gazetesini Yeni Osmanlılar damgası ile 29 Haziran 1868'de Londra'da Namık Kemal ile birlikte yayınlamaya başladı. Ziya Paşa bu gazete aracılığı ile kendi fikirlerini ve Osmanlı hükümetine karşı olan eleştirilerini kaleme alma fırsatı buldu.⁸⁸ Ziya, fikirlerini sadece *Hürriyette* kaleme almadı bunun yanında Avrupa'da çıkarılan “*Ulûm, İnkılâb, İttihad, Fecir*” gibi gazetelerde de yazılar yazmış ve buradaki yazılarıyla eleştirel tavrını devam ettirmiştir. Bu gazetelerdeki yazılarında genellikle bahsettiği konular, Tanzimat ile azınlıkların kazandığı geniş hakların yarattığı problemlerdir. Ziya Paşa'ya göre azınlıklar bu hakları kötüye kullanmış ve Türk Milleti'nin karşısında daha da ayrıcalıklı hale geldi. Ziya Paşa

⁸⁶ Tanpınar, *a.g.e.*, s.305.

⁸⁷ Mustafa Tarhan Yılmaz, *Namık Kemal ve Hürriyet Gazetesi (1868-1869)*, Gece Kitaplığı Yayınları, Eskişehir 2015, s.24.

⁸⁸ Yılmaz, *a.g.e.*, s. 24-25

Avrupa’da çıkarılan farklı gazetelerde yazılar kaleme almış olsa da en uzun soluklu ve aralıksız yazdığı gazete *Hürriyet* Gazetesi oldu.⁸⁹

Babîâli’ye karşı muhalefet mücadelesinin en sert şekilde verildiği yayın organının *Hürriyet* Gazetesi olduğuna hiç şüphe yoktur. Devletin hızla sona doğru yaklaştığını görebilecek kadar ileri görüşlü olmaları ve bu kötü gidişata dur demek için kullandıkları en önemli araç *Hürriyet* Gazetesidir. Büyük bir heyecan ve merakla 29 Haziran 1868’de yayın hayatına başlayan *Hürriyet*, bütün cesaretleriyle ülkeden gitmiş olmanın da verdiği rahatlık ve cesaret ile Babîâli’yi en sert üslupla eleştirdiler. Uzun bir zaman Ziya ve Kemal yazılarını ortak yazdı. Aralarındaki bireysel farklılıklara aldırış etmeden adeta ağız birliği etmişçesine 63. sayıya kadar uyumlu bir şekilde çalıştılar. Ancak 64. sayıdan itibaren Mustafa Fazıl’ın isteği üzerine gazeteden ayrılan Namık Kemal’den sonra Ziya Paşa son sayı olan 100. sayıya kadar yazılarına kendisi tek başına devam etti. *Hürriyette* yer alan konulara baktığımızda bir haber gazetesi görünümünden çok bir siyaset dergisi, düşünce dergisi, gibi bir izlenim vermektedir. Özellikle parlamenter sisteme geçilmesi gerektiği yönünde kaleme aldıkları yazıları bozuk giden düzene karşı bir kurtuluş reçetesi gibi görmektedir.⁹⁰ Namık Kemal gazeteden ayrıldıktan sonra İstanbul’a dönünce, Ziya Paşa Avrupa’da olan cemiyet üyelerinin bazılarıyla görüşmeye devam etti. Özellikle Reşat ve Nuri Beylerle ilişkilerini sürdürdü. Ancak Ziya Paşa yaşadığı baskılar ve maddi zorluklara dayanamayarak gazeteyi kapatmak zorunda kaldı. Bu sırada sadrazam Ali Paşa’nın 1871 senesinde ölümünden sonra yerine geçen Mahmut Nedim Paşa vasıtasıyla Abdülaziz’e sunmak için hazırladığı kasidenin aradaki gerginliği kaldırması neticesinde tıpkı Namık Kemal gibi Ziya da yurda döndü.⁹¹ Ziya Paşa döndükten sonrada boş durmayacak, 1872 yılında “*Divan-ı Ahkâm-ı Adliye’de*” kurulmuş olan icra cemiyeti reisliğine seçilecek ve adliye işlerinde

⁸⁹ Çetin, *a.g.e.*, s.133.

⁹⁰ Hıfzı Topuz, *a.g.e.*, s.42.

⁹¹ Uçman, *a.g.e.*,s.475-476.

düzenleme yapmak için de 1876 senesine kadar görev yapacağı Şuray-ı Devlet üyeliğine atanacaktı.⁹²

Ali Paşa'dan sonra sadrazamlığa getirilen Mahmut Nedim Paşa tarafından özel müşavirlik görevine tayin edildi. Aslında sadrazam, Ziya Paşa'ya resmi bir görev vermekten çekinmektedir. Mordtmann, sadrazamın bu konuda çekişmesinin sebebini, Ziya Paşa'nın adının darbe girişimine karışmasında görmektedir.⁹³ Kendisine özel görev olarak verilen müşavirlikten sonra ilk resmi görevine atanacak ve İcra Reisliği üyeliğini yürütecekti. Ama bu arada Mahmut Nedimle arası açıldı. İcra Reisliği de çok uzun sürmedi. Mahmut Nedim'in yerine Esat Paşa gelince Ziya'yı beş bin kuruş maaşla emekliye ayırdı.⁹⁴

Ziya Paşa'nın Avrupa'da kaldığı senelerde siyasi ve sosyal anlamda fikirlerini daha sağlam bir zemine oturttu. Avrupa macerasından sonra İstanbul'a dönüşü de tıpkı Avrupa'ya kaçıışı gibi zorunlu oldu.⁹⁵ Döndükten sonra Avrupa'da edindiği bilgi ve tecrübesi ile faaliyetlerine devam etti. Hiçbir siyasi ve sosyal gelişmeyi dünyadan bağımsız düşünemeyeceğimiz gibi I. Meşrutiyet idaresinin kurulma isteğini dünyadaki siyasi ve sosyal hareketlerden bağımsız düşünemeyiz. Yeni Osmanlılar ve Ziya Paşa'nın ulaşmak istedikleri en önemli hedeflerden birisi meşruti bir idare kurulması idi. Ziya Paşa aynı zamanda bu sırada hazırlık aşamasında olan Kanun-i Esasi çalışmalarında görev alan önemli isimlerden birisi oldu. Osmanlı Devleti'nin idare mekanizması, toplumsal hayat, Tanzimat ile başlayan değişim zamanında, meşrutiyet ve cumhuriyet gibi halkın yönetime katılımını sağlayan yönetim şekilleri, millet duygusu, vatan sevgisi, hürriyet gibi düşünceler konuşulmaya başlandı. Bu kavramların çoğu Avrupa'daki toplumsal gelişmelerin paralelinde gelişti. Yeni Osmanlı Cemiyeti'nin mücadele usulü ve hazırladıkları eylem planları bakımından aralarında fikir ayrılıkları

⁹² Uçman, *a.g.e.*,s.477-479.

⁹³ Andreas David Mordtmann, *İstanbul ve Yeni Osmanlılar*, Pera Yayıncılık, İstanbul,1999, s.157.

⁹⁴ Mordtmann, *a.g.e.*,s.168.

⁹⁵ Mordtmann, *a.g.e.*,s.165.

vardı. Özellikle Mustafa Fazıl'ın Abdülaziz ile arasını düzelterek İstanbul'a dönmesiyle beraber cemiyetten kopuşlar başladı ve 1871'de Ali Paşa'nın ölümü ile bu cemiyet etrafında toplanan birçok kişi İstanbul'a geri döndü. Osmanlı Devlet'inde o zamana kadar iktidar karşısında örgütlü, bir muhalefet partisi olmamıştı. Yeni Osmanlı hareketi modern manada kurulmuş olan ilk muhalefet partisi gibi mücadele verdi. Programlarına baktığımız zaman ümmet adı verilen Osmanlı tebaasının eşit haklara sahip olması, bütün bu hakların kanun güvencesine alınması, meşruti idarenin kurulması amaçlandı ve bunu sağlamaya çalışırken tuttıkları yol propaganda ve ikna yöntemi ile amaçlarını gerçekleştirmektir. Ziya Paşa bütün hayat mücadelesini Yeni Osmanlıların fikir ve siyasi mücadelesi ile aynı yönde devam ettirdi.⁹⁶

Ziya Paşa tipik bir Tanzimat aydını olmakla birlikte sonraki dönemlerdeki Osmanlı aydınının en tipik örneklerinden biridir. Ziya Paşa "*Reşit Paşa'nın*" dairesinde, sonra Mabeyn'de yetişmiş olması onu ayrıcalıklı kıldı. Tanzimat döneminin birçok imkânından faydalandı, hükümdarlarla dost oldu, vezirlerle yakın teması oldu, ancak bu temaslar onun ulaşmak istediği birçok hedefin önünü kapattı. İlk etapta Ali ve Fuad Paşalar onun yükselme hırslarını yıkarlar sonra Abdülaziz de Ziya Paşaya karşı tavır aynıdır mesafeli durdu. Daha sonraki yıllarda Abdülhamit de kendisine fazla yaklaşmak istemez bu yaşanan gelişmeler onun hayatını zorlaştırdığı gibi lehine olacak bazı sonuçlarda ortaya çıkarmıştır, bu durum onun bir zümrenin ve menfaatlerin insanı olmadığını göstermektedir.⁹⁷

II. Abdülhamit tahta geldikten sonra araları iyi olmadı. Ziya Paşa Osmanlı-Rus harbi esnasında askerlerin kışlık ihtiyaçlarını karşılamak için kurulan hediye cemiyetine başkanlık yapacak ve bu cemiyet "*Asakir-i Milliye Cemiyeti*" adıyla orduya gönüllü asker alan farklı bir cemiyete dönüşecekti.⁹⁸ II. Abdülhamit dönemi "*Asakir-i Milliye*" (1876) kurulduğunda, taburlar oluşturulurken bunlar "*biz millet askeriyiz*" sloganıyla

⁹⁶ Enver Ziya Karal, *a.g.e.*, s.314.

⁹⁷ Tanpınar, *a.g.e.*, 309.

⁹⁸ Çetin, *a.g.e.*,134.

hareket edip resmi ordu emrine girmek istemeyince II. Abdülhamit Ziya'dan iyice uzaklaşıp kendi iktidarı içinde tehlikeli görmeye başladı.⁹⁹

Bunun öncesinde 1873'de atanmış olduğu Divan-ı Ahkâm-ı Adliyede ki görevinden kısa süre sonra alınca farklı görevlerde bulunmuş olsa da kendisine tekrar bir memuriyet verilmedi bu durum maddi ve manevi sıkıntılar yaşamasına sebep oldu.¹⁰⁰ Maddi anlamda zorluk çektiği bugünlerde kendisine para karşılığı devletin ve milletin çıkarlarını zedeleyecek şekilde yazılar yazması için bir misyoner tarafından para teklif edilmiş ancak hasta olması ve ihtiyacı olmasına rağmen bunu kabul etmeyerek, parayla dinini, adını ve milliyetini satmayacağını söyledi. Birçok zor süreci beraber atlattığı dava arkadaşı Namık Kemal de onun ölümünden sonra hatıralarında ondan bahsederken hep şerefli, vatansever ve dürüst olarak tanımlamaktadır. Ziya Paşa ruh hali umutsuz ve yaşadıklarından dolayı küskün olarak hayata veda etti.¹⁰¹ Uzun süren mücadelesi, dik duruşu ve vatan için harcadığı onca çabadan sonra Adana Valiliği sırasında hayatını kaybetti. Artık son günlerinde hastalığı ağırlaşmış ve evinden bile çıkamayacak hale gelmişti. 17 Mayıs 1880 de ikinci zamanı hayata veda etti. Öldüğü yer olan Adana Ulu Cami mezarlığına defnedildi. Öldükten sonra neredeyse hiç mal varlığı bırakmadı. Sadece bir lira ve üç mecrediye parası kalmıştır. Paraya tamah etmemesi yaptığı her işi vatanın faydasına yapmaya çalışması onun ne kadar seçkin bir devlet adamı olduğunu göstermektedir.¹⁰²

1.2.1. Ziya Paşa'nın Edebi Şahsiyeti

Ziya Paşa'nın eserlerine baktığımız zaman ve gazete yazılarını incelediğimizde bizlere açıkça gösteriyor ki tam bir Tanzimat aydınıdır. Bütün hayatı göz önüne alındığında içinde bulunduğu devrin özelliklerini göstermekle birlikte zaman zaman

⁹⁹ Ercilasun, *a.g.e.*,s.5-10.

¹⁰⁰ Çetin, *a.g.e.*, 134.

¹⁰¹ Mithat Cemal Kuntay, *a.g.e.*, s.426.

¹⁰² Önder Göçgün, *Ziya Paşa*, Kültür ve Turizm Bakanlığı, İzmir 1987,s.18-19.

tavrında ve eserlerinde değişiklik gözlemlenmektedir. Ziya Paşa'nın Avrupai bir edebiyat tarzı olsa da duyguları ve eserleri ile her zaman milli kalmak için çaba gösterdi. Ziya Paşa hayatının çoğunu hep bir telaş ve arzularına ulaşmak peşinde harcadı. Ancak istediği makamlara ulaşmak arzusunda karşısına hep farklı isimler çıktı. Ziya Paşa'nın yaşadığı hayal kırıklıkları çok çabalamasına rağmen istediği mevki ve makamları elde edememesi kendisinde derin üzüntü yarattı. Ali ve Fuat Paşalardan sonra göreve gelen Mahmut Nedim Paşa, Mütercim Rüştü Paşa gibi isimler kendisinin beklentilerini karşılamadı çünkü onun düşüncesine göre her şeyin sebebi Ali ve Fuat Paşalardı eğer onlar giderse her şey düzelecekti, ama durum umduğu gibi olmadı. Çünkü hem onların yerine gelenler hem de Abdülaziz ve V. Murat zamanında yaşadığı hayal kırıklıkları II. Abdülhamit'in gelmesiyle iyice kaybolan umutları onu tam bir çıkmaza ve mutsuzluğa sürükledi. Ziya Paşa bir zümrenin ve menfaatin ret ettiği kişi olmuştur. Yaşadığı hayat ve edindiği hayat tecrübeleri onun edebi kişiliğinin oluşmasında en etkili kilometre taşları oldu.¹⁰³

Bir Tanzimat aydını olarak Ziya Paşa da o dönem aydınlarının savunduğu birçok görüşü savundu. Ziya Paşa'nın görüşüne göre insanın en üstün vasfını ahlaklı olması olarak tanımlar, çalışkanlık gibi kişisel özellikler kişiyi toplum içinde saygın bir yere koymaktadır. İslam dünyası ile Batı'yı karşılaştırdığında İslam dünyasını bazı zamanlar ileri bulmakla beraber yaşadığı çağa göre değerlendirdiğinde geri bulmaktadır. Eserlerinde eskiye olan bağlılığının ve geleneksel görüşlerinin yanında yenilikçi bir kişidir. Ziya Paşa'ya göre aydın insan soran sorgulayan, araştıran kişidir ve mücadeleciler olmalıdır. Ziya Paşa devrin diğer aydınları gibi hem edebiyatla hem de siyasetle ilgilidir devrin gelişmelerine baktığımızda bunun anlaşılır bir durum olduğunu görmekteyiz.¹⁰⁴ Ziya Paşa Avrupa dilini bilmenin önemini vurgular, dünyayı anlayabilmek için bunun şart olduğunu belirtir, aynı zamanda Fransızca bilmenin iyi bir sanatçı olabilmek için

¹⁰³ Ercilasun, *a.g.e.*, s.57

¹⁰⁴ Ercilasun, *a.g.e.*, s.108.

şart olduğunu ifade etmektedir. Bütün bunları yaparken de milletlerin kendi öz kültürlerine bağlı kalmaları gerektiğini Batı'nın sanat ve edebiyatından faydalanırken bunun taklit boyutunda olmaması gerektiğini savunurdu.¹⁰⁵

Tanzimat'ın önemli şairlerinden birisi olan Ziya Paşa şiirlerinde teknik bakımdan eskiye bağlı kalmakla beraber yeniliğe de kucak açtı. Yenileşme dönemi Türk Edebiyatı'nın klasik yönü ve içerik olarak Batılılaşmanın getirdiği çelişkiler onun duygu dünyasında yerini bulmuş aynı zamanda da bu karışık hal bütün ruh halini etkiledi. Klasik Edebiyat anlayışıyla yetişti fakat zamanla bu anlayışında farklılaşmalar oldu. Hem doğulu hem batılı bir yapıyı eserlerinde görmek mümkündür. Gençlik dönemi yazdığı şiirlerinde klasik edebiyat izleri ve etkilendiği kişiler bellidir. Mesela “Fuzuli, Nabi, Naili, Nedim ve Şeyh Galip” etkileri açıkça görülmektedir. İleri ki zamanlarda Fransa ve İngiltere’de yaşayacak olmasının etkisi ile Klasik Edebiyat anlayışını terk etmeden bunun yanına Batılı bir anlayışı da getirerek sentezler. Şiirleri, “Eş’ar-ı Ziya” ve “Külliyat-ı Ziya” ismiyle kitap haline getirildi. Kendisine en önemli şöhreti getiren “Terci-i Bend’i” 1859 yılında yazdı.¹⁰⁶ Ziya Paşa'nın eserleri: “Eş’âr-ı Ziya veya Küllîyyat-ı 1881, Terci-i Bend 1859, Terkiib-i Bend 1870, Harabat 1874-1875, Zafernâme 1867-1870, Şiir ve İnşâ 1868, Rüya 1869, Arz-ı Hâl 1867, Veraset-i Saltanat-ı Seniyye 1868, Endülüs Tarihi 1863, Engisizyon Tarihi 1882, Emile 1870, Tartuffe veya Riyanın Encamı Telemaque (Telemak)dır.”

Ziya Paşa'nın en önemli eseri *Terci-i Bend* olarak görülmektedir. Diğer eserleriyle kıyaslandığında yapılan değerlendirmelerde en önemli ve herkes tarafından en çok beğenilen eserinin *Terci-i bend* olduğu üzerinde durulmaktadır. *Terci-i Bend* kendi alanında kaleme alınmış edebiyat alanında farklılık yaratan bir eserdir. Çok küçük yaşlarda 15’li yaşlarında şiir yazmaya başlamış ve kendini sürekli geliştirerek şiir

¹⁰⁵ Dinçer Öztürk, “Doğu ile Batı Medeniyeti Arasında Siyasi ve Edebi Duruşuyla Ziya Paşa,” *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Sayı 12, Temmuz 2017*, s.137-154

¹⁰⁶ Önder Göçgün, “Ziya Paşa” *Anadolu Üniversitesi, Tanzimat Dönemi Türk Edebiyatı I., Eskişehir 2018*, s.128-129.

yazmaya devam etmiştir. Daha sonra yazdığı eserleri “*Terkib-i Bend ve Teci-i Bend*” o dönemin sosyo-kültürel yapısını anlatması bakımından önemlidir. Bu eserlerinde dini motifler yüce Allah’ın kudreti anlatılmıştır. Dini ve tasavvufi bir bakış açısıyla yazılmıştır, Peygambere olan sevgisi ve sıklıkla Allaha bahsetmesi eserin en önemli özelliğidir. Bu eser insanlara pek çok kıymetli duyguyu aktarır, Ziya Paşa mutasavvıf değildir ancak bu eserinde tasavvufi birçok öğe yer alır. Allah’ın varlığı ve birliği Allah’ın kudreti sıklıkla geçmektedir.¹⁰⁷ Bu esere göre insanlar iyilik ve kötülük arasında ne olduğunu bilmiyorlar: Zalim zulmeder fakat yaptığı bu işin günah olduğunu aklına getirmezd. Ahalinin malını çalan, hırsızım demezdi. Katil bile öldürmenin günahı olduğuna ihtimal vermezdi.¹⁰⁸

Ziya Paşa’nın yazmış olduğu önemli eserlerden birisi de *Terkib-i bendir*. Eser içerik olarak derin anlamlı sözlerle doludur. Bu eserin yazılış amacı başka bir eseri övmektir, Bağdatlı Ruhi’nin eserini örnek alarak yazdı. Fakat bu eserin yazım kuralları kalitesi ve içerik yönünden övmek için yazıldığı eserden de iyi olmuştur. Ziya Paşa’nın hayatının bu dönemi sıkıntılarla geçmesi sebebiyle hayata karşı olumsuz bakmasına rağmen kitabın içeriği çok iyidir. Eserin içerikte işlenen ana teması adalet fikridir.¹⁰⁹

Harabat adlı eseri ise üç ciltten oluşan eski bir Edebiyat Antolojisidir. Üç ayrı dilde Türkçe, Arapça, Farsça ve Çağatayca yazılmış şiirleri içeren bir eserdir. Çağatayca’nın Osmanlı dilinin atası olduğunu ileri sürdü.¹¹⁰ Ziya Paşa, *Harabat* adlı eserinin önsözünde, Batı ile ilgili düşüncesini şöyle belirtmektedir, “*Batı dili ve fenni öğrenilebilir, sanatları ve bilimleri de alınabilir bunda bir sakınca yoktur*” ancak Batı’nın olduğu gibi taklit edilmesine karşıdır. Ziya Paşa’nın bu görüşü Yeni Osmanlı Cemiyeti’nin de genel görüşlerine benzerlik göstermektedir.¹¹¹

¹⁰⁷ Tanpınar, *a.g.e.*, s.313-315.

¹⁰⁸ Mehmet Kaplan, *Şiir Tahlilleri 1, Tanzimat’tan Cumhuriyet’e kadar*, Dergah Yayınları, 1998, İstanbul, s.67.

¹⁰⁹ Şükrü Kurgan, *a.g.e.*, s. 14.

¹¹⁰ Şükrü Kurgan, *a.g.e.*, s. 16.

¹¹¹ Ziya Paşa, *Mukaddime-i Harabat*, Berikan yayınevi,2021,s. 50.

Ziya Paşa'nın kaleme aldığı en önemli çalışmalarından birisi *Zafernamesidir*. *Zafername*'yi ona yazdıran Ali Paşa olsa da eser ondan daha güçlüdür. Ali Paşa eserde övülüyor gibi görünse de durum tam tersidir. Ziya Paşa'nın bu eseri yayınlandığı dönem büyük ses getirdi.¹¹² Ziya Paşa'nın her şeyin sorumlusu olarak gördüğü Ali Paşa'ya karşı duyduğu nefretin sonucu edebi ürünlere dönüşüyordu bunun örneklerinden birisi de *Zafernamesi* oldu. Politika tarihinde önemli bir yere sahip olan "*Zafername*" bu şekilde meydana geldi. Bir anlatıma göre Ziya Paşa bu eseri Paris'te bilardo oynarken, söyleyerek bir başkasına anlatma yoluyla yazdırmıştır.¹¹³ Ziya Paşa'nın *Zafernamesi* Türk Edebiyatında hiciv alanında yazılmış önemli bir eserdir. Ali Paşa'ya ithafen yazdığı bu eser kendi döneminde ilk olma özelliği taşıdığı için çok kıymetlidir.¹¹⁴

Hürriyet Gazetesi'nde Ziya Paşa'nın edebi yönünü ortaya koyduğu yazılar vardır. *Hürriyet* Gazetesi'nin 11. sayısında yayınlanan Şiir ve İnşa makalesi de o dönem çok ses getiren yazısı bunlardan bir tanesidir. Şiir ve İnşa makalesinde Ziya Paşa günlük dilde ve edebiyatta halka dönmeyi savundu. Bu eserinde daha önceki Divan edebiyatını öven görüşlerinin aksine Halk edebiyatını överdi. Daha önce *Harabat'ta* hafife aldığı Halk şiiri burada övüldü. Bu durum eserlerinde çelişkili bir durum yarattı. Bu durum yaşadığı hayat ve farklı yaşam koşullarına maruz kalmasının bir getirisi olarak düşünülebilirdi.¹¹⁵

Ziya'nın *Hürriyet'te* en çok ele aldığı konuların başında idari ve mali yenilikler gelmektedir. Mali alanda yapılması gerekenler ve yapılan yanlışlar ve borçlar konusu ele aldığı konular arasındadır. Bütün idari ve mali konuları ve bu alanlarda yenilikler yapılması için kaleme aldığı eseri *Arz-ı haldir*. Sultan Aziz'e Londra'ya geldiği zaman vermek üzere kaleme aldığı eseridir.¹¹⁶ Ziya Paşa'nın bu eseri bir Siyasetname görünümünde olup Sultan Abdülaziz'in Avrupa seyahati esnasında kendisine Londra'da

¹¹² Şükrü Kurgan, *a.g.e.*, s. 16.

¹¹³ Tanpınar, *a.g.e.*,s.325.

¹¹⁴ Göçgün, *a.g.e.*,s.2.

¹¹⁵ Şükrü Kurgan, *a.g.e.*, s. 16.

¹¹⁶ Şükrü Kurgan, *a.g.e.*, s. 19.

sundu. *Arz-ı Hal'i* kendisine yapılan haksız iftiraları açıklamak ve tekrar saraya yakın olmak için yazmıştır. Eserin genelinde Avrupa'ya gidiş sebepleri, Ali Paşa'ya olan kızgınlığı ve devletin çöküş sebeplerini ele almaktadır.¹¹⁷ Padişah Avrupa gezisindeyken Ziya Paşa bu durumu değerlendirip *Arz-ı Hal-i* kaleme aldı. Burada amacı hem gönül almak hem de devletin gidişatı hakkında Padişah'a bilgiler sunmaktı. Babıâli idaresi ile ilgili düşüncelerini ifade etti. Bu kadar önemli devlet işlerinin sadece sadrazamın eline bırakılmaması gerektiğini, padişahı yetkisiz bırakan bu durumun derhal düzeltilmesi gerektiğini ve Padişahın sadrazam eliyle bilerek pasivize edilişindeki tehlikelere dikkat çekti. Hatta birçok konuda Padişah'ın kandırıldığını Avrupa'da kurulmuş olan birçok yeni sistemden ve meclislerden kendisine bahsedilmeyerek Ali Paşa'nın idareyi sadece kendi elinde tutmak için yaptıklarını uzun uzun anlattığı eserdir.¹¹⁸ Ali Paşa'nın padişahı sanki onlardan başka bir alternatif yokmuş gibi inandırma çabasından ve Mustafa Reşit Paşa hayattayken Avrupa ile iyi olan ilişkilerin onun ölümden sonra devleti idare edenler yüzünden Avrupa nezdinde Osmanlı itibarının zedelendiğini vurguladı.¹¹⁹ Yazdığı Raporun ilerleyen bölümlerin de ise azınlıkların çıkardığı isyanlar özellikle Karadağ, Girit ve Suriye gibi yerlerde yanlış politikalar uygulandığı, sanki bütün bu sorunlar çözülmüş gibi konunun şimdi Mısır'daki veraset sisteminin değiştirilmesine gelmesini de yanlış bulduğunu belirtti. Bu eser *Hürriyet'te* yazdığı yazıların konu itibarı ile bir benzeridir.¹²⁰

Önemli eserlerinden birisi de *Hürriyet Gazetesi'*nde yer alan Rüya adlı makalesidir. Bu dönem yazılan bu tarz eserlerin temelinde siyasi rahatsızlığın yattığını görmekteyiz. Tıpkı *Arz-ı Halinde* olduğu gibi Rüya adlı yazısında da Abdülaziz'i uyarmaya devam etmektedir. Ziya Paşa Rüya'yı Londra'da iken yazmıştır ve *Hürriyet Gazetesi'*nin 68. ve 69. sayısında yer aldı. Namık Kemal de aynı tarzda bir eser yazmış

¹¹⁷ Ferhat Korkmaz, "Ziyâ Paşa'nın Arzihâl'i Üzerine Bir Değerlendirme", *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi, Bahar 2016, Yıl 2, Sayı 4, s.53-65.*

¹¹⁸ Korkmaz, 2016,s.53-65.

¹¹⁹ Korkmaz, a.g.e., s.53-65.

¹²⁰ Ebuzziya Tevfik, *Yeni Osmanlılar Tarihi*, Kapı Yayınları, İstanbul 2019,s.175.

ve onun Rüyası da Magosa'ya sürgün edildiği zaman yazılmıştır. Namık Kemal'in Rüyası değerlendirilirken idealist, Ziya Paşa'nın ki ise şahsi sebeplerle Ali Paşa'yı eleştirmek maksadıyla yazılmıştır. Her iki eser de Abdülaziz döneminde kaleme alınmış Ziya Paşa 1868'de Namık Kemal ise 1874-1875 yılları arasında tamamlamıştır. Namık Kemal genel olarak toplumsal sorunlara *Hürriyet* ve vatan konularına değinirken, Ziya Paşa ise daha ziyade kendi şahsi meselelerini anlatan bir yazı ortaya koydu. Her iki eser de Rüya kurgusu üzerine temellendirilmiştir. Ziya Paşa Rüyasında Londra'da iken Namık Kemal ise İstanbul Boğaz içindedir.¹²¹

1.2.2. Tanzimat Aydını Olarak Ziya Paşa ve Yeni Osmanlılar

Tanzimat Dönemi, "*Babıâli bürokrasisinin diktatörlüğü*" olarak anılmaktadır. Devlet, kurulan meclisler sayesinde Divan-ı Hümayun'un işlevini azaltmıştı. Divan-ı Hümayundan fazla iş yükünü üstüne alan yeni meclisler açıldı. Daha sonra Osmanlı parlamentosunun çekirdeğini oluşturacak olan bu meclisler sayesinde Reşit Paşa'nın başlatmış olduğu değişim çağının en önemli ayakları da oluşturulmuş oldu.¹²² Tanzimat ile birlikte Osmanlı devlet mekanizmasındaki en önemli yeni gelişme sekülerizmin ortaya çıkması oldu. "*Surette Laiklik*" olarak görülen, laikliğe benzeyen bazı kurumlar oluşturulmaya çalışılırken, sistem olarak laikliği anımsatan uygulamalar yapılmaya çalışıldı. Böylece din bazı konuların merkezinde olma özelliğini giderek kaybetmeye başladı.¹²³

"*Genç Türkler, Genç Osmanlılar*" gibi tanımlamalar yeni yetişen Osmanlı entelektüellerini tanımlamak için kullanılan ifadelerdir. Genç Türkler tarihte ilk kez 1828'de Charles MacFarlane tarafından Genç Osmanlıları tanımlamak için kullanılmıştır. Daha sonraki senelerde bazı tarihçiler belli dönemleri anlatmak için bu

¹²¹ Hasan Yürek, "Namık Kemal ve Ziya Paşa'nın "Rüya"ları," *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi / Journal of Turkish World Studies*, XIII/2 (Kış 2013), s.249-263.

¹²² *Osmanlı Tarihi ve Medeniyeti Tarihi*, editör Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul 1994, s. 295.

¹²³ Ejder Okumuş, "Geleneksel Siyasal Kimliğin Çözülmesinde Tanzimat (1839-1856)," *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi C.5, Sl. 2005*, s.9-20.

tabiri kullanmışlardır. Mesela 1855’de Fransız asıllı tarihçi Abdolnimo Ubcini sultan Mahmut dönemi reform hareketlerini yönlendiren devlet adamlarına da aynı ismi kullandı. Bazı kaynaklarda da Sultan Abdülmecit dönemi Batı tarzını ve Tanzimat adamlarını anlatmak içinde “*Jeune Turquie de Mahmoud*” ve “*Jeune Turquie d’Abdul Medjid*” kelimeleri ile ifade edilmiştir. Mesela Avrupa’da *Hürriyet’in* Fransızca basıldığı matbaa’da “*İmprimerie Centrale de la Jeune Turquie*” ibaresi konuldu.¹²⁴ Genç Osmanlılar Batı kaynaklı hürriyet anlayışını benimser ve kendilerinden sonra gelen Jön Türkleri de bu yönden etkilemişlerdir. Jön Türkler arasında en çok konusu geçen ve Jön Türklerin en çok savunduğu kavramların başında hürriyet gelmektedir. Genç Osmanlılar zamanla Yeni Osmanlı olarak anılacaklar ve savundukları düşünceler aynı doğrultuda devam etti.¹²⁵

Abdülaziz’in tahta geçmesi ile beraber Ali ve Fuat Paşaların yükselmesi ve birçok önemli dış meselenin bu döneme denk gelmiş olması Yeni Osmanlı hareketine dâhil olan isimlerin sert eleştirilerine de maruz kalmalarına sebep oldu. Tanzimat’ın ilanından sonra farklı Osmanlı eyaletlerinde isyanlar çıkmaya başlaması eleştirilerin sertleşmesinin nedeni oldu. Arnavutluk ile beraber Girit’te ve Bulgaristan’da ve Lübnan ile Suriye’de ortaya çıkan bu isyanların sebepleri genellikle aynıydı. İdareden memnuniyetsizlik, Tanzimat’a karşı tepkiler, yabancı devletlerin özellikle Rusya’nın tahrikleri, milliyet düşüncesinin yayılması, hâlihazırda devam eden Mısır meselesi gibi problemler devamında yaşanacak olan Kırım savaşı devletin daha da zor durumda kalmasına sebep oluyordu. Tanzimat’ın ilanından sonra Islahat Fermanı’nın esaslarının Ali Paşa ve İstanbul’da bulunan Fransız ve İngiliz elçileri ile kararlaştırılıp hazırlanmıştır. Bu durum devlet adamları ve muhalifler arasında tepkiyle karşılandı.¹²⁶

¹²⁴ Sacide Nur Akkaya, “Sürgünde Muhalefet, Namık Kemal’in Hürriyet Gazetesi” Işığında Avrupa’nın Doğu Siyaseti Tasavvurunda Oryantalizmin Tezahürü” *The Visibility of Orientalism in the Concept of Europe’s Eastern Politics in the Light of the “Opposition in Exile, Hürriyet Newspaper of Namık Kemal”*, *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, c. 10, Sayı 2, Eylül 2022, s.243.

¹²⁵ Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, İmge Kitabevi, Ankara 2001/1, s. 324-329

¹²⁶ Enver Ziya Karal, *Büyük Osmanlı Tarihi II.cilt.*, s.23.

Reşit Paşa'nın yetiştirdiği Ali ve Fuat Paşalar, yine Reşit Paşa'nın yetiştirdiği diğer isim olan Ziya Paşa ile karşı karşıya geldi. Ali ve Fuat Paşa yetenekleri sayesinde sarayı ve padişahı devlet işleri dışında bıraktıkları için, devleti güçlendirmek için ne kadar gayret gösterirlerse gösterebilirler, o zamana kadar görülmemiş bir şekilde basın aracılığıyla ağır eleştirilere maruz kaldılar.¹²⁷

Yeni Osmanlıları anlamak dönemin olaylarını anlamaktan ve Yeni Osmanlıların düşüncelerini ve eleştirilerini hangi konular üzerinde yoğunlaştırdıklarını bilmekten geçmektedir. 1860'lı seneler Osmanlı Devleti Kırım harbinden yeni çıkmıştı ve zor durumda olduğu toprak kayıplarının yaşanmaya başladığı bir dönemden geçiyordu. Yaşanan bütün bu sıkıntılar 1866 yılındaki Girit isyanla daha da kötü bir yola girdi. Yeni Osmanlılarla beraber Namık Kemal ve Ziya Paşa'nın da iktidarın Girit konusunda izlediği politikalar sebebi ile hükümet ile arası açıldı. Namık Kemal ve Ziya Paşa Girit konusundaki eleştirilerine hem İstanbul'da oldukları dönemde hem de yurt dışına kaçtıkları sürgün senelerinde devam ettiler. Yeni Osmanlıların iktidara yönelttiği eleştiriler aslında o dönem halkının sıkıntılarını yansıtıyordu.¹²⁸

1866 da Girit'te başlayan isyanla birlikte Rumlar Osmanlı'ya karşı büyük bir mücadeleye giriştiler ve bu isyanla çok yakından ilgilenen Avrupa bu isyanı Şark Meselesi çevresinde değerlendirdiği için sürekli desteklemişlerdir. Namık Kemal *Ceride-i Havadis*'te bu konu ile ilgili önemli bir tartışma başlatmış ve ne olursa olsun isyanın bastırılması yönünde kamuoyu oluşturmuştur. Beyoğlu'ndaki Rumları susturmak için kaleme aldığı yazılar büyük bir uyanış ve vatan sevgisi bilincini de beraberinde getirmiştir. O dönemin şartlarına uygun bir anayasa yapılması Ali Paşa'nın baskılarından kurtulmak ve meşruti bir idare kurmak maksadıyla girdiği Yeni Osmanlılar Cemiyeti aracılığıyla *Tasvir-i Efkar* Gazetesinde önemli yazılar yazdı. Bu dönemde kendisiyle aynı görüşte olan Ali Süavi ve Ziya Paşa da *Muhbirde* önemli

¹²⁷ Enver Koray, "Yeni Osmanlılar," *Bellekten Cilt:47 sayı 186, 1983*, s.566.

¹²⁸ Mithat Cemal Kuntay, *a.g.e.*, s. 59.

yazılar yazarak muhalefet yapıyorlardı. Bu yazılar yüzünden Namık Kemal Tasvir-i Efkâr'ın yönetimini Recaizade Ekrem'e bırakarak Avrupa'ya kaçtı. Avrupa'da kaldığı üç yıl boyunca yazılarıyla uzaktan muhalefet yapmaya devam etti.¹²⁹ Bütün bu muhalefet hareketi ve gelişen bütün bu durumlara tepkiler dönemin en iyi muhalefet aracı olan gazeteler ve gazeteci kimlikleriyle Yeni Osmanlılar tarafından yürütüldü.¹³⁰

1856'da Islahat Fermanı ile artan memnuniyetsizlikler hem Osmanlı payitahtında hem de muhalifler arasında tartışma yaratırken, Gayrimüslimlerin lehine olacak şekilde bir ayrımcılığa dönüşünce bu durum daha ciddi tepkiler almaya başladı. Islahat Fermanı'na tepki, Tanzimat Fermanı'nda olduğu gibi sadece muhafazakâr çevrelerden değil, Tanzimat'ı destekleyen ve hatta onun öncüsü olan Reşit Paşa gibi isimlerden de gelmeye başladı. Ortaya çıkan bu durum, iktidardaki padişah Abdülmecit'e karşı muhalefeti güçlendirmiş ve muhalifleri daha örgütlü bir harekete girişmeleri için zemin hazırladı.¹³¹

Yeni Osmanlılar 1865 senesinde İstanbul'da belli amaçlar çerçevesinde bir araya gelen genç Osmanlı aydınlarının oluşturduğu grubun adıdır. Yeni Osmanlı Cemiyeti, İtalya'daki "Karbonari" cemiyeti örnek alınarak oluşturulmaya çalışıldı. Neredeyse 250 kişiden oluşan Osmanlı aristokrasisinden genç bir araya gelerek bazı konular üzerine kafa yordular. Amaçları ilk olarak Ali ve Fuat Paşaları iktidardan düşürerek Ziya Paşa'yı sadrazam, Namık Kemal'i ise hariciye nazırı yapmaktı. Ama işler umdukları gibi ilerlemedi.¹³² 19. yüzyılda Avrupa'daki monarşik devlet yönetimlerine karşı çıkan kişiler için kullanılan yeni-jön sıfatları, daha sonraki yıllarda genel anlam olarak monarşi karşıtlığı olarak kullanılmaya başlanmış ve bu dönemdeki Osmanlı aydınlarının muhalifliğini anlatan bir sıfat haline geldi. Bundan başka *Hürriyet Gazetesi*'ndeki bazı yazılarda da rastladığımız gibi bu genç muhalifler kendilerini Yeni

¹²⁹ Gülay Sarıçoban, "Namık Kemal ve Hürriyet Fikri," *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Haziran 2019, C.23(2), s.515-535.

¹³⁰ Mardin, *a.g.e.*, s.156.

¹³¹ Ahmet Dönmez, *a.g.e.*, s.56.

¹³² Yılmaz Öztuna, *Tarih Sohbetleri 2*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2012, s. 232.

Osmanlı sıfatından başka “*Türkistan’ın erbab-ı şebabi*” ya da “*İttifak-ı Hamiyet*” gibi farklı adlarla da ifade ettiler. Yeni Osmanlılar tanımı özellikle Ziya Paşa, Namık Kemal ve Ali Suavi için kullanılırdı.¹³³

Mustafa Reşit Paşa devlet işlerini emanet edebileceği iki önemli isim yetiştirdi. Bu isimler Ali ve Fuat Paşalardır. Abdülmecit ve Abdülaziz Han zamanlarında beş kere sadrazamlık görevini üstüne almış Ali Paşa idarede iken Islahat Fermanı başta olmak üzere önemli bazı olaylar meydana geldi. Ali Paşa’nın muhalifler tarafından en çok eleştiriye maruz kaldığı konular arasında Mısır Meselesi ve Girit ile Sırp isyanlarındaki davranışları yer almaktadır. Çünkü daha sonraki yıllarda ortaya çıkacak olan bütün azınlık isyanlarında Ali Paşa’nın zamanında almadığı tedbirler sebep olarak değerlendirilirdi. Reşit Paşa’nın kendilerini yetiştirdiği gibi Ali Paşa’nın kendilerinden sonra devlet kademelerinde görev yapacak nitelikli adam yetiştirmemesi ve hariciyede gayrimüslimleri tutması gibi meseleler ağır eleştirilerin muhatabı olmasına sebeptir.¹³⁴

Yeni Osmanlıların başlattığı hareket aslında Tanzimat paşası Reşit Paşa’dan sonra Tanzimat’ı uygulamaya çalışan Ali ve Fuat Paşalara bir karşı çıkış ve baş kaldırmadır. Onlara göre Tanzimat’ın bu iki paşası Osmanlı Müslümanlarını Avrupa’ya peşkeş çekmiş bununla da kalmayarak uyguladıkları kötü mali politikaları sebebiyle halkı Avrupa’nın esiri haline getirmişlerdi.¹³⁵ Yeni Osmanlıların en çok savunduğu konulardan bir tanesi olan meclis konusuna da Ali Paşa, karşı çıkıyordu. Çünkü devletin çok uluslu olmasından dolayı, bunun tehlikeli olabileceğini düşünüyordu çok uluslu bir meclisin kurulmasına engel olunması gerektiğini savunuyordu. Osmanlı Devleti’nin idare mekanizması ve toplumsal hayatı Avrupa ile paralel olarak gelişti. Tanzimat aydınlarına baktığımız zaman çoğu eski eğitim sistemiyle yetişmiş, ancak entelektüel donanımları sayesinde kendi zamanlarını çok iyi tahlil ettiler. Türk düşünce tarihinde Ziya Paşa’nın yerinin belirlenmesinde içinde bulunduğu dönem, yaşadığı olaylar onun

¹³³ Kemal Beydilli, “Yeni Osmanlılar Cemiyeti,” *TDV İslam Ansiklopedisi*, 43. cilt, s.432.

¹³⁴ Kuntay, *a.g.e.*, 159.

¹³⁵ Şerif Mardin, *a.g.e.*, s. 86-88.

“yeni aydın tipi” olarak adlandırılmasına da sebep olmuştur. Yeni aydın tipini tam olarak anlamak Tanzimat Dönemini anlamaktan geçirdi.¹³⁶

Tanzimat döneminin düşünce alanındaki yenilikleri ilk olarak edebiyat alanında görüyoruz, bu dönemin düşünce alanlarındaki bütün kültürel ve sosyal değişim özelliklerini Ziya Paşa’da görmek mümkündür. Ziya Paşa’nın önemli öncülerinden birisi olduğu bu hareket, Yeni Osmanlı düşüncesine sahip kişilerin kendilerine göre farklı ve ortak noktada buluştukları bir fikir hareketidir.¹³⁷ Onların en önemli hedeflerinden birisi de vatan kelimesini sadece dillerde bir kelime olarak değil hukuki bir zemine oturtmak için, bir vatan ideolojisi meydana getirmektir. Bütün Osmanlı toprakları maddi ve manevi bütün unsurlarıyla ortak değer olan vatan etrafında toplanmalıydı ve bu sebeple amaçları sadece Müslümanları birleştiren bir din aşkıyla değil aynı zamanda bir “vatan muhabbeti” oluşturmaktı. Bunun için “Ziya Paşa, Namık Kemal, Mustafa Fazıl Paşa ve Ali Suavi” kaleme aldıkları yazılarda bunu sıklıkla dile getirdiler.¹³⁸

Tanzimat devrinin Osmanlı devletinde etkilerinin görülmesiyle beraber en önemli etkilerinden biri devletin yönetim şeklinde meydana gelen değişiklikler oldu. Tanzimat devri ile beraber Osmanlı yönetiminde 26 Eylül 1854’de yeni meclislerin kurulmasıdır. 26 Eylül 1854 yılında “Meclis-i Âlî-i Tanzimat ve Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye” diye iki meclis kuruldu. Kurulan yeni meclislerin farklı görevleri bulunmakta idi. Meclis-i Âlî-i Tanzimat’ın görevi Osmanlı Devletinde “yasama” yapmak iken; diğer meclisin görevi ise, sadaret makamı tarafından kendisine sunulmuş olan konular üzerinde karar vermek idi. Meclis-i Vâlâ sadaret makamının kendisine verdiği konuları karara bağlarken, Meclis-i Tanzimat üzerinde herhangi bir yetkisi bulunmamaktadır. Meclis-i Tanzimat bağımsız bırakılmıştır. Meclis-i Tanzimat’ın diğer görevleri ise genel olarak; Osmanlı devletinin üst düzey memurlarını denetlemek,

¹³⁶ İlber Ortaylı, *a.g.e.*, s.128.

¹³⁷ İlber Ortaylı, *a.g.e.*, s.129

¹³⁸ Enver Ziya Karal, *a.g.e.*, s.324.

yargılamak, yargılama sırasında tanıkları çağırmak, arşivleri kontrol etmek için görevliler göndermekti. Meclis-i tanzimat ile Osmanlı devletinde ilk defa yasama bağımsız olduğu gibi yasama diğer güçlerin üzerinde tutulduğu gibi denetleme yetkisi de verilmiştir. Meclis-i Tanzimat kurulduğu dönem Ali Paşa 1815-1871 yılları arasında meclisin başına getirilmiş uzun süre görev yapmıştır.¹³⁹

1.2.3. Ziya Paşa'nın Gazetecilik Hayatı ve Hürriyet Gazetesi'nin Çıkarılması

Osmanlı kalemlerinde çalışanlar yani “*Bürokratlar*” Osmanlı'nın geleneksel olarak alışılmış bürokrasisinde artık yama gibi görünüyorlardı. Bu kişiler kendilerini saraya, orduya ya da medreseye ait hissedip bu yönde bir kimlik oluşturamamışlardı. Bir yere ait olmama duygusu yeni bir kimlik oluşturma ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Oluşturulan bu yeni kimliğin en önemli isimlerinden olan Ziya Paşa bunlardan sadece bir tanesiydi. *Hürriyet Gazetesi*'ni beraber çıkarıp kader ortaklığı yaptığı Namık Kemal ile kıyasladığımız zaman aralarında geçirdikleri hayat tecrübesi bakımından farklar vardı. Bu sebeple Kemal'in *Hürriyet Gazetesi*'nde yer alan yazıları çoğunlukla politikanın ana hatlarıyla uğraşmasına sebep iken Ziya'nın yazıları ise onun idarecilik yapmış olmasından kaynaklı olarak devletin idari uygulamalarını iyileştirmeye çalışmasıyla ilgilidir.¹⁴⁰

Türk Edebiyatında en önemli ve mümtaz şahsiyetlerinden birisi olmayı başaran Ziya Paşa yaşadığı ve kendini adadığı bütün ömrü boyunca hep aynı duygular etrafında dönüp durmuştur. Kaleme aldığı yazılar, eserler hepsinin öğretici bir amacı vardı. Ziya Paşa kalemiyede geçirdiği günlerin etkisi ile inşa usulünü kullanırdı. Osmanlı'da meşveret usulünün benimsenmesi, halkın temsil edilebileceği bir meclisin açılması, yapılacak olan çalışmaların İslami esaslara uygun olarak yapılması gibi meseleler onun yazılarında her zaman ilk sırada tuttuğu konular oldu. Osmanlı Türklerinde demokrasi

¹³⁹ Mehmet Seyitdanlıoğlu, *Tanzimat Dönemi'nde Yüksek Yargı ve Meclis-i Vala'yı Ahkâm-ı Adliye (1838-1876)*, Hacettepe Üniversitesi, Ankara, 2007, s.208.

¹⁴⁰ Mardin, a.g.e., s.373.

hareketlerinin gelişmesindeki en önemli isimlerden birisi olmayı başardı. Ziya Paşa'nın yazıları ve eserleri sadece Osmanlı Devleti için değil bugün bile baktığımız zaman verdiği dersler açısından geçerliliğini koruyan ve tarihin önemli kaynakları arasında yer alan eserlerdir. Bütün hayatı boyunca tek amacı, hedefi devleti bir felaketin eşiğine gelip parçalanmadan önce nasıl kurtarırız sorusunun cevabını bulmaya çalışmasıdır. Batıyı anlayarak bunu İslam'ın temel değerlerinden ayrılmadan nasıl yapılabilir onun hayat felsefesi olmuştur. *Tercüman-ı Ahval*, *Muhbir* ve *Hürriyet* gazetelerinde yazdığı makaleler hep bu fikir çerçevesinde gelişti.¹⁴¹ Avrupa'da geçirdiği zaman göz önüne alındığında, batıyı anlamaya çalışıp idari yapısı ve yeniliklerini inceledi. Avrupa'da kaldığı zaman zarfında orada değişik ırk ve sınıftan insanlarla bulunduğu temaslardan etkisi fikir hayatında büyük etkiye sahiptir. Mesela “*Avusturyalı Socialiste Simon Deutsch*” Polonyalı milliyetçi “*Comte Wladyslaw Plater'in*” yanında daha birçok kişiyle siyasi ve sosyal temaslarda bulundu.¹⁴²

Ziya Paşa'nın yeni bir kimlik oluşturmaya çalışırken yaptığı bütün çabaları sadece usta bir öğretici olarak değil aynı zamanda iyi bir gazeteci olarak da karşımıza çıkmasını sağlamaktadır. Yazılarını ustaca yazdığı *Tercüman-ı Ahval'de* kaleme aldığı eğitimle alakalı makalesi yüzünden Türk basın tarihinde uygulanan ilk sansüre maruz kalmasına sebep oldu.¹⁴³ *Hürriyet'te* yazılar kaleme almadan önce farklı gazetelerde yazdığı yazılar onun kaleminin kuvvetli olmasının en büyük sebebidir. *Tercüman-ı Ahval'in* en önemli özelliği ilk fikir gazetesi olmasıdır. Yine diğer bir ilk olma özelliği de ilk yasak ve sansürün uygulandığı gazete olmasıyla karşımıza çıkmasıdır. Ziya Paşa'nın *Tercüman-ı Ahval'in* 12 Mayıs 1861 tarihli ve 34. sayısına denk gelen yazısında “*maarife dair bendi mahsustur*” adlı makalesi rahatsızlık uyandırmış ve

¹⁴¹ H.H. Duman ve Pekman, *Türk Basın Tarihi*, Eskişehir,2014, s. 48.

¹⁴² Bilgegil, *a.g.e.*, s.106-107.

¹⁴³ Bora Ataman, “Türkiye’de ilk Basın Yasakları ve Abdülhamit Sansürü,” *Marmara İletişim Dergisi*, İstanbul 2009,s.21-49.

Maarif Nezareti gazeteye iki hafta ara verme cezası verildi.¹⁴⁴ *Tercüman-ı Ahval*, 42. sayıya kadar yayınlarına devam etti. Ancak 2 Haziran 1861 tarihli 43. sayıdan sonra yazılarda, gazete yazarının yetkisini aştığı gerekçesiyle, yayını durduruldu. Daha sonra 44. sayı iki hafta sonra 17 Haziran 1861 tarihiyle çıkartılmıştır.¹⁴⁵ Maarif Nezareti'nin verdiği cezadan sonra bir süre daha yayın hayatına devam eden *Tercüman-ı Ahval* ancak 44. sayıya kadar devam etti. Ziya Paşa *Hürriyet'ten* önce yazdığı gazeteler ve burada yer verdiği görüşlerini *Hürriyet Gazetesi'nde* topladı. Eleştirilerin dozu arttıkça basına sansür ve yasaklar arka arkaya gelmeye başladı. Basına ve gazetelere yönelik yasaklar ilk olmayacak fikir gazetelerinin sayısı arttıkça yasaklar gelmeye devam etti.¹⁴⁶

Mısır'da veraset sisteminden kaynaklı olarak abisi ile yaşadığı "*Hidivlik*" kavgası yüzünden sorunlar yaşayan ve yüklü bir tazminatla kaçıp Paris'e giden Mustafa Fazıl Paşa Kemal'le Ziya Paşa'yı Avrupa'ya davet ettiği zaman yanlarında kimi isterlerse beraber getirebileceklerini söyledi. Böylece Kemal ve Ziya beraberlerinde Suavi'yi ve Agâh Efendi'yi de alarak Avrupa'ya gitmeleri hem sayı bakımından hem de güç bakımından kendilerine katkı sağladı.¹⁴⁷ Yeni Osmanlıların bir kısmı Babiâli'nin baskısından dolayı Avrupa'ya kaçmak zorunda kaldı. Bu önemli isimler "*Ziya Paşa, Agâh Efendi, Kemal Bey, Nuri Bey, Suavi Efendi, Mehmet Bey, Reşat Bey ve Rifat Bey*" oldu. Kendi aralarında düşünce birliği yapan bu isimler 10 Ağustos 1867'de yaptıkları toplantı sonucu bazı önemli kararlar aldılar. Bu kararlardan en önemlisi Türkçe bir ihtilal gazetesi çıkarmaktı ve bu doğrultuda Suavi Efendi *Muhbir'i* çıkaracak, sonrasında ise Ziya Paşa ve Namık Kemal *Hürriyet'i* çıkaracaktı, diğer bir karar ise 250 bin Fransız frangı sermaye konulacak en son durumda da sermayenin Ziya Paşa'nın

¹⁴⁴ İskit, *a.g.e.*, s.30.

¹⁴⁵ Belkıs Ulusoy Nalcıoğlu, *Türk Basın Tarihi Gazetecilik*, İstanbul Üniversitesi, 2013, s.104.

¹⁴⁶ Önder Göçgün, *a.g.e.*, s.6.

¹⁴⁷ Hüseyin Çelik, "Ali Suavi Dönemi," İletişim Yayınları, İstanbul 1994, s.32.

emrine verilmesi olacaktır. Düşüncelerini Türk halkına anlatmak ve kamuoyu oluşturmak için Yeni Osmanlıların yayın organı olarak bu iki gazete kullanıldı.¹⁴⁸

Ziya Paşa'nın Avrupa'da göstermiş olduğu faaliyetlerine baktığımızda iki bölümde ele alabiliriz. İlk bölümde Mustafa Fazıl'ın yanında olduğu Yeni Osmanlı hareketinin içinde aktif yer aldığı dönemdir. İkinci dönemi ise Mustafa Fazıl'la aralarının açılması Namık Kemal'in gazeteden ayrılışı ve Mısır Hidiv'i İsmail Paşa'nın himayesini kabul edip Cenevre'ye geçmek zorunda kaldığı dönemdir. Ziya Paşa Avrupa'daki faaliyetleri esnasında toplamda beş yılını burada geçirmiştir. Bütün Avrupa hayatı *Hürriyet* Gazetesi etrafında geçmiştir.¹⁴⁹

Ziya Paşa ve arkadaşları Paris'e kaçtıkları zaman "10 Ağustos 1867'de" Mustafa Fazıl Paşa'nın konağında toplandılar. Avrupa'daki sekiz ihtilalcı, "Ziya Paşa, Agâh Efendi, Kemal Bey, Nuri Bey, Suavi Efendi, Mehmet Bey, Reşat Bey, Rifat Bey" önemli kararlar aldılar. Toplantının amacı Avrupa'da İstanbul'un baskısından uzak kamuoyunu aydınlatarak ve gerçekleri anlatarak Türkçe gazete çıkartmaktı. İlk alınan karar ile Suavi *Muhbir*'i çıkarmaya başladı. Namık Kemal'de Ziya Paşa ile birlikte *Hürriyet*'i çıkaracaktı. Suavi'nin Londra'da çıkarmaya başladığı *Muhbir*'i, Kemal ve Ziya'nın Londra'da çıkaracakları *Hürriyet* Gazetesi istemeyerek de olsa önemini kaybettirdi. Ancak Suavi'nin *Muhbir*'de yazdığı bazı yazıları çok beğenildiği için *Hürriyet*'te de yayınlandı. Ancak daha sonra Suavi'nin *Muhbir*'de yazdığı bazı yazılar sebebi ile Suavi ve Kemal'in arası açıldı ve birbirleriyle ilgili olumsuz yazılar kaleme almaya başladılar.¹⁵⁰ Ancak işler umulduğu gibi gitmeyince Ali Suavi 3 Kasım 1868'de gazeteyi kapatmak zorunda kaldı.¹⁵¹ Suavi'nin *Muhbir*'e yazdığı yazılara göz attığımızda *Hürriyet* Gazetesi'nde ele alınan konularla benzerlik gösterdiğini görürüz. Girit isyanı, Şark meselesi, Rusya ile ilgili problemler Rusya'nın bölgedeki

¹⁴⁸ Yusuf Taş, a.g.e.,s.181-193.

¹⁴⁹ Tanpınar, a.g.e.,s.305.

¹⁵⁰ Mithat Cemal Kuntay, *Sarıklı İhtilalcı Ali Suavi*, Alfa Yayınları, İstanbul 2015, s. 66-69.

¹⁵¹ Hüseyin Çelik, "1867'de İstanbul'da,1867-1868'de Londra'da yayımlanan siyasi gazete, *Muhbir*," *TDV İslam Ansiklopedisi*, 31. cilt.,s. 32-33.

yayımlağığı, Hıristiyan tebaaya tanınan ayrıcalıklar, Rumların ve Yunanistan'ın durumu, dış borçlanma gibi konular içerik olarak aynıdır. Yeni Osmanlıların en büyük hedeflerinden birisi de Osmanlının haklılığını dünya kamuoyuna duyurmak Londra'da bir Türk lobisi kurma çalışması ve Türkler lehine kamuoyu oluşturmaktı. Özellikle Girit ve Rumeli'deki Yunan isyanı ve faaliyetlerinin Avrupa tarafından desteklenmemesi için çaba gösterdiler.¹⁵² *Muhbir* ancak 50 sayı yayınlanabilecekti, bu arada daha fazla kitleye ulaşabilmek için gazeteye Fransızca ve İngilizce ekler de yer almıştır. *Muhbir'in* İngiltere'de çıkarılma sebebi ise Fransa kanunlarının İngiltere'ye göre daha ağır olmasıdır.¹⁵³ Bütün bu gelişmeler devam ederken *Muhbir'den* sonra yayın hayatına başlayacak olan *Hürriyet* konu ve içerik bakımından *Muhbir'le* benzerlik gösterse de üslup ve tavrı ile *Muhbir'in* daha ötesine geçmeyi başardı. Şerif Mardin'e göre Ali ve Fuat Paşalar için hürriyet demek devletin sonunu getirecek ayrılmaya ve çözülmeye sebep olacak sakıncalı bir kelime idi. Bunu savunan bütün basın yayın organlarının karşısında bu sebeple yer aldılar.¹⁵⁴

Hürriyet Gazetesi'ne yazılar yazmaya başlamadan önce Yeni Osmanlıların eyleme geçtiğinin ilk göstergesi Ziya Paşa'nın kaleme aldığı "*Veraset Mektuplarıdır.*" Ziya Paşa'nın tanıdığı bir kişi olan Remzi Efendi'den kendisine gelen bir mektupta, Sultan'ın Mısır'daki veraset sistemini değiştirmek istediği dedikodusu kendisine iletilir. *Hürriyet'in* çıkmasından bir ay kadar önce Ziya Paşa veraset mektupları adıyla iki tane mektup kaleme alıp, mektubu da İstanbul'un ileri gelenlerine gönderip, binlercesini de halkın okuması için bedava dağıtıldı. Bu mektuplar büyük yankı uyandırmakla kalmayacak aynı zamanda İstanbul hükümetiyle Ziya karşı karşıya geldi.¹⁵⁵

Hürriyet Gazetesi'nin ilk sayısı 29 Haziran 1868'de Reşat imzası ile yayınlanmaya başlandı. Gazete'nin ilk sayısı Namık Kemal'in "*Hubbü'l vatan mine'l-*

¹⁵² Hüseyin Çelik, *a.g.e.*, s.142.

¹⁵³ Topuz, *a.g.e.*, s.41.

¹⁵⁴ Mardin, *a.g.e.*,s.138.

¹⁵⁵ Ebuzziya Tefik, *a.g.e.*,s.183.

iman”adlı makalesi ile başladı. Vatan sevgisinin imandan kaynaklandığını vurgulayan bu başlıkta vatan sevgisi ve dini duygular özdeş tutulmuştur. Londra’nın James mahallesinde yer alan Robert sokağındaki Mustafa Fazıl’ın maddi desteğiyle bir ev kiralandı ve “*Jön Türklerin Matbaası Merkezi*” isminde bir matbaa açtılar. İlk sayının çıkmasından sonra Ziya Paşa ikinci sayıya bir tebrik yazısı kaleme almış ve bundan sonra büyük bir heyecan ve mutlulukla gazetenin nasıl bir yol izleyeceği ile alakalı bilgiler vermişlerdir. “*Hürriyet ne güzel bir niğmettir*” diye başlayan yazısıyla Ziya Paşa bu durumun kötüye kullanılmaması konusunda da uyarılarda bulundu.¹⁵⁶ Mustafa Fazıl Paşa henüz Londra’da iken İstanbul’dan matbaa işleri için bir dizgici ve harfler getirmişti. Aynı zamanda Mustafa Fazıl gerekli olan bütün maddi desteği sağlamak için bir sandık kurarak 250 bin Fransız parası ile bir tertip getirilecek, matbaanın masrafı ve posta için bu para kullanılacaktı. Her ay düzenli olarak bu paralar bu sandıkta tutulacak ihtiyaçlar doğrultusunda harcama yapılacaktı. Sandığın idaresi Ziya’da olacak eğer para eksilirse de Mustafa Fazıl’ın özel adamı Sakakini’ye durum bildirilecekti. Bunun yanında Yeni Osmanlılara maaş bağlandı. Maddi destek sağlandıktan hemen sonra matbaanın kurulabilmesi için Londra’da James mahallesinde kiralanen eve Jön Türk Matbaası adıyla bir matbaada açılmış oldu.¹⁵⁷

Londra’da başlayan faaliyetler 78. sayıya kadar sürdü, bu sayıdan sonra yaşanan sıkıntıyla beraber gazete kapanıncaya kadar basımı Cenevre’de devam etti.¹⁵⁸ *Hürriyet* 88. sayıya kadar hep aynı şekilde matbu olarak yayınlanıyordu. Ancak bu sayıdan son sayıya kadar yani Cenevre’de basıldığı dönemde litoğraf (taşbaskı) olarak devam etti.¹⁵⁹

Ziya Paşa gazetenin ilk sayısından 88. sayıya kadar Londra’da çıkardı. Daha sonra geri kalan 12 sayıyı ise Cenevre’de çıkarmak zorunda kaldı. Her sayfasında ikişer sütun bulunan *Hürriyet*, 11. sayıya kadar toplamda 4’er sayfadır daha sonraki sayılarda

¹⁵⁶ Ali Donbay, “Tanzimat Dönemi Tenkit Anlayışı Çerçevesinde Ziya Paşa’nın Şiir ve İnşa Makalesi” *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi Sayı 10, 2001*, s.181-188.

¹⁵⁷ Alp Eren Topal, s.33.

¹⁵⁸ Çelik, 1993,s.27.

¹⁵⁹ Alp Eren Topal, *Sürgünde Muhalefet: Namık Kemal’in Hürriyet Gazetesi C.1 (1868-1869)*, s.33-34.

ise halkı daha fazla bilgilendirmek için bir müjde gibi sayfa sayılarının 8'e çıktığını haber vererek gazeteyi alanlara duyurdular. Ancak 63. sayıda Namık Kemal'in gazeteden ayrılması ile birlikte ilk zamanlarında ki gibi 4'er sayfa çıkarılmaya başlandı. Sayfa sayısı 63. sayıdan son sayısı olan 100. sayıya kadar bu şekilde devam etmiştir sadece 68. ve 69. sayılarda yayınlanan Ziya Paşa'nın Rüya adlı yazısı 8 sayfa olarak yayınlandı. *Hürriyet'in* kendine çizdiği yolda en önemli rehberi kendisinden önce çıkarılan Muhbir oldu.¹⁶⁰ Gazete'nin son 12 sayısının Cenevre'de çıkarılmasının sebebi ise Ziya'nın Londra'dan zorunlu ayrılığı oldu. Çünkü Ali Suavi'nin *Hürriyet* Gazetesi'nin 78. sayısında yer alan makalesinde Ali Paşa ile ilgili olumsuz ifadeler yer aldı.¹⁶¹ Bahsi geçen makale maliyedeki konularla alakalı olup bunun müsebbibi olarak görülen Ali Paşa suçlu bulunur ve yazının devamında Ali Paşa'nın katline ferman verilmiş gibi algılanması Osmanlı Devleti'ni rahatsız etti.¹⁶²

Osmanlı Devleti Ali Suavi'nin yazısı ile ilgili rahatsızlığını Londra büyükelçisine bildirerek İngiliz Devleti'nin gazetenin faaliyetlerine son verilmesini sağladı. Böylece Ziya Paşa'nın tutuklanması sağlanmıştır, daha sonra para karşılığında serbest bırakıldı ve Fransa'ya gitti. Londra'daki mallarına Osmanlı devleti el koydu. Ziya Paşa Avrupa'da yaşadığı müddetçe Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin bir üyesi olarak çalıştı. Avrupa'da bulunduğu yıllar içerisinde hem bir gazeteci olarak hem de siyasi bir şahsiyet olarak çalışmalarına devam etti. Avrupa yürüttüğü siyasi ve sosyal faaliyetlerinin çoğunda çabasını Ali Paşa'nın azledilmesi için harcadı. Ali Paşa'ya olan nefreti Ziya Paşa'nın düşünce adamı haline gelmesini sağladı. Osmanlı Devleti'nin o dönem yaşadığı siyasi, ekonomik ve sosyal olumsuzlukların sebebi olarak Ali Paşa'yı ve hükümetin yanlış uygulamalarını göstermiştir. Ali Paşa'ya olan nefreti Ziya Paşa'nın yazılarında, şiirlerinde ve edebiyat hayatında geniş yer bulmuştur.¹⁶³

¹⁶⁰ Mardin, *a.g.e.*,s.48.

¹⁶¹ Topuz, *a.g.e.*,s.41-42, Kuntay,s.72.

¹⁶² Bilgegil, *a.g.e.*,s.141.

¹⁶³ Hüseyin Yorulmaz, *Ziya Paşa, Terci-i Bend ve Terki-i Bend*, Çıdam Yayınları, İstanbul 2017,s.141.

Hürriyet'te ele alınan konular o dönem Osmanlı Devleti'ni siyasi anlamda yoran konulardır, mesela Girit konusunda Babîâlî'yi izledikleri ikiyüzlü politika sebebiyle sürekli eleştirdiler. Ancak Abdülaziz ile aralarını açmak istemedikleri için ilk sayılarda çoğunlukla onu bu eleştirilerin dışında tutmuşlardır. Ancak son sayılarda Abdülaziz de eleştirilerden nasibini almıştır. Girit meselesi başlayınca Hidiv İsmail Paşa ile Babîâlî'nin arası açılmış Hidiv Avrupa'yla ilişkilerini geliştirirken Osmanlı ile arası açıldı. Hidiv'in Osmanlı Devleti'nden bağımsız hareket ederek Avrupa'dan borç alması, Süveyş kanalının açılması, Mısır'daki veraset problemi *Hürriyet* Gazetesi'nin neredeyse son sayısına kadar gazetede yer alan konular arasında oldu. Mısır konusunda Namık Kemal ile Ziya Paşa'nın yaklaşımları da birbirinden farklılık gösterdi. Namık Kemal Hidiv'i suçlarken Ziya Paşa Ali Paşa'yı suçladı. Bu meselenin dışında gazetede yer olan diğer önemli konulardan birisi de maliyenin kötü gidişatıdır. Üst üste alınan borçların dökümleri *Hürriyet* Gazetesi'nde yayınlanarak bu durumun yarattığı olumsuz tablo gözler önüne serildi. Aynı zamanda Anadolu halkına ağır yük olan tuz ve tütün vergisi halk arasında rahatsızlığa sebep olan askerlik meselesi, kanunların ihlali, adam kayırma, rüşvet gibi konular gazetede sürekli ele alınan konular arasındadır. Bu konular ile alakalı Namık Kemal'in ve Ziya Paşa'nın önemli tahlilleri çözüm önerileri ve meselelere yaklaşımları çok önemli tespitler olarak günümüze kadar geldi. Osmanlı'nın bozuk maliyesi dışında Avrupa'dan sürekli aldığı borçlar sebebiyle kurulan Duyun-u Umumiye idaresi aynı zamanda bu dönem sıklıkla görülen azınlık isyanları Osmanlı Devleti'nin azınlıklara olan yaklaşımları *Hürriyet* Gazetesi'nde yer alan ve sert eleştirilerin yapılmasına sebep olan konulardan bazılarıdır.¹⁶⁴

Özellikle millet-i sadıka olarak anılan Ermenilerin doğuda yarattıkları problemler yine gazetenin ele aldığı mevzular arasındadır. Gazete yazıları ilk etapta eleştiri mahiyetinde olsa da devamında çözüm önerileri ve kurtuluş çabaları üzerine

¹⁶⁴ Alperen Topal, *a.g.e.*, s.32.

kafa yordukları aşıkârdı. Özellikle de hükümetin icraatlarına şura-yı ümmet yani halkın temsilcilerinden oluşan kimselerin de görev almaları gerektiği hükümetin aldığı kararların kontrol edilmesi gereği sıkça vurgulandı. Namık Kemal'in yazdığı gazetede sekiz bölüm halinde yayınlanan "*Usul-i meşverete*" dair mektuplar da meclis konusu gündeme getirilerek bunun nasıl olması gerektiği ile ilgili bilgiler verilirdi. Avrupa'daki mevcut olan meşrutî düzenler örnek gösterilerek Osmanlı'ya uygun olanı bulmaya çalışırlardı. Ziya Paşa da meclisler ve kanunlara dair görüşlerini sebepleri ile ortaya koyarak açıkladı. Aynı zamanda Tanzimat'ın getirdikleri uygulanma biçimindeki eksikler ve aksaklıklar ile birlikte çözüm önerilerini ortaya koydu. Ziya Paşa Fransa ve bazı Avrupa ülkelerini örnek vererek Cumhuriyet idaresinin faydalarından örnekler vererek açıkladı. Hem Namık Kemal hem de Ziya Paşa düşünce dünyalarını oluştururken Batıdaki birçok düşünürden etkilendikleri açıktır. Özellikle "*Rousseau, Montesquieu ve Emmerich de Vattel*" gibi isimler Yeni Osmanlılara ilham oldu. Özellikle Hafız ve Sadi Şirazi'nin eserlerine değinerek kendi düşüncelerini açıklamaya çalışmaktadır. Ziya Paşa, İslam ve Batı dünyası arasındaki bağlantıyı kurarken bunu dengeli bir şekilde yapmayı tercih etmektedir. Yeni Osmanlıların ve Ziya Paşa'nın yaptığı en yeni şey ise İslam ve Osmanlı tarihini, eserlerini yeniden farklı bir bakış açısıyla yorumlamış olmalarıdır. Özellikle Ziya Paşa "*Hatıra*" adını verdiği seride Osmanlı Tarihi'nin eleştirisini ve değerlendirmesini yapmaktadır. *Hürriyette de Osmanlı Tarihi'nin şanlı günlerine atıflarda bulunup Kanuni döneminden, Yavuz'dan ve Köprülüler döneminden bahsederek örnekler vermektedir. Genç Osman'ın düştüğü durumu örnek vererek Yeniçeri Ocağının aşırılıklarını ocak ve ulema ortaklığıyla gidişatın daha da kontrol edilemez bir hal almasını değerlendirdi.*¹⁶⁵

En çok eleştirilen konuların başında bürokratik kademedeki bulunan kimselerin aşırı müsrif davranışları, gereksiz israf, aşırı lüks yaşamları, devlet bütçesini kendi şahsi

¹⁶⁵ Alperen Topal, *a.g.e*, s.33-34.

çıkartıları ve yaşamları için kullanmaları rahatsızlık duyulan konular arasındadır. Tabi Ziya Paşa'nın, Ali Paşa'ya olan takıntısı ve olumsuzluğu sürekli Ali Paşa'yla ilişkilendirmesi yine gazete'deki konulardan bazılarıdır. Yeni Osmanlılar Avrupa'da buldukları zaman içinde burada farklı insanlar ve gruplarla iletişim kurdular. Bir araya gelip görüştükları insanların milliyetleri ve görüşleri farklılık gösterse de fikir dünyaları değışti. Leh, İtalyan ve Avusturya kökenli ihtilal yanlısı olan sosyalist gruplar bunun yanında Oryantalistler, Fransız yazarları ve Frank-Masonlarla temasları oldu. Avrupa'daki Yeni Osmanlılar arasında yabancılarla en çok iletişim içinde olan ve onlarla vakit geçiren kişi Ziya Paşa olmuştur.

Mısır'daki Hidivlik problemlerinden kaynaklı durum sebebi ile sular durulmuyor işin rengi gün geçtikçe değışiyordu. Mustafa Fazıl Paşa Maliye Nazırı olarak görev aldıktan sonra Osmanlı Devleti ile arası daha fazla açılmasını diye adamı Sakakini aracılığı ile Ziya Paşa ve Namık Kemal'e *Hürriyet*'in yayınının durdurulmasını istedi. Namık Kemal bu isteğe olumlu cevap verirken Ziya Paşa gazeteye yazmaya devam etti. Daha önce Yeni Osmanlılarla temasta bulunan Hidiv İsmail Paşa'nın adamı Felatun Paşa aracılığıyla Ziya ile iletişime geçecek gazetenin finansmanını sağlayacaklarını ve yazılarına devam etmesini isterler, Ziya İsmail Paşa'nın adamından aldığı 35 bin Mısır liralık çek ile yayına bir süre daha devam etti. *Hürriyet* Gazetesi'ndeki yazılar gazeteyi finanse eden kişilerin değışmesi ile farklılık gösterdi.¹⁶⁶

Ziya Paşa ve Namık Kemal ölünceye kadar toplum için ve devlet'in geleceği için mücadelelerine devam etti. Ziya Paşa'nın *Hürriyet* Gazetesini büyük bir özveri ile beraber çıkardığı Namık Kemal, 1870 senesinde yurda döndükten sonra 1872'de daha önce bir mizah gazetesi olan *İbret'in* ismini kiralararak yayınlamaya başladı ve gazetenin başyazarı oldu. Ancak hükümetin hoşuna gitmeyen yazıları sebebiyle birkaç ay sonra kapatılacak ve kendisi Gelibolu mutasarrıfı olarak İstanbul'dan uzaklaştırıldı.

¹⁶⁶ Adnan Akgün, "Hürriyet Gazetesi'nin sistematik Tahlili (Namık Kemal, Yeni Osmanlılar, Tarihi ve Siyasi olaylar, Reform ve İhtilal hareketleri)", *Doktora Tezi, M.S.Ü, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1990,s.24-25.*

1873'te tekrar İstanbul'a dönerek *İbret'te* ağır eleştirilerine devam etti ve “*Vatan yahut Silistre*” piyesi halkı galeyana getirince kendisi Magosa'ya sürgüne gönderildi.¹⁶⁷ Namık Kemal, 7 Ocak 1870 tarihli bir ilanla kendisinin ve arkadaşlarının artık *Hürriyet Gazetesi* ile bir bağları kalmadığını bildirmiştir.¹⁶⁸ Artık yalnız kalan Ziya, Arif imzasıyla *Hürriyeti* Londra'da bir süre daha devam ettirdikten daha sonra 100. sayıya kadar Cenevre'de kaldı ve Son sayısını 22 Haziran 1870'de çıkarıncaya kadar faaliyetlerini buradan yürütmüştür.¹⁶⁹

Mustafa Fazıl Paşa Osmanlı Devleti ile veraset problemi sebebi ile arası açılınca Yeni Osmanlıların kalemını kendi çıkarı için kullanmayı amaçlamıştı. Yeni Osmanlılar başından beri Mustafa Fazıl'ın kendi amacı için onları kullanmaya çalıştığının farkındaydı. Namık Kemal'in gazeteden ayrılmasının altında en çok bu sebep vardı. Bunun yanında Mustafa Fazıl'ın kardeşi İsmail Paşa da Yeni Osmanlılarla temas kurarak kendi yanına çekme çabası içindeydi ve nihayet aradığı fırsatı bulup Ziya Paşa ile anlaştı. Yazılarına bir süre daha devam eden Ziya Paşa, Mustafa Fazıl Paşa, Maliye Nazırı olduktan sonra *Hürriyet'in* basımına son verdi.¹⁷⁰ Mustafa Fazıl'ın gazeteyi kapattırmasından önce Ali Suavi'nin 78. sayıda Ali Paşa ile ilgili yazdığı olumsuz yazı nedeniyle Ziya Paşa zaten zor günler geçirmeye başladı. İngiliz makamları onu tutuklamış ve ancak kefaletle serbest kalabilmişti. Tutukluluğu bitince Ziya Paşa avukatının tavsiyesi ile Londra'dan ayrılacak ve Paris'e geçmiş ve burada bir ay gibi kısa bir zaman kaldıktan sonra da Cenevre'ye geçti. Artık Gazete'yi tek başına çıkaramayacağını farkında idi.¹⁷¹

Ziya Paşa Cenevre'den İngiliz dışişleri bakanlığına bir mektup kaleme aldı. 13 Nisan 1870 tarihli mektubunda İngiltere'deki haklarının kendisine verilmesini talep etti

¹⁶⁷ Ali Akyıldız, Azmi Özcan, *Namık Kemalden Mektup Var*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2013, s.22-23.

¹⁶⁸ Fevziye Abdullah Tansel, *Namık Kemal'in Hususi Mektupları I, İstanbul, Avrupa ve Magosa mektupları*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2013, s.177.

¹⁶⁹ Gülay Sarıçoban, *a.g.e.*,s.521.

¹⁷⁰ Nihad Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi II*, s. 871.

¹⁷¹ Bilgegil, *a.g.e.*,s.54.

ancak Osmanlı Devleti mallarına el koymasından anlıyoruz ki mektubu ve talebi dikkate alınmamıştır. Yaşadığı maddi zorluklar ve siyasi baskılar sebebi ile *Hürriyet* Gazetesi macerasını Cenevre’de 100. sayı ile son verdi. Ziya Paşa maddi ve siyasi baskılara maruz kalmasa idi belki yazılarına bir süre daha devam ederdi.¹⁷²

¹⁷² Bilgegil, *a.g.e.*,s.45-50.

İKİNCİ BÖLÜM

2.1. Ziya Paşa'nın Hürriyet Gazetesi'nde Yazdığı Yazılar

Dönemin aydınlarının en çok kullandığı kelimeler ve ifade ettikleri “*Hürriyet, medeniyet, meşrutiyet, meclis, müsavat, adalet, vatan, eşitlik*” gibi kavramlardır. Bu devri incelediğimiz zaman karşımıza çıkan ilk isimlerden birisi Ziya Paşa'dır. Osmanlı entelektüeli üzerine yapılan araştırmaların bizlere bazı konularda çıkarım yapma şansı veriyor ancak bazı konularda da meselenin sınırlılığı göze çarpmaktadır. Çünkü çok dil ve kültürlülüğün bir arada olduğu bir toplum yapısını çok yönlü değerlendirmeye tabi tutmadan anlamak eksik kalacaktı. Dönemin Osmanlı aydını kendine has özellikler taşıyor çok yönlüdür, istisnalar haricinde bir gazeteciye, şairi, romancıyı hatırlatır kaleminde hepsinden biraz bulunurdu. Ziya Paşa bu tanımlamalara uymaktadır.¹⁷³

Osmanlı Batılılaşması Batı ile aynı doğrultuda gelişmemiştir. Hürriyet kavramı, daha öncede bahsedildiği gibi kişinin doğuştan hür olması konusu Türkler arasında Yeni Osmanlılar tarafından getirilen yeni kavramlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Yeni Osmanlı hareketinin bir üyesi olan Mustafa Fazıl Paşa'nın maddi anlamda imkânlarının çok iyi olması aynı zamanda dünyanın değişik yerlerinde yaşamış olması onda da entelektüel bir kişilik oluşmasına zemin hazırladı. Namık Kemal hürriyet sayesinde ülkede adaletli ve eşit bir idarenin kurulabileceğini, hürriyetin insanları koruyabileceğini ve aynı zamanda dini de koruyacağını ve böylece dinin kullanılmayacağını memlekette güvenlik oluşturacağı şeklinde ifade ederek hürriyetin önemini farklı şekillerde açıklamaktadır. Ziya Paşa da halkın haklarını bilmesinin idari ve sosyal yapıda büyük değişiklik yaratacağını Babıâli'nin elinde tuttuğu ve istediği gibi kullandığı sınırsız

¹⁷³ Tütengil, *a.g.e*, s.58-62.

gücün sınırlandırılmasından yanadır ve bunun yeni bir hükümet şekli ve oluşturulacak yeni meclisler ile mümkün olacağını vurgulamaktadır.¹⁷⁴

Hürriyet'in ilk beş sayısında Reşat imzası görülür aslında bu Reşat Namık Kemal'in takma ismidir. *Hürriyet* Gazetesi yayınlandığı ilk zamanlar yazarları kimliklerini gizlemek istemişlerdi. Ancak beşinci sayıdan itibaren Kemal gazetenin sorumluluğunu üzerine alınca durum netlik kazandı ve yazılarının altında artık kendi isimlerini kullanmaya başladılar. Hem Namık Kemal hem de Ziya Paşa doğdukları zaman dilimi, yaşadıkları coğrafya ülkelerinin içinde bulunduğu hal ve vaziyet dolayısıyla yaşadıkları devrin aydın sorumluluklarını taşıyan, donanımlı, entelektüel ve mücadeleci kişilerdir. Gazetede yer alan yazılarında bu sorumluluğu fazlasıyla üzerlerinde taşımaktadırlar.¹⁷⁵

Osmanlı'nın en önemli düşünce adamlarından olan Ziya Paşa ve Namık Kemal her ne kadar *Hürriyet* Gazetesini beraber çıkarmış olsalar da, görünen siyasî durum ve siyasi kişiler ile ilgili düşünceleri oldukça farklıdır. Ziya Paşa'ya göre memleketin içine düştüğü durum Babıâli'nin kötü yönetimi ile ilgilidir zaten Ali Paşa'ya olan ağır eleştirilerinden bunu anlıyoruz. Namık Kemal ise yaşanan problemlerin kişilerden daha çok sistemle ilgili olduğunu ifade etmektedir.¹⁷⁶

Türkiye dışında yapılan gazeteciliğin ilk örneklerini veren Yeni Osmanlıların fikir tarihimize katkıları büyüktür. Bu açıdan *Hürriyet* gazetesini ele aldığımızda bu gazete ciddi bir "*fikir gazetesi*" olarak karşımıza çıkmaktadır. Gazetede yer alan bazı mektuplar ve yazılar Ziya Paşa ve Ali Suavi imzalıdır, diğerleri ise genel olarak imzasızdır. Yazıların kime ait olduğu konusu da hep tartışıla gelmiştir. Özellikle hangilerinin Namık Kemal'in yazdığı ve hangilerinin Ziya Paşa'nın yazdığı konusu net olmamakla birlikte üslup ve kalem bakımından birçoğu ayırt edilebilir durumdadır. Bu iki isim dışında kalanlar ise imzası bulunduğu için Ali Suavi'ye ait olduğu bellidir. Aynı

¹⁷⁴ Hürriyet, (24 Zilkade 1285/8 Mart 1869), Sayı 37, s.274-282.

¹⁷⁵ Abdullah Uçman, *a.g.e.*,s.120-128.

¹⁷⁶ Bilgegil, *a.g.e.*, 130.

zamanda Avrupa’da çıkarılan diğer önemli gazete olan *Muhbir* ile kıyasladığımızda *Hürriyette* kolektif bir çalışma görülmektedir. Ancak bir süre sonra Namık Kemal’in görüş ayrılığı sebebiyle gazeteden ayrılmasıyla gazetenin yayın işi sadece Ziya Paşa’ya kalmıştır. *Muhbir* gazetesinde olduğu gibi *Hürriyet*’te de Avrupa gazetelerinde ve İstanbul’dan mektup başlığı ile haberler yer aldı.

Yine gazetede yer alan önemli konulardan birisi iktisat meselesidir. Osmanlı Devleti’nin iktisadi durumu kötü olduğu için halk da zor durumdadır. Avrupa’dan sürekli alınan borçlar ve bu borçların ödenememesi, maliyenin durumu gazetede yer alan en önemli başlıklar arasındadır. *Hürriyet* Gazetesi’nde yazılan konulara baktığımızda bir ekip işi olarak kolektif çalışma sonucu çıkarılmıştır. Tam anlamıyla bir fikir gazetesi görünümünde olan gazete’de meşrutiyet ve hürriyet kavramları sıklıkla geçerken bunların içerikleri ve nasıl uygulanmaları gerektiği de vurgulandı. Babiâli’nin hataları yüzünden iktisadi konular özellikle fazla yer aldı. Tabi bu arada banka, demiryolu ve şirketlerin kurulmasının faydalı olabileceği üzerinde durularak iktisadi tedbirlere yer verildi. Özellikle bu gerilemeye dur diyecek konu “*Usul-ü meşveret*” üzerinde çok fazla durularak parlamenter sistemlere Avrupa’dan örnekler verildikten sonra Osmanlı’ya nasıl uygulanır faydaları neler olur konuları geniş bir şekilde ele alınmıştır. Yine ele alınan önemli konulardan birisi de milli eğitim konusu, azınlıkların aldığı eğitim, yapılması gereken düzenlemeler, adliyenin ıslahı, hukukun üstünlüğü özellikle vurgulanmıştır. *Hürriyet*’te edebiyat ve dil meselelerine de değinilmiştir. Bu açıdan Ziya Paşa’nın 11. sayıda yer alan Şiir ve İnşa makalesi ne baktığımızda çok önemlidir.¹⁷⁷ Aynı şekilde Ziya Paşa’nın Londra’ya yakın Hampton Court’daki bir parkta uyuyakalarak gördüğü “*Rüya*”sı da gazetenin 68. ve 69. sayılarında yer aldı. Yayınlandığı zaman geniş yankı uyandırmıştır.¹⁷⁸

¹⁷⁷ Tütengil, *a.g.e.*, s.52-58.

¹⁷⁸ Ebuzziya Tevfik, *a.g.e.*,s.45.

Namık Kemal ve Ziya Paşa'nın beraber çıkardıkları ve o dönem Osmanlı Devleti'nin temel meseleleriyle ilgili önemli ve gerçekçi tespitler yapan *Hürriyet* Gazetesi'nin yayın macerası Londra'da başladı ve değişen şartlar doğrultusunda Cenevre'de son buldu. Muhalif bir gazete olmasının yanı sıra devletin düştüğü durumdan kurtarma yollarını tespit etmeleri açısından son derece önemlidir. Gazeteyi kendi dönemindeki diğer gazetelerden ayıran en önemli özelliği ise Ziya Paşa'nın gazetede yer alan bazı yazılarının Türk Edebiyatı açısından değerlendirildiğinde *Hürriyet*'i bir gazete olmanın ötesine taşımaktadır. *Hürriyet* Gazetesi'nde yer alan konuları belli başlıklar altında toplayacak olursak, Abdülaziz Devri ile alakalı önemli tespitler yaparlar ve bu tespitlerle alakalı devlet işlerinde kendi dönemine ışık tutacak nitelikte önemli bilgiler ve çözüm önerileri sunmaktadırlar. *Hürriyet* gazetesinin ilk sayısı çıktığı dönem Yeni Osmanlılar topluluğunun amacını Ziya Paşa kaleme alarak açıklama yoluna gitmiş ve yazısı ikinci sayıda yayınlanmıştır. Buna göre Yeni Osmanlılar'ın gazeteyi çıkarma amacını yazarken Ziya Paşa; ““*Mahlasları “Yeni Osmanlılar”, yani devletin ve vatanın idare-i hazıra sebebiyle düçar olduğu mehalik ve muhataratın avakıbını dehşetle görüp ilac-ı muslih arayanların sırasında bulunmakla müfterih olduğumdan böyle bir eser-i nâfinin mevki-i vücuda gelmesinden dolayı hâsıl ettiğim derece-i sürür ve iftiharî kalemle beyandan acizim,*” diyerek ikinci sayıda belirtildi.¹⁷⁹ İkinci sayıda devletin içine düştüğü durumdan kurtularak bir an önce toparlanması için Yeni Osmanlılar topluluğunun bir araya geldiğini belirten Ziya Paşa bu durumdan dolayı üzüntüsünü de vurgulamaktan geri kalmadı.

Yeni Osmanlıların Babiâli ile olan ilişkileri, Girit meselesi, Yunan Meselesi, Rusya'nın düşmanca tutumu ve Yunan'a desteği, ilk sayıdan son sayıya kadar neredeyse sürekli değinilen en önemli konulardan bazılarıdır. İstikraz yani devletin aldığı dış borçlar, bu borçların ödenememesi halkın fakirlik içinde oluşu devlet

¹⁷⁹ *Hürriyet*, (9 Rebiyüvvel 1285/6 Temmuz 1868), Sayı 2, s.9.

görevlilerinin bazılarının maaşlarını alamaması aynı zamanda yüksek rütbeli askerlerin savurganlığı gazetenin birçok sayısında eleştirilen önemli konulardan bir tanesidir. Hatta iktisadi durumun değerlendirmesini Namık Kemal 8-10-21-22-42. sayılarda tablolar kullanarak açıklamıştır. Ele alınan en önemli konulardan birisi de devlet yönetimidir, bu konu ile alakalı neredeyse bütün sayılarda eleştiriler söz konusudur. Eleştirilerin en çok odaklandığı iki odak noktası vardır. Birisi devleti idare edemeyen yöneticiler onların yetersiz tahsili diğeri ise yıllar içerisinde süregelen Osmanlı'nın mutlak yönetiminden kaynaklı problemler ve bürokrasinin durumuna odaklandı. 19. yüzyıl dünyadaki diğer ülkeler ve idare şekilleri incelendiğinde artık farklı idare şekillerinin gündemde olduğu ve dünyaya ayak uydurmak konusunda meşruti bir idarenin uygulanması gerektiği, usul-i meşveret, meclisli sistemin faydaları üzerinde duruldu. Gazeteye genel olarak bakıldığında ismi geçen padişahlara karşı direk olumsuz tavır göremeyiz. Ancak dönemin sadrazamları Ali ve Fuat Paşalar ve bazı idareciler eleştirilerden nasibini aldı. Rüşvet, mevkilerin parayla alınıp satılması, devlet kademelerindeki kimselerin yetersizliğinin yanı sıra o makamlara nasıl geldikleri eleştiri konusu oldu. Askerlerin başarısızlığı, gerileme sebepleri, ulemanın düştüğü durum ilimin ilerleyememesi önündeki engeller, adaletsizlik kanunların işlevsizliği, Mısır meselesi, Osmanlı Devleti ile Avrupa ilişkileri, Osmanlı eğitim sistemi okulların durumu, Bulgar meselesi gazetede ele alınan konular arasındadır.

Tanzimat'ın getirdikleri ve uygulamadaki aksaklıklar gazetede geçen konulardan bazılarıdır. Çerkes muhacirlerinin düştüğü durum, Avrupa ile Osmanlı Devleti'nin ilişkileri özellikle Fransa, İngiltere ve Rusya ismi çok sıklıkla geçmektedir. Rusya dikkat edilmesi gereken tehlikeli bir devlet olarak görülürken, İngiltere ile ilgili olumsuz düşüncelere pek rastlanmasa da son sayılarda tavır değişikliği görülmektedir. Fransa ise genel olarak övgüyle anılan bir devlet durumundadır. Gazetenin neredeyse her sayısında İstanbul'dan tahrirat başlığıyla İstanbul'dan gelen mektuplar yayınlanır ve

bunlar üzerinden yorumlar yapılmaktadır. Ayrıca Reybû'ül-Menün başlığıyla günün hadiseleri de gazetede yer alan bazı başlıklardır. Hatıra Zeyli (yazılara ekler) de yine her sayıda olan diğer başlıklardan bir tanesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Ziya Paşa özellikle toplum ve toplumsal konular üzerinde de durarak cahilliğin ilim bilmezliğin tehlikelerinden sıklıkla bahsetti. Yine aynı şekilde toplum içinde kaybolan asayiş ve güvenliği tekrar temin etmenin ancak adaletle hukukla sağlanacağını sıklıkla vurguladı. Ziya Paşa'nın Müslümanların din değiştirmesi ile ilgili makalesi, cumhuriyet idaresi ile ilgili olan makalesi de gazetede dikkat çeken yazılardır. Yeni Osmanlıların adı bütün sayılarda en üstte "*Yeni Osmanlılar Cemiyeti*" şeklinde yazdı. *Hürriyet* Gazetesi'nin ilk sayısı "*Hübbü'l-vatan mine'l-iman (Vatan sevgisi imandandır)*" başlığıyla Namık Kemal tarafından yazılan makaledir. Gazete'nin bütün sayılarına genel olarak baktığımızda tamamı 100 sayı olarak çıkarılan gazetenin 63. sayısına kadar Kemal ve Ziya neredeyse bütün sayıları beraber kaleme alarak ikisi birlikte çıkardılar. 64. sayıdan itibaren Kemal'in ayrılmasıyla gazete'nin bütün idaresi Ziya'ya kaldı. Ziya Paşa Londra'da bir süre daha *Hürriyet'i* 84. sayıya kadar çıkarmaya devam etti. Ancak, Ali Suavi'nin "*Ali Paşa'nın muhakemesi*" adlı makalesinin gazetede yayınlanmasından sonra, Ali Paşa'nın Londra'da bulunan Osmanlı elçisi Muzürüs Paşa aracılığı ile duruma müdahale ettirmiş, İngiltere hükümeti bu durumun kendi kanunlarına aykırı olduğunu bildirerek gazetenin yayımlanmasının yasaklanmasına ve Ziya Paşa'nın da mahkemeye verilmesine karar vermiştir.

Ziya Paşa, gazetenin 88. sayısından itibaren gazeteyi kapatmak zorunda kaldı ve avukatının tavsiyesi üzerine İsviçre'ye kaçtı. İsviçre'de dostu olan Kasap Arif'in el yazısı ile taş basması (litografya) olarak kendisine verdiği malzeme ile 100. sayıya kadar yazılarını ancak devam ettirmiştir. Gazete İsmail Paşa tarafından finanse edilmeye başlandıktan sonra Ziya Paşa yazılarını Hidiv İsmail Paşa lehine kaleme almış, ancak bu da fazla sürmemiş ve Ali Paşa'nın ölümü üzerine sadrazam olan Mahmut Nedim

Paşa'nın çıkarmış olduğu genel siyasi aflu beraber 1871'de İstanbul'a dönerek Avrupa macerası son bulmuş oldu.¹⁸⁰

Hürriyet'teki yazıların kimin yazdığı konusu ve özellikle mektupların hepsinin imzasız olması, yazıları kimin kaleme aldığı meselesini de beraberinde getirdi. İhsan Sungu, Kaya Bilgegil, A. Hamdi Tanpınar'ın bu konu ile alakalı tespitleri mevcuttur. Ancak son dönemde yayın hayatına kazandırılan "*Alperen Topal'ın Sürgünde Muhalefet: Namık Kemal'in Hürriyet Gazetesi (1868-1870)*" adlı eserde bu konuya daha net açıklık getirilmiştir. Ali Suavi'nin gazetede yer alan birkaç yazısının kendi imzasıyla çıktığı için yazarı bellidir. Geri kalan yazılar Kemal ve Ziya tarafından kaleme alındı. Gazete'ye farklı yerlerden gelen mektupların bazılarının gerçekten okuyucular tarafından bazılarının ise Kemal ve Ziya tarafından yazıldığı bilinmektedir. Ayrıca gazetenin orijinal yayınlanan sayılarında yazıların başlığı yoktur. Bu konuda Alp Eren Topal'ın iki cilt halinde yayınlanan "*Sürgünde Muhalefet: Namık Kemal'in Hürriyet Gazetesi (1868-1870)*" adlı kitabındaki konuların içeriğine uygun olan başlıklar kullanılarak, özellikle ilk elli sayıda ve sonraki sayılarda konular incelenirken konuları sınıflandırabilmek için konunun içeriğine göre başlık eklenmiştir. Ziya Paşa'ya ait yazılar incelenirken bu başlıklar dikkate alındı. Ziya Paşa'ya ait olduğu kuvvetle muhtemel yazılar bu tezin konusunu oluşturdu.¹⁸¹

Hürriyet'te ayrıca Ali Suavi'nin üç tane yazısı yer aldı. Bunlar 28. sayıda yer alan Rızkullah Hasun'un mektubu, İstanbul'dan mektup başlığıyla fi 4 Ramazan (10 Ağustos) tarihiyle yayımlanmıştır. Yunan arbedesi çıkınca Girit belası unutuldu diye başlar. Diğer yazıların biri 78. sayıda Ali Paşa ile ilgili yazdığı ve gazetenin kapatılmasına sebep olan yazısı ve 79. sayıda yer alan yazısıdır.¹⁸² Gazete'de yer alan makalelerin kime ait olduğunun tespiti konusunda Alp Eren Topal şu şekilde tespitlerde bulunur; Namık Kemal sade bir üslupla soyut ve kavramsal konuları ele aldı, Ziya Paşa

¹⁸⁰ Enver Koray, *a.g.e.*, 581.

¹⁸¹ Alp Eren Topal, *a.g.e.*,s. 12-14.

¹⁸² Hüseyin Çelik, "Hürriyet," *TDV İslam Ansiklopedisi*, 18. cilt, s.507.

devlet memuriyetinde geçirdiği senelerin yansımasını, kalemiyenin inşa üslubu daha uzun, ağırlıklı bir dille kafiyeli cümleler kurarak yazmıştır, Arapça ve Farsça lügat ve terkipler daha fazla yer aldı. Halkın idarenin zulmünden çektiklerini ve Osmanlı idaresinin sorunlarını daha somut bir şekilde ele aldı. Namık Kemal ise daha sade bir üslupla daha kısa cümleler kullandı ve sorunları temel kavramları ve genel meseleleri sorgulayıcı bir dille tartışmaya çalıştı. Ziya Paşa bir süre Abdülaziz'e şahsi hizmette bulunduğu için Sultan'a karşı açık bir şekilde hürmeti yazılarında açık bir şekilde görülmektedir. Hatta 55. sayıda Tuz İnhisarı makalesinde tuz vergisinin halka verdiği eziyetlerin Abdülaziz'in saltanatına zarar vereceğinden rahatsız oldu. Namık Kemal ise Abdülaziz'le kişisel bir bağı yoktur bu sebeple onu sadece bir insanoğlu ve Sultan olarak görür. Ziya Paşa'nı Rüya adlı makalesinde görülen sesini Abdülaziz'e duyurma çabası da ona olan muhabbetinin bir göstergesidir. Konu Ali ve Fuad Paşalara gelince hem Ziya hem Kemal ikisine karşı öfkelerini farklı yazılarında gösterir ancak Ziya öfkelerini kaleme alırken Kemal'den daha cesaretli ve öfkelidir. Ali Suavi'ye gelecek olursak Kemal ve Ziya dışında farklı vesilelerle Hürriyet'te basılan makalelerinin hepsi kendi imzasını taşırdı. Gazete'ye ayrıca İstanbul, Girit, İzmir, Kandiye, Hanya ve farklı yerlerden yazılıp gazeteye gönderilen mektupların bir kısmını Kemal ve Ziya Paşa'nın kaleminden çıktığı bilinmektedir.¹⁸³

Bu mektuplar sanki farklı yerlerde yaşayan gazete takipçilerinden gelmiş gibi görünür ancak hepsi değilse bile bir kısmı Kemal ve Ziya tarafından bahsini geçirmek istedikleri konu ile alakalı olarak yazıldı. Ziya Paşa'ya ait olduğu düşünülen *Hürriyet* Gazetesi'nde yer alan yazıları ve konuları şu şekildedir. Gazete'nin ilk sayısında yer alan makaleyi Namık Kemal kaleme aldı. Kemal vatan sevgisi imandandır başlıklı yazısı ile asıl maksat ve amaçlarını açıkladı.

“Hubbu'l - Vatan Mine'l – İmân”

¹⁸³ Alp Eren Topal, *a.g.e.*, s. 12

“Toplumların vatani bir arada oldukları cemiyetin mekanıdır. Dünyada her şeyden ziyâde muhesebe mazhar olmasın mı? Şeklinde soru ile başlayan yazıda vatan sevgisinin iman ile eşdeğer olduğundan bahsederek devam eder. “Vatanımız o memleket değil midir ki tahtgahlarında Ömerler, Süleymanlar i’la-yı hükümet etmiştir. Türkler o millet değil midir ki medreselerinde Farabiler, İbn Sinanlar, Gazaliler, Zemahşeriler tevsî-i marifet eylemişler.” Gazetenin ilk sayısında Namık Kemal kaleme aldığı yazısında Muhbir ve Hürriyet gazetelerinin çıkarılmasının sebeplerini anlatarak devamında; “Hürriyet şimdilik haftada bir kere bu kıtada olarak çıkacak ve derununda Cemiyet’in esas maksadı olan usul-i meşveret üzerine tesis-i müddea olunarak Osmanlılara müteallık her türlü mebahis ve havadisın vatana menfaatbahş olacak surette muhakemesine çalışılacaktır” diye yazısını tamamlamıştır. Yeni Osmanlı topluluğunun tarafsızlığından bahsedilip, ne amaçla yayımlandığı ortaya konulmuştur. Ayrıca gazetenin ilk sayısını tamamı ile Namık Kemal tarafından yazılmıştır. Ziya Paşa ve Namık Kemal’in ortak bir şekilde gazetede yayımlamaları bazı sayılarda olduğu gibi 64. Sayıdan itibaren Ziya Paşa tek başına kaleme almıştır.”¹⁸⁴

Yeni Osmanlılar Cemiyeti başlığının altında yer alan minik açıklamada bu cemiyet tarafından gazetenin basıldığı ve içinde bulunduğu bahsi geçen millet ve Osmanlı Devleti’nin selameti ve menfaati için kaleme alınmıştır. Şark memleketlerinin halkına parasız dağıtılıp yalnız posta ücretinin alınacağı belirtildi. İlk sayıda yer alan bu makalede gazetenin Yeni Osmanlılar tarafından haftada bir gün çıkarılacağı sadece posta ücreti alınarak şark ahalilerine parasız bir şekilde dağıtılacağı anlatılmaktadır. Gazete’nin bütün sayılarında bu başlık yer alır. Yeni Osmanlılar Cemiyeti’nin adı bütün sayılarda en üsttedir.¹⁸⁵

“Yeni Osmanlı Cemiyeti “Bu gazete haftada bir çıkar. Kapsadığı milletin ve Osmanlı Devleti’nin refah ve menfaatlerine adandığından, Doğu ülkeleri halkına ücretsiz olarak dağıtılır ve sadece posta ücreti alınır.” Her hisse bir İngiliz lirası değerindedir. Her pay sahibine her hafta istediği isim ve yere Hürriyet gönderilmektedir. Matbaada diğer çalışmalar yapılırken bir nüsha da ücretsiz olarak verilmektedir. Birden fazla pay sahibi, ek payları için gazetenin başka yerlere gönderilmesini tavsiye ederse, o yerlere de gazete gönderilir. Bir nüshasının fiyatı yarım şilin

¹⁸⁴ Hürriyet, (9 Rebiyyülevvel 1285/29 Haziran 1868), Sayı 1, s.1.

¹⁸⁵ Hürriyet, (9 Rebiyyülevvel 1285/29 Haziran 1868), Sayı 1, s.1

(üç kuruş). *Hürriyet'te yazılması gereken her şey, gazetede yeri ve numarası belirtilen matbaaya gönderilmelidir.*”

2.1.1. Meclisler ve Mahkemeler ile İlgili Yazıları

Meşveret kavramı Osmanlı modernleşmesi ile ortaya çıkmış ve meclis fikri ile beraber gelişme gösterdi. Türk devlet geleneğinde meclisin her zaman çok önemli bir yeri oldu. Halkın temsil edilmesi kendine has özellikleri ile var oldu. Eski Türklerde devlet işleri toy ya da kurultayda görüşülürdü. Osmanlı Devleti'nde ise Divan-ı Hümayun aynı işlevi görmüştür. Zamanın değişimlerine uygun olarak zamanla Divan'ın yerini 17. yüzyıldan itibaren Meşveret Meclisleri aldı ve devlet işleri artık burada görüşülmeye başlandı.¹⁸⁶

Meşveret kavramı istişare etmek, danışmak, görüşlerin bildirilmesi anlamlarında kullanılmaktadır. Tanzimat Dönemi ile birlikte Batılı gelişmelerin de etkisi ile geleneksel anlamından sıyrılıp meşrutî yönetimle aynı manada kullanılmaya başlandı. Devletin içinde bulunduğu durum göz önüne alındığında sorunların çoğunun kökeni hükümetin denetlenememesinden kaynaklanırdı. Yeni Osmanlıların dillerinden düşürmediği meşveret onların eliyle siyasallaşarak ve İslam ile temellendirilerek açıklanmaya çalışılırdı. Yeni Osmanlılar meşvereti İslam ile uygunluğunu öne sürerek bunu meşrutîyet ile anlamlandıracaklardı. Onlara göre hükümet denetlenmeliydi ve bu ancak bir meclisle sağlanabilirdi. Bunu muhalefetin en etkili aracı olarak kullanıp meşrutîyetin halkın temsilini sağlayacak olan Şuray-ı Ümmet ile sağlanacağını belirtmektedirler.¹⁸⁷

Osmanlı devlet geleneğinde İslam geleneğine uygun olarak meşveret usulü devletin her döneminde başvurduğu bir uygulama oldu. Divan toplantılarında ve bunun

¹⁸⁶Cezmi Eraslan-Kenan Olgun, *Osmanlı Devleti'nde Meşrutîyet ve Parlamento*, 3F Yayınevi, İstanbul 2006, s.18-19.

¹⁸⁷Büşra Kadioğlu, “Yeni Osmanlılar ve Jön Türklerde Meşveret Kavramı (Hürriyet ve Meşveret Gazeteleri Bağlamında),” *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, Sayı 22, Yıl2023, İstanbul, s.55-79.

dışında kalan zamanlarda ihtiyaç duyuldukça görüş alışverişi olurdu. Farklı kesimlerden insanlar bir araya gelerek meşveret toplantıları yapılırdı. Bu toplantıları daha düzenli bir sistematığe oturtulduğu dönem I. Abdülhamit ve III. Selim dönemleri oldu. “*Bu tür meclisler belge ve metinlerde Meşveret-i Havas, Meclis-i Şura, Darü’ş-şura, Meclis-i Müşavere, Encümen-i Meşveret, Meclis-i Hass’ül-has ve Meclis-i Umumi gibi isimlerle anılmışlardır. Sınırlı sayıda üst düzey yöneticinin katıldığı meclise Meclis-i Hassü’l-has, biraz daha genişletilmiş olanına Meclis-i Has, eğer daha geniş katılımlı ise Meclis-i Umumi denirdi.*” Meşveret Meclisinin çok önemli konularda karar alma yetkisi vardı. Savaş, barış önemli antlaşmalar ve önemli devlet işlerinin kararlaştırılması için toplanırdı. Meşverete iştirak edecek kişiler ve ele alınacak konular padişahın emri ile önceden belirlenirdi.¹⁸⁸

Tanzimat Döneminde yargı işlerine bakmak için Meclis-i Vala-yı Ahkâm-ı Adliye ön plana çıktı. Bu meclis bir danışma organı görevi görüyordu. Önemli konulara Meclis-i Vala onay verdikten sonra yürürlüğe girerdi. Meclis-i Vala batı örnek alınarak oluşturulmuş bir üst kurul görevi görüyordu.¹⁸⁹

Bu meclis 1854’de ikiye ayrılacak ve yasama işleri için Meclis-i Ali Tanzimat kurulacaktı. Bu meclis halk için yapılacak olan reformların takipçisi olacaktı. Halkın temsili ve meclis konusu tarihin her döneminde önemli bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu meclislere vilayetlerden iki tane temsilcinin katılması tam bir meclis görünümünde olmasa bile tek kişinin egemenliğini kırmak için ilk deneme sayılabılırdi. Anayasal monarşinin ilk adımı sayılabilecek bu durum daha sonraki gelişmeler içinde önemli bir adım oldu. Yeni Osmanlıların en temel hedeflerinden biri olan Babiâli’nin bütün gücü keyfi bir şekilde kullanmasına son vererek meşrutî bir idarenin oluşmasını sağlamaktı. Ziya Paşa ve Namık Kemal’in de içinde yer aldığı Yeni Osmanlıların

¹⁸⁸ Ali Akyıldız, “Meclis-i Meşveret”, *TDVİA*, 28. cilt, s.249.

¹⁸⁹ Musa Çadircı, “Tanzimat Döneminde Türkiye’de Yönetim(1839-1856)”, *Bellekten, TTK*, cilt 52, sayı 203, s.602.

düşüncelerine ve yazılarına bakıldığında Batı özellikle Fransa'daki meclisler örnek verilir fakat bunu İslami bir temele oturtturarak yaparlardı.¹⁹⁰

Tanzimat'ın getirdiği en önemli kurumlardan birisi “*Meclis-i Tanzimat*”dır. Bu meclis Tanzimat bürokratlarının aralarındaki rekabetten doğdu. 1849'dan beri Meclis-i Vela zaten görevini yapıyordu ancak artan işlerin yoğunluğu sebebiyle yeni meclise ihtiyaç duyuldu. Bu meclisin başkanlığına Ali Paşa atandı. Mecliste görev alan kimseler arasında Ali ve Fuat paşalar da vardır. Yani Reşit Paşa'nın kıymetli öğrencileri ve sürekli onun etrafında olan kimselerdi. Bu meclisin bir amacı da Meclis-i Vükela'da alınan kararları bir nevi kontrol edebilmek ve Tanzimat yeniliklerini kolaylıkla uygulamaya koymaktı. Meclisler ve bu meclislerde yürütülen resmi işler gazetede yer alan konulardan bir tanesi oldu. Ziya Paşa halkın bu meclislere gönderdiği dilekçelerine ve evraklarına cevap verilmediğini özellikle de nezaretler arasında ve meclisler arasındaki yazışma fazlalığı ve hantallaşmış bürokratik işlerden dolayı halkın çektiği zorlukları otuz sekizinci sayıda yer alan yazısında örnekler vererek anlattı.¹⁹¹

Osmanlı Devleti'nde oluşturulmuş olan meclisler zamanla ihtiyaca cevap veremediği gibi meclislerle ilgili yeni düzenlemeler yapılması gerektiği ortaya çıktı.¹⁹² Yeni Osmanlılar meşveret usulünü uygulamaya koymak için hükümete sürekli baskı yapmış ve bu yönde yazılar yazmışlardır bu yayınların en önemlileri *Hürriyet Gazetesi*'nde yer alan yazılardır. Bu gazetenin yayınlarından sebep meşveretin ilk adımı sayılacak olan “Şura-yı Devlet” kuruldu. Yeni Osmanlıların savunduğu “*Meşrutiyet*” fikri bütün eksikliklerine rağmen o dönemde büyük yankı uyandırdı.¹⁹³

¹⁹⁰ Hakan Değirmenci, “Namık Kemal'in Siyasî Paradigmasında Meşveret Kavramı ve Meclis Düşüncesi,” *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, Sayı 17, Haziran 2023, s.181-202.

¹⁹¹ Ali Akyıldız, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1993, s.250.

¹⁹² Cezmi Eraslan-Kenan Olgun, *a.g.e.s.*,18-19.

¹⁹³ Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Ülken Yayınları, İstanbul 2013, s.69.

Namık Kemal *Hürriyet'in* birinci sayısından başlayarak Osmanlı'da adaletin hukukla mümkün olduğunu bunun da meşveret usulü ile uygulanabileceğini savundu.¹⁹⁴ Aynı görüşlere Ziya Paşa da destek verdi. Devlette oluşturulan mahkemelere her milletten üyeler atanmasının bir ihtiyaç olduğu vurgulanmaktadır. Şura-yı Devlet bunun için oluşturuldu ve Fransa'nın *Conseil d'etat'ın* kuralları örnek alınarak yapıldı.¹⁹⁵ *Hürriyet'in* dördüncü sayısında Ali İmran suresinden alınan *Veşavirhüm fi'l-emr* başlığında “*Ve işlerinde onlarla istişare et*” anlamına gelen bu yazıda meşveret usulüne işaret edilmektedir. *Hürriyet'te* yer alan yazıların neredeyse tamamında batı örnek verilmekle birlikte İslam'dan bir kopuş söz konusu değildir. Aksine yapılacak birçok işin İslami esaslara bağlı kalınarak yapılması özellikle vurgulanmaktadır. Karar verilecek bir konu üzerinde karşılıklı görüşülerek ve istişare yapılarak karar alınmasının önemini dine dayandırarak temellendirilmeye çalışılmaktadır¹⁹⁶

Meşveret usulü uygulanırsa Osmanlı'daki diğer milletlerin de temsil hakkı bulunmaktadır. Namık Kemal İspanyolların Gırnata'yı aldıklarında halkı din değiştirmeye zorladıklarını ve kabul etmeyenleri ateşlerde yaktıklarını söylemektedir. Hâlbuki Türkler İstanbul'u aldığında her dine özgürlük tanımış ve istedikleri gibi ibadetlerini yapmışlardı. Türklerin ve İslamiyet'in özünde zorlama yoktur. İşte meşveret usulü gelince ve Şura-yı Ümmet Meclisi oluşturulursa halk hürriyetine kavuşacaktı. Ziya Paşa da Namık Kemal ile aynı paralelde düşüncelere sahiptir ve meşveret usulü ile oluşturulan meclislerde halkın temsil edilmesinin önemini vurgulamaktadır.¹⁹⁷

Ziya Paşa kırk beşinci sayıda yer alan yazısında Babıâli'ye karşı kanunların uygulanma biçimi ve eksiklikler ile alakalı eleştirileri yer aldı. Birçok problemin kaynağı kanunların gevşekliğidir, hangi memlekette kanunlar hafifse orada işlenen suçlar daha çok olur ve cezasının az olması cesaret uyandırır. Halifelik Emevilere

¹⁹⁴ *Hürriyet*, (9 Rebiyülevvel 1285/29 Haziran 1868), Sayı 1, s.3.

¹⁹⁵ *Hürriyet*, (23 Rebiyyülevvel 1285/13 Temmuz 1868), Sayı 3, s.11.

¹⁹⁶ *Hürriyet*, (30 Rebiyülevvel 1285/20 Temmuz 1868), Sayı 4, s.15.

¹⁹⁷ *Hürriyet*, (20 Cemaziyevvel 1285/7 Eylül 1868), Sayı 11, s.54.

geçtikten sonra düşmanlığın hâkim olduğu ve Müslümanlar üzerine yaptığı zulümler ile anılan Haccac zindanı, esaret ve eziyetler ortaya çıktı. Bir sürü işkence yöntemi ve şeytani icatla ya da taklit yoluyla bir sürü kötülük yapıldı. Birçok kavime göre fende ileri olan Avrupalılar eski asır zulümleri ibret alıp bugün ulaştıkları bilim ve kültür seviyesine ulaştılar. Avrupa'nın bugünkü durumundan farklı olan Rusya ile Devlet-i Aliyye'dir. Bugün Gülhane Hattı'nda Osmanlı memleketinde hiç kimse mahkemesiz idam edilmeyecek ve işkenceye uğramayacak diye maddeler yer alırken kanuna uyulmamış ve çeşitli işkenceler hala devam etmektedir. Ziya Paşa kanunlara uyulması ve fen ve bilim yönünden eski usullerin bırakılıp Avrupa'nın bugün yakaladığı seviye yakalanması gereğini savunmaktadır.¹⁹⁸

Ziya Paşaya göre kişilerin liyakate göre atanmaması durumu Tanzimat Dönemin'de de sıkıntılar yaratmıştır. Tanzimat'tan sonra her kasabada meclisler yapıldı ve üyeleri itibarlı kimselerden atandı. Yani önceki derebeyleri üye unvanını aldılar. Fakat şu kadar bir fark var ki, Tanzimat zulüm edenin başını kesmek ve malına el koymak gibi cezalandırma şekilleri ile sıkıntıları ortadan kaldırdığı ve mahalli memurları bile haklarında bir şikâyet olursa korkuyla meclisin ve özellikle patrikhanelerin nüfuzundan dolayı kocabaşı ve despotların yaptıklarına mahkûm olarak zulmü yasaklamadılar. Kanunen bir zalim rüşvetle ve İstanbul'da sağladığı taraftarları eliyle şimdi her kasabada, papazlar ortaya çıkan meclis üyeleri ve eski derebeylerinden daha fazla saldırmaya başladılar. Ziya Paşa, bu konu için delil istenirse memleketin ve halkın bir Tanzimat'tan önceki birde şimdiki hali kıyaslanabilirdi.¹⁹⁹

Ziya Paşa *Hürriyet'in* yirmi dördüncü sayısında, Reşit Paşa'nın Gülhane Hattını ilan ettikten sonra can mal ve namus olarak ahalinin güvenliğini ilan ile beraber şer'an yargılanmadan kimse ile ilgili hükümet tarafından bir uygulama yapılmayacağını vaat ettirdiğinden hükümet tamamıyla meşruti idare yolunu almıştı. Fakat sonraları bütün bu

¹⁹⁸ Hürriyet, (21 Muharrem 1286/3 Mayıs 1869), Sayı 45, s.350-354.

¹⁹⁹ Hürriyet, (3 Recep 1285/19 Ekim 1868), Sayı 17, s.106.

sözler tam tersi olmaya başladı. Hükümet dünya işlerini dinden ayrılma hırsı ile hareket etti. Sonunda şeriat fetvaları yerine kurallar, kanunlar uygulanmaya başladı. Bu kanunları da hükümet kurduğu için yasama ile yürütmeyi birbirine karıştırdı. Yasama, yürütme ve yargının tek elde toplanmasının sakıncaları ortadadır. Ziya Paşa durumun öyle bir noktaya geldiğini ve şimdi hükümetin yasama, yürütme ve yargının hiçbirine dâhil olamayacak bir hale geldiğini ifade etti. Ziya Paşa burada Devlet-i Aliyye'nin cumhur (halk) olmadığını, adına devlet-i meşruta da (bir kişiye veya zümreye bırakılmış), olamayacağını çünkü kanunlarımızı ne zaman hükümet isterse ortadan kaldıracabileceğinden “*sabit ve mukarrer*” sözleriyle tanımlamanın doğru olmayacağını açıklamaktadır. Ziya'ya göre bizim devletimiz bağımsız devlet denilse ona da benzemezdi. Çünkü Padişah kendi idare ve emellerini uygularken işlerin neticelenmesi için memurlara da bu sebeple görev vermiyordu. Osmanlıların doğası daima padişahın idare ile meşgul olmasını isterdi. Vezir zorbalığına hiçbir zaman razı olmazdı. Ziya Paşa, bu durumu şu sözlerle ifade etmektedir.

“Şah vâkıf gerektir ahvale

İş vezire kalırsa vay hâle”

Sadaretin niteliği ile alakalı olarak, ünlü Osmanlı sadrazamı Hayrettin Paşa'nın²⁰⁰ dediği gibi kendine ait yetkileri devredebilir mi? Bilinir ki asrımızın sadaretin değişmesi ile alakalı hatt-ı hümayunların tamamı sadrazamların bütün devlete vekâlet edenlerle beraberce işleri yapma şartı olduğu için padişah işleri üstüne alamaz ve sadaret vezirliği yerine getirmek zorundadır. Sadaret ve vekiller arasında ayrılıklar eksik olmuyordu. Dünya ileri gittikçe devlet geriye gidiyordu. Bütün bu yaşanan ikilik ve problemlerin tek çaresi vardır o da meşverettir. Sorunların ancak meşveret usulü ile

²⁰⁰ Hayrettin Paşa, Kafkasya'da bir Rus saldırısı sırasında ailesini kaybetmiş ve küçük yaşta köle olarak İstanbul'a getirilmiştir. Anadolu Kazaskeri Kıbrıslı Tahsin Bey tarafından satın alınmış ve Tahsin Bey'in Kanlıca'daki yalısında yetiştirilmiştir. 1830'da Tunus Valisi Ahmed Paşa'nın bir adamı tarafından Tunusa'ya götürüldü. Ahmed Paşa'nın sarayında memlük olarak Arapça ve İslami ilimler alanında özel eğitim aldı. Kısa süre içinde Ahmed Paşa'nın ve “reis-i müdiran (vezir-i ekber) Hazinedar Mustafa Paşa'nın güvenini kazandı. Daha sonra askerlik mesleğine geçmiş ve çalışkanlığı sayesinde hızla yükselmiştir. 4 Aralık 1878'de Osmanlı sadrazamı olacak ve devlete önemli hizmetlerde bulunacaktır. Atilla Çetin, “Hayrettin Paşa, Tunuslu”, TDVİA, 17.cilt, s.57.

giderileceğini ifade eden Hayrettin Paşa'nın görüşlerini Ziya Paşa önemsemiş ve gazetede yer vermiştir.²⁰¹ Osmanlı Devleti'nde yaşayan azınlıklar da meşveret usulü ile daha rahat edeceklerinden bir gün devlete karşı bir isyan hareketi baş gösterecek olsa onlardan üyelerin de mecliste bulunacağı için bunun birleştirici etkisinden faydalanılabildi.²⁰²

Hürriyet'in seksen beşinci sayısında yer alan "*Hukuk ve mahkemeler*" adlı yazıda Ziya Paşa Avrupa'nın bugünkü seviyesine ulaşmasında Endülüs'ten aldığı İslam eserlerinin önemli etkisi olduğunu söyledi. Osmanlı Devleti bunlardan faydalanamadığı gibi kanun ve hukukun ayaklar altında ezildiği vurgulandıktan sonra şahsi menfaatlerin ön planda tutulması yaşanan bütün olumsuz gelişmelere sebep olarak gösterilmiştir. Her insanın bulunduğu hale göre layık olduğu bir durum vardır. Bu durum hukuk olarak adlandırılırdı. Herkesin hukuku kendince önemlidir ve kavimler medeniyet önünde hepsi kutsaldır. Bir insan ki kutsal hukuktan istifade edebiliyor ise özgür, edemiyor ise esirdir. Bu dünyada ne kadar medeniyet ortaya çıkmışsa ve kaç tane hükümet kurulmuş ise hepsi bu hukukun korunması ile başlayıp sonradan suiistimal ile yok olmuşlardır. Milletler idrak ettiği kadar hukukunu korumaya çalışırdı. Köylüler devlete vergi verirdi, asker verirdi, aşar verirdi ve ataları tarafından kılıç ile alınmış toprakları korumak amacıyla devlet hazinesine para verirdi ki hukukunun devlet eliyle korunması içindir. Yoksa köylüler ve diğer halk devletin ne esiridir ne de saltanata para yetiştirmek için kullanılan alet ve edevattir. Devletler de bunu bildiği için kanun ve düzeni uygulayacak mahkemeler kurmuşlardır.

Ziya Paşa'ya göre şimdiye kadar yeryüzünden geçmiş olan milletler ve halklar tarihleri bilinenlerin kanun ve düzenleri iki sınıfa ayrılmaktadır. Bir kısmı sadece dünya hayatı ile ilgili olup ruhaniye dokunmazlardı. Yunanistan'ın, Roma'nın yaptığı kanunlar gibi, diğer kısmı ise şerri kanunlardır bu kanunlar iki türdür. Bazı kanunlar sadece

²⁰¹ *Hürriyet*, (17 Zilkade 1285/1 Mart 1869), Sayı 36, s.265

²⁰² *Hürriyet*, (23 Şaban 1285/7 Aralık 1868), Sayı 24, s.164.

yapıldığı zaman ve o halkın ihtiyacına göre yapılırdı. Bunların arasında Şeriat-ı Ahmediye görülür ki hem dünya işlerini hem ahiret işlerini ilk ortaya çıkışından bu zamana kadar 1200 sene değişmeden gelmiştir. İnsanların haklarını korumaları için Şeriat-ı İslamiyeden daha güzel bir kanun bulmak mümkün değildir. Kur'an-ı Kerim bunca senedir değişmeden günümüze kadar gelmiştir. İlim için bu kadar dikkat bu kadar özen hiçbir asırda hiçbir millette görülmezdi. Hukuka dair en iyi uygulamayı yapan Fransa iken Fransa'nın ortaya çıkardığı kanunlar tartışmaya açılırsa ortaya çıkar ki İslam'ın taklididir. Napoleon, *Code Civil* adı verilen düzenleme Napolyon'un Mısır'ı istilasında ele geçirdiği fıkıh kitaplarının ve Endülüs'ten alınan kitapların tercümelerinden başka bir şey değildir. Şimdi Babıâli'nin Meclis-i İstinaf ve Divanı Ahkâm-ı Adliye adıyla oluşturduğu yeni buldum zannettiği mahkemelerin hepsi zaten mevcuttu. İslam kanunları neyi emreder, Fransa kanunları ne söyler bunları anlamadan yeni meclisler oluşturup Fransa kanunlarını alıp yeni bir şey oluşturulmaya çalışıldı. Hâlbuki bu durum Fransa'yı taklit ederek Avrupa'ya karşı biz de sizin usulünüzü uyguluyoruz demekten başka bir şey değildir. Mesela Avrupa devletlerinde mahkemeler hükümetin baskısından korkmazlar ve hâkimler görevden alınma korkusu yaşamazlardı. Osmanlı'da açılan mahkemeler hükümetin idaresinde ve hâkimlerin azledilip farklı yerlere yerleştirilmeleri hükümetin keyfi uygulamalarına bırakıldı. Avrupa'da bir adamın diğer bir adam ile bir davası olsa asla hükümete başvurmazdı, direk bir avukata giderdi. Avukat davanın hangi mahkemeye ait olduğunu ve sonradan kanunla nasıl sonuçlanacağını bildiği için eğer sonuca bağlanmayacak bir şey ise red edilirdi. Sonunda kazanacağını düşünürse işi yerine getirip isteklerini söylerdi. Dava görülür, karar verilir hükmün gereğini yine mahkeme yerine getirirdi. Bu gelişmelerden hükümetin asla bilgisi olmazdı. Hatta o adamın düşmanı hükümet olsa bile fark etmezdi hükümet bir avukat görevlendirerek halktan biri gibi ifade verirdi. Bizde yanlış uygulanan şeylerin biri de ne zaman olursa olsun avukat denilse Şeyh Raşit ve İlyas Bey

ve Samatyalı Haçın gibi bizim mahkemelerin kadrolu dava vekilleri olan ispiyoncular korunurdu. Hâlbuki Avrupa avukatları devletin kanununu ders veren tahsil ve kendilerine mahsus olan düzen dairesinde vazifelerini yaparlar ve içlerinden büyük müellifler çıkabilirdi.²⁰³

Hükümet kanun işlerine müdahale etmemelidir. Devlet idaresi tek kişinin yani padişahın elinde olmamalıdır eğer böyle devam ederse adaletin uygulanması mümkün görünmezdi. Eğer yasama ve yürütme tek kişinin elinde kalırsa istediği gibi zalimane bir yönetim kurabilirdi. Osmanlı halkının adalete ulaşmak nasıl ki hakkı ise meşveret usulü de öyle hakkıdır.²⁰⁴

Ziya Paşa bizde bazı kanunların ve ticaret kanunun Fransa'dan alındığını ancak aslıyla kıyaslandığı zaman ne kadar eksikleri olduğunu ifade ediyordu. Bizdeki ticaret meclislerinin de Avrupa'yı taklit ederek yapıldığını ancak oradaki meclis üyesi ile bizimkiler kıyaslanırsa aralarındaki fark ortaya çıkacağını söylemektedir. Ziya Paşa, bizdeki bu düzenle dünyada var olan en iyi kanunları biz almış olsak da ve âlemde ne kadar iffet sahibi insan varsa onları toplayarak meclislerimize koysak yine devletçe zarardan başka bir verim göremeyiz demektedir. Babiâli'nin mahkemeler ve meclisler üzerinde olan nüfuz ve müdahalesi kalkmadıkça durum düzelmez. Mesela Fransa halkından birisi Osmanlı vatandaşı biriyle aralarında bir anlaşmazlık çıkarsa Maslahat Ticaret Meclisine havale edilirdi. Meclis hasb'el-kanun Fransız'ın haksız olduğuna karar vermek isteyince hazır olan tercüman durumu hemen protesto ederdi. Meclis tekrar dayanıp da uygulanması lazım gelen kanun budur diye başka türlü hüküm vermek istemese tercüman, şapkayı çıkarıp hariciye nazırına giderdi. Hariciye nazırını bile *"Bu iş Ticaret mahkemesinin bileceği şeydir, politikaya taalluk eder yeri yoktur"* demeyi nefsine yediremeyip veya Fransa elçisine bu vesile ile hoş görünmeye çalışırdı. *"Ben Ticaret Nazırını görüp söylerim"* diyerek tercümanın gönlünü hoş ederdi sonra ticaret

²⁰³ Hürriyet, (6 Zilkade 1286/7 Şubat 1870), Sayı 85, s.202-203.

²⁰⁴ Hürriyet, (24 Zilkade 1285/8 Mart 1869), Sayı 37, s.274.

nazırını görünce “*Falan mecliste falan iş varmış, meclis inat ediyormuş. Bu işin bitmesi de Fransa sefaretince mültezem tutuluyor. Müstesna olarak bunun bir tarafı matlub tesviyesine himmet buyurulsa pek memnun olurum*” diyerek iltimas gösterirdi. Mahkeme adıyla ortada olan bu düzensizlikte kanunun ve hâkimlerin bir önemi kalmazdı. Bu mahkemeler Osmanlı tebaasının işine yaramaz ama ecnebler için çok yararlıdır. Çünkü ecnebiden birisinin bir davası olduğu zaman onun avukatı elçilik tercümanı olurdu. Onların davalarında ifade bile vermez nadiren verilse de tercüman eline aldığı mahkeme ilamı ile diğerine galip gelirdi. Durum böyle olduğu için Osmanlı tebaası bu durumda ecnebi himayesine girme sevdasına düşüyordu. Dünya üzerinde bizden başka bir devlet yoktur ki ülkesinde bulunan ecnebler yerli halkından daha fazla ayrıcalığa sahip olsun. Her konsoloshane bir mahkeme gibi kendi memleketinin kanunlarından ayrı dava görsün. Dünyada başka bir idare yoktur ki kendine ait hukuk ve çıkarlarını ecnebilere terk edip memleketten onlar faydalansın kendisi de ecnebi gibi uzaktan seyirci olsun bu ancak bizde görülen bir durumdur.

Ama mahkemelerin durumu böyleyken, “*yani mahkemeler vükela-i hazıranın tükrük hokkası gibi her şeyde müdahalelerine maruz kalacaklardı. Ecnebler ise aldıkları ayrıcalıklar sayesinde kurtulmuş ve özgür iken Ali Paşa'nın gönlünü hoş etmek için bu kadar menfaat feda edilir ve bizim halkımızın düştüğü belalara uğraması hangi akla yatkın görünür.*” Meclis-i Tanzimat ne zorluklarla ve ne güçlüklerle yapılmıştı. Bir de “*Meclis-i Ali Hazain ve Meclis-i Ahkâm-ı Adliye*” vardı çok büyük emeklerle oluşturulmuştu. Büyük emeklerle oluşturulan bu meclisler ortadan kaldırıldı. Sebepsiz yere kaldırılan bu meclislerin yerine onların enkazına bir sürü ilave ile Şuray-ı Devlet ve Divan-ı Ahkâm-ı Adliye oluşturuldu. Şura-yı Devlet Fransa'daki Conseil d'etat (Danıştay) yerine geçecek ve devlet işleri ile ilgili olan büyük işler burada görüşülecekti ve karar verildikten sonra hükümete sunulacaktı. Buraya her milletten üyeler ve yardımcıları oylarını vererek hiçbirisi sebepsiz görevinden alınamayacaktı. Bu meclisin

açılışı zamanında Zat-ı Şahane bir yazı yayınlayıp, onda halkının hukuku hürriyetini onaylayarak hükümetin görevinin bu hukuku korumaktan ibaret olduğu ve zorbalıkla idareye hakkı olmadığı söylenmişti. Şura-yı Devlet'in (Danıştay) şimdiye kadar gösterdiği işlerin en önemli düzenleme maddesidir. Bunu ortadan kaldırılan Meclis-i Ahkâm-ı Adliye de yapardı. Bu düzenleme yapılırken Şura-yı Devlet'in oyu sorulmadı. Mesela Rumeli demiryolunun ihalesi 2,5 milyar masrafı olacağı maddesinden bu meclisin haberi olmamıştı. Avrupa'dan borç almak için yapılan antlaşmadan Conseil d'etat kurallarına göre şartlar Şura-yı Devlet'te görüşülmesi gerekirken burada görüşülmeden maliye nazırı Sadık Paşa'nın haberi olmadan sadrazamın kararıyla halledildi. Meclis-i Mezkûr üyelerinden İsmail Bey bu meclisin kurallarını gerçek zannedip borçlar hakkında bir rapor kaleme alıp göndermiş ama ceza olarak Varna muhafızlığına gönderilmiştir. İşin daha da tuhafı meclisin reisi olan Mithat Paşa da Bağdat'a sürüldü. Şura-yı Devlet'in üyeleri ve yardımcıları bir işle alakalı hepsi birden aynı oyu verse bile o oyu onaylayıp onaylamamak sadrazamın elinde olduğu için sorun tam olarak çözülemezdi.

Buna örnek demiryolu maddesidir, bu madde onaylandıktan sonra 7-8 sene ara verilince çok masrafa sebep oldu. İstanbul'dan Belgrad'a kadar yolun iki bölümünden araziler, ormanlar 100 yıl boyunca şirketin idaresinde kalacaktı. Yolun idaresi doğrudan doğruya devletin elinde olmayıp şirketin elinde kalacaktı. Böyle bir şartnameyi Davut Paşa'nın²⁰⁵ hatırı için hükümet imzalamıştır. Gayrimüslim milletlerden olan üyelere ve

²⁰⁵Lübnan Mutasarrıfı Davud Karabet, Osmanlı tarihine paşalığa yükselen ilk gayrimüslim devlet adamı olarak geçti. Osmanlı Devleti'nde gayrimüslimler hekimlik, tercümanlık gibi sınırlı görevlerde yer alırlardı. Tanzimat döneminde gayrimüslimlerin istihdam alanları genişlemeye başlamışsa da belli kısıtlamalardan dolayı sınırlı kalmıştır. 1856 Islahat Fermanı'nda "saltanat-ı seniyyemizin me'murîn ve hademesinin intihâb ve nasbı tensîb ve irâde-i şâhâneme menûd olarak tebaa-ı devlet-i aliyyemin cümlesi her kangı milletden olur ise olsun devletin hizmet ve me'mûriyetlerine kabul olunacaklarından..." sözleriyle gayrimüslimlerin memuriyette istihdamlarının ve en üst rütbeye kadar yükselmelerinin önündeki tüm engeller kaldırılmış oldu. Fakat Davud Karabet'in tayinine kadar hiçbir gayrimüslim vezaret rütbesine ulaşamamıştır. Aslında Osmanlı Devleti hizmetinde çalışan gayrimüslimler arasında kendisinden daha kıdemli olanlar bulunmaktaydı. Davud Efendi'nin ilk olarak vezarete atanmasında Avrupa devletlerinin Cebel-i Lübnan'a bir Katolik Hıristiyan'ın atanması konusundaki ısrarının etkisi büyüktü. Baskılar olmasa Babîâli'nin henüz, bir gayrimüslimi bu kadar yüksek bir makama getirip getirmeyeceği şüphelidir. Davud Efendi'nin beklenmedik yükselişi uluslararası durumun bir sonucu idi.

yardımcılarının da pek yetkisi yoktu. Yapılan bütün kanun Sadrazam'ın hükmü olmadan geçersizdir. Kevkeb-i şarki²⁰⁶ gazetesinde Ali Paşa ile ilgili bu devlete sadık mı hain mi olduğu soruldu. Birkaç seneden beri ıslahat diyerek İstanbul gazetelerine ve Avrupa'da maaşlar ve rütbelere vererek taraftar sağladığı ve haberler bastırıldığı söylenmektedir. Yapılanların ıslahat olmadığı Avrupa'dan taklit yoluyla alınmasının millete zarar vereceği ifade edilmektedir. Avrupalı ıslahat diye sıkıştırdığı için ıslahatların onların gözünü boyamak için yapıyordu. Ali Paşa'ya "sen hokkabaz mısın karagözcü müsün Yoksa 36 milyon nüfusu geleceğini elinde bulunduran bir sadrazam mısın? Eğer bunların hiçbirini değilsen bu oyuncaklar göz boyama tarzında 3 gün sonra gerçek ortaya çıkacak fırladıklıklarla vakit geçirmek bu arada bu kadar milyon nüfusun ve 600 yıllık bir İslam Devleti'nin geleceğini tehlikeye atmak sadakat midir?" Ali Paşa gerçeğe sadık olsa idi bu olayların yaşanmayacağı ifade edilmektedir. Halkın çektiği bu kadar ızdırıp ve belayı gördüğü halde edilen bedduaları kulağı ile duyduğu halde bildiğinden geri kalmıyordu. Eğer Ali Paşa'da küçücük bir vatan sevgisi olsaydı Mısır meselesini bu duruma getirip devletini zora sokmayacağı ifade edildi. Maliyeyi borç ile iflasın eşğine getirmişti. Eğer yargılanmasının önü açık olsa idi mahkemeler ve kanunlar hakkı ile uygulansa idi Ali Paşa'nın bu kadar rahat hareket edemeyeceği savunulmaktadır.

Ziya Paşa'ya göre Ali Paşa'nın tek derdinin padişahın dünyadan haberi olmasının ve Avrupa'nın gözünde iyi olmak çabası ile bazen borç yapıp sandığını sepetini doldurmak olarak değerlendiriyordu. Mahkemelerde adalet olmadığı için Padişahın Hatt-ı Hümayunları'nda, emirlerinde vaat ettiği sözler yerine getirilip getirilmediğinden

Musa Kılıç, "Bir Ermeni Bürokratinin Portresi: Vezaret Rütbesine Ulaşan İlk Gayrimüslim Karabet Artin Davud Paşa," Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Eskişehir, s.39.

²⁰⁶Tanzimat döneminin en ünlü yayın organıdır. Namık Kemal'in usta kalemi ile halkın sesini ve düşüncesini yönetici kadrolara duyurmaya çalıştığı İbret gazetesi olmuştur. Bu gazete ilk olarak 1870 yılında Aleksan Sarrafyan tarafından Kevkeb-i Şarki adıyla yayınlanmıştır. Küçük boyda ve çift sütun üzerine günlük olarak yayınlanan gazete, Sadrazam Âli Paşa'nın siyasetini öven yazılarla yayın hayatını sürdürmesine rağmen, Şubat 1870'deki 42. sayıdan sonra yayınına ara vermiştir. Bozuk bir Türkçe ile Aleksan Sarrafyan'ın yazdığı tahmin edilen yazıların da bu başarısızlığa neden olduğu tahmin edilmektedir. Gazete bir süre sonra İbret adında yine imtiyaz sahibi Sarrafyan tarafından, pazartesi ve perşembe günleri çıkarılmıştır. Suna Kotan, "Türk Basın Tarihinde İbret Gazetesi ve Kapatılmasına Neden Olan Yazılar (1872-1873)", Erzurum Teknik Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi ETÜT, Sayı: 1, Aralık, 2020, Erzurum, s.67-94.

haberi yoktur. Hazine iflas mı etmiş, ahali yanmış mı, memleket batmış mı bunların Ali Paşa'nın umurunda olmadığı belirtilmektedir. Bu yalan dolanların bir süre padişahı oyalayacağı, Avrupa'yı aldatacağı, Aleksan Sarrafyan gibi ahmak Ermenilere, Hüsni Paşa ile mühürünü elinde bulunduran dalkavuklara ve daha birçok aciz kişilere daha fazla yalanlar söyletebileceği ama milletin geleceğini tehlikeye atmaya hakkı olmadığı ifade edilmektedir. Çünkü halk onun ne hokkabaz olduğunu biliyordu.²⁰⁷

Kanunların önündeki en büyük engel kişisel hesaplaşmalar ve çıkar çatışmalarıdır. Sadrazam hazretleri her kime düşmanlık etse önce lütufları ile onu memuriyete gönderir ve sonradan benzer söylentilerle lekeleyip çürütmeye çabalamak önceden beri kabul ettiği yöntemdir. Bu yüzden Mithat Paşa için söylenen olumsuz sözler asla şaşırtmadı. "*Namık Paşa, Vefik Efendi, Ziya Bey, Rıza Be*" hep bu köprüden geçtiler. Gazeteye gönderilen bir mektupta Namık Paşa için namaz kılması ayrıca, Cidde vakasında İngilizlerin istedikleri şeylere uymaması ayıp olarak görülüyordu. Bir adam dinin farzını eda etmekle kabahatli olmayacağı söylendi. Namık Paşa Avrupa terbiyesi almış ve Avrupa bilimini okumuş, cihanı görmüş, anlamış olduğu halde şu kötü olan cahilliğin ona iftirası uygun değildir. Cidde olayından dolayı Avrupalılar gözünde sadaret makamına gelmesine engel olunması garip görülmüştür. Cidde olayında Namık Paşa'nın hangi kabahati ortaya çıktı. Birkaç konsolos ve üyenin ahaliden birkaç mutaassıp cahillerin zulümleri yüzünden bütün Cidde halkını öldürmek mi gerekirdi diye sorgulanmaktadır. Örneğin, İngiliz Parlamentosu'nda devleti temsil edenler, ulusun ihtiyaçlarına cevap veremediklerinde hemen değiştirilirdi. Şimdi, bu konuda bazı üyelerin değiştirilmesi gerekseydi ve bir üye kürsüye gelip, "*Bu üyeler çoğunluğunuzun onayını hak etmese de, onları görevden almak yine de uygundur, çünkü onlardan sonra gelenler Avrupa için aynı güvenliği sağlayamadı.*" deseydi, durumun ne

²⁰⁷ Hürriyet, (13 Zilkade 1286/14 Şubat 1870), Sayı 86,s. 205-206.

olacağı sorularak bir cevap bulunmaya çalışılırdı. Devlet işlerinde görev alan kimseler işlerini layıkı ile yapmış olsa bu problemler yaşanmaz idi.²⁰⁸

Ziya Paşa gazetesinin otuz sekizinci sayısında kaleme aldığı bir diğer yazısında meclislerin ne kadar işlevsiz olduğu halkın ihtiyaçlarına cevap veremediği için halkın yaşadığı mağduriyetleri anlatmak için şöyle bir örnek vermektedir. Eski sadrazam Mehmet Rüştü Paşa zamanında tophaneye gerekli olan top arabası ağaçları ile ilgili Babîâli'ye bir yazı yazılırdı. Birkaç ay sonra aynı yazı Serasker-i müşarünileyh eline geçirip tekrar Babîâli'den maliyeye, maliyeden Babîâli'ye oradan tersaneye, tersaneden tekrar maliyeye, maliyeden defterhane ve vâkıfa, oradan tekrar maliyeye ve maliyeden Babîâli'ye birkaç defa evrak gidip geldikten sonra bir takım kayıt evrakları yapıştırılarak ağaç kalındığında bir tomar haline geldiğini görüp şaşkınlık yaşardı. Bundan sonra işin yine bir daireye gönderilirdi yine müşarünileyhin elinden başka bir daireye gönderilip birkaç ay geçtikten sonra yine eline geçer ve bu adı geçen evrak tomarı iki kat kalınlaştığı görülürdü. Sonra bir defa bile elinden çıkıp kendisi o sırada seraskerliğinden ayrılırdı. Üçüncü defa tekrar göreve başladığında yine bu tomar bir ara evrak-ı cariye ile gözüne çarpardı. Evrakları açtığında yazışmaların çokluğundan yazının aslına konu olan top arabası maddesi tamamıyla unutulup son evraktaki bir bölümde ormanların düzenlemesi ile ilgili bir cevap yazıldığını görürdü. Bu tomarı alıp yanında yanan sobaya atardı ve bu yolla kurtulurdu. Böylece evraklar daireler arasında gidip geldikten sonra ortada ziyan olup giderdi.

Sahabe bu fikrayı anlatırken şöyle yakınıyordu: *“Devletimizin düzeni ve devletin görevleri o kadar çeşitli ve karmaşıktır ki, kendini devletin içinde bulan bir kimse, devlet başkanının talimatıyla devletten ayrılırsa. o zaman şanslı sayılması gerekir. Ve eğer ben başkomutan olarak top arabaları meselesini bizzat üstlenip arka planı araştırarak bu çözümü bulursam, o zaman diğer vakaların durumu da onunla*

²⁰⁸ Hürriyet, (29 Şevval 1286/31 Ocak 1870), Sayı 84,s. 196-197.

karşılaştırılmalı.” Ziya Paşa, halkın resmi evrak işlerinin devlet dairelerinde nasıl umursamazlıkla yürütüldüğünü ve bundan doğan sorunları anlatmıştır. Başka bir örnek vererek durumu daha iyi açıklamaktadır. Bir yerde bir köprü yıkıldığı düşünülün! Bununla ilgili istek ve şikâyetler Maliye Nezaretine gidene kadar evrakın ve köylünün çektiği çileyi, konu ile ilgili evrakın Maliye Nezaretinden sonra Divan-ı Muhasebata gidişi Meclis-i Vala’ya gidişi kırk kapı gezdikten sonra evrakın bir sonuca ulaşamayıp insanların nasıl mağduriyet yaşadıklarını anlatmaktadır. Burada Babiâli de yürütülen işlerin içinden çıkılmaz bir hal alıp herkesin sadece çıkarı için hareket ettiğini ve halkın yaşadığı zorluklar dile getirilmektedir. Evrakların gönderildiği dairelerde aynı evrak üzerinden işe tekrar başlanırdı. Orada bu emirnameyi meclise getirmeye zorunlu kalıp meclis detaylı inceleyerek bütün hususlarda bir diğeri ile ilgili olduğundan ve memur ise her bölümü anlamak ve yorumlamaktan çekindiğinden bu düşünceyle mazbatanın oluşturulması bin tane zorluğa uğruyordu. İşin sonunda mühendisin yapması gereken işi onun yerine köprü yapacak Ahmet dayı mecliste çağrılır ve elde ne kadar ağaç ne kadar çivi ve ne kadar gündelikle inşa edileceği kendisine sorularak tahmini bir keşif defteri hazırlanırdı ve hazırlanan bu mazbata Babiâli’ye bildirilirdi. Bu sefer de mazbata müsteşar ve Ahkâm-ı Adliye torbalarında bir süre gezdikten sonra Nafia Nezaretine gönderilirdi. Burada da bir çözüm bulunmaz ve evrak Meclis-i Valaya gönderilirdi. Oradan da meclise havale ve müzekkeresinin cevabını yazılması ile 5-6 ay geçirdi. Kısaca o senenin baharı ve ertesi senenin yazı geçmiş olur bu sırada da zaten memurlar değişmiştir. Her geçen sene halk hesapsız zarara uğradı. Maliye birçok zarara uğrar ve yine de köprü yapılmazdı. Halkın devlet dairelerinde yaşadığı mağduriyetler iş bilmez memurların elinde ziyan olan maruzatlar devletin içine düştüğü durumu görmek bakımından önemlidir. Mevcut meclislerin hantallaşmış bürokratik işlere cevap verememesi en büyük problemlerden biridir.²⁰⁹

²⁰⁹ Hürriyet, (1 Zilhicce 1285/15 Mart 1869), Sayı 38, s.289

Devlet artık öyle bir noktaya gelmiş ki yapılan resmi işler fayda sağlamak için değil sadece elçileri, konsoloslukları ve ecnebileri memnun etmek için yapılmaya başlanmıştı. Mesela Mekteb-i Sultani kurulduğu zaman resmi evraklarda yazılanlar milletin menfaatine olmamasına rağmen amaç sadece Fransa elçisini susturmak için görülüyordu. Hatta meclislerin bile sadece Avrupa'ya gösteriş yapmak ve göz boyamak için açıldığı ve buralarda alınan kararların göstermelik olduğu ifade edilmektedir. Buna örnek olarak Meclis-i Vala'nın ismi değiştirilip Divan-ı Ahkâm-ı Adliye ve Şura-yı Devlet olarak adlandırıldı. Yeniden bazı adamlara rütbeler verilerek oraya üye olarak atandıkları bunda da amacın Yeni Osmanlıların bir zamandır Şura-yı Ümmet talebiyle ettikleri feryada karşı sadece Avrupa'ya bir gösteriş yapmak olduğu ifade edilmektedir. Meclislerin önemli icraatları olmadığı gibi bu meclislere görevlendirilen üyelerin içinde haysiyetsiz adamların olduğu ve namuslu olanların istifa etmelerine sebep olup o zümreye dâhil olmadıklarını ancak bu defada iş yapacak düzgün insanların devlet görevlerinden ayrılıp meydanı bu tür insanlara bırakmaları endişe verici görülmektedir. Hıristiyanlardan bazılarının mareşallik ve bazı önemli rütbeler verilmesi ve bu meclislere üye yapılması endişe verici olarak değerlendirilmektedir. Bu mahkemeler şeriat mahkemeleri ile kıyaslandığında daha adil görülmezdi. Kural ve kaideleri değiştirilemez şeyler vardır nasıl ki Kuran-ı Kerimi zorbalıkla değiştiremezlerse, devleti kurtarmak için aranan çarelerde doğruluk yolunda değişmez kurallar gibi olmalıdır.

Ziya Paşa tarihten dersler çıkarılması gerektiğini vurgulamaktadır. Mesela Romalılardan büyük millet yoktu, çünkü çok mükemmel kanunları vardı. Ne zamanki kanunlardan ayrıldılar mahvoldular. Bazı milletler vardır ki benliklerini koruyarak devam ediyorlar mesela Romalılara oranla yüz kere küçük sayılan İsrail kavmi iki bin seneden bu yana hükümetler değişse bile Ashab-ı Şerden olduklarından bugün hala milletlerini koruyorlardı. Avrupa Devletleri'nin kanunlarla idare edilmesi medeniyetlerini korumalarındaki en büyük etkidir. Din görevlileri devlet işlerine

karışmamalıdır mesela Avrupa'nın önde gelen papazları devlete zorbalık yaptıkları için türlü belalara uğradılar. Şark devletleri de Avrupa devletleri gibi kanuna bağlı olmalıdır. Devletin uzun ömürlü olması için şeriatın ve İslam'dan ayrılmaması gerekirdi. Devlet'in yıkılmaktan kurtulması en önemli ilaç budur. Bu yüzden daha önceki sayılarda da bahsedildiği şerri bir düzen hattı ilan edilmeli ve usul-ü meşveret (görüşme meclisi) kabul edilmelidir. Meşveret sistemi getirilirse devlet uğradığı türlü belalardan ancak bu yolla kurtulabilir olarak görülüyordu.²¹⁰

Vilayetlerde yapılan düzenlemelerden de halk memnuniyetsizlik duyuyor vilayetlerden gelen yazışmalara göre taşralarda uygulanan vilayet nizamının ortaya çıkardığı fenalıklardan bahsedilmektedir. Bundan önce devamından şikâyet edilen usulün şimdi mumla arandığı etraflıca anlatılmaktadır. Eski usul kanunlar beğenilmeyerek, yeni vilayet düzenlemesi yapıldı ve *“Bargirleri ıslıkla çevirmeye alışmış bir değirmenci, her ne kadar sakalını değirmende ağartmış ise de vapor makinesiyle işleyen yeni usuldeki değirmeni idareye muktedir olamaz”* diyerek durum anlatılmıştır. Bu yeni düzeni kullanmaya yetkili bazı yeni memurlar alındı. Alınan bu memurlar hocalardan, medrese öğrencilerinden, mültezimlerden ve sarraflardan oluşturuldu. Yine de eski iradeyi aratacak derecede işler yolunda gitmedi. Rüşvet bile öncekinden fazla hale geldi. Mahkemelerin müdahalesi yasaklandı. Mahkemelerde görülen davalara nüfuzlu kişiler etki etti. Ticaret için yeni kanunlar yapıldı. Bunlara uygun mahkemeler ve bakanlıklar kuruldu ama bizim hariciyemiz ve dâhiliyemiz mahvoldu.

Ticaretle ilgili davaları ecnebiler kazandı. Eğitim için yeni nezaretler ve meclisler oluşturuldu ama medreseler yobaz yatağı oldu. Yollar için düzenleme yapıldı ama layıkıyla yol yapılamadı. Eğer yapılan düzenlemeler düzgün bir şekilde uygulansa idi eksik olsa bile birçoğu ihtiyaçlara cevap verebilirdi. Ama imkânlar elvermediği için

²¹⁰ Hürriyet, (6 Cemaziyevvel 1285/24 Ağustos 1868), Sayı 9, s.38-40

uygulamada eksik kaldı. Özellikle İngiltere’de özel kanunlar yoktur mahkemeler benzerleri üzerinden karar verdikleri halde işler mükemmel ilerliyordu. Biz de ise eğer memurlar işlerinde kusur ederlerse, ceza yerine aksine her zaman rütbelere, nişanlar verilerek ödüllendiriliyordu. *“Yok, öyle değil, sadrazam ve vekil-i muhterem hazretlerinin nehafet-i cismiye ve kemalatı-ı akliyesi bu hutub-ı cesimenin hüsn-i cereyanına kifayet etmiyor.”* Bazen şöyle bahaneler ileri sürülürdü, hükümetin yaptığı işlere padişahın müdahale etmesi gerektiği düşünülürdü. Ne zaman padişah az müdahale etmeye kalkışsa Babıâli kıyameti koparırdı. Padişah da bu durumdan bezdi *“Allah belanızı versin varın ne yaparsanız yapın”* dedi. Bütün işleri Babıâli’ye kaldı. Ama bu da yaşananlara bir açıklama getirmiyordu. Kendi çağdaşı olan diğer büyük devletlerle kıyasladığımız zaman gerçek ortaya çıkmaktadır. Çünkü hükümdar ile yönetilen bir hükümet ya bir kanuna bağlı olur, veya olmazdı. Hükümet-i mutlaka Avrupa’da sadece Rusya devletidir. *“Hükümet-i mukayyed”* olmayan bir hükümdar keyfi hareket ederdi. İsterse kanun yapar isterse bozardı. Halkı esir, bakanları hizmetkâr olur, istediğini öldürür, istediğini görevden alır, kimseden çekinmezdi. İşte Rusya çarı böyledir. İngiltere, Fransa, İtalya, Avusturya ve Prusya devletlerinde durum farklıdır. Buralarda hükümdar keyfi hareket edemezdi. Her şeyde kanunla davranır ve halkı esir değil, özgürdür. Hükümdar korunur ve halkın icra vekili yani hizmetkârıdır. Hükümdar vekillerini nasıl ki güvenilir adamlardan seçiyorsa, halk da vekillerini emin olduğu kişilerden seçerdi. Hükümdarın vekiliyle halkın vekili meclisle karşılıklı oturup tartışırdı. Eğer maliye ya da vergiyle ilgili bir karar alınacaksa millet meclisine sunulurdu. Kazanın isteğiyle milyonlarca borç alınmazdı. Halka vergi yüklenmezdi. Halktan kişiler mahkeme görmeden hapis ya da tutuklama yapılmazdı. Eğer bir memurun kanun yönünden bir suçu sabit değilse, sadrazam ya da başka birinin nefretiyle yerinden edilemezdi. Osmanlı devleti bu iki çeşit hükümetin hangisine dâhildir diye değerlendirmek gerekmektedir.

Ziya Paşa Osmanlı Devleti için hükümet-i mutlaka mıdır? Diye sorduktan sonra buna şöyle cevap bulmaya çalışıyor. *“Hayır, çünkü padişahın hiçbir istediğini yapmaya gücü yoktur. Babîâli'nin emir ve hükmü altındadır. Tabi öte yandan istediği gibi saraylar, zırhlı gemiler yaptırmayı, bakanlara konaklar yalılar vermesine gelirse bunların hikmeti gizlidir. Çünkü bunların hiçbirine padişah kendi kendine karar veremez. Önce sadaret makamına sorar. Bizim devletimiz, hükümet-i nizamiye midir? Hayır, çünkü bizde devletin ve milletin şeriatından başka bir kanunu yoktur.”* Bizde padişahımız ne sadrazamını ne de vekillerini kendi kendine görevden alıp yerine istediğini atamaya cesaret edemez. Bizde bakanlar her istediğini yapar.²¹¹

Fransız yazar Montesquieu *Ruhü'l-Şerayi* adlı eserinde cumhur, meşruti yönetimi ve bağımsız devleti şu şekilde tarif ediyor: *“Cumhur odur ki umumen ahali veya ahalinin bir fırkası kuvvet-i hükümete mâlik olur. Hükümet-i meşruta odur ki şahs-ı vâhid icra-yı hükümet eder, fakat sabit ve mukarrer kevanin ile eder. Hâlbuki hükümet-i müstakillede şahs-ı vâhid kâffe-i umûru kanunsuz nizamsız kendi irade veya hevesâtıyla tesviye eyler.*

Bundan sonra bağımsız bir hükümetin koşullarını anlatmaya devam ediyor ve şöyle diyor:

Bağımsızlığın doğası, bireyler aracılığıyla uygulanması gerektiğidir. Vicdanı ona sürekli olarak her şeyin kendisine ait olduğunu ve diğerlerinin başka şeyler olarak kabul edildiğini söyleyen bir adam, elbette cahil ve tembel bir aptaldır. Bu nedenle işi kendisi üstlenmez. Ancak, hükümetini birkaç kişiye devrederse, aralarında anlaşmazlık çıkacak ve her biri baş emir olmak için davaya yükselecek, böylece hükümdar doğal olarak konuya müdahale etmek zorunda kalacaktır. Bu nedenle, en basit şey her şeyden önce Sultan seviyesinde güce sahip olacak bir kişiye övgüde bulunmaktır. Böyle bir durumda, durumun kurulması doğa yasına dayanmaktadır.”

²¹¹ Hürriyet, (22 Cemaziyelahir 1286/27 Eylül 1869), Sayı 66, s.114-115.

Montesquieu'nun anlattığı vezirliği bizim ahlaklı vezirlik olarak tanımladığımız memuriyete benzetilmektedir. Öncelikle bizim devletimiz bağımsız bir devlet midir ona bakmak gerekmektedir. İslam milleti Emevilerin yönetimi ele almasıyla cumhuriyetini kaybeder kaybetmez Yezid gibi Haccac gibi zalimler ortaya çıkarak bağımsız olmaya çalıştılar ama hiçbirisi şeriatı kaldıramadı. Yeni Osmanlılar ve Ziya Paşa Babîâli'nin bütün yetkileri kendi ellerinde toplamalarından rahatsız oldukları için yaşadıkları problemlerden dolayı Babîâli'yi bu dönemin Haccac ve Yezitleri olarak değerlendiriyorlardı. Baskı ve korkutma ile insanların sindirilmeye çalışıldığı bu yüzden kendilerinin bağımsız olduğunu ama hükümetlerinin hiçbir zaman bağımsız olamadığı ifade edilmektedir.²¹²

Kanun mahkemelerinden verilen ilamlardan şeriye mahkemelerinde devlete ait olan “*Takvim-i Vekayi'de*” bir emirname sureti yayınlanmıştı. Bu kanunda Encümen-i Hass-ı vekiller karar vermektedir. Böyle birkaç çeşit kanunu olan devletin işi de böyle giderdi. Ziya Paşa eğer düzeni yine Encümen-i Hass vekilleri yapacaksa meclise Şura-yı Devlet neden kuruldu diye durumu sorgulamaktadır. Şeriye mahkemeleri fikhî bırakıp vekillerin kararına göre hareket edecekse Kanun Mahkemesi adıyla oluşturulan keyfi idareden ne farkı kalacaktı. *Muhib* Gazetesi'nin anlattığına göre, devletin bugün hazinesinde 12 milyon lirası varmış. Bu hazine galiba gözle görülmeyen bir hazine olsa gerek çünkü maliyede 12 kuruş bile yoktur. Ermeni milleti arasında mevcut olan kavga ile ilgili şiddetli şeyler yazdığı için Manzume-i Efkâr kapandı. (Ermeni alfabesi ile Türkçe gazete.)²¹³

2.1.2. Maliyenin Durumu ve Avrupa'dan Alınan Borçlar ile İlgili Yazılar

Maliyenin durumunun kötü olması Osmanlı Devleti'ni en çok uğraştıran ve Devlet'in felakete sürüklenmesinde en büyük etkiye sahip olan konuların başında

²¹² Hürriyet, (17 Zilkade 1285/1 Mart 1869), Sayı 36, s.266.

²¹³ Hürriyet, (17 Zilkade 1285/1 Mart 1869), Sayı 36, s.265

gelmektedir. Babiâli'nin bu konudaki başarısızlığı, halkın bu yüzden büyük zorluk çekerken artan rüşvet ve benzeri olayların çoğalması ve bununla ilgili hiçbir tedbirin alınmaması en çok eleştirilen konular arasındadır. Ziya ve Kemal mali tabloyu açıklarken kanıt sunmak için iktisadi düzenleme ile ilgili inkârı zor olacak şekilde mali tablolar yayınladılar. Bazı yerlerde mali rakamlar, kumpanya şartnameleri, resmi evraklar ile ortaya koyduğu mali tabloların geçerliliğini kanıtladılar. Mali konular ile ilgili konuşurken halkın anlayabileceği bir dil ile basit rakamlarla öncesi ve sonrası kıyas edilmektedir. Avrupa ile borç şartnamesi imzalayabilen devlet adamına devletin verdiği komisyon en büyük eleştiri konusudur. Bu oran %1 ile %4 arasında değişmektedir. Osmanlı Devleti'nin başına bela olan bu büyük borçlar bir süre sonra Duyun-u Umumiye idaresinin kurulmasına sebep oldu. Osmanlı Devleti'nden kalan bu borçları Türkiye Cumhuriyeti'nin 1954 senesine kadar ödediğini göz önünde bulundurursak borçlar meselesinin nerelere kadar geldiğini daha net anlarız.

Devlet'in borç almasına en çok sebep olan konuların başında demiryolu yapımı gelmektedir. Bu konu ile alakalı olarak Osmanlı Devleti nafia nazırı Davut Paşa, İstanbul ile Belgrat arasında yapılması planlanan demiryolu sebebiyle 800 milyon frank bir borç antlaşması yapmak için birkaç aydan bu yana Viyana'da çalıştı. Davut Paşa'nın yaptığı bu borç antlaşmasından önce yapılmış olan bir antlaşma vardı. Sadık Efendi adında bir memur önceden yapılan 125 milyonluk bu borç antlaşmasının şartları uyarınca sonradan oluşan ihtiyaçlardan dolayı düzenlenmesi gereken taksitlerin yeniden yapılandırılması için uğraştı. Davut Paşa, eğer bu yapılandırma mümkün olmazsa önceki şartnamenin kabul edilmesi ile ilgili yeni bir borç antlaşması yapabilmek için aylarca Paris'te zaman geçirdi. Davut Paşa bunu başaramadı fakat Sadık Efendi ondan daha maharetli çıkmış 150 milyonluk yeni bir borç antlaşması yapmayı başardı. Maliye bakanlığında yer alan yeni borç şartnamesinin maddeleri şu şekildedir.

“Şerâit”

1. *“Yukarıda sözü edilen 150 milyon frank, Societe Generale ile İstanbul sarrafları Tubini ve Maliye Bakanlığı arasında sonuçlandırılacak ve vadesinde şirketten transfer edilerek nakit olarak Maliye Hazinesine teslim edilecektir.*
2. *Hazine Müsteşarlığı yukarıdaki tutarı beş yıl sonra dört taksitle şirkete iade edecek ve yıllık yüzde on iki buçuk oranında ödeme yapacak.*
3. *Bu kredi karşılığında Tuna, Edirne ve Selanik aşarları ile Anadolu aşarları şirkete teslim edilecektir.*
4. *Söz konusu gelirler için hazinece belirlenen miktarların ileride azalması ve edinilen devletin faiz ve yıllık gelirini karşılamaması halinde, kalan kısmı hazine sağlamak zorunda kalacaktır.*
5. *Bu borçlanma karşılığında toplam 3.834.644 lira rezerv ile 75.184 adet altmışbeş yıl vadeli borçlanma senedinin teminatı Hazine Şirketler Fonu'na devredilecektir. 6. Ödünç alınan tutara komisyon olarak 6.902.371 frank da eklenecektir.”*

Avrupa'nın önemli finans şirketlerinden birisi olan *“Societe Generale”* ile yapılan bu borç antlaşması Sadık Efendi'nin büyük başarısı olarak değerlendirilmektedir. Babıâli Sadık Efendiyi ödüllendirmek için maliye bakanlığına memur olarak görevlendirdi. Osmanlı Devletinde bir süreden beri iyi bir borç antlaşması yapmayı başarabilen kişinin mevki verilerek borcu yapan kişinin ödüllendirilmesi adet haline gelmişti. Yapılan bu şirket şartnamesinde şartlar gereği alınacak akçenin faizi ve senelik geliri 1.759.277 Osmanlı lirasına denk olarak gösterilen dört parça gelirin toplamı ise 2.680 000 bin liraya yakındır. Bu gelirler ileriki zamanlarda artarsa adı geçen faiz ve mallar bunu kapatamazsa üst tarafını tamamlamak için maliye hazinesi bununla ilgilenecekti. Ayrıca Societe Generale'in İstanbul'da kuracağı şirketin kendi elinde bulunması şartname gereklerinden bir tanesidir. Ancak şirket bu üç derece teminata kanaat etmezse hisseleri ve borçları değiştirerek bazı gelirleri rehin alması durumu ortaya çıkabilirdi. Yapılan bu antlaşma çerçevesinde

alınan borçların anaparası ödenemediği gibi faizleri ile beraber yüksek rakamlara ulaştı, Osmanlı Devleti için durum giderek zorlaşıyordu.²¹⁴

Gazeteye yazılan bir mektupta hazinedeki paranın kişilerin keyfine göre kullanması ile ilgili Ziya Paşa bazı bilgiler vermektedir. Bu konu ile ilgili bir tahkikat yürütülmüş ve yapılan tahkikatta ne kadar isabetli davranıldığı gelişen olaylarla ortaya çıkmıştır. Bir zamandan beri hazinenin artan masraflar için maliye nazırları para yetiştiremez hale gelmişlerdi. Bu şekilde hazinenin boşaldığını ima eden Şirvanizade üstü kapalı bir şekilde Namık Paşadan şikâyetçi olmuştu. Bu şikâyetlerden sonra Namık Paşa 20.000 kuruş aylık ile emekli edilmiştir. Namık Paşa'nın oğlu Cemil Bey ise önce Dar-ı Şuraya üye olarak atanıp birkaç gün içinde oradan çıkarılmıştır. Şirvanizade hiç meydanda görünmezken asıl makinenin zembereğini oynatan o olmuş. Onun yaptığı şikâyetler sonucu büyük bir yolsuzluk ortaya çıkmıştır. Bu sırada Girit ve Yunan sınırı Niş ve Tuna sahillerinde ve Bağdat taraflarında oluşturulan askeri birlikler için nizamiye hazinesinin mecbur olduğu çok fazla masraftan dolayı maliye nazırına şikâyet ettiği durumun gerçekliğini orataya koymuştur. İşte Şirvanizade, Namık Paşa'nın Saray-ı Hümayun tahsisatının verilmemesini sebep göstererek bunu fırsat olarak değerlendirerek şikâyetlerini yaptı. Padişah Naum'un tiyatrosuna gider ve burada devlet görevlileri ile sohbet ettiği sırada maliye nazırı ile görüştü. Padişah yapılacak bazı binalar için gereken akçenin temin edilmesi için emir verdi. Bu sırada Şirvanizade maliye hazinesi ile ilgili yolunda gitmeyen konuları Padişa'a anlattı. Anlattıklarına karşılık Şirvanizade ödüllendirilmiş ve dâhiliye nezaretine memur olarak görevlendirilmiştir. Kendisine Babıâli'de yeni bir daire yaptırıldı. Şirvanizade'nin maliye ile ilgili söyledikleri doğru çıkmış ve maliye hazinesi senelik % 11 faizle üç ayda tamamı ödenmek üzere eğer bu süre içinde ödenmezse zamanı geçen her ay dörtte bir verilmek üzere Galata sarraflarından 500.000 Osmanlı lirası borç aldı. Bundan başka

²¹⁴ Hürriyet, (1 Zilhicce 1285/15 Mart 1869), Sayı 38, s.283-289.

Viyana’da Davut Paşa’nın meşgul olduğu borç şartnamesi uzun zamandır Meclis-i Hass torbasında duruyordu ve bir ara mecliste gündeme gelip birkaç konuşma edildikten sonra Meclis-i Atide bir defa daha görüşülmek düşüncesi ile konu devam etti. Bu işin iç yüzü herkes tarafından biliniyorsa da sürüncemede kalması *Hürriyetin* 33 numaralı sayısında detaylı bir şekilde anlatıldı. Şimdiye kadar böyle işler çatsız patsız uydurulup giderken şimdi *Hürriyet* Gazetesi Babiâli’nin her sırrını ortaya döktüğü için işler artık gizli kalmıyordu ve kolaylıkla yapanların boğazdan geçmiyordu. Ziya Paşa *Hürriyet* Gazetesi aracılığı ile yapılan yolsuzluklar ile ilgili bazı konuların takipçisi olacaklarını belirterek gözdağı vermek istese de konular ve kişiler yerinde kalmaya devam etti.²¹⁵

Devlet-i Aliyye borçsuz yaşayamaz diye düşünülürken bunu kanıtlar nitelikte olaylar ortaya çıktı. Girit ve Yunan üzerinden gelen musibetler devletin şu sıralar sıkıntı ve ızdırap içinde olması ile beraber borcun kötü şartlar üzerinden alınmasından doğan şaşkınlık ve bu gidişle devletin halinin doğru yola gitmeyeceği düşünülüyordu. Ziya Paşa’nın değerlendirmesine ve elindeki verilere göre 15 seneden beri Babiâli borçsuz yaşayamaz hale gelmiş borç ile açtığı bir çukuru diğer borçla kapatmaya çalışıyordu. Gelir ve gider dengesiz olduğu için aradaki açık daha da büyüyüp günden güne devletin hali ve itibarı düşmektedir. Üstelik borca karşılık gösterilen gelirin bile idaresini yabancılar ellerine aldığı için, bu sene Tuna, Edirne ve Selanik vergileri ve Anadolu vergileri elden gittiği gibi gelecek senelerde muhtaç olunacak borçlarda bile diğer gelir bölüm bölüm verilecek ve eğer böyle giderse elde hiçbir şey kalmayacaktı.

Ziya Paşa hazinenin verdiği açığı kanıtlamak için Suavi’nin gazeteye gönderdiği bir mektubu örnek vererek mektup üzerinden durumu değerlendirmektedir. Suavi maliyenin verdiği açıktan bahsederek bazı bilgiler veriyor. Maliyede bunca önlemler ve idarenin fazlası ile nice değişimler hep ıslahat adıyla yapılmışken maliyenin 761879 kese açık masrafı kalmıştır. Maliye nazırının bu durumu inkâr edemeyeceği ortadadır.

²¹⁵ *Hürriyet*, (24 Zilkade 1285/8 Mart 1869), Sayı 37, s.274-282.

Ziya Paşa bu verilere dayanarak masrafları ve gelirleri kıyaslayarak aradaki açığı gösterir. Bu sene toparlanan aşarın bütçe müsveddesinin bir sayfasında 65 bin keseye yakın olduğu gösterilmişken farklı bir sayfada ise artış olduğu için bu durum normal görülmemiştir. Sadrazam bu artışı bu sene bütün kanunlara şüphesiz aykırı bir şekilde memurların iltizam almasına izin vermiş olduğu için “*memurlar rençperleri soyar, bizde onları soyarız*” diyorlar. Bu iki kalem gerçek bile çıksa şu varidat-ı fevkaladeyi masraf yazmak hesaba katıldığında geriye 761 bin 879 kese açık kalmıştır. Gelir ve giderdeki dengesizlik ortadadır.²¹⁶

Ziya Paşa millet adına yapılan ve halkın sırtına yüklenen bu borçlardan oldukça rahatsızlık duymaktadır. Ziya Paşaya göre, devlet görevlileri devlet ve millet adına borç ediyorlar ve devlet hazinesini yağma ettiriyorlardı. Halka istedikleri kadar vergi yüklüyorlardı. İstedikleri kişileri istedikleri görevlere getirip istemediklerini görevden alıyorlar. Rusya çarının kendi mülkünde yapacağı türden keyfi şeylerin hepsini bizimkiler de korkusuzca yapıyorlardı. Ne padişah ne de hiçbir kimse kendilerinden hesap soramıyordu. Mesela Babıâli paraca sıkışıp Avrupa’dan yeni bir borç almaya karar verdiğiğinde kimse ağzını açıp da siz ne yapıyorsunuz demiyordu. 15 sene içinde hazinenin borcu yüz milyonu geçti. Devletin gelirlerinin yarısı borçların faizine gidiyordu. Böyle giderse bu çıkmaz yolda iflasa gidilir. Hazinenin itibarını ayaklar altına alıp koca ticaret bakanı Avrupa’da kapı kapı borç dilenirse Girit fatihi gibi algılanır, takdir edilir ama bu kadar borç hazinenin boğazına takılırdı. Millet de ihtiyaçları için kan kusarsa buna şaşırırmamak gerekmektedir. Eskiden padişah elinde yetkileri ile ahkâm-ı şeriye ile görevliydi. Yani seri kuralların uygulayıcısıydı. Yanlış bir şey yapsa ulemayı karşısında bulurdu. Şimdi ise şeriat kalktı. Padişahın geleceği de bakanların eline geçti. Kim nereden ne kadar borç yapmış yapılan bu borçlar nereye harcanmış kimse bilmiyor bilse bile hesap soramıyordu.²¹⁷

²¹⁶ Hürriyet, (17 Ramazan 1286/20 Aralık 1869), Sayı 78, s. 173-174.

²¹⁷ Hürriyet, (22 Cemaziyelahir 1286/27 Eylül 1869), Sayı 66, s.114-115.

Hürriyet Gazetesi, *Terakki* Gazetesi'nin 103. sayısında yer alan Avrupa hükümdarlarının senelik bütçesine ait tabloyu yayınladı. *Hürriyet* bu tabloya göre Osmanlı bütçesini kıyaslamaktadır. Hürriyetin yazdığına göre bizim devletimiz de Avrupa devletlerinden ve padişahımız da Avrupa hükümdarlarından sayılırken onların bütçesinde senelik 30 milyon frank var iken bizim hazinemiz boştur. *Terakki* Gazetesi de bütün bunları bilmesine rağmen gerçekleri görmezden geliyordu. Bir gazete ki milletin gözünün açılması için sayfalar dolusu nasihatler yazıp cehaletin en kötü şey olduğunu bağırarak söylerken kendi bütçesinden neden haberi olmasın. Ziya Paşa, eğer *Terakki*'nin bunu bilip de miktarın çokluğundan dolayı kimseye dokunmamak için susmuş ise bunu rezalet olarak değerlendirmektedir. Demek ki gökteki yıldızların hesabını düşünüp evinin bile iç ve dışını bilmeyen müneccim gibi *Terakki* bile üstüne vazife olmayan Avrupa hükümdarlarının gelirlerinin miktarını araştırıp kendi milletiyle ilgili bunu araştırmaktan aciz kalıyor. Ya da her sayısında öve öve bitiremediği Babî'li'nin adaleti kendisine bundan başka söz söylemeye izin vermiyordu.

Ziya Paşa, her iki durumda da "*Terakki*'ye yazıklar olsun, milletimize de acınır diyor." Bu defterde ibret verici bir şey daha vardı. Geliri birinci derecede olan Amerikan başkanı bizim sadrazamımızın yarısından az maaş alıyordu. Bizim memleketimizde şöyle bir gelenek var bir kişi büyük bir makama gelmişse ya da çok önemli bir yeri fethetmişse gazeteler yazıp söylemektedir. Ama bir adamın öldükten sonra artık kimseye faydası olmayacağı için büyük bir kişinin vefatı bir mezar taşına yazılır biter giderdi. Cennet-mekân Abdülmecit'in öldüğü zaman bile yalnız birkaç kafiyeli söz söylendi. Ama rahmetli Fuat Paşa'nın öldüğünden beri iki aydan fazladır İstanbul'da gazetelerin hepsinde vefat haberi görüldüğünden beri İstanbul'da şair mi çoğaldı, yoksa tarih söyleyecek olayın azlığından mıdır, ya da idarenin halkın gözünde muhabbeti olduğu için, müdürlerden böyle bir zattan ayrılmaktan gelen üzüntüyü şiirle mi anlatıyorlar bilinmezdi. Ya da bu olayda halkın yaşadığı sevinç üzerine zafernameler

yazmak çirkin olacağı için bu bölümde hissedilen duyguları böyle mersiye gibi ifade etmek istiyorlardı.²¹⁸ İstanbul'dan gelen bir mektupta bahsedildiğine göre Fuat Paşa'nın ailesine 25.000 kuruş maaş verildiğine dair gazetelerde bir yazı çıkmış sonra düzeltilmiştir. Fuat Paşa'nın birkaç milyon parasını iflas ederek kaybettiği bilindiği için ailesine bıraktığı bu para herkesin tuhafına gitmişti. Ziya Paşa Ali ve Fuat Paşa'nın mal varlıkları ile ilgili farklı sayılarda fikirlerini açıkça söylemektedir. Özellikle Ali Paşa'nın hazinenin durumu bu kadar kötü iken Devlet üzerinden makamını kullanarak edindiği mallar eleştiri konusudur. Devlet adamları farklı işlerle uğraştığı için olağan üstü zenginleşerek halka ait olması gereken gelire el koymuşlardı.²¹⁹

Terakki Gazetesi'nin 114 numaralı sayısında "*Mecmua-i Havadis*" gazetesinden nakledilen çok önemli bir madde başlığı ile maliyenin ıslahı ile ilgili bir bölüm vardı. *Hürriyet Gazetesi*'nde Ziya Paşa bu yazıyı şu şekilde değerlendirmektedir. Avrupa ile olan ilişkilerimiz sürekli bir borç ödemek olarak devam ederse Memalk-i Şahanede bir akçe bile kalmayacaktır. Avrupa ile yapılan ticarete kar yapılmış gibi görünse de kazanılmış gibi görünen para borçların faizlerine bile yetmezdi. Vücutta bulunan iki ayaktan birisi sakat olsa veya en azından total giderdi. Ama bizim devlet böylede gitmiyor tepetaklak gitmektedir. Buna bir de örnek verilmiş, Memleketeyn, Sırbistan ve Karadağ, Cidde, Şam ve Girit meseleleri yüzünden on beş on altı sene içinde devlet gelirleri buralara harcandıktan sonra iki milyar borç altına girerek gelirlerin yarısını faiz ve anaparaya vermişiz. Burada gelir ve giderdeki dengesizlikler sürekli alınan borçlar borçların ihtiyaç kısımlarında kullanılmaması üstüne türlü belaların gelmesi devleti daha zayıf duruma düşürmüştür.²²⁰

Yine *Terakki Gazetesinin* 264. sayısında yayınlanan bir bölümü *Hürriyet Gazetesi*'nde değerlendiren Ziya Paşa, Darüşşafaka için nakit yardım veren Zat-ı Şahane ile vükela ve bazı memurlar ve devlet adamlarından ibarettir der. Tüccar ve

²¹⁸ *Hürriyet*, (29 Zilhicce 1285/12 Nisan 1869), Sayı 42, s.324-327.

²¹⁹ *Hürriyet*, (1 Zilhicce 1285/15 Mart 1869), Sayı 38, s.283-284.

²²⁰ *Hürriyet*, (21 Muharrem 1286/3 Mayıs 1869), Sayı 45, s.350-354.

esnaf tarafından yardım edilmediği söylenmiş bu bölümde yazılanlara bakıldığında bu kişinin yazdığı konuyla ilgili malumatı olmadığını düşünmektedir. Çünkü bir adam ki evi barkı yanmış bir kişi için faziletli bir kişi tarafından verilen 12.000 kesenin yarısını nasıl yendiğini ve koca Darülfünunun türlü kalıplara girdikten sonra nasıl olduğunu bilse bu sözü ağzına almazdı. Eskici Kasbar adında bir adam üç evladının mutluluğunu ömrünü kendi nefesine tercih ile kazancının yarısından fazlasını onların tahsili için kullanmıştır. Hıristiyan tebaasından daha niceleri evladı pederlerinin bu uğurda gösterdikleri fedakârlıkları ile millet mekteplerinde ve Avrupa'da eğitim gördüler. Bu millet mekteplerinin üyeleri, milletin seçtiği ve meclislerin seçimi ile de memur nazır veya müdürleri oldular. Her sene meclis üyesi olarak mekteplerin muhasebesini yürütürler. Nazır ve müdürlerden birinin olumsuz bir hareketi görülürse görevinden alınır. Eğer hocaların içinde liyakatsiz veya devamsız olanlar varsa değiştirilir bu sebeplerden dolayı gerek Eskici Kasbar ve onun gibi kişiler okulları için verdikleri paranın nereye harcandığını bilirlerdi. Biz de iş böyle yürümezdi. Bizde ne zaman bir yardım ortaya çıksa derhal vekillerin etrafındaki bir takım aç kişiler her işe parmak sokarlar sonra toplanan paranın hesabı ya tamamıyla unutulup sorulmaz bu işler mahvolup gider, ya da bir dilli defter yaparak halkın hayır maksadıyla dışından tırnağından artırdığı parayı hiç ederlerdi. Bir zamanlar kaimeler kaldırılacak denilerek maaşlardan öşürler kesildi kaimeler ise eksileceğine arttı. Bir zamanlar martta tedavüle çıkarılacak olan kaimeler hile ile dağıtılıp bedeli nakit toplandı. Sonra bu paraların nereye gittiği anlaşılamadı. Kaldırımların tamiri maksadıyla Müslümanlardan beygir ve araba sahiplerine vergi yüklenir halk çamurlarla boğulurdu ve bunun gibi birçok şey vardır. İşte bu sebeplerden dolayı hükümetin halkın gözünde itibarı kalmadı. *Terakki* gibi 1000 tane gazetede sayfalar dolusu yazılsa bile artık kimse kulak asmıyor ve

yardım etmiyordu. Yardım adı altında toplanan paralar belli kişilerin cebine girdiği için halk artık hayır bile yapmak istememektedir.²²¹

Yeni Osmanlılardan bir kişi tarafından *Hürriyet*'e gönderilen ve gazetede yer alan hatıraların devamı şeklinde olan bir yazıda Müslüman esnafın düştüğü durum gözler önüne serilir. Esnafın düştüğü kötü durumu ve el yordamı ile geçinen halkın yaşadığı problemler anlatılır. Avrupa karşısında esnafın içine düştüğü zor durum sebebi ile esnafılığı bırakarak para kazanacakları farklı işlere yönelmesinden üzüntü duyulmaktadır. Her milletin kendine ait kuralları ve usulleri vardır. Mesela Fransa ve İngiltere ve Almanya halkından el emeğiyle geçinen milyonlarca ehl-i sanatın yaptığı ürünler fabrikalarda çarklar aracılığıyla işletilmeye başlandı. Bu yüzden halk her sene Amerika'ya ve farklı ülkelere göç etmeye mecbur kaldı. Osmanlı Devleti'nin durumu iyiydi diğer devletlerin ve milletlerin yardımına ihtiyacı yoktu. Halk çetari ve şayak ve aba ve sof giyyordu. Ne zamanki Avrupa'yı taklit yolu tutuldu o zaman işler değişti. Entari, cübbe, şalvar ve yemeniyi çıkardı. Setre ve kundura giyildi. Bu yüzden terzi kumaşçı ve diğer esnaf memur olmak için yol aramaya başladı. Üretim durdu çocukları da memur olsun diye hazır maaş veren kalemlere soktular. Hani Müslüman birçok tüccarımız kıçlarında Osmanlı bayrağı dalgalandırıp gemi ile ticaret yapardı. Özellikle Karadeniz sahillerinde ve Akdeniz adalarında bulunan ahalinin çoğu İstanbul'a ve yabancı ülkelerle ticaret yaparlardı. Bunların zamanla parasızlıktan iş yapamaz hale gelmesi esnafın içinde bulunduğu kötü durumu göstermesi bakımından önemlidir. Osmanlı bedestenlerinde ve Galata'da ve çarşıda esnafın artık olmadığı ve birçoğunun maddi kaygılarla iş bıraktığı ortadadır. Bunların hepsi perişan oldu. Ticaret bile Avrupalıların eline geçti. Ticaretin yabancıların eline geçmesi ile duyulan üzüntü verici durum, Osmanlı esnafının Avrupa'nın gerisinde kalması sebebi ile rekabet edememesi endişe vericidir.²²²

²²¹ *Hürriyet*, (10 Ramazan 1286/13 Aralık 1869), Sayı 77,s. 167-168

²²² *Hürriyet*, (20 Muharrem 1286/3 Mayıs 1869), Sayı 45, s.354

Yerli tüccarın ticaretini ortadan kaldırmak için ortaya çıkan sebeplerden biri Ticaret Nezareti'nin suiistimali olarak görülmektedir. Osmanlı tüccarının içinde bulunduğu zor durum ortadadır. Ticaret Nezareti, Ticaret Nizam ve Ticaret Mahkemeleri yok iken yerli tüccar vardı. Ama ticareti genişletmek için eldekilerde kaybedildi. Acemilikten kaynaklanan suiistimaller ortaya ıktı. Nezaretlerin mahkemelerinin ve nizamlarının hepsi ecnebilere yaradı. Mali alanda yapılan bütün yanlış uygulamalar yüzünden devlet artık kendisinin bile düzeltemeyeceği bir yola girmiştir. Ecnebilerin yerli halk karşısında sürekli aldığı ayrıcalıklar, ticarete yapılan yanlışlar ve bu hataların devlet eliyle yapılıyor olması devleti geri dönülmez bir noktaya getirdi.²²³

Muvazene-i Maliye, başlığı ile yer alan bir yazıda devletin borçları ile ilgili geçmiş yıllar üzerinden kıyaslama yapılarak alınan borçların geldiği son durum açıklanmaya çalışılmaktadır. Bilindiği üzere geçmiş dönemlerde dâhil olmak üzere borçlar meselesi uzun seneler boyunca uzayıp gitmiştir. Tanzimat döneminde devletin mülki idaresi ve askeri idaresinde büyük değişiklikler yapıldı. Tanzimat birçok yerde asker gücü kullanılarak kabul ettirildi. 200 bin asker idare edecek kadar silah, teçhizat ve çok fazla gemiler oluşturuldu. Kırım savaşı geçti, iki kez Karadağ ile iki kez de Cebel-i Lübnan belasına uğradı. Cidde ve şam'a bu kadar tazminat verildi. Bunca sene savaş olasılıkları düşünülerek birçok asker silâh altında tutuldu. Bunlardan başka Saray duyun-ı m devviresi (hazinesi) ve Mıgırdıtaki yağmaları ve kaimenin zararlı etkisi hazineye çok hasar verdi. Devlet otoritesinin zayıfladığı zamanlardan kalma büyük hırsızlar ortaya çıkmış ve bunlara göz yumulmuştur. Devlet geliri 600.000 keseden başlamış ve sonunda 2,5 milyon keseye ancak ulaşabilmişti. Sekiz seneden oluşan bu asırda yalnız Girit vakası ile uğraşıldı. Karadağ ve Suriye masraflarının ufak bir bölümüne ortak olundu. T feklere, gemilere masraflar yapıldı. Devlet gelirlerinin doğru

²²³H rriyet, (12 Safer 1286/24 Mayıs 1869), Sayı 48, s.377-378.

yerlere kullanılmaması üstelik çıkan isyanlarla uğraşması hem maddi hem manevi olarak devleti çok fazla yıprattı.²²⁴

Devlet-i Aliyye'nin borçlarına dair görünen üç defter olduğu ifade ediliyor. Birisi bir Almanya gazetesinin Osmanlı Bankası'ndan aldığından söz ederek yayınladığı defterdir ki on numaralı *Hürriyette* bazı hesaplar aktarılmıştı. İkincisi Fransa Bankasından çıkan bir özettir ki oda *Hürriyet'in* 22 sayısında yer aldı. Üçüncüsü maliyeden çıkararak *Hürriyet* Gazetesi'nin eline geçen bir diğer özettir. Bunların üçü de birbirinden farklıdır. Devletin içine düştüğü bu durumdan kurtulmak için borcu borçla ödeyerek çare bulmaya çalışmıştır. Ancak bu durum anı kurtarmaktan ibaret olduğu için fayda sağlanamamıştır. Hazinedeki gerilemenin en baştaki sebebi duyun-u hariciye belası olarak vurgulanmıştır. İhtiyaç olarak borç alınsa bile bu defada bir borç antlaşmasına mecbur kalınıyordu. Maliye Nezaretinin akli bu durumun vahametini nelere sebep olacağını görüyordu. Bir buçuk milyon keseyi ödeyecek parayı nasıl ve nereden bulacağı merak konusudur. Bu dönem devletin en büyük problemi olan dışarıdan alınan borçlar ve bunların gereken yerlerde amacına uygun kullanılmaması en büyük problemlerden birisi olarak ortaya konmaktadır.²²⁵

Bütçe yapmanın iki faydası vardır biri hükümet ve ümmete hizmet biri de halkın dikkatine ait olan ibrettir. Hükümete ait olan faydası iki türdür biri devletin bir sene içindeki ihtiyacını giderebileceği geliri görmesi harcamalarının nasıl yapacağını bilmesine sebep olur. İkincisi hazinenin halini umuma bildirmekle devletin itibarı korunmuş olurdu. Eğer lüzum görülürse borç yapılabilir. Ümmete hizmeti ise halkı boş yere para vermekten ve alınan bütçeyi israftan kurtarmaktır. Devletin bütçeleri düzensiz yapılmış olduğu için eğer gerçekten hazinede muntazam bir kayıt tutulmuş ve tahminler de ona uymuşsa birinci maksadın evvelki şıkkı gerçekleşmiş olur. Hâlbuki kaimenin kaldırılmasında yapılan hesaba göre yürürlükte bulunan evrak 2 milyon 367,09 00

²²⁴ Hürriyet, (22 Cemaziyevvel 1286/30 Ağustos 1869), Sayı 62, s.93.

²²⁵ Hürriyet, (22 Cemaziyevvel 1286/30 Ağustos 1869), Sayı 62, s.93.

keseydi bu bize gösteriyor ki hazine masrafını bilmek şöyle dursun 4-5 sene önce yaptığı mühim bir hesabı bile bilmeyerek veya bütçeyi iş görmek ve doğru söylemek için değil aldatmak maksadıyla yaptığını göstermektedir.

Mesela bahsedilen gelirin gümrüklerle tuz ve tütün vergileri gibi şeylerden meydana geldiğini söyledikten sonra bunu ticaret ve ziraatın ilerlemesi yolunda gösteriyor. Oysa ecnebilerin ithalat gümrükleri sonra da arttı ve tuz ile tütün tekeli sonradan icat edilmişti. Böyle vergi ve tekel buluşuna ticaret ve sanayi ilerlemesi diye söylemek de o kadar garip bir sözdür. Hâlbuki devletin ve ahalinin gelirleri bir milyon keseden fazla olduğu tahmin edilen vergilerden en azından beşte birinin mültezimler elinde çürüdüğü herkesin bildiği bir şey olduğu için adı geçen tecrübe ve tahmin o kadar aklına yatkın değildir ki kimse buna inanmazdı. Silahların borçlarına gelince; iki katına senet vererek fahiş faizlerle para almak alacakların ertelenmesine hazinenin gücü yetmezse yeni bir borç daha yapılır ve bunun icabına bakmaktan devlet yetersiz kalsa da Tunus'taki olduğu gibi ecnebilerin müdahalesi ile yeni bir borç bulma âdeti ortada oldukça Avrupa'dan borç alma konusu kapanmazdı. *Hürriyet* Gazetesinde bütçe yapmanın halka sunulan hizmetlerin isabetli ve faydalı olması açısından önemli yazılar ve tavsiyeler kaleme alınmıştır.²²⁶

Ziya Paşa, İstanbul'un durumuna dışarıdan bir adam baksa maliyenin kötülüğünden çaresiz insanların feryat ve iniltisini görüp daha yeni cenaze çıkmış bir matemhaneye benzetmektedir. Diğer yandan da işini yoluna koyanlar ise neşe içinde eğlenip dans eden bir görüntüdedir. Dünyada böylesine bir gariplik görülüş müdür ki yedi sekiz aydan beri maaşlarının ödenmemesinden aciz oldukları terzilerin isteklerini elçilikler aracılığıyla Babıâli arasındaki bir politika meselesi gibi yazışmalar yapıldı. Maliye bakanlığı hayal ettiği 12 milyonluk borcun altmış ikisi yüze olmak ve yıllık yüzde % 12 faizi ödemek üzere Avrupa'dan cevabını aldı. Galata sarraflarından Mösyö

²²⁶ *Hürriyet*, (22 Cemaziyevvel 1286/30 Ağustos1869), Sayı 62, s.91-92.

Lisasko ve Tubi'nin merhametiyle üç ay içinde ödemek ve % 18 faiz verilmek üzere güçlkle 300 bin liralık bir borçlanmaya karar verildi. Bunlarla birlikte Fransa İmparoticesinin gönlünü almak için başka şeyler için ayrılan 400 bin keseden fazla paradan belki tiyatroya gider düşüncesi ile tiyatrocu Naum'a 80 bin lira bağışta buyruldu. İmparotice oldukça dindar olduğundan Beyoğlu'nda hazırlanan kiliseye gitmesi zahmet olur diye Beylerbeyi Sarayının içine hususi olarak yaptırılan kiliseye yüz bin altın harcama yapıldı. Yapılan bunca israf ve boşuna harcamadan ayrı olarak devletin devam eden önemli siyasi meseleleri de vardı. Osmanlı maliyesini zora sokan siyasi meselelerinden biri olan Mısır meselesi gittikçe zora giriyordu. Zavallı Ali Paşa, bazı kişilerin dalkavukluğu öyle bir uçtu ki kendisi de şaşırılmış. Mısır'a mali konular ile ilgili yazılan bir mektubun cevabı bekleniyordu. Ayrıca Mısır'dan telgraflarla gelen bazı yazılarda şöyle bir şey yazıyordu. *“Ne tuhaftır ki, Babiâli Mısır idaresinde isnad-ı sefahet edip muvazene-i maliyesini tetkik etmek istiyor. Mısır hazinesi memurun maaşlarını vakti zamanında ödeyerek bir gün bile ertelemiyor.”* Bu yazıyı Babiâli görünce valinin görevden alınmasını istemişti. Bu arada Mısır idaresine otuz beş milyon frank bir borç antlaşması daha yapıldı. Şimdi herkesin merak ettiği sadrazamın bulunduğu durumdan nasıl kurtulacağıdır. Çünkü çok yalnız kalmış. Mısır meselesi yüzünden şuurunu kaybettiği söyleniyordu. Mısır bazı konularda adeta Avrupa'nın koruması altındaymış gibi hareket ediyordu. Fransa ve İngiltere'nin Mısır valisini devletten habersiz yaptığı bu borç antlaşması sebebi ile bu derece sahiplenmesi bizim hükümetimizin hiç aklına gelmedi. Girit adası Yunanistan'a bırakılsa Bulgaristan'a Sırbistan verilse elbette Mısır'ın geleceği kadar Osmanlı Devleti'ne zarar vermezdi. Çünkü Hicaz ve Arabistan'ın kilidi ve kileri Mısır'dır. Ziya Paşa'nın dediğine göre; *“Tabii zamanında Mısır valisinden sandık dolusu altınları alıp kadife sandalye üzerinde Mısır'a ayrıcalıklar veren Ali Paşa hazretlerine her şey kolay geliyordu.”*²²⁷

²²⁷ Hürriyet, (19 Recep 1286/18 Ekim 1869), Sayı 70, s.139.

Devlet, hazinede yeterli para bulunmadığı için memurlara ödemesi gereken maaşları zamanında ödemek konusunda da sıkıntı yaşıyordu. Enderun'daki kişilerin ve Saray-ı Hümayun memurlarının maaşları on dokuz aydır gecikti. Şehzadeler bunlardan hariç olduğu halde onların yirmi dokuz aylık maaşları birikmişti. Hazineyi en çok zorlayan konuların başında gelen demiryolları için farklı dönemlerde yapılan borç antlaşmaları içinden çıkılmaz bir hal almıştı. Varna demiryolu için yapılan sözleşme gereği daman²²⁸ akçesinden yürürlükte kalan para bir süredir şirket tarafından talep edilmekte yolun şartnamesi uyarınca sureti yapılmamış olmasından dolayı sorun yaşandı. Avusturya imparatorunun İstanbul'a gelmesini şirket fırsat bilip istediği para verilmezse yolu işletmeyeceğini ve imparator demiryolu ile gelemeyeceği için Babîâlî'ye bunu bildirdi. Ali Paşa'nın da hemen etekleri tutuşup maliye nazırıyla görüştüğten sonra Galata sarraflarından bir kaç bin lira borç alıp şirkete verilmesine karar verilip konu kapatılmaya çalışıldı. Babîâlî de rezaletlerin ardı arkası kesilmiyor. Babîâlî tarafından Avrupa'da borç için çalmaya mecbur kaldıkları kapılardan hiçbirinden olumlu bir cevap gelmedi. Avrupa'dan büyük bir borç tedbiri daha bu yakında ortaya çıkabilir borçların faizleri bile ödenemiyordu.²²⁹

Osmanlı Devleti maliyesinin bu hali ile ağır bir yaralıya benzerdi. Vücudu bıçak ve süngü yaralarıyla delik deşik olmuş bir yaralının hangi yaradan öleceği kesinlikle bilinmez ise de bunlardan birinin diğerlerinden daha fazla ölüme sebep olacağı yaranın derinliğinden ve şah damarına veya kalbe dokunuşlarından bellidir. Osmanlı Devleti'nin de bu gidişle bir gün mahvolacağından kimsenin şüphesi yoktur. Ama kendine musallat olan hastalıkların hangisinin tesiriyle can vereceği merak ediliyordu. Allah için söylendiği zaman devletin alışkın olduğu illetlerin her biri can verdirecek derecede

²²⁸ *Sözlükte kefalet "bir şeyi bir şeye eklemek, katmak, bitıştirmek" gibi anlamlara gelir. Arapça'da kefalet yakın anlamlarda kullanılan damân, hamâle, zeâmet gibi başka kelimeler de vardır. Damân ile kefalet arasında anlam yakınlığı bulunmakla birlikte kefaletin daha çok şahıs (nefs), damânın ise mal ile olması dildeki konuluşları bakımından farklı olduklarını gösterir. Zira kefalet genelde, bulunduğu yerden ayrılıp kaybolması mümkün olan şeylere (şahıs), damân ise böyle olmayan şeylere tahsis edilerek kullanılır. Damân borçlu adına bir şeyin üstlenilmesi, kefalet ise kefil olunan kişinin kendisinin taahhüt edilmesidir.* H. Yunus Apaydın, "Kefalet," *TDV İslam Ansiklopedisi* 25. cilt., s.168.

²²⁹ Hürriyet, (18 Şaban 1286/22 Kasım 1869), Sayı 74, s.155-158.

önemlidir. Ziya Paşa'nın düşüncesine göre işin içinde konuya vakıf olan vatanseverlerin çoğunun düşüncesi aynı yöndedir ki galiba devlet, maliyesinin kötü oluşu sebebiyle bitecektir.

Dünyada böyle bir devlet var mıdır ki 15 sene içinde gelirinin 7-8 misli borç altına girip gelirinin yarısını onların faizini vermeye mecbur olup kalanı ile açığı kapatmaya çalışıp her sene biri birinden ağır ve fahiş şartlar altında borçlanıp, ülkesindeki gelir idaresi ecnebilere elinde olsun. Geliri ecnebilere teslim edilen, seneden seneye artan bu borçların azalması şöyle dursun halka aldatmak için resmen uydurulmuş bilanço defterleri hazırlanıp maliyenin durumu ve devletin maliyesinin düzgün olduğu resmi gazetelerde ilan edildi. Yapılan borçların bazısı Vükela-i Devlet adıyla devlete yapışmış olan sülükleri doyurmaya harcandığı için bir haylisi de sarraf ve tefeciye ziyafet olduktan sonra elde kalan akçe de lüzumsuz kullanılıyordu. Bu idareye hazine ve memleket dayanmazdı. *“Bu idare ile bu mülk, bu devlet yaşamaz.”* Bu yıl bütçenin oluşturulması için sadrazam ile dâhiliye ve maliye nazırları ve Kamil, Fazıl Paşa ve diğerlerinden oluşan bir komisyon oluşturuldu. Böyle bir komisyon bile meydana getirdiği çürük gelirlerin toplamı 3 milyon keseye tekabül edip bunun 1.750.000 kesesi düyun-u dâhiliye ve hariciye faizine gittiği ve 250.000 kesesi bile geriye kaldığı halde 1 milyon kese gelir ele geçtiği ve senelik maliyetin bütçesinde sonra yine 800.000 kese kadar açık kaldığı anlaşılmaktadır. Oluşan bu açığın sebebi araştırılır ise durum anlaşılır. İçerisi yalan dolanlarla dolu olan bu bütçe göstermelidir. Mesela yakın zamanda Fransa fabrikalarına her biri 805 bin liraya 8 adet zırlı top sipariş edildi. Hâlbuki bunların teki 5.500 liraya yapacağına dair İngilizler taahhüt etmişti. Bundan daha tuhafı şudur ki 800.000 kese açık meydana çıktıktan sonra sadrı Ali Cenap Hazretleri *“Vallahi ben bunu bilmezdim neden önce söylemediniz”* diyerek ellerini gökyüzüne kaldırıp maliye nazırına darılmış o gariban da önüne bakmış. Zat-ı Şahaneyi

aldatmak için yapılan bütün bu çalışmaları göstermek halka doğruları anlatmak için *Hürriyet* çalışmalarına devam edecekti.²³⁰

İstanbul'dan gazeteye gönderilen farklı bir mektupta maliyenin usulünden bahsediliyor. Rumeli demiryoluna dair yürütülen bir soruşturma var yapılan bu tahkikatın sonucu olumlu çıkmamıştır. Demiryolunun inşasını müteahhit olan Mösyö Hirc üstlenmiş onun ile yapılan anlaşmada yolun inşasına başlama belirlenen tarihten itibaren on seneye kadar her sene 44 milyon ve bu on sene bittikten sonra sonraki on sene zamanda her sene bitiminde otuz ikişer milyon ve bu on sene de tamamlanınca her yirmi sene yirmi, 28 milyondan yetmiş dokuz sene 2.212.000.000 frank ödenecekti. Bu miktar Osmanlı Devleti'nin tahminen dokuz senelik toplam gelirine denktir. Şu zaman zarfında bu akçenin verilmesi ve yolun başlangıcından kaynağına kadar on beş bin lira ile miri ormanlar ve madenlerin bile devlet tarafından bedava şirkete bırakılması kararlaştırıldı. Bu şartlara uygun Hirsch dahi geçen Kânunusani on beşine kadar taahhüt ettiği kumpanyayı teşkil ile yola başlaması ve teşkil edemezse bu anlaşmanın yok sayılmasıyla beraber maliyeye yatırdığı teminat akçesine el konulmasına karar verildi. Adı geçen yolu işlemek için bir hat üzerine ve on dört sene içinde tamamlaması ve hâsılatını yüz beş sene içinde kendisi teslim aldıktan sonra arabalar ile diğer eşyaların bedelini nakit olarak yine devletten alarak yolu devlete terk etmesi hepsi anlaşma şartlarındandı. Bu şartlarda demiryolu yapılması demiryolu icad olunalı hiçbir memlekette görülmuş ve duyulmuş şey değildir. Avrupa sermayedarının çoğunda rekabet vardır çünkü mösyö Hirsch anlaşmasında kanuna göre bir müddet verilmişti. Hirsch ise zaten Paşa'nın himayesi ile bu işe sokulduğu ve kendisi başlı başına bir şirket kuramayacağı bilindiği için Brüksel sermayedarının bazıları bir yere gelerek, şartları bozacak bir şekilde daha fazla teklif kararlaştırarak Mösyö De Bois adında bir adamı vekil olarak İstanbul'a göndermişlerdi. Bu adam İstanbul'a geldiğinde her türlü

²³⁰ *Hürriyet*, (Gurre-i Muharrem 1287), Sayı 89, s.219-221.

bahaneyi kullandığı halde götürdüğü teklifleri ne sunabildi ne de sadrazamla bir kere bile görüşebildi. Çünkü Davut Paşa'nın birçok kez Avrupa'ya giderek bu kadar zahmetler ve zorluklarla bulabildiği Hirsch şirketi ile yaptığı anlaşma maddesi eğer bozulursa bundan çekinirlerdi. Mösyö Bois sonradan kaleme aldıkları mektupta memuriyetini beyan ediyordu. Adı geçen yol iki hat üzerinde olacak ve Hirsch'e 15 sene içinde verilecek akçe ile 14 sene içinde verilecekti.

Yolun ikmali ile kullanılan aletlerin tamamı ile devlete terk edilmesi şartıyla yolun inşasını taahhüt ettiği, çünkü sözü geçen yolun bitirilmesinde Devlet-i Aliyye adı geçen yolu her kim isterse ona yaptırmayı kabul edeceği için iki tarafın istediği şartlar kıyaslanarak adı geçen Mösyö Hirsch'e verilen müddetin bitiminde işi bitiremezse vaat ettiği tarih geçmiş olurdu. Hirsch ile sonuca ulaşamazsa kendisine ek süre verilmeyecek. İşin gerçeğine göre Hirsch işinde Davut Paşa'nın aracılığı sayesinde 8 milyon franka yakın bir mükâfat var iken artık devlet bu yolda 2 milyardan fazla masraf edecekti. Bu işten anlayan kişilerin ifadelerine göre Devlet-i Aliyye seneden seneye 44 milyon frank ecnebi şirketlerine yardım akçesi vereceğine senelik 25 milyon frank elde etmiş ve eski zaten herkesin bildiği hırsızları kullanmayı kendinin gözünde daha güvenilir görünen kişilere göre vermiş olsa da adı geçen yolun 12 sene içinde 2 hat üzerinde inşası ve ikmali ancak olabilir. Ayın sonunda görünen o ki 44 milyon frank borç edilerek bulunacaktı. Ziya Paşa, peki borç alınarak yapılacak ise neden alınan borç ile devletin kendisinin yapmadığını sorgulamaktadır. Bu borç devletin olduğu gibi yapılan mal da devletin olsun ve 40 milyonun yerine 25 milyonun faiz altına girilsin ama bunu yapacak adam nereden bulunacak diye düşüncelerini ifade etti. İşte işin burası Ali Paşa'ya zor geldi. Çünkü Ali Paşa'nın karakteri öyle şerefli insanları işe almaktan ziyade el etek öptürerek kullanmak istediği kişileri almayı tercih etmeyi gerektirirdi. Ama devlet batmış, millet ezilmiş, borçların faizleri ödenemeyip yarın malımızı ecnebler almış, işin bu kısmı onun düşüneceği şeyler değildir. Hâlbuki İngiltere, Fransa Almanya ve

Amerika gibi devletler bu işleri yarı fiyatına yapıyordu. Hürriyet'in verdiği bilgiye göre Dersaadet'te basılan La Turguie gazetesinin 16-17-18 Şubat tarihi ile çıkan sayılarında demiryolları ile ilgili yer alan makalede, Rumeli demiryolunun ecnebler eliyle her kilometresi 100.000 franka yani bin keseğe veriliyordu. Mısır bu fiyatın çok daha aşağısına yapıyordu. Rumeli Demiryolunun inşası masrafı Hirsch şirketinin yapacağı tek yoldan 290 milyon lira daha az yapılacağından fazla gelir devlete bırakılacaktı.

Devletimiz 5-10 seneye kadar 3 milyon vermek şartıyla yalnız 1 milyon lira borç ödeyinceye kadar Avrupa'da çalmadık kapı bırakmamış iken 290 milyon lirayı nereden borç alacak şimdi buna karşılık olarak hangi geliri gösterecek merak konusudur. Böyle giderse maliye hazinesinin 5-6 seneye kadar iflas etmesi, Tunus'ta olduğu gibi burada da Avrupalılardan oluşturulan bir komisyona devletin gelirlerinin bırakılması beklenen bir şeydir. Bütün bunlardan sonra Davut Paşa'nın nafia bakanlığından istifa etme niyeti duyuluyordu. Ama Davut Paşa giderse devletin hali nasıl olur şüphelidir. Borçlanmak, demiryolu için müteahhit bulmak amacıyla Avrupa'ya kimi göndermeli sorusuna Ziya Paşa, *"Devlet böyle bir adamdan mahrum kalmamalı! Aksi halde el etek öperek kim borç bulabilir!"* diyerek alaycı bakış açısını ifade ediyordu.²³¹

İstanbul'dan gönderilen bir mektubun devamı şeklinde bahsi geçen konuda demiryolu yapımı için Avrupa'dan defalarca alınan borçlar ve bu borçların amacına uygun kullanılmaması bu yazıda şu şekilde devam etmektedir. Mademki maliyenin usulünden bahsediliyor adı geçen Rumeli demiryoluna dair bazı tahkikatın beyanı faideden çıkmamıştır. Malum olduğu üzere bu yolun inşasını müteahhid olan Mösyö Hirsch ile yapılan anlaşmada yolun inşasına başlama belirlenen tarihten itibaren on sene içinde her sene 44 milyon ve bu on sene bittikten sonra diğer on sene içinde her sene bitiminde 32 milyon ve bu on senede tamamlanınca her yirmi sene yirmi, 28 milyondan 79 sene içinde 2.210.000.000 frank ki Devlet-i Aliyye'nin yaklaşık olarak dokuz senelik

²³¹ Hürriyet, (8 Muharrem 1287), Sayı 90,s. 222-223.

toplam gelirine denktir. Şu zaman zarfında bu akçenin verilmesi ve yolun başlangıcından kaynağına kadar on beş bin zira yakınlık olan iki tarafta olan miri ormanlar ile madenlerin bile devlet tarafından bedava şirkete bırakılması ve bu şartlara uygun Hirsch dahi geçen Kânunusani on beşine (15 Ocak) kadar taahüt ettiği kumpanyayı teşkil ile yola başlaması ve teşkil edemezse bu anlaşmanın yok sayılmasıyla beraber maliyeye yatırdığı teminat akçesine el konulması ve adı geçen yolu işlemek için bir hat üzerine ve on dört sene içinde tamamlaması ve hâsılatını yüz beş sene içinde kendisi teslim aldıktan sonra arabalar ile diğer eşyaların bedelini nakit olarak yine devletten alarak yolu devlete terk etmesi hepsi anlaşma şartlarındandı. Bu şartlarda demiryolu yapılması demiryolu icad olunalı hiçbir memlekette görülmüş ve duyulmuş şey değildir.²³²

Ziya Paşa *Hürriyet* Gazetesi'nin son 12 sayısına kadar Abdülaziz'e karşı saygılı ve hürmetkâr tavrını devam ettirdi. Abdülaziz'in culusundan beri borçların çoğalması konusunda gelince: bunda vatanını seven ve akıbet-i hali düşünen hangi vatansever hoşnut olabilir. Bu borçları Sultan Abdülaziz'in cebine mi girdi ki ona bağlansın. Ve "*İnkılab Gazetesi'nin*" şu "*Padişah kaplarını dolduruyor, sonra da bu kabı tutanlara yani vükelaya parmaklarını yalattıyor*" sözü bile pek insafli değildir diyerek değerlendirmektedir. Çünkü bu kabını ve cebini dolduran ile parmak yalayan arasındaki fark bu mevkide hiç ilgi bulunmamaktadır. Herkes biliyor ki Padişahın Paris ve Londra bankalarında fondeleri yatmıyor, ama Fuat Paşa ve Ali Paşa ve diğer şahısların bilinen kandıkları paralar bu bankalarda işlemektedir. Hem şu borçları yapan kimlerdir, bir kere burası düşünülmeli. "*isikrazsız bu devlet yaşayamaz*" kuralını rahmetli Fuat Paşa icat etmedi mi ve her borçta dostlarıyla beraber komisyonlara parmak sokmadı mı? Ali Paşa da onunla ortak değil miydi ve onun vefatından sonra edilen iki borç sırf Ali Paşa'nın

²³² Hürriyet, (8 Muharrem 1287), Sayı 90, s.222-223.

eliyle olmadı mı...? Şimdi borçların artmasını yalnız Padişaha yüklemek adalete zıt olmaz mı...? Sözleri ile drumdaki kendine göre şüpheleri gözler önüne sermektedir.²³³

Abdülaziz'e karşı tavır değişikliği, doksan birinci sayıda borçlar hakkında yazdığı yazıda açıkça görülüyor. Osmanlı Devleti bu borç batağından çıkamamış ve borçlanmaya devam etmiştir. Ziya Paşa, *"Bu saltanat, bu övünme, bu sefahat, bu harcama, bu eski borçların faizi, bu zırhlı gemilerin paraları, sürdürülmesi gereken bu sünnet cemiyeti, bu hediyeler, bu armağanlar ne olacak? Devletin gelirleri bunlara yetecek mi? Ya geçen sefer borç alınan on iki milyon lira saklanırsa, bu harcama haklı gösterilebilir mi? Ve padişahlar bir gün kendilerinden sorumlu tutulmaktan korkmuyorlar mı? Hükümet ne yaparsa padişahın isteğiyle yapar ve bir gün işler kötü gider. Kötü ise neden emrettiniz?"* diyerek durumu sorguladıktan sonra şöyle der: Padişah onlara borçları sormak isterse, saraylar yaptırırlar, savaş gemileri ve daha birçok şey yaparlar. Büyük beyliği ne isterse onu yapar ve Avrupa'dan, milletten veya padişahıtan utanmaz. Ziya Paşa: *"Evet, açgözlüler olduğu sürece dolandırıcılar aç kalmaz ve alınan borçlar ve bu paranın amacına uygun kullanılmaması konusunda düşüncelerini dile getirir."* der. Ziya Paşa, Babiâli'ye, Ali ve Fuat Paşalara borçlar için bir fatura sunar. Ayrıca Abdülaziz'i hiçbir şey bilmemekle suçlamaktadır.²³⁴

Mecmua-i Havadis Gazetesi'nden aktarılan, *"gayet mühim bir madde"* başlığı ile *Terakki'nin* 114. sayısında maliyenin ıslahına dair bir bölüm görülmüş. Bu bölüm ile ilgili Ziya Paşa bazı değerlendirmeler yapıyor. Söylendiğine göre Divan-ı Ahkâm üyelerinden Vartan Bey kaleme almış, Vartan Bey maliyenin ıslahı ile ilgili yapılan bütün çalışmaların fayda vermediğinden bahsederek bunun sebeplerini aramak gerektiğini söylemektedir. Devletin her sene Avrupa'ya ödediği birçok milyon kuruş yüzünden eğer böyle devam ederse devlete bir akçe kalmayacaktır. Her yıl Avrupa'ya üstte birkaç milyon akçe verilirdi. Bu verilen akçe bile Avrupa'dan kazanılan paraysa

²³³ Hürriyet, (5 Safer 1287), Sayı 94,s.241.

²³⁴ Hürriyet, (15 Muharrem 1287), Sayı 91,s. 226-227.

bizde kar kalsa daha zengin olunacağına şüphe yoktur. Verilen milyonlarca borç faizlerinden başka bir şey olmadığı için alınan tedbirler de fayda vermiyordu. Bu borçların komisyonlarını ve her birinin akdinde ortaya çıkan zararları söylemez ve diğer borçların harcandığı yeri sadece 40 milyonluk borcu ele alıp memlekette bulunan ev ve dükkân, bağ ve bahçe ve diğer emlak ve arazinin 5 milyon olduğunu tahmin ederdi. Bunlar büyüklük ve iktidarlarına göre devlet hazinesi birer ikişer ve nihayet onar borç verseler ve mülk başına bir üzerine ikişer lira koysalar, bu hesapta bir senede 10 milyon borç düşer ki senelik 40 milyon borca tekabül etmektedir. Sonra bu mal mülk sahiplerinin ve mülkün bu tedbirler nedeniyle kazanacakları faydayı bir piyango gibi söylerdi. Ziya Paşa bu durumu şöyle görüyor, vücutta sadece bir uzuvda zarar olsa diğer uzuvlar insanı idare edebilir ama bizim devletimizde sağlam uzuv kalmadığı için nereye dayanacağını bilmemektedir. Ama devlet böyle gitmiyor, tepetaklak gidiyordu. Buna örnek gerekirse Memleketeyn ve Sırbistan ve Karadağ ve Cidde, Şam ve Girit meseleleri 15-16 sene içinde gelirleri yedikten sonra 2 milyar borç altına girip gelirlerin yarısını faiz ve anaparadan verildi.

Maliyenin ıslahı ile ilgili akla hesaba gelmez birçok tedbir düşünülmüş ise de hiçbirinin tamamıyla alınmadığı ortadadır. Benzetmenin gerçekliğini kabul bile etsek, bizde sakat olan sadece ayaklar değildir. Bizim kolumuz kafamız yarılmış, kanadımız kırılmış, gözümüz çıkmış, kısacası vücudumuzda sağlam bir organ kalmamıştır. Avrupa'ya üstüne para verildiği için mülkte para kalmayacaktır. Çekilen zorluklar ile bu borç silsilesini maliye hazinesi için mutfak gibi görünen iflas çukurundan nasıl kurtarıp selamete çıkılacağı belirsizdir. Mektubu gönderen yazar Avrupa'ya üste verilen paraların borç faizi olduğunu ve onun da yine Avrupa'dan kazanılmış paralar olduğunu ifade ediyor. Ziya Paşa yazarın bu düşüncesinin boş olduğu düşüncesindedir. Bundan anlaşılacağı üzere ithalat ve ihracat denktir ama bu da idaresi mükemmel olan devletlere has bir durumdur. Osmanlı Devleti'ne has değildir. Sarayda bulunan en küçük

memurlara kadar gelirin beşte bire yakını İstanbul tarafından ziyan edilmektedir. Ziyan edenler devlet mülküne maddi bir servette katmıyordu. Yirmi seneden beri Anadolu'da onlarca köy bunca yerler harap oldu, sayısız kasaba ve köy haline geldi, tarlayı ekip biçenler eksildi. Onların elinde olan sermaye İstanbul'un elinde heba olup gitti. Anadolu'da nice yüz binlerce biçare fişki üzerinde yatmaktadır. Sayısız anneler ve babalar evlatlarını beslemekten aciz olduğu için suya atıyor ve ölümlerine sebep oluyorlardı. Sağlam çürük, 3 milyon kese gelirin olduğu bir memleket vekillerden birine yalnız aylık olarak senede 300.000 kese verince, ithalat ve ihracatın dengesi aranamaz. Kısacası adı geçen yazar vatandaşların ashab-ı hamiyetinden olmakla mademki mülkün içine düştüğü belaların kaldırılmasına yönelik tedbirde bulunma zahmetine giriyor, Ziya Paşa'ya göre bu hastalığın def edilmesi için önce bu kötü ilerlemenin durdurulması lazımdır.²³⁵

Ziya Paşa aynı yazısının devamında kendisine gelen bu mektupta ayrıca ticaretin içinde bulunduğu durumu anlatmak için bu konudan farklı olarak mektubu gönderen şahısın anlattıklarını aktarmaya devam ediyor. Mektubu gönderen şahıs İzmir'den bir kişi ile görüştü. Bu kişi Maliye nazırı Sadık Efendi'nin kişiliğini pekiyi biliyordu. Bundan 10-15 sene önce İzmir'de Mehmet Ali Azade Ragıp Bey isminde biriyle ortak ticaret yapmak için Girit hanında bir oda tutup iki yazıcı koymuşlar. Ama Mehmet Ali Azade okuma yazma bilmediği için yazıhanenin biri süs içinmiş bunları anlatan kişi bunlarla görüşmek için bir gün odalarına gitmiş mağazanın düzenini görünce ne yapacaklarını sordu. Sadık Efendi adındaki tüccar Bayındırdan ayrıldı. Tire'ye Bayındırın yakın olması sebebiyle Tire'den birkaç kişi ile üzüm ticareti yapacaklarını söyledi. Sadık Efendi ben Fransızca bilirim kolaylık olur demiştir. Aradan 5-6 ay geçtikten sonra Ragıp Bey'in pederi merhum Mehmet Ali Ağa sermayeyi kendi verdiği için bir gün hesap sormak aklına geldi ve hana gittiğinde bakmış ki ipin ucu kaçtı

²³⁵ Hürriyet, (21 Muharrem 1286/3 Mayıs 1869), Sayı 45, s.350.

sermayeyi hiç etmişlerdi. Sermaye gittikten sonra dükkân kapanmıştı. Bu olayları anlatan kişi der ki bir mağazanın 3-5 kuruş sermayesini bile idare edemeyen bir adam koskoca devletin maliyesini nasıl idare edecekmiş diye sorguladı. *Hürriyet*'e göre Devletin en büyük problemlerinden biri işin ehline verilmemesidir.²³⁶

Terakki Gazetesinde yer alan bir yazıda maliye ile ilgili düzenlemelerin ve Avrupa'dan gelen memurların aldıkları maaşlar ve maliyenin düzeltilmesi için yaptıkları çalışmalarla ilgili bilgiler verilmekte olup aynı zamanda işlerin yine de yoluna girmediği anlatılmaktadır. *Hürriyet* Gazete'sinde *Terakki*'nin yazdığı düşüncelere cevap olarak kendi fikirlerini belirtiyor. *Terakki* gazetesinin vergi hakkında yazdığı bir bölümde maliye ile ilgili düzenlemenin ve bunun tesisi için iktidarın bu göreve kimseye layık görmediği ve bunun için banka memurlarının işini yapmak üzere Avrupa'dan maliye memurları getirmeyi ihtiyaç olarak gösterdiği anlatılmaktadır. Onun ilaç olarak gösterdiği bu çözüm derde deva olmayacağı örnekleriyle ortadadır. Ziya Paşa, "*Terakki şunu bilmelidir ki bu ilaç on sene önce yapıldı, yani devletçe resmen Avusturya'dan Fransa'dan, İngiltere'den maliye uzmanları getirildi, her birine on bin kuruş maaş verildi.*" Hatta Avusturya'dan gelen kişi bundan 2,5 sene önce gelinceye kadar Beyoğlu'nda oturup aylık 100 altın maaşını alırdı. Bunlar geldiğinde birinci defa ki hazine meclisinde oraya memur oldular. Birkaç ay boyunca kendilerine gönderilen maddelerle uğraştılar. Sonunda meclis altta yayınlanan mazbatayı onayladı kapıya takdim etti. Bu durum meclis başkanı olan Rüştü Paşa'nın sadaret için hile yapmasına sebep oldu, buna önem bile verilmedi. Meclis bile yavaş yavaş dağıldı gitti ondan sonra birinci divan muhasebatında Ahmet Vefik Efendi başkanlığında olmak üzere tekrar kuruldu. Bu adı geçen Avrupalı kişiler bazı maliye memurlarından oluşan bir komisyon yapıldı. Onların hazırladığı mazbata devlete verildi. Bir arayan soran olmayınca işte unutuldu gitti. Bu adı geçen divanın üyeleri sebepsiz ve istifasız görevden alınmayacak

²³⁶ *Hürriyet*, (1 Zilhicce 1285/15 Mart 1869), Sayı 38, s.283-289.

gibi bazı kanunlar meclise sunuldu ise de kanunların hiçbir yaptırımı kalmadı. O zaman da idare aynı idare idi. Varsayalım ki şimdi aynı yoldan tekrar gidiliyor ama eskiye benzeyip benzemeyeceği bilinmez. Devletin maliyesinin bozulması sadece düzensizlikten değil içinden eksik olmayan eller onun en büyük sebebidir.

Eğer gerçekten lazım ise Avrupa'dan adam getirilir ve onlardan faydalanılır ama Devlet parayı veriyor, nereye harcadığını kimse bilmiyor. Sonunda devletin işi vekil harç elinde kalmış mirasyedi dairesine benzeyip gidiyordu. Osmanlı Devleti'nin maliye ve bütçeden anlayan devlet adamları dururken bunlara iş verilmediği gibi Avrupa'dan adam getirmek sorunları çözmek yerine işleri daha da içinden çıkılmaz hale getiriyordu.²³⁷

Ziya Paşa doksan yedinci sayıda yer alan yazısında ise geçen sene başı nutk-u hümayununu ve okunan Şuray-ı Devlet mazbatasını gazetelerde görmüş ve şu şekilde değerlendirmiştir. Bu iki eserin yüksek doğruluk ve hakikat, politika için birbirinden yüce olduğundan yazmaya değer görmüştür. Bu adı geçen mazbatada en çok hoş giden şey işlerin iki kısma ayrılmasıyla bir kısmını olmuş bitmiş denilip diğerine uygulama olarak adlandırılıp geçirilmesidir. Burada görülen olmuş bitmiş şeylerden bir tanesi Rumeli demiryoluydu. Yapılacak işlerden bazıları şöyle sıralandı. Aydın demiryolunun Bucak köyüne bir şube yapılacak, Galata ile Beyoğlu arasında bir demiryolu inşa edilecekti. Tramvay arabaları işletilecekti. Kâğıthane deresinden makineyle Beyoğlu'na ve Boğaziçi'nin Rumeli sahiline su çıkarılacak, bir baraj daha yapılarak artık yaz ayları su sıkıntısı artık yaşanmayacaktı. Yirmi seneden bu yana Trabzon ile Erzurum arasında yapımı devam eden yol iki üç ay içinde açılacaktı. Zat-ı Şahane bu mazbatayı kimin kaleme aldığını sormuş ve Şura-yı Devlet başkanı Mahmut Bey'in yazdığı söylenince büyük bir rütbe ve memuriyetle ödüllendirilmesi emredilmişti. Bu sırada dâhiliye müsteşarı olan Refik Bey sümsük ve korkak olarak değerlendirildiği için görevden

²³⁷ Hürriyet, (5 Safer 1286/17 Mayıs 1869), Sayı 47, s.364-366.

alınması düşünülürken bu fırsatta Mahmut Bey'in onun yerine müsteşar olması şaşırtıcı olmadı. Bu nutku hümayuna baktığımız zaman maliye ile ilgili hiçbir kelime yer almazdı. Yapılacak olan bu yolun kaç paraya mal olacağı devlete yükünün ne kadar olacağı hesaplanmamıştır. Maliyede her şey yolunda olduğu için mi? Durum böyle değil, bu nutkun yayınlanmasından sonra devlet 20 milyon frank yeniden borç aldı. Borçların faizlerinden ancak 2 taksit ödenebildi. Hâlbuki devletin borçları hala yerinde duruyordu, memurun ve askerın parası, 8-10 aylık maaşları ödenmemiş bekliyordu. Taşralar ve özellikle İstanbul parasızlıktan çok zor durumdaydı. Her devletin bayındırlığı medeniyet ölçüsü olan itibar-ı maliye de hazinemizin borçları yüzde kırk elli arasındadır. Mesela Mısır'ın aldığı borçlar yüzde yetmiş ile seksen arasında kabul ediliyordu. Şimdi Mısır'ın geliri Osmanlı'nın tamamına denk gelecek derecede mamur mudur veya Mısır Hidivi'nin Avrupa'ca itibarı Sultan Abdülaziz'den fazla mıdır? İşte maliyenin iyi gibi görünen büyük farkı bundan ibarettir...²³⁸

İstanbul'dan gelen farklı bir mektupta ise İran Şahı şehitlikleri ziyaret etmek için Bağdat'a geliyor, buradan kendisine hediyeler ve yardımcılar gönderiliyor. Gönderilen hediyelerin tutarı ve mihmandarların maaşları için şimdilik 120 bin lira kadar borç yapılacaktı. Bağdat valisi Mithat Paşa'nın Avrupa'da yaptırdığı üzere Babil adlı vapur ise Şatt nehrinde işlemek üzere bir zamandan beri buraya gönderilmişti. Bu eşyayı adı geçen vapur Süveyş Kanalı yoluyla Bağdat'a götürüyor. Artık Bağdat'ta ne kadar masraf yapılacak orası da bilinmiyordu. Ziya Paşa burada dikkat edilecek meseleyi şöyle özetliyor. Geçenlerde buradaki vahşi aşiretler Bağdat toprağında isyan ettiklerinde Mithat Paşa askeri kuvvet ile bunların bastırılmasına görevlendirilip bunları bazı yerlere kadar takip etmeyi başarmış olduğundan hudutları geçme bahanesiyle İstanbul'daki İran elçiliği Babîâli'yi resmen protesto etti ve büyük devletlerin de desteğini aldı. Hatta burada Rusya'nın parmağının bile olduğu anlaşılmıştı. Mesele henüz halledilmemişken

²³⁸ Hürriyet, (22 Safer 1287), Sayı 97, s. 252.

şimdi Şah hazretlerinin ziyareti için Bağdat'a gitmesi ve güya Bağdat'ın fethine gelir gibi emrinde 12.000 adam getirmesi ne anlama geldiği sorgulanmaktadır. Memleketeyn ve Sırp taraflarının durumunun hiç iyi olmadığı söylenmektedir. Rusya'nın Basarebya üzerine asker gönderdiği bile işitiliyordu. "Zavallı Şirvanizade" ne padişahın beğenisini kazanabilmişti ne de kendisini Ali Paşa'nın kininden kurtarabilmişti. Bazılarının söylediklerine bakılırsa Şirvanizade'nin görevden alınacağı hatta bununla da kalınmayıp Maliye Nazırı Sadık Paşa bile onun arkasından tası tarağı toplayacakmış. Ziya Paşa bu karışıklıktan Şeyhülislamın ve zaptiye müşirinin de payını alacağını düşünüyordu. Merkezde yaşanan siyasi çekişmeler sebebi ile maliyenin takibini yapacak adamların işini yapamadığı ortadadır. İran Şahının ziyareti için ayrılan para gereksiz bir masraf ve hazineye yük olarak değerlendirilmektedir.²³⁹

2.1.3. Ziya Paşa'nın Rüyası

Hürriyet'in en büyük özelliği Abdülaziz dönemi olaylarının yanında yazarlarının yorumlarıyla olaylara bakış açısı ve olayların yer aldığı bir yayındır. Ziya Paşa'nın edebi eser niteliği taşıyan yazılarının yer alması onu bir gazete olmasının ötesine taşımıştır. Rüya adlı yazısı edebi bir metin gibi değerlendirilir. Ziya Paşa gazetenin 68. ve 69. sayılarında Sultan Abdülaziz Han ve Ali Paşa'yı konu ettiği Rüya adlı bu yazı yayınlandığı ilk günden itibaren büyük ses getirmiştir. Ziya Paşa bu yazısında Abdülaziz'e söylemek istediklerini rüya yolunu kullanarak anlatmıştır. Londra'da bulunduğu zaman İngiliz kraliyet sarayı Hampton Courtun bahçesinde bir banka oturmuş, oturduğu esnada bahsi geçen rüyayı görmüştür. Aslında bu rüya gerçek bir rüya olmasından ziyade anlatmak istediklerini söyleyebilmek için kullandığı bir yöntemdir. Ziya Paşa "Rüya" başlıklı yazısına şöyle başlıyor. "Dün sabah cuma günü aldığım gazeteleri ve mektupları okudum ve eyaletteki insanlarla ilgili pek çok üzücü haber gördüm. Çok sıkıldım ve belki biraz eğlenebilirim diye düşünerek düşüncelere

²³⁹ Hürriyet, (6 Rebiyülevvel 1287), Sayı 98, s.257.

daldım. Ayağa kalktım ve kendi kendime düşünerek Hampton Court'un bahçesine gittim ve su kenarındaki kanepelerden birine oturdum. Düşüncelere ve kaygılara daldı, elini şakağına koydu, önce suya, sonra tüm güzelliğiyle baharın gelişine şaşkınlıkla baktı ve ülkenin ne kadar acınası bir duruma düştüğünü hayal etti." Konuşmadan önce kendi kendi yaşadığı maceralar gözünün önüne gelmiş. Bir zamanlar Babıâli'de bulunarak görmüş olduğu ve 7-8 sene Mabeyni Hümayun'da görevli olarak çalıştığı zaman tanık olduğu gariplikler kısım kısım aklından geçmeye başladı. Daha sonra tuhaf sebeplerle saraydan çıkışı ve hangi sebeple zaptiye müsteşarı ve Atina sefiri olduktan sonra mirmirani rütbesiyle ve paşalık unvanı ile Kıbrıs'a gönderildiğini düşündü. Orada 6-7 ay bir sürü belaya uğrayıp sonradan padişah emriyle Meclis-i Valaya daha sonra paşalıktan tahvil beylikçiliğine memur oluşu ve 6-7 ay sonra ne ümitlerle Bosna tarafına teftişe gönderildiğini hayal etti. Bir buçuk ay geçer geçmez çok tuhaf bir sebeple istifaya mecbur edildi. Onun üzerine tekrar Meclis-i Valaya ve bir zaman sonra Devai Nezaretine memur oluşu ve oradan da üç ay içinde Amasya mutasarrıflığına tayin edildiği halde korku içinde memuriyetine gitmek için nasıl zorlandığını hatırlayarak anıları gözünde canlandı. Amasya'da 8 ay boyunca hasta döşeginde yattı ve iki sene kadar elinden geldiğince çalışıp çabaladı.

Buna rağmen büyük iftiralarla görevinden alınıp Samsun'a mutasarrıf tayin edilişi aklına geldi. Kendisine atılan iftiraları soruşturmak için Amasya'ya memur gönderilip tahkikattan düşmanlık eden kin besleyenlerin umduğunu bulamaması sebebiyle tekrar Meclis-i Vâlâya memur olarak atandı. Sonradan tekrar Kıbrıs mutasarrıflığına görevlendirildi. Avrupa'ya varışının anıları, oraya gitmek üzereyken ve iki buçuk yıl boyunca orada yaşanan olaylar, Londra'da ve Hampton civarında tek başına otururken zihninden birbiri ardına geçti. Bütün bunları düşünürken kendi kendine, "Aman Tanrım, bu ne?" dedi. Devletin durumu hakkında kendine sorular sordu ve "Osmanlı İmparatorluğu'nun bu kadar sıkıntı ve talihsizlik çekmesinin suçu ne?" diye

sordu. Bu millet bu felaketlerin ortasında olmak için hangi suçu işledi? Sultan Abdülaziz tahta çıktığından beri gayretli faziletli bir padişah idi. Bütün dünya kendini diriltten ve hızır gibi yetişen bu Padişahı gözü gibi bakıp taparcasına severdi. *“Şimdi bu fikir neden değişti ya Rab bunların sır ve hikmeti nedir? Ah imkân olsa da Zat-ı Şahaneyi görsem ve kendinden gizli tutulan birçok konuyu ve gerçeği ile anlatabilsem. Bu vesile ile hem padişaha hem devlete ve hem de millete elimden gelen hizmeti yapabilsem. İşte ben bu hayal ile düşünürken, kendimi bir anda Boğaziçi meydanında buldum.”* Önce Beşiktaş İmparatorluk Sarayı'nı görüyor. Ve bir şekilde içeri giriyor. Sarayın her köşesini aklında bildiği için kimseyle karşılaşmadan büyük merdiveni çıkıyor. Yavaşça koridorda yürüyor ve Majestelerinin orada olup olmadığını görmek için etrafına bakıyor. “Meğer bahçenin üstündeki odadaymış, dışarı çıkmış ve beni görünce eliyle işaret edip yanına çağırmış. Yıllardır özlemini çektiğim ayaklarına kapanıp ağlayarak koştum. Beni övdü ve mübarek eliyle başımı yerden kaldırıp konuşmaya başladı. Etrafıma bakıp orada kimsenin olmadığını görünce, ülkeme ve bereketiyle büyüdüğüm Hayırseverime hizmet etmek için daha iyi bir fırsat olmadığını söyledim. Gözlerim dolu dolu şu cevabı verdim.” Yazının devamında Ziya Paşa, Abdülaziz'e anlatmak istediği her şeyi sanki padişah soruyormuşçasına soru-cevap diyaloguyla anlatır.

Avrupa'ya kaçması ile ilgili açıklama yaptıktan sonra *Muhbir* ve *Hürriyet* Gazetelerini kimlerin çıkardığını, Veraset Mektuplarını kimin yazdığı hakkında bilgi veriyor. Ziya Paşa'nın yazılarında görülen millet meclisi oluşturmak için harcadığı çaba ile ilgili açıklama yaptıktan sonra halkın çektiği cefalar, hazinenin yağmalanması saltanat ve memleketle ilgili meselelerle alakalı anlatmak istediklerini Abdülaziz karşısındaymiş gibi anlatıyor. Meclisin zararsız olduğunu Avrupa devletlerinin örnek vererek anlattıktan sonra meclisin dokunsa dokunsa vükelaya onların çıkarlarına dokunacağından bahsedip saltanata bir zararı olmadığını açıklıyor. Bunlardan başka

Avrupa'dan alınan borçların kişilerin kendi menfaatleri için nasıl yağma edildiği vergi ve gelirlerin halka yüklendiğini ve söylenen yalanlar ile alakalı bilgilendirme yapıyor. Eğer bir meclis olursa herkesin yaptığından sorumlu tutulacağını belirtiyor. Diğer devletlerin halkının okumuş olduğu için meclisten nasıl faydalandıklarını bizim devletimiz için de bunun gerekli olduğunu ifade ediyor. Yapılacak olan millet meclisi Fransa ve İngiltere'deki gibi parlamentoların ayrıcalığı ile başlarsa bizim halkımızın da kendi çıkarlarını gözetecek kadar henüz gözleri açılmadığı için şimdi yapılması elzem görülen millet meclisinin gerekli olduğunu ifade ediyor. İlim ve bilim yönünde ilerlemenin Maarif nezaretince yapılmayacağı milletin kendi kendine yapıp oluşturabileceğini anlattıktan sonra halkın gözünün açılmasının ancak millet meclisinin oluşturulması ile mümkün olduğunu açıklıyor.

Ziya Paşa bütün bunlardan bahsettikten sonra Avrupa'ya neden gittiği ve Avrupalıların Osmanlı Devleti için düşüncelerinin ne olduğunu anlatıyor. Avrupalıların Osmanlı Devleti'ni canı çıkmış bir ceset gibi gördüklerini söylüyor. Artık ölüye can vermek mümkün değil, Rusya'nın İstanbul'u istila etmesinden önce müdahalede bulunmak istediklerini ifade ediyor. Avrupa'nın Osmanlılardan çok bıkmış olduğunu Rusya'nın korkusu olmazsa şu an saltanat yerine yeni bir heyet oluşturup Türkleri Anadolu'dan çoktan atacaklarını açıklıyor. Osmanlı halkının durumu ile ilgili Rumeli'nin her tarafının ecnebi casuslarla dolu olduğunu ifade ediyor. Yerel hükümetler ve Babıâli durumu biliyor fakat elçiliklerle hoş geçirmek için sesini çıkarmıyor casusları bile idare ediyor göz yumuyorlar. Bulgaristan'dan bir isyan çıkmasından korkuluyor bu casuslar çoğunlukla orada faaliyet yürütüyor. Rum patrikhanesinden ayrılmak düşüncesi 2-3 seneden beri Babıâli de sürünüyor ileride bir ayrılık çıkması mümkündür. Boşnaklar hükümetin idaresinden hoşnut değil. Anadolu ise seraba benzer bir yangın yerine dönmüş her nereden geçilirse yıkılmış köyler, harabeler görünür. Vergi aşar, rüsumat,

bütün diğerk yükler halkı çok ezmiştir. Hem Rumeli hem de Anadolu halkı çektikleri belaların idrakinden aciz oldukları için bunların hepsini Zat-ı Şahanenizden bilirler diyerek Padişahı uyarıyor. Ziya Paşa İstanbul halkının ise çoğunun memur olduğu için vazife ehli ve esnaf kısımlarına bölünmüş durumda olduklarını, zaptiye müsteşarlığında ve beylikçilikte ve deva-i nezaretinde çalıştığı zamanlar memur ve kâtipler içinde öyle adamlar görmüş ki adeta avuç açıp dileniyorlar. Birçok iffet ve namus sahibi kötü işlere bulaşmış durumda. Ulema da aynı durumdadır. Esnaf alışverişle geçindiği için alışveriş olmadığı zaman sermayelerini elden çıkardılar, yüzde yetmiş sekseni iflas etti. Bütün bu gelişen durumları herkes *Muhbir* ve *Hürriyet* sayesinde öğrendi. Hazinesinin ve maliyenin durumu da iyi görünmüyor. Babıâli sadece elçiliklere hoş görünmek için mesela Girit işini gevşek tuttuğundan dolayı isyan iki senede hazinenin iki milyon kese zararına sebep oldu. Şam meselesinde Fransa imparatoruna iyi görünmek için 800.000 kese tazminat vermeyi taahhüt etmişler ve Fuat Paşa 400. 000 keseyi birden nakit olarak hazineden alıp masraf defteri olarak vermiştir.

Sadrazam hazretleri hoşlanmadığı bazı adamları sürgün ediyor. Elçiliklere karşı ıslahat uygulamak için vilayetler, meclisler oluşturuluyor ve açıktan maaşlar ödenirse bir de demiryolu yaptık demek için seneliği 70.000 kese para harcanırsa maliye nazırı ne yapsın? Mısır meselesi ile alakalı olarak Mısır valisinden akçeler bohçalar almaya tenezzül etmeseydi sadrazam Mısır meselesi bu konuma gelmezdi. Hidiv unvanı verilme idi İsmail Paşa böyle olmayacak bir düşünceye kapılmazdı. Bütün bu düşüncelerini söyledikten sonra Ziya Paşa Abdülaziz'den sadrazam Ali Paşa'yı görevden alıp Kıbrıs mutasarrıflığına göndermesini istiyor. Belgrat kalelerinin Ali Paşa yüzünden elden çıktığını ifade ettikten sonra o kadar top ve mühimmat ve malzemelerin boşuna gittiğini söyler. Karadağ'da bu kadar can ve bu kadar paranın telefon olmasını yine Ali Paşa'ya bağlar. Cidde, Şam, Girit gibi meselelerin hepsinde Ali Paşa'nın Avrupa'daki şahsiyetinin işe yaramadığını aynı zamanda Mısır belasında da onun

nüfuzunun işe yaramayacağını ifade ediyor. Yine Ali Paşa'nın memurları kendi amaçları için kullandığını birçok entrikaların döndüğünü padişaha haber veriyor. Padişah kızgınlıkla “*siz padişah mısınız yoksa Ali Paşa'nın esiri misiniz?*” diye soruyor. Ali Paşa'yı neden görevden almadığı ile ilgili defalarca sorular sorduktan sonra Ali Paşa sizin aciz hizmetkârınızdır diyerek onun konumunu belirtiyor. Padişahın yetkilerini hükümetten alıp otoritesini tekrar güçlendirmesini istiyor.²⁴⁰

Ziya Paşa gazetenin bir sonraki sayısında da rüyasının devamı şeklinde Sultan Abdülaziz ile diyaloga devam ediyor. Ziya Paşa bütün işlerin mesuliyetinin Abdülaziz'e ait olduğunu ifade ediyor. Osmanlı Devletinden başka hiçbir devlette sadaret makamının olmadığını belirtiyor. Rusya, Fransa ve Avusturya imparatorlukları ile Rusya ve İtalya kralları meclislerinde bizzat kendilerinin başkanlık ettiklerini söylüyor. Bu durumun padişahın nüfuz ve haşmetinden bir şey eksiltmeyeceğini aksine kendi konumunu güçlendireceğini anlatıyor. Ali Paşa ne zaman def edilirse devletin o zaman rahata ereceğini ifade ettikten sonra kendinizi ve halkınızı esaretten kurtarmak ve devleti tehlike ve afetlerden korumak askeri sefaletten kurtarmak için Ali Paşa'yı biran önce görevinden almasını istiyor. Bu konuda bütün işin padişaha düştüğünü ifade ediyor. Tekrar Avrupa'dan alınan borçlar Osmanlı halkının durumu, kendisinin Avrupa'ya neden gittiği devletin geçirdiği zor zamanları teker teker anlatıyor. Sürgün edildiği yerlerdeki yaşadığı zorlukları bunların hepsine Ali Paşa'nın sebep olduğunu detaylı bir şekilde ifade ediyor. Ziya Paşa 68. sayıda başlayan rüyasının devamını şu şekilde bitiyor. “*Zat-ı Şahane hemen elini uzatıp mühürü aldı. Benim de arkamdan usul ile birisi dürttü, İngiliz lisanı üzere “Six o'clock” yani saat 6 dedi. Gözünü açtığımda meğer Hampton Court bekçilerinden birisi sarayın kapanma vaktinin geldiğini söylemiş ve bir anda uyanmış. Meğer kendisi kanepenin üzerinde uyumuş kalmış gördüğü şeylerin bütün hepsi rüyaymış. “Hak hayra tebdil eyle âmin”* diyerek gördüğü rüyanın

²⁴⁰ Hürriyet, (5 Recep 1286/11 Eylül 1869), Sayı 68, s.122.

hayırla sonlanması için dua ettikten sonra yerinden kalkıyor. Ziya Paşa, Abdülaziz'e söylemek ve anlatmak istediği ne varsa rüya yolunu kullanarak anlatmıştır.²⁴¹

Ziya Paşa'nın Rüyası yayımlandıktan sonra İstanbul'da etkili olmuş ve ses getirmiştir. Hatta Ziya Paşa'nın düşüncesine göre bu gazete nüshaları Abdülaziz okumasın diye engellenebilir. *Hürriyete* gelen bilgilere göre, Ziya Paşa'nın imzası ile *Hürriyette* yer alan garip rüyasının hepsi çıktı. Ali Paşa ile zaptiye Hüsnü Paşa bunu okuyunca fazlasıyla üzüntü duydular ve başka bir vasıta ile Zat-ı Hazreti Şahanenin eline geçer korkusuyla hiç kimsenin elinde *Hürriyet* görülmemesi için tedbir aldı. Güçleri yettikçe başkâtip Emin Bey'e haber gönderip ne olursa olsun bu gazetenin Londra'da çıkarılmaması için gerekli bütün tedbirlerin alınması istendi. İşin şurası tuhaftır ki *Hürriyet* meraklısı olanlar her tarafta bu gazeteyi arar bulurlar. Gazeteye ilgisi olanlardan başka merak edip Galata ve Beyoğlu'na birçok adamlar gönderip bir nüshasını 20 ve 25 kuruşa alırlar. Düşünülen odur ki; bu nüshalar Zat-ı Şahane'nin eline geçebilir. Çünkü saray-ı hümayunda bir sürü vatansever bulunur bu vatanseverler gazeteyi Abdülaziz'e ulaştırabilirler. Bunun yanında sarayda bulunan bazı akıl hocaları da aksi yönde akıl verebilir “*Efendim bunlar garaz sözüdür iltifata şayan değildir*” demekle durumu geçiştirebilirler.²⁴²

2.1.4. Girit Meselesi

Girit Akdeniz'de bulunan beş büyük adadan biridir. Osmanlı sahillerine yakınlığı sebebi ve Avrupa, Afrika ile Asya kıtalarına yakın olması coğrafi olarak önemini arttırmıştır. Girit Adası Osmanlı Devleti'nin idaresinde kaldığı süre içinde imtiyazlı bir yapıya sahip olmuştur. Osmanlı Devleti'nin farklı bölgelerden aldığı vergileri Girit halkından almaması, idare olarak ayrıcalıklı bir yapıya sahip olması onu Tanzimat sürecinin de dışında kalmasına sebep olmuştur. Girit halkı genellikle zeytin

²⁴¹ *Hürriyet*, (12 Recep 1286/18 Ekim 1869), Sayı 69, s.131.

²⁴² *Hürriyet*, (18 Şaban 1286/22 Kasım 1869), Sayı 74, s.155-158.

üreticiliği yaparak geçinirdi. Devlet'in zeytin ürünlerinden aldığı vergi hazine için önem taşırdı. Ancak bazı zamanlarda üretimin düşük olduğu seneler alınan vergiye halk isyan edebiliyordu. Buna örnek olarak 1893 yılında vilayet bütçesinin açık vermesini gösterilebilir. Yaşanan bütçe açığı ve ekonomik sıkıntılar sebebi ile Girit'te sancaklardan seçilen halk temsilcileri Hanya'da toplanarak şikâyetlerini Babîâli'ye iletip yaşanan ekonomik sorunlara çözüm bulmaya çalıştılar. Ekonomik sıkıntılardan sonra aşardan başka konularda gündeme gelmeye başladı. Girit'in bütçe açıklarını kapatmak için vali Turhan Paşa'nın aldığı bazı tasarruf önlemleri neticesinde, Babîâli ile kararlaştırılıp Duyun-u Umumiyyeden borç alındı. Ama sorunlara tam anlamıyla çözüm bulunamadı.²⁴³

Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyılda merkezi otoritesinin sarsılması ile ortaya çıkan azınlık ayaklanmaları ile Girit halkının ekonomik memnuniyetsizliklerinin yanına milliyetçilik duyguları da eklenmiş oldu. Girit coğrafi ve kültürel yapısı ile tarih boyunca Mora Adası'nın siyasi ve ekonomik etkisinde kalmıştır. Girit'te halkın isyanlara başlaması ve adadaki hareketlilik 1821 Mora'da başlayan Yunan isyanı ile kendini daha da hissettirir hale getirdi. 1821 senesinde başlayıp Yunanistan'ın bağımsızlığı ile sonuçlanan bu isyanlar, Girit halkı için örnek oldu. Girit'in yer aldığı coğrafyanın içinde bulunduğu siyasî yapı sebebi ile karışıklıklar artmıştır. Bununla beraber Yunan bağımsızlığı için çalışan Filiki Eteryâ Derneği'nin isyanları organize edip desteklemesi Yunan isyanının etkilerini Girit'e taşıdı. Girit bu isyanlar ve karışıklıklar sebebi ile Osmanlı Devleti'nin artık idare etmekte zorlandığı bir yer haline geldi. Ekonomik konuların yanında halkın Yunan isyanından etkilenmesi ile işler içinden çıkılmaz bir hal aldı.²⁴⁴ Yunan isyanının büyümesine ve Rum halkının fikirsel ve ekonomik olarak gelişmesine etki eden önemli sebepler vardı. Bunlardan en

²⁴³ A. Nühket Adıyeke, "Girit'te Aşar Vergisinin Toplanmasına İlişkin Bir Yöntem: Teslis Sistemi" *XIII. Türk Tarih Kongresi, Ankara 4-8 Ekim 1999, Cilt III., III. Kısım*, s.1927.

²⁴⁴ Matthew Smith Anderson, *Doğu Sorunu 1774-1923*, 2. Baskı, (Çev: İdil Eser), Yapı Kredi Yayını, İstanbul 2010, s. 174.

önemlileri, Aydınlanma Çağının etkileri, Amerikan bağımsızlık mücadelesi ve Fransız ihtilalinin etkileridir.²⁴⁵

Girit Meselesi dönemin en önemli olayları arasında yer aldı. Girit'te uyguladığı yanlış politika sebebi ile hem Ali Paşa hem Babîali *Hürriyet* Gazetesi'nde yer alan ağır eleştirilerin odağı haline geldi. Girit'te bir süreliğine uygulanan ateşkes ve sağlanan barış ortamı için *Hürriyet* Gazetesi'nde “Yaşasın Abdülaziz Han... Aferin Babîali” başlığı ile yayınlanan yazıda “Babîali'ye aferin dediğimiz bir an acayip görünse de hayırlı bir iştir” diyerek açıklama yapıldı. Ziya Paşa, kendilerinin devletin mutluluğunu arzu ettiklerini ve onun menfaatiyle ilgili bir işte, ister az isterse çok olsun, hizmet eden düşmanımızı bile alkışlarız diyerek devletin menfaatini her şeyin önünde tuttuğunu ifade eder. Girit belasını bir süreliğine de olsa bertaraf edilip Osmanlı'nın, yiğitlik namı tekrar dirildi ayağa kalktı. Avrupalılar Osmanlı İmparatorluğu'nun bitip tükendiğini düşündükleri bir anda Yunanlılar aleyhine bir dava açıldığını gördüler ve “Vay be, bunlar sandığımız gibi değilmiş, daha ölmemişler, her zaman siyasi laflarla hukuku ayaklar altına alırken, burada haklarını kazanmak için top ve süngü gösterdiler” dediler. Dost ülkeler arasında devletin bu eylemini memnuniyetle karşılamayan ve alkışlamayan kimse yoktu ve gazeteler bile bunu kınamanın bir yolunu bulamadı. Şimdi en önemli soru, bu önlemin doğrudan Babîali tarafından alınıp alınmadığıdır. Çünkü bu konudaki önceki politikasına bakılırsa, Girit devrimi iki değil yirmi yıl sürseydi ve bunun yirmi katı can ve mal kaybı yaşansaydı bile, Babîali Avrupa'ya karşı böyle bir küstahlık göstermeye cesaret edemezdi. Girit'e takımlar halinde gönderilen gönüllü askerleri örgütleyen ve donatan Yunan komiteleri bugün artık oluşturulamazdı. Devletimizin Atina Büyükelçiliği ve Pire Konsolosluğu'nun gözetimi altında iki yıl boyunca açık bir şekilde faaliyet göstermişlerdir. Her asker grubunun teçhizatı tamamlanıp gemiye bindiklerinde, din adamları alkışlar ve dualar arasında konsolosluğun önünden geçiyor,

²⁴⁵ Hamiyet Sezer Fezyioğlu, *Bir Osmanlı Valisinin Hazin Sonu Tepedelenli Ali Paşa İsyanı*, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul 2017, s. 131-132.

Osmanlı'ya terbiye ve nezakete yakışmayacak şekilde küfrediyor ve alay ediyorlardı. Eğer bu tedbirler ilk etapta alınsaydı, ne bunca zayıf ne de bu kadar rezalet ortaya çıkardı. Ama o zamanlar hükümet ne yaptıysa yaptı Padişahın bu yöndeki düşüncesini kabul etmedi. Girit meselesinde Babiâli'nin yürüttüğü bu yararsız politika Avrupa'da etkili oldu. Gazetelerde Osmanlı'nın adı diğer devletler tarafından anılmaz iken hangi gazetede şarka ve İstanbul'a dair bir konu geçse devleti karalamaktan ve Türklerin zulüm ve vahşetlerinden ibaret bu yazılar çıkmazdı. Bazı gazeteler Devlet-i Aliyye'nin hukukundan ve kimi de Yunan başlığının Osmanlı avucunda ezilmesine merhameten izin verilmemesi nasihatinde bulunurlar. Eğer devlet başarılı olursa Avrupa'daki eski itibarını kazanır, yok eğer Avrupa kabinelerini dinler aldanırsa Yunan'a karşı tükürdüğünü yalar ise Yunanı kendinin üst yanına geçirmiş olur. Yunan krallığının kurulması için Fransa, İngiltere, Rusya Devlet-i Aliyye'nin bütünlüğünü sağlamak gibi bir düşünce ile değil Yunanı savunacak şekilde hareket ederler. Düvel-i muazzama her fırsatta Babiâli'ye karşı Yunan'ı savunuyor. Ziya Paşa'ya göre Devlet-i Aliyye bunlara karşı yumuşak davranırsa artık önünü alamaz. Girit de sağlanan üstünlük geçici olsa bile bu durum korunmalıdır.²⁴⁶

Kuşatmaya itina gösterilince Girit sorunu bitme noktasına gelmişti. Üstün akıllıların düşündüğü gibi Avrupa devletleri Girit'i ele geçirmedi. Fakat Girit kırk elli sene kendini toparlayamaz. Şam'da ve Lübnan'da devletin birer sınıf tebaası olan Rumlar her yeri harap etti. Eşkiyanın başkanı olarak anılan Kaptan Mihali, altı asker reis ve yüz civarında serseri ile açlıktan Kandiye mutasarrıflığına teslim oldular. Girit'i fethetmiş kadar iltifat gördüler, yerlerine iade edildiler. Hâlbuki İslam'dan politika yürüten suçlu olduğu iddia edilen biçareleri zindana atıyorlar. Girit davalarına silah sesi ile kuvvet vermeleri acaba bir erdem mi sayılıyor? Öyle kişilerin cezadan yoksun sayılması her canı isteyenine eline silah olarak haydutluk etmesini teşvik eder. Rumlar

²⁴⁶ Hürriyet, (7 Ramazan 1285/21 Aralık1868), Sayı 26, s.174-176.

mağlubiyetten üzüntü duymadılar. Yunanlılar Rusya'nın müdahalesini ve Yunanistan'ın dahil edilmesini bir fırsat olarak görüyor ve her iki taraftan da koruma bekliyor. Kıyılarımızda bir Yunan korsanı görürlerse, tüm isyancılar yeniden silahlanmaya hazırdır. Ne yazık ki askerlerimiz bu kadar kan dökülerek ve masraf yapılarak inşa edilen kalelerden çekilecek ve yerlerine Zaptiyeler getirilecek. Girit valisi değişti, şimdi Ömer Fevzi Paşa'nın adaya hâkimiyeti nasıl olacak merak konusudur.²⁴⁷

Girit'den gelen haberlerin ve farklı konuların halkın duymaması ve bazı olayların gizli kalması için *İstanbul Gazetesi* kapatılmış. Basın odasının emriyle *İstanbul Gazetesi* hakikati dünyada bilinmeyen bir karar ile mahkeme yapmadan bir ay süreyle tatil edilmiş. Bununla ilgili gönderilen evraklarda *İstanbul Gazetesine* yönelik bir takım kabahatler ifade edilmiş ise de hiç birinde suç sayılacak bir madde belirtilmemiştir. Hükümetin hemen hiçbir hareketinde mevcut bulunmayan düzen bazı maddelerdeki eksiklik üzerine konuşulmadı. *Muhibb Gazetesi*'nin sahibi *Terakki* matbaasının müdürü Filip uzun zamandan beri arayış bulmaya çalışmış ise de aksi bir durum ortaya çıkmıştır. Yeni Mecmua-i Maarifin sahibi İsmet Efendi gazetelerde çıkan bazı yazılar ile ilgili uzun bir takım tartışmalardan sonra zaptiyeye mahkemeye gitmişlerdi. *Muhip* gazetesinin ortaklarından Andon'un bir ay, İsmet Efendi'nin 15 gün hapsine ve Filipin 5 lira nakit para cezası vermesine karar verilmiştir.²⁴⁸

Girit'ten gelen farklı bir yazışmada ise eşkıya kaçırma konusunda Redif Paşa'nın kumandasında sekiz on tabur olarak Melapotmo tarafında iken adı geçen Enosis vapuru ile Petropolaki ile yardımcıları Kordon Yunan bir mahale çıktılar. O tarafın koruması Mehmet Ağa adında bir binbaşı ve bir vatan düşmanının kumandasında olan Redif Paşa taburunun yedi sekiz yüz mevcudu vardı. Adı geçen Petropolaki takımı askerlerin çadırına girip onların gözü önünde bazı eşyalara zarar verdiler. Mehmed Ağaya sorduklarında “*Sakın ses çıkarmayın, ne yaparlarsa yapsınlar, zira cümlemizi*

²⁴⁷ Hürriyet, (1 Zilhicce 1285/15 Mart 1869), Sayı 38, s.283-289.

²⁴⁸ Hürriyet, (15 Zilhicce 1285/29 Mart 1869), Sayı 40, s.307.

telef ederler, canımız gideceğine devletin malı gitsin” dediği söylenir. Ziya Paşa yaşanan bu durum ile ilgili “*Redif Paşa'nın bu durumdan haberi olmadı mı? Neden eşkiyayı takip etmediler? Sebep ne olabilir ki, şu alçak Mehmedi kurşuna dizmediler, ya da hiç olmazsa neden tutukladılar?*” Bu Mehmet ağa, cesaretli değilse bile kumandan paşa delikanlı asker bulmakta pek yeteneklidir. Eşkîya bir gece de Eyvasıl yönünde iki kalenin arasında bulunan bir dereden geçip gittiler. Burada bulunan Ömer Naili Paşa'nın kumandasındaki taburların haberi olmadı. Bütün bu gelişmeler yaşanırken olayın devamında eşkiyanın yaptığı yanına kar kalacak. Devletin onca komutanı bunlarla başa çıkmayacaktı. Girit'te yaşanan bütün bu gelişmeler eşkiyalık hareketinde bulunan kişilere askerın tavrı beklenildiği gibi değildir, Ziya Paşa devletin içine düştüğü durumu buraya gönderilen komutanların yetersiz olması ve korkaklıklarına bağlıyor.²⁴⁹

Muhbir'den naklolunan ve *Hürriyette* yer alan bir makalede Girit meselesi ortaya çıktığından beri isyancıların güya vatanlarını müdafaa etmek için hareket etmişler gibi Devlet tarafından kendilerine çeşitli rütbeler verilmiştir. Ziya Paşa Muhbirden aktarılan bu haber ile ilgili düşüncelerini açıklıyor. Kanunen kurşuna dizilmesi gereken eşkiyaya ikramda bulunarak Yunanistan'a iade edildiler. Bunlar Osmanlıdan gördüğü itibari Yunanlardan görmemiştir. İslam halkı ise devlet uğrunda can ve mal harcamışken, asiler hakkında bile uygulanmayan birçok cefaya maruz kaldılar. Hıristiyanlar bir sürü iyiliğe maruz kalırken Müslümanlar sürgüne gönderilmişti. Devlet tarafından gönderilen yardımlar Hıristiyanlara verildiğinden İslam halkı açlıktan ölmeyecek miktarda ekmek bulmak amacıyla onların kıyafetine girmeye mecbur kaldılar. Bu yazıdan anlaşılacağı üzere padişahın yanlışlarda ısrarı ve Avrupa'nın düşüncesi ile beraber Yunan'a verilen imtiyazlar sayesinde bu kötülüğün arkası kesilmez. Girit'in İslam ahalisi bir zamanlar devlete silah kaldırmadığı halde son kalan malları ile ellerinde kalan silahları toplamak nedendir. Bu durum İslam diyarında

²⁴⁹ Hürriyet, (22 Cemaziyelahir 1286/27 Eylül 1869), Sayı 66, s.116-117.

diğer şehir ve kasabalarda halkın elinde bulunan silahların toplanabileceğine işaretler. Bu durumun büyük tehlikeler yaratabileceği ortadadır. Fakat daha bu isyanın başlarında bile Hıristiyanların silahlarını istedikleri gibi saklayabilecekleri durum ortadadır. Girit Hıristiyanlarının güya her isyanda silahları toplanmış ise de onu takip eden diğer bir isyanda yine tamamı ortaya çıkmış ve İslam ahalisi ise isyan etmedikleri halde bunca musibete uğramıştır. Devletin adaya silah girişini kontrol edememesi dolayısı ile eşkiyanın ve adadaki Gayrimüslim halkın Müslümanları soyarak kurbanlık koyun gibi şehit etmek için hazırlandıkları ortadadır. Şuna buna yaramak için milletimizin namusunu menfaatini ayakaltına alını ve hiçbir taraftan kimse sorumlu tutulmamıştır.²⁵⁰

Girit'te yaşanan bazı olaylar ile ilgili bilgilendirme yapmaya devam eden Ziya Paşa Girit'te Müslümanların elindeki silahlar ile ilgili yaşanan olayları şu şekilde anlatıyor. Kalelerde istihdam edilmek üzere Jandarma adıyla Arnavutlar getirilmiştir. Mustafa Ağa sadrazam Girit de iken sürgün edilmişti. İdam edileceğine dair şüpheler varmış. Buna fazlasıyla şaşılıyor çünkü bir zamanlar idam edilmek için hayli ricalar edilmiş ama edilmedi. Serasker Paşa Girit'teki halkın elinde bulunan silahları toplayacağını söylemiş. Uzun zaman adada valilik yapmış. Devletin birçok hizmetinde bulunduktan sonra vatani muhafazaya memur edilen bir bölüğün başında zaman geçirmiş böyle bir kişinin böyle garip fikirde bulunması tuhaf karşılanıyor. Bunun yanında Yunan ne zaman isterse donanmanın haline göre Hıristiyanlara 15 günde bir lazım olduğu kadar silah gönderebiliyor. Peki, Müslümanlara kim silah verecek, bir ihtimal olursa fakir fukaraya ekmek yetiştirmekten aciz olan hükümet mi verecek. Bir rivayete göre Hanya mebuslarından bir kişi Serasker Paşa'nın düşüncesine şöyle cevap vermiş alınan silahların halkın kendini koruyup kollaması ve vatan için alınmıştır. Şimdi onların ellerinden alınırsa ne yaparlar. Ayrıca Hıristiyanlar birkaç defadır

²⁵⁰ Hürriyet, (29 Zilhicce 1285/12 Nisan 1869), Sayı 42, s.327

gösterdikleri hareket ile isyana teşvik edeceklerini göstermişler. Devlet onlardan haksız yere edindikleri silahları toplayabilir ama İslam'dan şimdiye kadar devlete karşı bir hareket ortaya çıkmamışken bizim silahlarımızı hangi hakla almaya çalışırlar. Müslümanların elinden silahlar toplanırsa bir isyan çıktığı zaman İslam köylerinde çoluk çocuğunu bir yere de gönderemez. Silah arandığı zaman Müslümanların kadınlarının yatağına kadar aranır Hristiyanlara gelince onların konsoloslarının şerrinden çekinildiği için sadece soruyla geçitirilmiş. Silah toplamak Müslümanların canını almak gibidir. Bosna'nın yerli halkını bir nevi asker olarak kabul ettiler. Biz o hizmete layık değil miyiz ki içimizde 15 binden fazla silahlı adam bile yok iken başıbozuk oldukları halde devletin altmış tabur askerinden daha fazla işe yaradılar.²⁵¹

Hanya'dan yapılan bir yazışmada ise Serasker Paşa'nın fermanı gelmiş. Bu Paşa'nın namına ikinci Fatih deniliyor, hâlbuki gerçek fatih zavallı Hobart Paşa idi. Hobart Paşa kendini Osmanlı olarak görüyordu, Osmanlı'nın şanını isteyen bir kişi idi. Yunan olmadığını ve başkasının işlerini kendi milletine yakıştırmadığını ifade ediyor. Giritlilerin işsiz güçsüz sürülerinden iken mevki sahibi olan ve daha fazla artan dalkavuklar velinimetlerine samimiyetlerini göstermek için güya Hanya'da bulunan eski mahkemede ahali adına bir ziyafet verildi. Fakat davetliler yeni medeniyete alışmış, kumar oynar, meyhaneye giderdi. Davetliler İslam geleneklerini ayıplayan üç dört binbaşı ve birkaç yaver ve onların seçtiği silahlı kişiler ve çavuşlardan ibaret idi. Bu ahlaka karşı olan zabıtlar ve askerler cemiyete girmekten hariç tutuldu. Vatansızlar içinde Yunan'ın kurşununa göğüs germiş on kişi bile yoktu. Ziyafet sırasında subaylardan biri tıpkı Yunan delikanlıları gibi rakı dağıttığı için ve iyi taklit yaptığından iki derece birden rütbesi arttı. Müslüman halk ise sokaklarda ve cami köşelerinde çırılçıplak kaldılar. Kimi evladını yalvara yakara şuna buna verdi kimi açlıktan hem çocuğunu hem kendini öldürdü. Zamanla bazı insaf sahibi kişiler, “*şu biçarelere bir*

²⁵¹ Hürriyet, (22 Zilhicce 1285/12 Nisan 1869), Sayı 41, s.316.

yardım komisyonu yapalım, mümkün olduğu kadar ihtiyaçlarına yardım edelim, bu iş bizim borcumuzdur” diyerek tellal gibi sokaklarda bağırdılar. Acaba o zaman vatanını sevenler neredeydi? Hangisi bir para verdi? Burada bulunan askerlerden Karadağ’dan gelen taburların bir araya gelmesiyle 56 ve daha fazlası 25-28 aylıktır. Askerin durumu da pekiyi sayılmaz, neferden yüzbaşına kadar açık bir şekilde dilenmek ayıp sayılmıyordu. Zemheride neferler bir tarafta dursun, gusül abdesti almak için denize giren kaç tane zabıt görüldü. Karadağ’dan askerın ve küçük subayların yiyeceği kuru ekmek ve lapadan ibarettir. Bundan sebep hasta olanları haddi hesabı yoktur. Çamaşırlar, fesler, ayakkabıları Avrupa’ya gönderilse şüphesiz antikadır diye değerlendirilir. Bir tabur yalnız bir saatlik yol gitse kara abalılarının ayakları kan içinde kalıyor ve binbaşılar aşırı mahcubiyetten taburları iki yüz adım ileri veya gerisine gidiyorlar. Sayılara bakıldığında abartılmış olmazsa sadece Girit de bulunan memur ve subaylar belki bir devleti idareye yeterlidir. Memurların vazifesi gündüzleri bazı zaman memuriyet yerine gider, 1-2 saat üç aşağı beş yukarı konuşur, sonra bir bahane bulup kaçarlar, bastona dayanarak çarşıda pazarda gezip, bahçelerde ve diğer güzel havalı yerlerde zevki sefa ile vakit geçirirler. Burada bulunan memurların yaptıkları fırsat bulunduğu zaman şunun bunun ırzına ailesine ve çocuğuna sataşp baştan çıkarıp geceleri iş yerlerini ve gazinoları dolaşmaktan ibarettir. Ama işler Arap saçına dönmüş isyanlar çıkmış, halk durumdan memnun değil, bunların hiçbiri önemli görülüyor.

Kandiyе’den yapılan bir yazışmada ise, cezirede ihtilal bitmiş ama yine de sorunlar devam ediyordu. Çünkü hiçbir asi ceza görmemişti, tam tersine rütbelere ve imtiyazlarla ödüllendirilmişlerdi. Ayrıca önceleri buranın Müslüman tüccarları ticaret yapar ve Hıristiyanlara büyük rekabet edebilirdi. Bu sayede Girit adasındaki malın yarısından fazlası Osmanlı’nın elinde idi. Sadrazam Girit’e gelmiş O geldiğinden beri Girit İstanbul’un bir benzeri oldu, birtakım dalkavukluklar ortaya çıktı, rütbelere gereksiz kişiler tayin edildi. Devlet memurlar ve rütbe sahipleri başka türlü muameleler

görmeye ve bunlardan olmayan ahaliye köpek gözüyle bakmaya başladı. Bununla beraber herkes önceki gibi ticaret ve servet isteklerinden vazgeçti, çocuklarını hayatları garanti olsun düzenli bir maaşları olsun diye kaleme verdiler. Burada bulunan Müslümanlar da bu gidişle çok az zaman içinde diğer devlet memurları gibi aç kalacağı için malları elden gideceğini şüphe yoktur. Girit vakıflar müdürü Naim Bey dört aydan beridir görevinden alınmış. Vakıftan zimmetine 40.000 kuruştan fazla para geçirdiği ifade edildi. Ondan sonra gelen Rauf Bey durumu düzeltmek için çalışıp çabaladı. Meclis-i İdare vakıf kanunnamesini uygulamak için pek çok gayret gösterdi. Vakıf'ın parasından başka 30.000 kuruş sağa sola borcu vardı. Alacaklılar her gün hükümete dilekçeler veriyorlar fakat hiçbirinin beş para alabildiği yoktur. Elyakan kaymakamı Muço Nikolaki görevinden alındı. Yerine atanan Vasilaki iyi bir adamdır. Müşavir Hamit Bey kendine ait bir hususta Meclis-i Hukuk başkanından ilgi görmediği için Şuray-ı Devlet başkâtibine yazarak reisi görevinden aldırılmış. Yerine Ahmet Bey atanmıştı, onu da Serasker beğenmiyor. Girit'de devlet görevlilerinin içinde bulunduğu karışıklık siyasi ve sosyal hayatta istikrarsızlığa sebep oluyordu.²⁵²

Serdar-ı Ekrem Ömer paşa emekli edildi. Ama sebebi hala anlaşılamadı, Seraskerliğe mahsus maaş verilmedi. Ömer Paşa Girit olayından beri bazı işlere karışmayarak yalnız resmen meclislere gidip geldiği halde bu sebeple kendin işten çıkarılması için herkes bir anlam bulamadı. Ama bunu nasıl sebebi Girit meselesinden dolayı sadrazam hazretleri ile serasker Avni Paşa'nın kendisine bağlamış olduğu bazı kin meselesi olduğu açıktır.²⁵³ Girit Meselesi bu kadar hassas bir durum almış iken ikili ilişkilerde insanların birbirine karşı duyduğu şahsi düşünce ve menfaatler meselenin önüne geçmişti. İsyancıların askerle girdiği savaş hali sebebi ile can kayıpları yaşanıyordu. Osmanlı askeri bazı durumlarda çok çaresiz kalıyor tedavi imkânı bulamadığı için can kayıpları artıyordu. Yaşanan bu kayıplar ile ilgili sağlıklı bilgilere

²⁵² Hürriyet, (15 Zilhicce 1285/29 Mart 1869), Sayı 40, s.308-310.

²⁵³ Hürriyet, (17 Ramazan 1286/20 Aralık 1869), Sayı 78,s. 173-174.

ulaşmak zordu. *Corier d'Orient* Gazetesi askeri hastaneler ile ilgili Manastır'dan alıp yayınladığı bir mektupta, Asakir-i Şahane hastanelerinde Girit meselesi sırasında ortaya çıkan ölüm haberlerinin bundan önce Karadağ vakasındaki ölümlerin iki katı olduğu ifade edilmiştir. Hatta gelen bu ölüm sayılarının çokluğunun gazetelerde yer alması Marko Paşa'yı rahatsız etmiş ve Babiâli'den resmen mezkûr gazeteye bu durum tebliğ edilmiştir.²⁵⁴

Bahsi geçen bir yazışmada askerin içinde bulunduğu durum ve rütbelerin nasıl insanlara verildiği anlatılıyor. Girit deki en büyük problemlerden biri askeri idare eden kişilerin askere olumsuz yaklaşması ve para ve rütbe peşinde koşmalarıdır. Ziya Paşa bu yazıdan hareketle kişileri örnek vererek durumu gözler önüne seriyor. Bu yazışmada bazı konuları yer alan Redif Paşa Serasker bulunan Hüseyin Avni Paşa'nın Harbiye nezaretindeki okulda bulunduğu zaman kolağalık rütbesiyle okulda öğretmen imiş. Talebelerden birkaçının ırzlarına geçilmesi sebebiyle ifade verilmesi için kanuna aykırı bir şekilde bir komisyon oluşturuldu. Ancak kendisine işaret edilen nazır adam kayıyarak lütuf olarak beşinci ordunun öncü taburunda binbaşılığa görevlendirilerek Şam-ı Şerife gönderildi. Bu şahıs Redif Paşa'dır pek çok delikanlı askerin ırzına geçti. Ondan sonra ferikliğe nasıl yükseldiğini herkes bilir. İşte padişahın evladım dediği asker budur. O zaman Hüseyin Paşa Dar-ı Şura reisiydi, onun teşvikiyle ikinci keşif birlikleri Kuleli kışlasına nakledildiği esnada adı geçen taburda onbaşı olan bir delikanlıya kötü muamele ederken, ikinci taburda binbaşı olan Türkçe bilmeyen Kürt Ömer olayı görüp ve işi resmiyete dökerek davaya başladı ve bunun için bir resmi meclis oluşturdu. Ömer Ağa'yı bekledikleri halde meclis üyesi sen git ben cevabını gönderirim sözüyle evrakı getiren çavuşu salmış ve size haber gönderirim diyerek başından atmıştır. Meğer o zaman Avni Paşa serasker Kaymakamı olup Ömer Ağayı zorlayarak davadan feragat etmesini istemiş. Eğer davadan vazgeçerse binbaşılık rütbesi

²⁵⁴ Hürriyet, (25 Şaban 1286/29 Kasım 1869), Sayı 75, s.159-162

verileceğini vaat etmiş Ömer Ağa da bu rütbeye dayanamayarak kabul etmiş ve davadan feragat etmiş. Yani zavallı onbaşının durumu Ömer Ağa'nın rütbesini arttırdı. Redif Paşa bile kaymakam yapıldı ve Kozan tarafına gönderildi. Sonradan Girit'te Mustafa Naili Paşa'nın oğlu yüce Ali Bey'e çattı. Varsa Redif Bey yoksa Redif Bey dedirtti. Redif Bey çok sayıda delikanlı askerin ırzı geçti ve son rezalet de ise verilen rütbe ve nişan yağması sırasında miralaylığa bile yükseldi. Ondan sonra ferikliğe nasıl ulaştı herkes biliyor. İşte padişahın evladım dediği asker, bu rezillerin eli altında ölümden beter bir durumdadır. Girit'te Rumların yaptıkları bir tarafta dursun üstelik devletin buraya asayişini sağlamak için gönderdiği komutanların yaptıkları, askerin çaresizliği ortadadır.²⁵⁵

Ziya Paşa Girit Meselesi'nin bu kadar büyüüp savaşın uzamasına en büyük sebebin Ali Paşa'nın yanlış politikaları olduğunu savunur. Ancak bunun aksini iddia edenler Ali Paşa "*Memleketeyn, Sırbistan, Karadağ, Şam, Girit meselelerinde zayi olan Hukuk-ı devlet için bağımsız bir sebep değildir*" görüşündedirler. Memleketeyn ile Karadağ meseleleri Paris Konferansında kararlaştırılmıştı. Konferansta Devlet-i Aliyye tarafından Ali Paşa izinli bulunmuştu. O sırada Paris'te olan vatanseverlerden birisinin de rahmetli Reşit Paşa'ya yazdığı bir mektup şöyle idi. Ziya Paşa, Girit meselesinin bitmesi Ali Paşa hazretlerinin Girit adasında gösterdiği korku ve yiğitlik veyahut politikaca gösterdiği dirayetten ileri gelmiş bir şey olmadığını ifade ediyor. Bunda, Almanya'daki savaşın Fransa İmparatoru'nun umduğu gibi gitmemesi ve Doğu işlerine karışılmaması gerektiğinin hissedilmesinin yanı sıra, İngiliz devletinin menfaati için Devlet-i Aliyye'yi korumada gösterdiği kararlılık ve güç de etkili olmuş olabilir. Bu elbette Yunan devletine açık bir uyarı gönderen Sultan Hazretlerinin ısrarı ve kararlılığından kaynaklanıyordu. Ali Paşa'nın bu konudaki becerisi ve ustalığı, meseleyi iki yıldan fazla sürüncemede bırakması ve bu kadar çok can ve mal kaybına neden

²⁵⁵ Hürriyet, (15 Cemaziyelahir1286/20 Eylül 1869), Sayı 65, s.110-113.

olmasıdır. Tüm bu gelişmeler sonucunda Girit'teki Yunan isyanı Fransa, Rusya ve Avrupa'nın desteğiyle başarıya ulaşmıştır. Ayaklanma amacına ulaştı ve gazetelerde sanki zulme uğrayan Rumlarmış gibi gösterildi.²⁵⁶

2.1.5. Ali Paşa ile İlgili Düşünceleri

Devlet idaresinde Ziya Paşa Babıâli'yi Ali Paşa'nın vücudundan ibaret görürdü. Ziya Paşa Gazetenin nerede ise tamamında Ali Paşa'ya yer vermiştir. Siyasi, sosyal, ekonomik bütün konular Ali Paşa'nın yürüttüğü politikalara bağlanmış ve dönemi meşgul eden en önemli konuların olumsuz sonuçlanmasının faturaları hep Ali Paşa'ya kesilmiştir. Özellikle Girit ve Mısır Meselesinin bir türlü sonuca ulaşamaması Ali Paşa'nın siyasetteki en büyük eksiği olarak değerlendirilir. Ziya Paşa'nın İstanbul'da bulunduğu dönemde Ali Paşa'nın sürekli kendisini sürgün politikası ile yıldırması aralarındaki nefretin büyümesinin de en büyük sebebidir.

Hürriyet Gazetesine gönderilen bir mektupta, mektubu yazan kişi Ali Paşa ile ilgili düşüncelerini açıklamaktadır. Hürriyet Gazetesine gönderilen mektupların bazılarını İstanbul'dan veya farklı bir yerden gönderilmiş gibi Namık Kemal ve Ziya Paşa'nın yazdığı bilinmektedir. Bu mektubun içeriğine bakıldığında Ziya Paşa'nın yazdığı sonucuna ulaşılabilir. Öncelikle mektubu yazan Ali Paşa'nın kindar, kötü niyetli acımasız, kıskanç, kendini beğenmiş, kibirli, ilime düşman olduğunu söylemektedir. Ziya Paşa, devlet adamlarını buldukları mevki ve makamlara uygun bulmaması sebebi ile Ali Paşa'nın yerine kim düşünülürse düşünülün her birinin ayrı bir kusuru olduğunu söyler. Ancak Ali Paşa kiminle kıyaslanır ise kıyaslansın hepsinden daha kötü görülmektedir. Devlet ve milletin uğradığı felaketlerin hepsine Ali Paşa'nın icraat ve zararlı hareketleri sebep olarak gösterilirdi. Ancak bunu yazmaktan maksat Ali Paşa'nın koruma maksadı onun savunulması olmayıp, sadece hak olanı söylemek sevap

²⁵⁶ Musa Gümüş, "1866-1869 Girit İsyanı ve Yunanistan Namık Kemal'den Tesbitler," *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi cilt:5, sayı:1, 2016, s.29-41.*

görülmüştür. Hürriyet de malum konulardan dolayı onun hakkında gizlenmiş olan kin ve nefreti ortadan kaldırmak ancak haktan ayrılmayan bir duruma gelirse istenen adalet sağlanabilirdi. Bilindiği gibi bir insanın iyi olması onun tabiatıdır. Ali Paşa'nın kişiliğindeki eksikler vardır. Ali Paşa bir kere gücendiği kimsenin ocağını söndürmekle kalmaz düşmanının sürgün etmek de dâhil her türlü haksızlığı ve kötülüğü yapardı. Kendi aklınca yeryüzünde kendinden akıllı adam yoktur. Her kimin kendi akli ile sivrildiğini görse ezmekten geri durmazdı. Bir milletin ilim ve eğitimle ilerlemesi ve gözünü açması idare-i istiklaliye için zararlı olduğunu Fransa örneğinden görüp İslam milletinin uyanmasını istemez. Hatta Hıristiyanlara olan düşmanlığı bile onların eğitim alanında ilerlemesinden kendisi engel olamadığındandır.

Bununla beraber Ali Paşa taraftarlarının onun hakkındaki düşünceleri onun çok düşünen, gören ve sabırlı tahammül eden, namuslu ve haramdan kaçan temkinli bir insan olduğu yönündedir. Ali Paşa Türkçe ve Fransızca bilen benzersiz bir insan olarak değerlendirilir. Ziya Paşa devlet işlerini yürütebilecek donanımda insan yetiştirilmediği için *“farz edelim ki bugün Ali Paşa'yı def ettik, yerine ondan mükemmel birini bulamayacağımızdan”* yerine gelecek olanların onu aratacağını ifade ediyor. Ziya Paşa kurallara göre hepsinden önce Mustafa Naili Paşa'nın göreve aday olduğunu ifade ediyor. Şimdi bu zatın iffet ve dirayeti bu makam için uygun mudur? Ondan sonra Kıbrıslı Mehmet Paşa onun gücü de yeter mi düzeltmeye? Eski sadrazam Mütercim Mehmet Paşa'nın doğruluğundan şüphe yoktur ama o bile gelse sadarete durum düzelmeye mi? Diye sorguluyor. Ziya Paşa bunların arasından en söz ve halden anlayan kişilerin dâhiliye nazırı olan Şirvanizade Rüştü Paşa ve Cevdet Paşa olabileceğini iddia ediyordu. Bunların ikisi medrese görmüş ilim dersleri okumuş okutmuş kültürlü insanlardır fakat Şam vakası zamanında ve maliye nezaretinde ve diğerinin Bosna teftişinde ve Halep valiliğinde nasıl hareketlerde buldukları daha unutulmadığını anlatmaktadır. Ziya Paşa, bu insanlar diğerlerine göre ne kadar iyi olsa da *“Değil*

kürsüye vaiz, arşa çık sen adam olamazsın” bunları hangi makama getirirsen getir yine de üstlerindeki zırva kokusu çıkmaz diyor. Şimdi bunlar sadarete gelirse Ali Paşa’dan daha mı iyi iş görecekler orası şüphelidir. Bunlardan başka Mithat Paşa’nın her konuda bilgi sahibi olması önemlidir ama kibirli bir yapıya sahip olduğu için nefsinin herkesten üstün görür işte bu kusuru sebebiyle Şuray-ı devlet riyasetinde Ali Paşa’nın güvenini kazanamayıp Bağdat’a kadar gönderildi. Diğer bir isim Namık paşadır bu adamın iffeti ve sağlamlığı herkes tarafından bilinirdi. Eğer ki sadaretin vazifesi yalnız cemaatle namaz kılmak ya da fakir fukaranın canını yakmaktan ibaret olsa bundan daha uygun adam bulunmazdı. Diğer bir isim Ahmet Vefik Efendidir. Bulduğu bütün görevlerde hakikatle hareket etmiş ama şiddete meyilli olması onunla ilgili şikâyet sebepleri olmuştur. Yani Ali Paşa’nın yerine kim düşünülürse düşünülün her birinin ayrı bir kusuru olduğu için Ali Paşa arar hale gelinirdi.²⁵⁷

Ziya Paşa’nın tespitlerine göre bazı yazılarda görüldüğü kadarı ile Ali Paşa, Türkçe ve Fransızcada benzeri olmayan bir kâtipmiş. Türkçede bazı yazıları muntazam zincirleme yazar; arada imla ve bağlaç yanlışlıkları olsa da zaman ve güçten hata ve yanlışlıktır. Fransızca yazması kendisiyle taraftarlarından nakledilen olup şimdiye kadar kendi yazısıyla bir eseri görülmedi. Ali Paşa *“mükerreren konferanslarda ve yirmi yıldan beri makam-ı hariciye ve sadarete bulunmakla Avrupa kabinelerinde milletin gözünde haysiyet kazanmak ve hürmet etmiştir”* deniyor. Evet, bunda kim tereddüt eder? Yirmi yıldır beri Osmanlı Devleti’nin politikaca ziyan ettiği hukuk, kaybettiği memleket buna şahitlik ederler.

Kahvelerde, vapurlarda ve toplantılarda emirlerin, beylerin ve halkın çoğunun Ali Paşa ile ilgili hayırlı bir düşünce hatırladıkları bilinirse onun iyiliği ve ona olan hürmet ancak bundan anlaşılabilir.

²⁵⁷ Hürriyet, (5 Şevval 1286/10 Ocak 1870), Sayı 81,s. 184-185.

Ziya Paşa, Ali Paşa'nın zamanında yapmış olduğu ıslahat sırasında Girit ve Mısır belalarının hukuka uygun bir şekilde bitirilmeleri ve eğitim dairelerinin, belediye dairelerinin oluşturulması çeşitli okulların oluşturulması ve ecnebi ayrıcalıklarını sınırlandırmak gibi meseleler bela ve musibetlerin açılışı saymaktadır. Girit meselesinin bitmesi Ali Paşa hazretlerinin Girit adasında gösterdiği yiğitlik ya da politikada gösterdiği bir kavrayıştan ileri gelen bir şey olmayıp, belki Almanya Muharebesi Fransa imparatorunun ümit edilene uygun çıkmaması ile şark işinin karıştırılmaması düşüncesine dayanıyordu. İngiltere kendi yararına Devlet-i Aliyye'ye gösterdiği korumada üstlendiği azim ve güç ve bir de Yunan devletine Zat-ı Şahanenin ultimatom uyarısında ısrar etmesinden dolayı ortaya çıkmıştır. Bunda Ali Paşa'nın hüner ve marifeti olsa idi mesele bu kadar uzamazdı. Meseleyi iki seneden fazla uzatarak bu kadar can ve malın ziyan olmasına Ali Paşa sebep olmuştur. Eğer Mısır işinin bitmesi övülecek bir şey ise bu övünme İstanbul'da okçu başında mezarı olan Reşit Paşa'ya aittir. Önceden Mehmet Ali Paşa merhuma verilen fermanı şartlı kabul etmeye muvaffak olmuş ve 25 sene sonra Ali Paşa'nın belayı açgözlülük ve kötülükle elden çıkarmaya az bir şey kalmışken Mısır Eyaletini yine de tekrar devlete kazandırmıştır. Maarif daireleriyle belediyenin oluşturulması bile eserler görülmedikçe onaylanmaz ve okullardan Mekteb-i Sultani Fransa sefiri Mösyö Buoree'nin zoruyla yapılmıştı. Artık o moda bile geçti; Mektebi Sanayi, Darülfünun, Darüşşafaka gerçekten milletin malı olduğu için faydalı şeyler olduğu halde lazım olan şeylerin eksikliği ile kısa zamanda Mekteb-i Mülkiye haline getirdiler.²⁵⁸

Ziya Paşa'nın, *Hürriyet'e* gelen bir mektupta “*Zalimin katlinin helal olup olmadığı*” sorusu sorusuna *Hürriyet'te* verdiği cevap; şüphe yok ki bir kişi zalimi veya zalim olanı katlederse şeran katli helal ve katil sevap kazanır şeklinde olmuştur. “*Zulüm ederek büyüklük taslayanları, yol kesenleri ve bütün zalimleri ve onlara yardım*

²⁵⁸ *Hürriyet*, (10 Şevval 1286/17 Ocak 1870), Sayı 82, s.188-189.

edenleri, Onlara haber taşıyanları öldürmek uygundur ve öldüren sevaba girmiş olur.”

Bu sözler halkı zulüm ve baskı ile idare eden devlet adamlarına yönelik duyulan öfkenin bir göstergesidir. Ziya Paşa'nın verdiği bu cevabın Ali Paşa'yı da içine aldığı anlaşılmaktadır.²⁵⁹

2.1.6. Yeni Osmanlıların Amacı ve Ziya Paşa'nın Hürriyet ile İlgili Görüşleri

Kelime olarak özgürlük, “serbest olma, hiçbir şeye bağlı olmama, etki altında kalmama, seçme güç ve olanağına sahip olma, kendi iradesiyle karar verebilme, kişisel, toplumsal, ahlaki, düşünsel özgürlük, ifade özgürlüğü, seyahat özgürlüğü ve din özgürlüğü” anlamlarına gelmektedir. Bir başka tanıma göre ise “bağlanmama, dışarıdan etkilenmeme, engellenmeme, zorlanmama” anlamına gelmektedir. Kişinin kendi iradesine, kendi hakkına, kendi düşüncesine dayanarak karar verme ve dış etkilerden bağımsız olarak seçme özgürlüğüne sahip olma özgürlüğüdür”. Ziya Paşa, “hürriyet” kelimesinin anlamını göz önünde bulundurarak, insanların en çok hürriyete ihtiyacı olduğuna inanmaktadır. Özgürlüğün faydalarını insanlara anlatmak ve halkı bilinçlendirmek onun görevidir; bu görev aynı zamanda vatana hizmettir.²⁶⁰

Ziya Paşa halkın hürriyeti ve haklarını elde etmeleri konularında farkındalık yaratmak için yazılarının birçoğunda hürriyetin faydalarından ve halka sağlayacağı nimetlerden bahsetmektedir. *Hürriyet'in* ikinci sayısında hürriyet ile ilgili düşüncelerini şu şekilde ifade ederek açıklamaktadır. İkinci sayıda yer alan bu makale “*Ziya Bey Efendi'nin İltifatnamesi*” başlığı ile yer almıştır. Ziya Bey bu mektubunda gazetenin birinci sayısını övünerek okuduğunu ifade ettikten sonra, hürriyetin ne güzel nimet olduğundan bahsederek hürriyette ölçü aşılsa ve kötüye kullanılırsa tutsaklıktan daha zararlı olacağını söyler. İnsanoğlu yaratıldığından bu yana farklı birçok hükümetlerin kurulduğunu ve bunların da kendi ahlaklarına uygun kanunlarla idare edildiklerini

²⁵⁹ Hürriyet, (24 Ramazan1286/27 Aralık 1869), Sayı 79, s.177-179.

²⁶⁰ Cengiz Çuhadar, “Hürriyet Kavramı Üzerine bir Değerlendirme,” *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2007, s.119-129.

söyledikten sonra hürriyetin kanunlara bağıllıkla ilerleyeceğini vurgular. Hürriyet'in dünyanın her yerine yayılması gerektiğini eğer doğru uygulanırsa hapis, sürgün ve öldürme gibi zalimlerin kullandığı yöntemleri geçersiz kılacağını anlatır. Roma ve Yunan'ı örnek vererek özgürlük uğruna mücadele ettiklerini bu uğurda can verdiklerini, İngiltere ve Amerika ve Fransa'da çok sayıda yurtseverin zindanlarda sürgünlerde yok olduğunu bizde de hürriyet taraftarı olan kimselerin kiminin görevden alındığı kiminin hapis edildiğini ancak bütün baskılara rağmen hürriyet duygusunun azalmadığı aksine arttığını anlatmaktadır. Yeni Osmanlılara karşı olan Babîâli'nin elinde maliye hazinesi, devlet gücü olduğu halde kendilerinin elinde ise doğruluğun en büyük güç olarak bulunduğunu, kendilerine karşı kullanılan gücün yönetimin değiştirilmesi yolunda girdikleri mücadeleden kendilerini alıkoymadığını belirtir. Hükümetin kendilerine karşı aldığı tavrın kendi mücadele güçlerinden hiçbir şey kaybettirmediğini ifade eder. Babîâli elindeki gücü kaybetmemek için Yeni Osmanlılar ile mücadeleye girmiş ancak sonuçta yönetimin değiştirilmesi gerektiğini kendisi de fark etmiştir. Ziya Paşa burada haklılıklarının ortaya çıktığını belirterek isabetli fikirler öne sürdüklerinden dolayı övünmektedir.

Yeni Osmanlıların uyarıları netice vermiş oldu. Yeni Osmanlılar doğruluğun yolundan ayrılmadan onun kuvvetinin hakikatte hiçbir silah ile bile ona karşı konulamayacağını belirterek her şeyin ortada olduğunu düşündüler. Ortaya çıkan mevcut durumda kendi haklılıklarını ortaya koymak için ilk olarak *Muhbir*'i daha sonrada *Hürriyet*'i kaleme aldıklarını ve asıl amaçlarının gazeteler yolu ile düşüncelerini anlatmak ve halka ulaşmak olduğu için istedikleri amaca ulaşılmasına bu yolla varmaya çalışmışlardır. Ziya Paşa Yeni Osmanlı olmasının gururunu ve mutluluğunu yaşadığını şu sözleri ile belirtir. “*Mahlası “Yeni Osmanlılar”, yani devlet ve vatanın idaresi tarafından maruz kaldığı felaket ve musibetlerin neticelerini dehşetle görüp telafisini arayanlar safında bulunmakla şeref duyduğumdan, böyle bir eserin*

vücuda getirilmesinden duyduğum sevinç ve iftiharın derecesini kalemimle ifade etmekten acizim. Cenâb-ı Hak, mülk ve milletimizin saadet ve selâmeti için çalışanlara adalet ve hüküm ihsan buyursun ve yalnız şahsî menfaatleri için çalışanları mahv ve perişan eylesin, âmin.” Özgür ve bağımsız olmanın önemini ve Yeni Osmanlıların yanında olmaktan gurur duyulabileceğini vurguluyor. Yeni Osmanlılar, o dönemde Türkiye'nin felsefi ve entelektüel hayatını besleyen ve yönlendiren en önemli isimlerdi. Bir siyasi parti gibi, dönemin meselelerinde Babiali'ye karşı muhalefetin başını çektiler.²⁶¹

Yeni Osmanlıların amaçları ve ulaşmak istedikleri nihai hedefler sırasıyla anlatılmıştır. Hürriyet insanlık tarihi için ve Avrupa milletleri açısından önemlidir ve buna ulaşmak için bir sürü zahmetler çekilmiştir. Bütün milletler hürriyetlerini elde etmek için çeşitli fedakârlıklarda bulunmuşlardır. İngiltere, Amerika, Fransa ve İtalya, Prusya ve Avustralya gibi devletler şu anda içinde yer aldıkları medeniyete varmak için aynı yollardan geçtiler. Milletleri ve vatanları için vatanseverler daima yol gösterici ve fedakârdır. Eğer milletler kendi idarelerini ellerine almazlarsa sürekli kendilerini yönetecek esir edecek farklı milletler veya yönetimlerle karşılaşabilirler. Bu şekilde hürriyet denilen cevher halkı esir olmaktan kurtarır. Aşağılık bir esaretin bir milletin ahlakını ne kadar bozacağı Mısır halkına bakılarak anlaşılabilir. Mısır halkı kendi hürriyetini başkalarının eline verdiği için toplumsal anlamda zor günler geçirmiştir. Mesela Batlamyuslar, Firavunlar, Araplar, Çerkesler, Türkler açıkça gelip aşağılama ve hakaret ile Kıptileri (Mısır halkı) kullandılar. Hürriyet'in bir milletin toplumsal ahlakını nasıl iyiye götürdüğü görülmek istenirse Avrupa ve Amerika halklarına bakılsın. Bu farkı yaratabilmek için meclisler ve kanunların üstünlüğünün ne kadar önemli olduğu bir daha ortaya çıkar. Hükümet'in keyfi yönetiminden kurtulup millet meclisi ile hükümet usulünü getirip günden güne ileri gittiler. Bir milletin sayıca çokluğu değil

²⁶¹ Hürriyet, (16 Rebiyyülevvel 1285/6 Temmuz 1868), Sayı 2, s.8-9

hukukça üstünlüğü önemlidir. Bundan sekiz on sene önce Çin’de olan olaylar gösterdi ki otuz bine yakın Avrupalı dört yüz milyon Çinli’nin tahtını zorla ele geçirmiş ve “İbn-i Sema” lakabıyla anılan Koca Fağfir’ü (Çin imparatorunun lakabı) aşağılayan bir anlaşmaya mecbur bıraktılar. Tarihten beri devam eden hukuk nöbeti şimdi Yeni Osmanlılara geldi.

Ziya Paşa, kendilerini yani Yeni Osmanlıları vatanın kurtuluşu için hürriyet bayrağı açıp meydana çıkan ve vatani terk etmek uğruna bunca bela ve zorlukla karşılaşan saygıdeğer vatanperverler olarak adlandırır. Hürriyet, okurlarına vatan ve milletçe her şeyden önce onlara borçlu olduklarını belirtip teşekkür ederler. Çektikleri zahmetlerin okurların namını şeref ve saygı ile çoğaltacak ve bu zulümleri Yeni Osmanlılara reva gören hainlere lanet olacağını belirtmektedirler. Halk için yaptıkları fedakârlıklara en büyük cevabını kendilerine destek olarak görürler. Halkın uyanması gereklidir ancak halk ölü gibi davranıyordu. Çünkü halk bilinçsiz ve cahil olduğu için yapması gerekenlerin farkında değildi. Buna rağmen halktan kime sorulsa devletin yok olup gideceğinin farkında oldukları bilinirdi. Ama iş bu düzenin değişmesine geldi mi çare nedir diye sorsan cevabını bilmezlerdi. Çünkü tarih bilmez ve çalışma bilmez ki daha önce bu sıkıntıları yaşayan milletler nasıl çere buldular ve neyi örnek aldılar kurtuluşa nasıl ulaştılar bilmezlerdi. Bu cahil halk hükümetin varlığını kabul ettiği için sorgulamaktan acizdir. Memlekette izi kalmamış olan vakıfların ve gelirlerin nereye gittiğini bilmez hesap sormazlardı. Otuz yıldan beri memleket Rüştüye (ortaokul derecesinde eğitim kurumu) okulları düzenlerini Rusya parmak sokup bozuyordu. İlmiye ve mülkiye ve askeriyeden olanların rütbesini Fransa veriyordu. Birisi fikrini ifade ettiği zaman başını İngiltere ezerdi. Bunların hepsi hükümetin icraatıdır. Cahillik dışında şöyle bir sorunda mevcut milletin içine düştüğü bu sıkıntıların çaresini bilenler maaş aldıkları için para yüzünden hükümete olan bağlılıklarından dolayı birçok şeyi görmezden geliyorlardı. Hükümetin emniyetsiz olması ticareti de bitirdi. Hükümetin

elçiliklere iyi görünmek için sürekli verdiği ayrıcalıklar sanayiye daha da kötüye götürdü. Halkın geçinebilmesi için sadece maliye kaldı. Aktarlar, ayakkabıcılar ve kasap çocukları çocuklarını kaleme koymaya çalışıyor çünkü geçinecek başka kapı kalmadı. Aşağı sınıfta olanlar bile dairelere ağa veya farklı devlet işlerinde bir işe girmeye çalışıyorlardı. Hazine bunlara bir ay bile maaş vermezse bu kadar memur, kâtipler, ulema ve şeyhler, esnaf hepsi aç kalır. Böyle bir idarenin dünyanın hiçbir yerinde görülmediği ortadadır. Vatanseverlerden birisi Yeni Osmanlılar ile aynı fikirde olduğunu söylese cezalandırılır ya maaşı kesilir ya da memuriyet bahanesiyle taşraya sürgün edilir, çoluk çocuğu da perişan olurdu.

Hürriyetteki yazılar devletin sorunlarının neler olduğunu göstermek için vardı. Ziya Paşa kendisi de bu sürgün ve zorbalıklara maruz kaldığı için hükümetin hapis, korkutma ve sürgün politikalarının hakikati göstermeye engel olamayacağını söyleyerek tuttukları yolda korkusuzca ilerleyecekleri açıktır. Ziya Paşa bütün yazılarında dile getirdiği bu sorunları halka ulaştırmaya ve gerçekleri ortaya çıkarmaya kararlı olmaları ve gazeteyi satın alanları vatana hizmet etmiş gibi görmeyi ihmal etmiyordu.²⁶²

“*Yaşasın Yeni Osmanlılar*” başlığı ile yer alan yazıda vatanın kurtarılması yönünde gayretleri olanlar ortaya çıkan eseri gördükçe çabalarını arttırıyor ileri gelenler başardıkça sonuca hızlı ilerliyorlardı. Vatanseverler hükümetin hürriyeti engellemeye yönelik olan davranışlarını arttırıp sona erdirmeye kadar vardırırmışken yapılanlara aldırmadan kendilerini fedakârlıkla öne atarlardı. Yeni Osmanlılar ilerleme yolunda vatanperverlik fikrini tıpkı çocukları gibi beslemek istiyorlardı. Halkın ne gibi felaket içinde olduğu ve dolayısıyla kendilerine iletilen yardım istekleri zorluklarla devam ediyor ancak bundan anlaşılıyor ki halkın elinden alınan hâkimiyeti ve yaşadıkları zorluklar saymakla bitmezdi. Bütün zorluklara rağmen pes etmeyen herkese *Hürriyet* ve onun hizmetinde bulunan cemiyet bunların her birine teşekkür etti. *Hürriyet* şimdiye

²⁶² *Hürriyet*, (20 Cemaziyevvel 1285/7 Eylül1868), Sayı 11, s.51.

kadar kendi zayıf kanadıyla uçtuğu için hizmeti iktidarı kadardı. “*Ey sevilmeyle layık olan vatan gayretinin göstergesidir ki şükürümüzün eserini göstermek için gazetemizi bu numaradan itibaren isteğimizle iki kat yani sekiz sayfa olarak çıkarmaya başladık. Sizin istedikleriniz bundan sonra bir kat daha fazla verilecektir.*” Şevkimiz arttıkça daha ileri götürmeyi düşünürüz diyerek vatanda görülen hataları âleme vatanseverlerin gösterdiğini belirtti. Yeni Osmanlılar, Avrupa’da her toplumun hukukunu korumak için birçok gazete olduğunu ve her birinin ait oldukları memleketteki vatanseverlerin yardımıyla yaşadığını belirtirlerdi. Yunanlıları vatanımıza düşman olduklarından dolayı sevmediklerini fakat sürekli onların gayretini görüp özendiklerini şimdide kendilerinin aynı gayreti göstermiş olmalarından dolayı gurur duyarlardı. Atina’da, Şire’de, Londra’da Bükreş’de gibi birçok yerlerde birçok cemiyetler, sandıklar kurulmuştur. İngiltere’de, Fransa’da, Belçika’da, Almanya’da kendilerine has gazete çıkarıyorlardı. Bir aşiretten bir cihan devletine dönüşen düşmanı kovan zalimlere korku salan üç yüz dört yüz yıl dünyayı titretmiş olan Osmanlılar Rumlardan aşağı mı kalacak? Diye durum sorgulanarak bütün dünya milletlerinden geri kalmamak gerektiğini vurgularlar. “*Düşmanlar bizi ümmetin yardımından mahrum sanmasın, buradaki cemiyetlerin ruhu ümmettir. Görünen o dur ki fetihlerin gayretlerinden dolayı vatanın her ferdine minnettarız.*” Bunun bir hürriyet kavgası olduğu ve şanı yalnız ona atılanlara kalmayacağı ifade edilir. Ziya Paşa, ölü gibi gösterilen halkın dirilmesi için biz çaba gösterdik sizin de göstereceğiniz himmetle tamamlanacağına şüphe yoktur diye fikrini tamamlar. Zulmü bir zincir olarak görüp gayreti de ateşte benzettikten sonra, ateşin eritemeyeceği zincirin olmadığı ifade edildikten sonra kararlarında ve düşüncelerinde azim gösterirlerse kendilerinin de başarılı olacaklarına dair umut ve inançları tamdır.²⁶³

Yeni Osmanlı Cemiyetinin *Hürriyet* Gazetesini çıkarma sebepleri ile ilgili olarak bazı bilgilendirmeler yaparlar. Yeni Osmanlılar Cemiyetinin kuruluşundan itibaren

²⁶³ Hürriyet, (20 Cemaziyelevvel 1285/7 Eylül 1868), Sayı 11, s.49

yaptıkları yayın ve ilanattan anlaşılacağı üzere bu cemiyeti kuran kimseler olan vatanseverlerin öncelikli amacı Devlet-i Aliyye'nin düşmüş olduğu yok olma halinden kurtarmak için hükümetin değiştirilmesidir. Devletin diğer medeniyetler gibi ilerlemesine gerekli olan kuralların getirilmesine yardım etmek ve bu lüzumun ispatı bile devletin gerçek halini gaflet içinde olan zavallı milleti uyandırmaya, çalışmak için bir zaman *Muhbir* gazetesinde mücadele verildi. *Muhbirden* sonra aynı düşünceler doğrultusunda *Hürriyet* Gazetesi yayın hayatına başladı. Ancak bu idare altında ezilen halkın mağduriyetini gidermek ve devletin selameti için, güzel bir tedbir ise de bu idareden faydalanmaya alışmış olan zalimlerin işine gelmediği için onların gözünde cemiyet kötü olarak algılanmıştır. Bundan iki sene önce Ali Paşa'nın özel talimatıyla ve Londra elçiliğinin marifeti ile *Muhbir* Gazetesinin matbaası perişan edildi. Ama onun yerine *Hürriyet* ortaya çıktı. Bunu da bir sürü belaya uğratarak ortadan kaldırmak için uzun süredir çalışıyorlardı. Hatta Babıâli, İngiltere Devleti'nin izni olmasına rağmen, İngiltere'ye yaptığı baskıyla Londra'da böyle bir gazetenin ortaya çıkması ve bu gazetenin orada devam etmesi, Devlet-i Aliyye için istenen bir durum değildir diye İngiltere'ye tebliğ edildi. Ve geçenlerde Londra elçisi Eliott Londra'ya gittiğinde kendisine tavsiye edilen, eğer devletlerarasında ilişkilerin güzel gitmesini istiyorlarsa Yeni Osmanlılar için tedbir alınması yönündeydi. Durum böyle iken *Hürriyet'in* 78. sayısında Paris'te bulunan Suavi Efendi'nin mektubu gazetede görüldü. Bu mektupta Devlet-i Aliyye'nin maliyesinin durumu yalnız bu senenin harcama ve masrafında 8790 kese açık olduğunu ifade etti. Ziya Paşa Suavi'nin Ali Paşa ile ilgili kaleme aldığı olumsuz yazıdan sonra Ali Paşa'nın Yeni Osmanlıları Zat-ı Şahane'nin düşmanlığı ile suçlayarak doğrudan doğruya nefesine edilen bu saldırıyı görünce hemen Londra Elçiliği'ne talimat göndererek İngiltere kabinesine şikâyetinde bulundu. Bu şikâyetinde davacı olarak meydana çıkacak olursa Avrupa'nın şarkın durumu hakkında hala kapalı olan gözlerini açacağı bu durumun Paşa'nın işine gelmeyeceği için davanın İngiltere

hükümeti adına olup isminin gizli tutulmasını istedi. Bu suretin elçilikle kabine arasında kararlaştırıldığı bir ay önceden Londra'nın Haymarket kahvelerinde söylenerek işitildiyse de, Ziya Bey'in matbaanın sahibi olduğu iddia edilerek davaya başlanacağı ve bu davada İngiltere hükümeti kendi adına tutup Ali Paşa'nın gizleneceği anlaşılmıştır. Londra gibi basın ve yayının serbest olduğu bir yerde böyle bir şey ne görülmüş ne duyulmuştur.

İngiltere kabineleri öyle açık bir şekilde kanunlara aykırı olacak türde bir harekete cesaret edebileceği ihtimali zayıftır. Londra'nın iyi avukatları ile istişare yapılarak onların bile oyu bu yönde olduktan sonra bu yolda bir davanın oluşmasına İngiltere Devleti'nin doğruyu inkârda ısrarcı olacağı hiç düşünülmemiştir. Bunun üzerine usul gereğince Ziya Paşa zaptiye tarafından tutuklanmış ve evinde bulunan bütün evraklara el konulduktan sonra takımıyla düşmanı olan hükümetin tayin ettiği avukata teslim edildi. Bundan İngiltere kabinesinin politikayı hakkıyla tercih ettiği usul ve kaidenin haricinde ortaya çıkan bu muameleyi Ali Paşa'nın isteği üzerine adı geçen hakaret ve *Hürriyet* Gazetesini kapatmaya sebep elçi ile kabine arasında tertip edilmiş kasıtlı bir hal olduğu ortaya çıkmıştır. Bir hükümet düşünün ki hatır için bu kadar kötülüğü onaylayıp, artık onun etkisinde bulunan bir mahkemeden adalet beklemek Ali Paşa'dan adalet beklemek gibi bir şey olurdu. *“Domuza dolaşmaktan çalıyı dolanmak iyidir”* düşüncesi ile Ziya Paşa'nın üzerine olan mülküne el konularak Londra'yı terk etmeye mecbur oldu. Yeni Osmanlılar Cemiyeti hayatta oldukça Londra olmazsa İsviçre, orası olmazsa Amerika, Ziya Bey gitmiş falan gelmiş önemli değil. Velhasıl Devlet-i Aliyye ve milel-i Osmaniye bu hale sebep olan Ali Paşa işin başında olduğu sürece milletin ashab-ı hamiyetine bezginlik gelmeyeceği aşikârdır. Aksine vatana bağlılık kuvvetlenir. Yeni Osmanlıların hep söylediği konu şudur ki; *“Yeni Osmanlılar Cemiyeti şu Avrupa'da bulunan birkaç kişiden ibaret değildir.”* Yeni Osmanlılar devletin yönetimindeki kötülükleri görüp düzeltilmesini arzu eden ve bu idarenin

kötülüğünü nefsinde hissedip hoşnut olmayan ne kadar adam var ise onlardır. Şu demek olur ki “*Vehbi Molla, Saib Bey, Müsteşar Halis Bey, Billuri Mehmet Efendi, Fazıl Paşa*” ile hazineyi soymaya alışmış olan birkaç sarraf gibi menfaat peşinde koşanlardan başka İslam’da ne kadar insan var ise Yeni Osmanlılardır. Acaba Ali Paşa bunu hala anlayamadı mı? Gerçi anlamış olsa öyle gazetelerin matbaasını bozmak için yıllarca entrikalar çevirmek ve elinde olan devletin gücünü böyle şeylere harcamak yerine daha faydalı işler yapardı. Kısacası Ali Paşa saltanatın nüfuzunu kullanarak *Hürriyet’in* Londra’daki matbaasını perişan etmeye çalışsa da İsviçre’de tekrar mükemmel bir matbaa kuruldu. Bunun malzemeleri temin edilinceye kadar, *Hürriyet’ten* mahrum kalınmaması için litograf ile çıkarılacağını düşmanların bu kadar çabasına rağmen ortaya çıkardıkları bu durumdan Yeni Osmanlılar gayretini yitirmeyecektir. Ziya Paşa ilk sayılarda eleştirmedeği hatta övgü ile bahsettiği İngilizleri, İngilizlerin kendisine karşı gösterdiği düşmanca tavır ve kötü muameleden sonra, İngiltere artık Ziya Paşa’nın gözünden düşen bir devlet oldu.²⁶⁴

Gazeteye gönderilen bir mektupta Yeni Osmanlıları caydırmak için yapılan baskılardan bahsedilmektedir. *Hürriyet’in* zafere ulaşacağına şüphe görülmemektedir. Onun ömrü ve dua edenleri vükela efendimize lanet edenlerden az değildir diyerek devam edilen yazıda, Yeni Osmanlı dostu olarak kendini tanımlayan bir kişi tarafından gönderilen mektup şöyle devam ediyor. Bu kişi altı yüz kuruş maaşla dokuz senedir kalemde çalışmıştır. Yedi aydan beri bakkal ve kasaba olan borçlarından dolayı her gün kaleme gidip gelirken doğru yolu bırakıp başka sokaklardan geçerken çaresiz kalmıştı. Geçenlerde haline acıyan dostlardan birisi beş yüz kuruş olarak kendisine yeniden maaş bağlamıştı. Kendisine bağlanan bu paraya karşılık hafiyeye memuru olmuştur. Aldıkları talimatların en başında *Hürriyet* ve *Muhbir* avlamak ve Yeni Osmanlılardan birilerini bulup haber vermektir. Üç günde bir tahkikat haberi yapıp kendilerinden sorumlu zabite

²⁶⁴ *Hürriyet*, (Gurre-i Muharrem 1287), Sayı 89, s.219.

bildirecekler, eğer işe yarar bir şey bulamazlar ise yalandan da olsa jurnali dolduracak bir şeyler uyduracaklardı. Birçok kişi maaş alamayıp çoluk çocuğu ile muhtaç olduğu için *Hürriyet* sayesinde birçok kişi de yeni maaşa kavuştu diyerek *Hürriyet* ve *Muhbir*'i ihbar edip nüshalarını ele geçirmenin çaresizlikten doğan bir iş kapısı olduğunu belirtiyordu. Bu sayede geçinmeye başlayanlar *Hürriyet*'e ve *Hürriyet*'i çıkaran vatanseverlere dua ediyorlardı. Bu memurların hepsinin hükümete hizmet ettiğini düşünülmemelidir. Bunlar arasında öyleleri var ki *Hürriyet*'i kendi elleriyle dağıtırdı. Eğer *Hürriyet* severlerini tutuklamak gerekirse bütün İstanbul'u büyük bir hapishaneye doldurmak gerekirdi. *Hürriyet*'in kıymeti o kadar büyük ki bir aydan bu yana meydana alınıp satıldığı görülüyorsa da bunu almak alışkanlık olduğu için onların hepsinde eksiksiz bulunuyordu. Numarası eksik olanlarda elli yüz kuruş verip sayıları tamamlayabiliyordu. Yani gazeteyi yasaklamak kolay değildir. Bu göstermelik bir iştir. *Hürriyet* yayın hayatına başladığı günden beri çeşitli engellemelere uğramıştır. Ancak vatanseverler bilgi akışına devam etmiştir, İstanbul'dan gelen bu mektupta bunlara bir örnektir.²⁶⁵

2.1.7. Şiir ve İnşa Makalesi

Ziya Paşa'nın edebi kimliği göz önüne alındığında kendi kuşağı içerisinde klasik edebiyata en sadık kalanların başında gelir. O hem divan şairi hem de edebi yeniliğin ortaya çıktığı ilk zamanlarda bu akımın ilk öncülerinden en önemli isimlerinden biridir. Ziya Paşa'nın küçük yaşta şiire ilgi duyduğunu Harabat mukaddimesinden öğreniyoruz, ilk şiir zevki gelişirken "*Âşık Ömeri, Âşık Keremi ve Âşık Galibi*" okuyup bu isimlerden etkilendiğini söyler, zamanla yaşadığı hayat girip çıktığı ortamlar şiir zevkinde değişiklikler meydana getirmiştir. Özellikle Sadaret Mektubi kaleminde çalışırken tanıştığı tezkireci Fatin Efendi'den aruz dersleri almış ve Divan Edebiyatı'na yönelmiştir. Ziya Paşa, *Hürriyet* Gazetesi'nin on birinci sayısında yer alan "*Şiir ve*

²⁶⁵ *Hürriyet*, (30 Şaban 1285/14 Aralık1868), Sayı 25, s.167-171

İnşa” makalesinde ilk öncelikle bu yazıyı neden kaleme aldığını anlatır daha sonra Osmanlı şiiri nedir? Sorusunu sorarak bu soru üzerinden düşüncelerini dile getirmektedir.²⁶⁶

Şiir ve İnşa makalesi kendi zamanında ve bugün hala çok kıymetli bir eser olarak değerlendirilir. Şiir ve İnşa makalesi edebiyat alanında araştırma yapan birçok araştırmacının incelediği fikir beyan ettiği bir eser olmuştur. Aynı zamanda *Hürriyet* Gazetesini bir Gazete olmanın ötesine taşımış, edebi bir eser niteliği kazandırmıştır. Ziya Paşa bu yazısında cümlesine ilk olarak şiirin tanımını yaparak başlıyor. Daha sonra, Divan şiirinin Arap ve Fars temelli olmasını eleştirdikten sonra yazısına Halk Edebiyatını överek devam ediyor. Osmanlı şiirinin özelliklerini, dilini ve yapısını incelediği yazısı şöyle devam etmektedir. “*Bizim tahsilimizin ürünü memlekete göre yalnız şiir ve nesir (yapı) yönündedir.*” Ziya Paşa şiirin tanımını sözün vezinli ve ölçülü olması olarak yapmaktadır. Yani iki satır sözün her birindeki sükûn ve hareketin eşit olmasıdır. Hatta kafiyeye usulünün sonra gelen milletler arasında şart olduğunu söyler. Hâlbuki eski Yunanlılar yalnız vezne uyarak kafiyeyi gerekli görmezlerdi. Şiirin her kavimde olduğu, dünya üzerine ne kadar millet gelmişse hepsinin kendine has şiirleri olduğu vurgulanmaktadır. Osmanlıların şiiri neydi acaba? Diye sorgulayarak eski ve yeni kıyaslaması üzerinden düşüncelerini açıklamaya çalışıyor. Mesela Necati, Baki ve Nefi divanlarında gördüğümüz aruz ölçüsü ve hezcede (Türk Müziğinde bir makam) seçilmiş ve muhbis, kasayid ve gazeliyat ve kıtaat ve mesneviyat mıdır? Diye kıyasladıktan sonra aynı sorgulayıcı tavırla yazısına devam etmektedir. Yoksa Hace ve İtri gibi musikişinasının birleştirilip bir araya getirdikleri Nedim ve Vasıf şarkıları mıdır? Sorusuna cevabını da kendisi verir “*hayır,*” bunların hiçbirisini Osmanlı şiiri olarak görmüyor. Görülür ki bu düzenlemelerde nazımlarda Osmanlı şairleri, İran şairleri ve hatta İranlılarda Arapları taklit ederek melez bir şey yapmaya çalışmışlardır.

²⁶⁶ Ali Donbay, “Tanzimat Dönemi Tenkit Anlayışı Çerçevesinde: Ziya Paşa’nın “Şiir ve İnşa” Makalesi,” *Selçuk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Aralık 2001, s. 185

Bu taklit etme durumu sadece nazım usulünde değil hatta fikir ve anlama bile etki edip bizden önceki şairler, nazımı ifade ederken anlamında Arap ve İran'da olduğu kadar taklitle yaklaşmışlar bunu da marifet saymışlar diyerek eleştirmektedir. Acaba bizim ait olduğumuz milletin bir dili ve şiiri var mıdır ve bunu düzenlemek mümkün müdür bu kısmını asla düşünmedikleri için kızmaktadır.

Nesir yolunda da durum aynı bu şekilde olmuştur. Münşeât-ı Feriden ve Veysi'nin ve diğer nesir yazarları ele alınırsa, onların içinde üçte birinde Türkçe kelime bulunmazdı. Bir konu ifade ederken bedi ve beyan fenleri karıştırılarak durak için öyle karmaşık isim tamlamaları yazmışlardır ki Kamus ve Ferhay beraber olmadıkça ve bir adam ilmi manası ve Arap usulünü eksiksiz bildikten sonra adeta bir ders okur gibi birçok zamanlar çaba harcamadıkça manayı çıkaramazdı. Babîâli ve diğer dairelerden yazılan resmi yazılar eski zamanlardan gelen dindarların iktidarında kâtipler olmadığından önceki sanatlı yazılar derecesinde zor değil ise de, bunlarda bu durumun veled-i zinası olduklarından yine uyak ve manası bilinmeyen ve şüpheli ibareler varsa da en azından kapalı da olsa bir mana çıkarılırdı. Şimdi ise devir nazikleşmiş ve fikirler ve politika zayıflamış olduğu için bazı yazılar ve mektuplar ve anlatmalarda öyle yazılar görülüyor ki sözcükler herkesin bildiği şeylerken gerçek mananın ne olduğu anlaşılamiyor. Türkçe kelimelerin azlığı devlet memurlarının bile resmi evrakları yazarken ve okurken yaşadıkları zorluklar eleştiri konusudur. Üstelik böyle anlaşılmayacak yazıların marifet sayılması da ayrı bir konudur.

Örneğin Maliye Kalemi ve Muhasebe Meclisi ve Yüksek Meclise gelen ve buralarda dolaşan resmi evrakların sonunda yüksek emir yazdırmak gerektiğinde tımar ve aşar maddesine ilişkin ayrıntılı bir yazıyı sadrazam iki-üç yüz satırdan oluştururdu. Bu yazı akli olan bir kişinin eline verilse, okutulsa “*şu okuduğumuz maddeyi dil yönünden inceleyiniz*” denilse o zaman ne kâtibimiz kâtip ne de yazdıklarımız yazıdır diyerek durumun vahameti ortaya çıkardı. Şiir ve nesrin bu hale girmesi sadece bu

yüzyılın problemi olarak görülmez. İranlılar İslamiyet’i kabul ettikten sonra şeriat ilmini öğrenmek için Arap dilini öğrenmeye başladıkları sırada kendi dillerinin şiir ve nesrini bile Arap dilini taklit ettiler. Osmanlı Devleti de aynı şekilde İran âlimlerini getirerek onların eğitimi üzerine kendi dilimizi bırakıp İran şivesini taklit hatasına düştük. Anadolu’daki âlimlerin bu konudaki ihmal ve kusurları affolunmaz bir hata olarak görülür. Eğer ki bir milletin dili yazılı kanunlar ile güvenceye alınmazsa, her eline kalem alan kişinin kalemine uyarsa ve kendi benliğinden uzaklaşırsa o milletin işi bozulmuş demektir. Bugün resmen ilan edilen fermanlar ve emirnameler halk huzurunda okutulsa bile halk bundan bir şey anlamıyor. Yazılar sadece alışkanlığı olanlara mı özeldir, yoksa cahil halk devletin emrini anlaması için midir? Anadolu’da ve Rumeli’de halktan her kişiye kadar, devletin bir ticaret düzeni vardır ve aşar vergisinin açık arttırma ihalesine ve dağıtılan vergiye ve bazı konulara ilişkin fermanları ve emirnameleri vardır ki hala memlekette Tanzimat nedir ve yeni düzen ne çeşit ıslahat ortaya çıkarmıştır bilinmez. Halk bunları bilmediği için bazı yerlerde memleketin ileri gelenleri ve zalim valiler ile memurun ellerinde Tanzimat’tan önce meydana gelen zulümler altında ezilirdi. Halktan hiç kimse bu durumda dertlerini kimseye anlatamazlardı. Bunun yanında Fransa ve İngiltere memleketlerinden birinde memurun birisi mevcut düzen aleyhinde en ufak bir hareket yapacak olsa halk hemen davacı olurdu. Burada bizim halkımızın haklarından habersiz olması ayrıca Tanzimat’ın ve diğer yeniliklerin getirdiklerinden habersiz olması en büyük sıkıntıdır. Avrupa’da kanunların halkın anladığı dilde yazılmış olması ve usulüyle herkese bildirilmiş olması bizde ise dilin anlaşılmaması sebebi ile bu noktada eksik kaldığı ifade edilmektedir.

Mesela, Tunus vilayeti bundan bir kaç sene önce kanunların Arapçaya çevrilmesini isteyerek, bu hizmeti İstanbul’da güzel Arapça bilen ve Türkçe anlayan bir kişiye havale etmişti. O kişi ise iki üç sayfada bir, yirmiden fazla güçlüklerle karşılaşmıştır. Karşılaştıkları zorlukları tercüman bile çözemiyor çaresizce “*meğer*

bizim düstur (kanun) diye tercümesine başladığımız şey bir bilinmezlik kitabıymış” der, çıkar giderdi. Sonunda tercümeyle bitiremediği sonra başka bir kişiye konunun havale edildiği ve böylece sonuca ulaşamadığı için sorunlar bir yumak olarak birikirdi. Kısaca Tunus vilayeti ait olduğu devletin kanunnamesini adam akıllı anlamaktan aciz kalırdı. Uygulanacak olan usulün bir üslup yüzünden anlaşılmasında mülk ve milletçe pek çok kötülüğü ortaya çıkarırdı.

Şer’iyye mahkemeleri de değişimlerden geri kaldığı için ancak öteki mahkemelerden verilen belgelerle bazı konular açıklanmaya çalışılır. Ancak bu belgelerde yer alan ibareler o kadar belirsizdir ki hükmün bazen davalarda bazen icralarda bile birlik sağlanmadığı olurdu. Ve bundan o kadar haksız kararlar ortaya çıkardı ki hepsi devletin adaletsizliğine yük olarak kalırdı. Meclis ve mahkemelerde hala bu işin prensibi olan Ceza Kanunnamesinde öyle eksik ifadeler vardır ki ve o kadar karışık ibarelerdir ki meclisler ve mahkemeler gördükleri davayı onun yollarından birine ulaşmak karar vermek için davayı yaş deri gibi çekiştirmekten çoğu zaman belki de tam hakkıyla karar veremezlerdi. Bu dava kararları hiçbirisine uydurulamazsa sadece ibarece üslup olarak uygunluk yeterli gelirdi. Bu anlaşılmasızlık mahkeme kararlarının bile tam hakkıyla verilememesindeki en büyük sebepler arasındaydı. Örneğin, bir adam zamparalığı hakkında sorguya çekilirken hanenin duvarından atlayıp girdiğini itiraf etmişti. Bununla ilgili kanun maddesi olmadığı için soyut olarak haneye girmek hakkında olan kanun uygulanmıştır. Meclis veya Divan-ı Ahkâm ise dava yerinde benzer olaya hâkim olmadığı için gelen yazı üzerine hükmü onaylar ve mahalli tutanakları ise çeşitli maksatlar üzerine yazıldığından, mesela üç ay yatacaksa o zavallı on sene küreğe mahkûm edilirdi. Bir caninin ise bazen on ay hapisle kurtarıldığı görülürdü. Sorgularda bile durum böyledir. Sorguya alınan çaresiz derdini bildiği dilde söylerken, yargıç efendi “*olduğundan*” sözüne aşağı birde “*bulunduğundan*” ve “*olmağla*” ve “*bulunmağla*” gibi bir ilgi düşürüp, ötekinin dilinden hiç anlamayan bir

takım ifadeleri kendisi yazardı. Sonra içinden gelirse bir kerede yüzüne karşı okur ve “*bunu sen söylemedin mi, getir mührünü ve yok ise parmağını bas*” derdi. Sorguya çekilen adam olan şeyi Arapça gibi dinleyip bir şey anlamadan sadece efendiyi kızdırmayayım düşüncesiyle mührünü eğer mühürü yoksa parmağını basardı. Garip değil midir ki bizde yazı bilmek başka kâtip olmak başka olarak görülürdü. Hâlbuki diğer dillerde ve memleketlerde yazı ve imla bilen kâtip olurdu. Olay her dilde yazar olmak için bilgi gerekse de, adeta derdini kâğıda dökmek için yazı yazmak yeterli gelir. Bizde ise yazı öğrenmekten başka birçok şeyler daha bilmek gerekirdi. Önce Türkçe imla bilmek gerekir, hâlbuki en güçlü şey budur.

Çünkü zamanında Türkçeye has sözlük yapılmamış ve Osmanlılar diğer milletleri hükümet dairelerine aldıkça, her minvalde gördükleri yeni şeylerin isimlerini o milletin dilinden alıp, az çok bozarak kullanmıştır. Bütün kâtipler bir kelimenin kullanımını zihnince uyan bir şekli ile yazıp, diğerleri farklı surette olduğu için hangisine uyacağını şaşırır kalır. Son yirmi yıldan bu yana Babıâli’de herkesten ayrılan büyük memurların her biri canlı bir sözlük olmaya çalışıp kimisi “ya” ile bildirir kimisi “yasız” bildirir. Yazmaya başladıklarından beri küçük kâtipler ne yapacaklarını şaşırdılar. İkinci olarak, Arabî ve Farisi bilmek lazımdır. Bu iki dilin dil kurallarını bilmek kaidelerini bilmek tahsil gerektirdiği için doğru tamlama yazmak kolay olmazdı. Üçüncü olarak, bunlardan sonra bir de kalemden birine birkaç sene çalışmak gerekir. Bütün bu şartlar sağlanırsa sonuca ulaşılabilirdi. Ziya Paşa düşüncelerini anlattıktan sonra “*bu duruma göre bizim millette olan hal üzerine ne şiir ne de nesir var mıdır? Sorgular.*” Ulaştığı cevap ise bellidir hayır, bizim var olan şiir ve nesrimiz taşra halkı ile İstanbul halkının cahil kısmı arasında hala varlığını devam ettirmektedir. Bizim şiirimiz hani şairlerin vezinsiz diye beğenmedikleri halk şarkıları ve kayabaşı olarak adlandırılan nazımlardır. Ve bizim tabii inşamız Kamus-i çevirmenin sonradan *Muhbir* Gazetesi’nin kullandığı şivedir. Her ne kadar bu nazım ve yazı istendiği kadar sanatlı ve gösterişli değilse de

Osmanlı halkı ilerlediği sırada bunlara ilgi gösterilmediğinden, oldukları haliyle kalmışlar, gelişmemişlerdi. İlgi o yöne dönerse az vakitte ne şairler ne kâtipler yetişir ki akıllara hayret verir. Velhasıl şiir-i tabi odur ki şair az bir düşünce üzerine eline kalem alıp doğaçlama bir şekilde kırk elli beyit yazabilmelidir. Ziya Paşa, milli yazmak için eli yazı tutanın zihnindeki düşünceyi iyi kötü kâğıt üstüne aktarabilmesini savunur. Arapça ve Farsçaya boğulmuş ve anlaşılmaz metinleri gereksiz görür. Bu anlaşılmaz durumdan halkın çok sıkıntılı olduğu ortadadır. Kanunlar ve mahkemelerde kullanılan ağır dil yüzünden birçok insan kendini savunmaya bile fırsat bulamaz. Şimdiki şiir ve nesrimiz de ise anlam ile beraber bir de sözcük tamlamaları derdi zihni meşgul etmekle ne şiir ne nesirde doğaçlama usulü mümkün değildir. Her milletin şairleri ve hatta bizim halk ozanlarımız doğaçlama olarak birçok şiirler söylerler. Biz ise beş beyit bir gazeli dokuz ayda doğurur gibi söyleriz. Diğer milletlerde büyükler ve hatta âlimler bizzat eline kalem alıp mektup ve kitap yazmazlar, belki yanlarındaki kâtiplere ağızdan söylerler onlarda yazarlar. Nitekim bizde köy ağaları da imamlara söyleyerek yazdırırlar. Bu sebepten gerek haberleşme gerekse kitaplar onlarda hızlı ve kolaylıkla olur ama biz bir mektup yazdığımızda bir iki kere karalayıp temize çekmedikçe istediğimiz gibi olamadığından haberleşmemizde yavaş davranırız. Yazı dilinin Türkçe dışında birçok yabancı kelime ile dolu olması en büyük problemlerin başında gelmektedir.²⁶⁷

2.1.8. Mısır Meselesi

a. Mısır İdaresi

Mısır coğrafi konumu itibari ile birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Bulunduğu stratejik önem itibari ile sömürgecilik yarışında İngiltere, Fransa gibi farklı devletlerin elde etmek istediği bir yer olmuştur. Uzun seneler Osmanlı kontrolünde kalan Mısır halkı huzur içinde yaşadı. Fransa'nın Mısır'ı işgali ile 1799 yılında Mısır'ı

²⁶⁷ Hürriyet, (20 Cemaziyevvel 1285/7 Eylül1868), Sayı 11, s.50-53.

Fransızların işgalinden kurtarmak için görevlendirilen askerlerden biri olan Mehmet Ali Paşa, 1801 yılında Mısır'ın Fransızlardan temizlenmesi ile birlikte 1805 yılında Mısır'a vali olarak atandı. Mısır'a vali olduktan sonra Mehmet Ali Paşa; kısa süre içerisinde, burada kronikleşmiş halde bulunan problemleri çözdüğü gibi, İslam dünyasını olumsuz etkileyen Hicaz'daki Vehhabi isyanına son vererek Müslümanlara hac yolunu açıp İslam dünyasında prestijini arttırmıştır.²⁶⁸ Bu sırada, Mora'daki Yunan isyanı Osmanlı'nın beklemediği boyutlara ulaşmıştı. Devlet isyanı bastırmakta aciz kalınca kendine bağlı bir vali olan Mehmet Ali Paşa'dan yardım talep etti. Mehmet Ali Paşa, oğlu İbrahim Paşa komutasındaki orduyu Mora'ya bazı şartlar öne sürerek gönderdi. Bu isyan kısa sürede kontrol altına alınmış olsa da; İngiltere, Fransa ve Rusya duruma müdahil oldu. Bu devletlerin, Yunan halkına özerklik için baskı yapmaları ve Osmanlı'nın bunu kabul etmemesi ile Avrupa bu durumu Hıristiyanlık ile İslam'ın bir savaşı gibi duyurdu ve işler içinden çıkılmaz bir hale geldi. Balkanlar'da sorunlar devam ederken Osmanlı Devleti bir de bağımsızlık isteyen kendi Paşası'nın isyanı ile uğraşmak zorunda kalacaktı. Üstelik ilerleyen süreçte İngiltere'nin Mısır'a el koyması da meseleye farklı bir boyut kazandırdı. Mehmet Ali Paşa'nın isyanı ile başlayan Mısır meselesi artık büyük devletlerin de kendi çıkarlarına göre pozisyon aldığı bir yer oldu.²⁶⁹ Mehmet Ali Paşa Mora'ya yaptığı yardımda donanmasının büyük bir kısmını kaybetmiş olsa da Avrupa'ya karşı gücünü göstermiş oldu. Ayrıca yardım karşılığı istediği Girit'i ele geçirme şansına erişti. Üstelik Suriye'ye hâkim olma düşüncesi de vardı. Ancak devletin kendi valisine karşı verdiği bu mücadele başlayan azınlık ayaklanmaları karşısında zayıf düşmesine sebep oldu.²⁷⁰

Mehmet Ali Paşa Mısır'da yaptığı; idari, mali, askeri ve sosyal yeniliklerle beraber Osmanlı Devleti'ne karşı girdiği iktidar mücadelesi ile Osmanlı Devleti'ni

²⁶⁸ Ramazan Ata, "Mısır Meselesi ve Osmanlı Devletinde Paradigma Değişmesi", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16:2 (2011), s.308-322.

²⁶⁹ Durmuş Yılmaz, *Osmanlı'nın Son Yüzyılı Cumhuriyete Giden Yol*, Konya 2001, s.43.

²⁷⁰ Şinasi Altundağ, *Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı ve Mısır Meselesi 1831-1841*, Ankara 1998, s.24.

yıprattı. 1831-1841 yılları arasında yaklaşık on sene boyunca Lübnan, Suriye ve Anadolu'nun belli yerlerini işgal altında tutan Mısır valisinin Osmanlı ile mücadelesi sonucu devlet ağır bedeller ödemek zorunda kaldı. Ortadoğu'ya yerleşmek isteyen, Osmanlı Devleti'nin yıllarca kendisine hep dost olarak gördüğü Fransa'nın, Mısır konusundaki tavrı Osmanlı'da şaşkınlık yaratacaktı. Fransa, Osmanlı'ya hiç beklemediği ağır bir teklifle geldi. Bu teklife göre; Mehmet Ali Paşa öldükten sonra Girit yönetimi Osmanlı'ya iade edilecek, ancak, Mısır Mehmet Ali'nin çocukları arasında pay edilecekti.²⁷¹ 19. yüzyıla Osmanlı Devleti'nin zayıflayarak girmesi sebebi ile devletin Mısır'daki otoritesi sarsılmıştır.²⁷²

1840 yılında imzalanan Londra antlaşması ile Mısır meselesi bir süreliğine çözüme kavuşmuştur fakat ilerleyen yıllarda Osmanlı Devleti'ne problem yaratmaya devam etti. Abdülaziz dönemi Mısır Hidivi İsmail Paşa ile kardeşi Mustafa Fazıl arasında hidivlik yüzünden başlayan çekişme Mısır meselesinin bu dönemdeki en önemli konusudur. Osmanlı Devleti'nin veraset sistemini değiştirip en büyük kardeşin hidiv olması usulünü getirmesi ile Mustafa Fazıl'ın hiç şansı kalmayacaktı. *Hürriyet Gazetesi*'nin çıkarılmasında en büyük maddi desteği sağlayan Mustafa Fazıl Paşa Yeni Osmanlıların kalemini kendi istediği doğrultuda kullanmalarını sağladı. Amacı veraset sistemini değiştiren Osmanlı Devleti'nden ve kardeşi İsmail Paşa'dan intikam almaktı. İsmail Paşa ile arasındaki veraset problemi, Mısır'ın büyük devletlerin de ilgi odağı haline gelmesi ile daha da dikkat çekici bir hale geldi. Bu durum Ziya ve Kemal'in *Hürriyet Gazetesi*'nde üzerine kafa yorup kalem oynattıkları konular olacaktı. İsmail Paşa aşırı müsrif davranışları sebebiyle Mısır hazinesini büyük borca sokmuştu, üstelik Fransa ve İngiltere kendi uyruklarına ait borçların ödenmesini Hidiv İsmail Paşa'dan talep ettiler. Maliyenin bütün gelirleriyle Hidivin şahsi gelirlerini bu borçların ödenmesi için ayırdılar. Mısır birçok kaleme tasarrufa gitmek zorunda kaldı. Mısır maliyesinin

²⁷¹ Reşat Kaynar, *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat*, Ankara 1985, s.317.

²⁷² Durmuş Yılmaz, ag.e., s.44.

içinde bulunduğu durum ve siyasi gelişmeler *Hürriyet Gazetesi*'nin en önemli konuları arasında yer almıştır.²⁷³

Tanzimat'ın getirdiği yeni yasalar, mahkemeler ve kanunlardaki yenilikler oturtulmaya çalışılırken Mısır'ın artık ırsi yolla idare edilmesi geleneği Osmanlı siyasetinde olumsuz etki yarattı. İlerleyen senelerde bu durumun sağladığı üstünlükle İsmail Paşa, planını uygulayarak Babıâli üzerinde baskı kurmaya başlayacaktı. Aslında niyeti Mısır'da tam bağımsızlığa giden yolu açmak olsa da bunu henüz açıkça ifade edemiyordu. Ancak, kendisinin Mısır'ın asıl sahibi olduğunu belirtmekten de geri durmuyordu. Mısır idaresinde istediği gibi değişiklik yapmayı başaran İsmail Paşa, kendi çocuklarının tahta geçebilmesi için Osmanlı'ya yaptığı baskıların sonuçlarını aldı ve bir ferman almayı başardı. Aradan çok zaman geçmeden İsmail Paşa artık Mısır'ın tek hâkimi oldu. 8 Haziran 1867 tarihinde İsmail Paşa'yı, Mısır'ın toplumsal ve siyasi alanda tek söz sahibi yapan ve Mısır'ın tek sahibi olduğuna işaret eden "Hidivlik" ünvanı kendisine verildi. Bu ferman Mısır'da bir coşku ve sevinçle halka duyuruldu. Ancak bu gelişmeler İsmail Paşa'nın kardeşi Fazıl Ahmet Paşa tarafından hoş karşılanmamış ve Fazıl Paşa'nın hem bu fermanı veren Osmanlı'ya hem de abisine karşı ciddi bir muhalefete girişmesine sebep olmuştur.²⁷⁴

Ziya Paşa Mehmet Ali Paşa döneminde Mısır'da kanunların uygulanması ile ilgili şöyle bir örnek veriyor. Eski Mısır valisi rahmetli Mehmet Ali Paşa'nın yetiştirdiği ve çok sevdiği genç bir miralay bir şüphe ile mevcut olan kanun gereği mahkemesi yapılmış ve kurşuna dizilmesine karar verilmişti. Mehmet Ali Paşa hazır olduğu halde adam idam edilirken ağlayarak gözyaşlarını mendiliyle silmiş, yanında bulunan devlet adamlarından birisi, hem suçlunun gençliğine acıyıp hem de Mehmet Ali'nin ona olan muhabbetiyle beraber bu kadar taş yürekli olduğuna şaşırmıştır. Bu sırada, Mehmet Ali

²⁷³ Gül Çağalı Güven, *Kamil Paşa ve Sid Paşa'nın Anıları-Polemikleri. Belgelerle Mısır, Ermeni-Kürt Doğu Rumeli Meseleleri-2. Abdülhamid'in Sadrazamları*, Arba Yayınları, İstanbul 1991.s.17.

²⁷⁴ Hayrettin Pınar, "Yeni Osmanlılar ile Babıâli İlişkilerine İktidarın Gözü ile Bakmak", *Eskişehir Osman Gazi Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü*, 2012, s.38-39.

Paşa'ya yaklaşıp “*efendim şu biçarenin durumuna nasıl merhamet buyurmadınız? Bu adamı siz yetiştirdiniz şimdi bir küçük suç ile öldürülmesini nasıl kabul ettiniz? Eğer ki kanun onun idamına hükmettiyse bu kanunu yapan yine sizsiniz, bir ferman ile onu cezadan kurtarabilirdiniz*” der. Mehmet Ali Paşa ağlayarak “*işte o kanunu ben yaptığım için ben bozamam çünkü bir kere bozulmaya alışılan kanun kanunluktan çıkar köhne takvime döner. Bu adam bana evladından fazla sevgili idi ben gençlik halini bilmez ve af lezzetini duymaz değilim ama kanun halkın selamet ve saadeti için yapılmış olduğundan ona leke getirmek nice milyon insanı tehlikeye koymak demektir.*” Mehmet Ali Paşa bir şahsa muhabbetinin hatırı için onu kayıramayacağı cevabını verdi. Ziya Paşa, Mehmet Ali Paşa'nın bu tavrını beğenerek kanunların kişileri kayırmadan uygulanması gerektiğini ifade ediyor. Mehmet Ali Paşa Mısır'da uyguladığı bu kanunlar sayesinde uzun zaman Mısır'ın güvenlik ve adaletini sağladı. Mısır idaresini Mehmet Ali Paşa'nın eline geçip otuz kırk sene içinde o kadar kazanç sağlamış ki Mısır hazinesinin senelik geliri bir milyon keseğe ulaştı. Ziya Paşa'nın anlattığına göre Tanzimat'tan sonra ceza kanunları yapıldı rüşvet verenler ve rüşvet alanlar hakkında cezalar verildi. Ancak vekiller ve vezirler içinde açıkça rüşvete bulaşmış olanlardan hiç kimsenin ceza almadığı görülmektedir.²⁷⁵

b. Mısır Meselesinin Çözülememesinin Sebepleri

Mısır meselesi ile ilgili *Hürriyet* Gazetesi'nin otuz yedinci sayısında Mısır'a dair mühim bir yazı başlığı ile yer alan makalede, Ziya Paşa'nın önemli tespitleri yer alır. Ziya Paşa'ya göre, Mısır Meselesinin yıllardır bu kadar uzayıp gitmesinin ve çözülememesinin önündeki en büyük engellerden biri, kişilerin sağladığı çıkarlar ve menfaatleridir. Ziya Paşa meselenin düzelebilmesi için evvela Ali Paşa'nın bu meseleden el çektirilmesi gerektiğini, bu meselenin önündeki en büyük engelin Ali Paşa olduğunu ifade eder. Ziya Paşa'ya göre, Ali Paşa bu meseleden uzak tutulmalı aksi

²⁷⁵ *Hürriyet*, (15 Zilhicce 1285/29 Mart 1869), Sayı 40, s.307-310.

takdirde mesele söneceğine gittikçe alevlenmektedir. Ona göre, meselenin bu kadar büyümesindeki en büyük etkilerden bir diğeri de Babiâli'nin meseleye karşı tam anlamı ile yerinde tespit yapamamasıdır. Mısır meselesinin çözülememesindeki en önemli etken devlet adamlarının sadece maddi çıkar sağlamak için kendi ceplerini doldurmaya çalışmasıdır.

Dönemin en önemli olaylarının başında Mısır meselesi gelir. Mısır idaresinin Osmanlı Devleti'ni korkutacak derecede büyümüş olmasının yanı sıra bir diğer taraftan da Mısır halkının çaresizliği ortadadır. Halka yüklenen ağır vergiler ve hükümetin bu vergileri birkaç kat daha arttırması ile ilgili yazılar İstanbul'da yayınlanan birçok gazeteye de konu olmuştur. Mısır'daki Avrupalıların yerel mahkemelerinde davacı oldukları konular sebebi ile durumun Avrupalıların istediği şekilde düzeltilmesi için hükümet teşebbüslerde bulunmuştur. Avrupa devletleri bunu kabul ederek Fransa tarafından mahkemelerin düzensizliği hakkında söylenen konular üzerine düzenlemeler yapıldı. Bu arada Hükümet'in bazı uygulamaları halk arasında rahatsızlık uyandırmıştır. Mesela halkın elinde ne kadar hayvanı var ise belli bir fiyat vererek elinden alınıyor ve daha sonra halka ödeme yapılmıyordu. Bu durum sebebi ile Mısır'ın belki firavun zamanında bile görmediği bazı muamelelere halk tanık olmuştu. Avrupalılar, Mısır hükümetinin güvenini kazanırken yerel uygulamalar halkta rahatsızlık uyandırıyor. Bu durumdan faydalanan Avrupalıların bir takımı da Mısır mahkemelerinde görülen davalara razı olmuyordu. Mahkemeler probleminden başka bu sıralarda Mısır'da açılan yeni bir tiyatro vardı. Ziya Paşa bu tiyatro için harcanan paralar ve bunların kaynağı ile ilgili rahatsızlığını ifade ediyordu. Yazısında, bu tiyatroya alınan cambaz yerinin parasının nereden verildiğinin merak konusu olduğunu ifade ediyor akabinde bunların hükümet bütçesine ait olduğunun bilindiğini söylüyordu. Ahalinin vergi adına hayvanları elinden zorla alınırken o para ile Mısır'da sadece Fransızca bilenlerin faydalanması amacıyla inşa edilen tiyatronun nasıl bir ilerlemeye delil

gösterilebileceğini sorguladıktan sonra şunları ifade ediyor: “Avrupa’nın bazı ukalası tiyatroyu ahlaka ve edebiyata engel sayarlar. Tiyatro bulunduğu yerin dilinde olursa ve yapanlar ticaret için tiyatro inşa ederse böylece halk ona yönelir ve oyunlar gerçekten edibane olursa tiyatro amacına ulaşmış olur. Arapça konuşan bir halkı soyarak alınan para ile Fransız tiyatrosu açıldı” diyerek durumu eleştiriyor. Tiyatronun sahibinin söylediğinden anlaşıldığına göre Paris’in en meşhur fahişesi zorla getirilerek bazı rezilliklerin oynatıldığı halde açıkça bir genelev işletiliyor görünümündedir. Ziya Paşa tiyatronun kaynağının belirsiz olmasının yanında amacına uygun hizmet etmemesini de eleştiriyor. Buraya birde atcambazı alınmış bu konu ile ilgili ise Ziya, “Mısır daha bundan bir asır önce halk hürriyetini muhafaza için at kullanıp dünyanın en birinci kavmi olmakla övünür idi. Şimdi elinde bulunan atlar eğlence pezevenkliğinde kullanılıyor.” diyerek düşüncelerini belirtmektedir.

Ziya Paşa, İstanbul ve Mısır gibi uzun senelerden beri Avrupa ile ilişkiler geliştirmiş, ilerleme ve ıslahattan bahsetmiş olan hükümetlere göre, yine Avrupa’dan vekil getirmeyi marifet değil kusur olarak değerlendiriyor. Eğer Mısır hükümet arasaydı kendi halkının içinden o memuriyetleri yapacak adam bulurdu demektir. Çünkü Mehmet Ali Paşa’nın yetiştirdiği liyakatli insanların hepsi kaybolmamıştır. Bir de Süveyş kanalı politika olarak çok ağır meseleler doğurmuş iken Mısır’ın inşasında Fransızların bulundurulması doğru görülmemektedir. Yazısına şu şekilde devam eden Ziya Paşa’ya göre; Mısır’da gereksiz şeylere harcanan paralarla bir veya iki fabrika inşa ettirilseydi o zaman ilerleme sağlanabilirdi. Halkın ciğerini sökercesine alınan paralar bin bir türlü sebeple israf edilirken Avrupa’yı taklit için, bazıları kendi zevkleri için elde olan parayı çarçur etmektedirler. Halkı çok talihsiz olarak değerlendiren Ziya; bunca padişah bunca ulema, bunca vezirler ve 100 milyonlarca nüfus 600 senede ihya olan devletin 20-25 senede ecel döşeğine yatırdıklarını ifade ediyor. Mehmet Ali Paşa gibi insanlığın medar-ı iftihar olacak bir kişinin kırk sene çalışıp nehirler, bayındırlık işleri

yapıp ihya ettiği Mısır'ı sekiz on sene içinde yangın yerine çevirdiklerini üzümlere anlatır. Mısır'da durum böyle iken hükümet ve yöneticiler Avrupa'ya karşı kendilerini daha iyi göstermek için binlerce kese harcamaktadırlar. Ziya Paşa bütün yaptıklarının duyulmaması için gazetelere engel olacak yazılar yazdırıp sanki bir gelişme varmış gibi hizmetlerinden bahsettiklerini söylüyor. Buna da ahlakın çöküşüne zevk ve eğlencenin çoğalmasını gösterecek şeylerden başka da kanıt bulamadıklarını ifade ediyor.²⁷⁶

Ziya Paşa, Mısır hükümetindeki bazı gizli olaylar ile ilgili şu bilgileri vermektedir. Açılan yeni tiyatrodaki oynanan oyun sırasında hidivin locasına konulan “*machine infernale*” (suikast bombası adlı silah) haberi Mısır ve Avrupa gazetelerinde yer almıştır. Bu olay üzerine tiyatronun müdürü Mösyö Manas ve diğer memurlardan bir kısmı için ecnebi konsolosluklarından bir komisyon oluşturulup orada meydana gelen soruşturmada adı geçen müdürün bazı şaibeler üzerine sürgünü kararlaştırıldı. Ziya Paşa işin aslını şu şekilde anlatıyor. Mısır hidivi olarak bilinen garip, yaratılışından dolayı ecnebilerin gözünde bir mirasyedi olarak görülürdü. Mısır hazinesi bile sahipsiz bir define gibi değerlendiriliyordu. Her gelen ecnebi bir işe sokulmak isteniyorsa birçok tazminat akçesi alıp ortadan kaybolurdu. Bu durum artık alışılmış bir adet olduğu için Manas da daha önce ele geçirdiği milyonlarla yetinmeyerek bu yolla Paşa'nın selameti için bir hizmet yaptığı surette daha çok milyonlar alma hırsıyla bu teşebbüsü yapmış olmasına ihtimal verilmezdi. Ama bunun bir de iç yüzü vardır. Hidiv'e suikast şüphesi bazı kişilerin manevi menfaati için yapılmış olabilir. Mısır idaresi İstanbul'da harcanan hediyeler mukabilinden verilmiş bir şey olarak görülürdü. Ecnebiler de bunu bildiği için bazılarını şüpheli göstermek ve hem de bu vesile ile Mısırda bulunan taraftarlarının düştüğü şüpheli duruma son vermek istiyorlardı. Bu tür durumlarda suikastla ilgili mektuplar yazılarak bazı adamlar sürgün edilir veya Hidiv'in arabası vurularak düşürülür ya da tiyatroya silah konulurdu. Her zaman bir suikast ihtimali

²⁷⁶ Hürriyet, (24 Zilkade 1285/8 Mart 1869), Sayı 37, s.274-282.

vardır ve olacaktır. Ziya Paşa'nın burada üzerinde durduğu ve dikkat çektiği konu Mısırdaki meydana gelen gelişmeler ile Avrupa devletlerinin ve onların Mısır'daki temsilcilerinin ne kadar güçlendikleri ve siyasi olaylarda etkili olduklarıdır. Avrupa'nın Mısır'daki adamları aracılığı ile verdikleri rüşvetler sayesinde istedikleri kişileri istedikleri görevlere getirmeleri Ziya Paşa'nın rahatsız olduğu ve dikkat çektiği konular arasındadır.²⁷⁷

c. İsmail Paşa'nın Bağımsızlık Mücadelesi ve Mısırdaki Siyasi Olaylar

Ziya Paşa, gazetenin altmış dördüncü sayısında yer alan yazısında kendilerine İstanbul'dan gelen Mısır ile ilgili bazı mektupların içeriğine değinerek hidivin bağımsızlık mücadelesine düşmesini ele almaktadır. Hidivin Babiâli ile olan diyalogunu bozması için Mabeyin Başkâtibi Emin Bey'in bundan önceki hidivin erkek çocuklarına bağışlanan müşirlik rütbesi sebebi ile Mısır'a gitmiştir. Emin Bey'in Mısır'a gittiği bu tarih ilişkilerin bozulduğu zaman olarak değerlendirilir. Bir zamandan beri Emin Bey sadrazamın hizmetinde bulunma şerefine erişmiş memuriyetinde devam ederken Cemil Bey'i başmabeyincilikten etmesi ve Sadr-ı Aliye aşırı derecede ilgi göstermesi, bir dediğinin iki olmaması her işi onun oyuyla yapması kanıt olarak gösteriliyordu. Bu olayların arasında Emin Bey'in bilinen uğursuzlukları ile beraber böyle bir entrikaya nasıl cesaret ettiği sorulacak olursa Sadr-ı Ali hakkında önceden beri teveccüh-i şahanenin, eksikliği olarak değerlendirilirdi. Bununla beraber, hariciye nezaretinden sadarete ekleme ile umur-ı dâhiliye için ayrı bir nezaret kurulduğundan beri sadaret makamının kazandığı istiklalden anlaşılan bu eksikliği nefret derecesine getirmiştir. Yakında Zat-ı Âlinin bile Fuad Paşa gibi savaştan çekileceğini bildirdiği için bir de Mısır Hidivinden kendine verilmiş olan otuzbin İngiliz lirasının şükürünü yaşıyordu. Mısır'daki güçlükleri def eden rakibi adı geçen Cemal Bey'dir. Hidive manevi destek veren Cemal Bey'in tekrar hizmete alınmak için harcama yapması saray halkı tarafından

²⁷⁷ Hürriyet, (12 Safer 1286/24 Mayıs 1869), Sayı 48, s.374.

görülen bir durum değildir.

Ziya Paşa devlet adamlarının sadece kendi çıkarları için hareket etmesinden kaynaklı durumlardan rahatsızdır. Her şeyden önce, gerçekten Mısır meselesinde faydası olacak ne kadar devlet adamı var ise hepsi bir bahane ile işten uzak tutulmuştur. Mesela özel yaver ile gönderilen bir yazıya sadaretin cevabı Talat paşa tarafından yazılmış ve o günün akşamı Dolmabahçe Sarayı'nda Meclis-i Hass-ı vükeladan bir meclis-i mahsus oluşturulup gelen cevap tartışılmıştır. Mısır ile ilgili ortaya atılan birçok görüşten sonra mektubun cevabını açıklayıp oradaki askerin durumu, maliyenin durumu doğrudan Devlet-i Aliyye idaresinde olmasına dair bir mektup kaleme alınmasına karar verilmiştir. Eğer vali paşa teklifinde ısrarcı olursa, imtiyaz fermanında hemen azline karar verilmesi kararlaştırılmıştı. Ziya Paşa'nın tespitine göre Mısır meselesine dair yerinde tespit yapan kim varsa ya azledilir ya da sürgün edilerek görevden el çektirilirdi. Buna benzer bir olay Niko Bey ve Marko Paşa arasında yaşanmıştır. Niko Bey'in çıkardığı karışıklık ile büyük bir yolsuzluğu ortaya çıkarmıştır. Hazinenin senede 56 bin lira olan gelirini hırsızların elinden kurtarmaya sebep oldu. Seksen altı senesi mart ayından geçerli olmak üzere hastaneler ve ordular için ayrılan tıbbi malzemenin aracısız alınması için Şuray-ı Devlette karar verilmişti. Zavallı Marko Paşa²⁷⁸ ve Faik Bey bunun olmaması için çok el etek öpmüşler fakat şikâyetler ettillerse de işe yaramamıştır. Niko Bey, Marko Paşa'nın yolsuzluk yaptığını iddia edip bu durumun araştırılması için büyük çabalar göstermiştir. Ancak sonuca ulaşamamış olsa da en azından alınan tıbbi malzemeler aracısız alındığı için devletin

²⁷⁸Sultan Abdülaziz'in doktoru Marko Paşa için "Arşiv belgelerine bakılırsa Marko Paşa'nın hayatındaki en büyük problemlerden biri Dr. Niko ile yaşadığı sıkıntılardır." Seretibba olduğu yıllarda Marko Paşa'nın başlıca uğraşısı bu şikâyetlerde sözü edilen konular olması gerektir. Marko Paşa'nın adını efsaneleştiren öyküler son döneme (II. Abdülhamid) aittir. Sultan Abdülaziz zamanında ise Padişah tahta geçer geçmez Saray'daki 28 tabipten 14'ünü uzaklaştırmıştır. Marko Paşa ise askeri tabipler arasında bir seçim yaparak başarısız bulduklarını görevden ayırmıştır. Marko Paşa'nın biyografilerinde genişçe bir yer tutan yolsuzluk iddiaları konusundaki soruşturmalar zamanında sonuçlandırılmamış görünmektedir. Döneminin önemli kurumlarından olan Mekteb-i Tibbiye-i Şahane'nin yönetim, işletme ve denetim sorunlarıyla örneklenen, fakat irdelenmediği için karanlıkta kalan bir yüzü olduğunu söyleyebiliriz. Sefa Saygılı ve Cihan Okuyucu, "Arşiv Belgeleri Işığında Marko Paşa: Hayatı - Çevresi - Şahsiyeti", İstanbul, Büyüyenay Yayınları, Ekim 2020, s.367.

zararı önlenmiştir. Ziya Paşa'nın anlattığına göre tek problem Niko Bey ve Marko Paşa arasındaki problem değildi. Ayrıca zaptiye memurlarından Hasan Paşa, bir yolsuzluğu ortaya çıkarmak için İtalyalı bir kalpazanı konuşurmak maksadı ile boynunu zincir vurarak işkence ile korkutmuştu ancak başı derde girince bu işten zorlukla sıyrılmıştır. Hâlbuki hapisteki Müslümanlar için polis ve dolap denilen mahalli işkence uygulanırken hiç böyle şikâyetler gelmemiştir. Ziya Paşa'ya göre bu mazlumların ahı bir İtalyan tebaasının hürriyeti aracılığıyla yerde kalmamış birkaç gün bile olsa zalimlere dönmüştür.²⁷⁹

Mısır valisine yapılan yazışmaların cevabı niteliğinde olan bir yazı kaleme alınmıştır. Mısır valisine yazılan yazının cevabı, Talat Paşa eliyle İstanbul'a gönderilmiştir. Hidiv'in padişaha itaat ederek eğer elindeki umur-u mühimime müsait olursa padişahın İstanbul'a geleceği ifade edilmiştir. Ziya Paşa bununla ilgili olarak Mısır valisinin İstanbul'a gelmemesi için kendine giden mektubu yakın arkadaşlarından biri tarafından gönderilen davet üzerine değil, İslam halifesinin emriyle yazılmış irade bir emirname olarak anlaması gerektiğini ifade ediyordu. İsmail Paşa memuriyete kendini tayin ettiren Mehmet Ali Paşa fermanındaki emirler gereği eğer Mısır'da bazı önemli işler yapılırsa Hidiv dik başlı bir şekilde davranmamalı devletin emrine uymalıdır. Bundan dolayı sessizliğini gerektirecek şekilde hakkında ortaya atılan bunca söylentiden dolayı mahkemesi için İstanbul'a gelir borcunu öderse bahsedilen işler hakkında devletin emri uygulayabilir. Ziya Paşa, İsmail Paşa'nın istiklal düşüncesinde olduğunu ve şeker satmak, fellah dövdürmek, tiyatroya Avrupa'dan getirdiği şarkıcı ve oyuncu kızları zorla çalıştırmaktan başka sanki Mısır'da önemli bir iş yokmuş gibi davrandığını iddia ediyor. Opinion Nationale adlı Fransız gazetesinde yazdırılmış olan bir makalenin bazı bölümlerini yorumlayarak yazısına devam etmektedir. Bir bölümde Fransa'nın Mısır politikasının yanlışlarını söyleyerek bu şartlarda milletin eski

²⁷⁹ Hürriyet, (8 Cemaziyelahir/ 13 Eylül 1869) Sayı 64, s.106-108.

politikasına uygun bir hareket uygulanmadığını ifade ediyor. Mısır ile Türkistan arasında nefret olduğunu ancak durumu düzeltmek için fırsatların değerlendirilmesi gerektiğini söylemektedir. Böylece hem devletin menfaati hem de halka hizmet edileceğini dile getiriyor. Makalenin bu bölümünün yazarı Fransızları Mehmet Ali Paşa hizmetinde olan eserleri ile ilgili bazı abartılarla “*firavunlar ve hidivler*” memleketinde Süveyş kanalının gündemde olması ile alakalı bilgiler vermektedir.

“Süveyş Hükümdarı, Mehmed Ali Paşa'nın hizmetindeki Fransızların çalışmaları hakkında bir dizi abartılı sözle “Firavunlar ve Hidivler” ülkesine duyulmamış bir ihtişam kazandırdı ve başka bir yerde, Mısır'ı korumanın ve Türklerin zayıflığına, hoşgörümüze ve cehaletimize ve hoşgörümüze dayanarak söylemeye cesaret ettikleri tehditlerden korumanın Fransa'nın görevi olduğunu söyledi. “Mısır'ı korumak ve Türklerin bizim zayıflığına, hoşgörümüze, cehaletimize ve hoşgörüsüzlüğümüze dayanarak dile getirmeye cüret ettikleri tehditlerden kurtarmak Fransa'nın görevidir. Mehmed Ali Paşa'nın adamlarının halkın iyiliği için kendilerinden bekleneni tam olarak yerine getirmedikleri ve defalarca eleştirdiğimiz ve kınadığımız bir dizi fesat ve kötülük işledikleri doğrudur. Yine de Memlüklerin elinde bir ceset olan Mısır'ın onların elinde canlı ve aktif bir beden olduğunu söylemek yanlış olmaz. Ancak Aliyye devleti reform kisvesi ve medeniyet maskesi altında gerilemeye ve yıkıma doğru gitmektedir.

Ziya Paşa bu yazıyı yazan kişinin aslında şunları ifade etmek istediğini açıklıyor. Mısır valisini himaye etmekteki serbestliğin ümmet kaidesine hizmet ettiğini söylüyor. Vali paşa Mısırın yerlisinden değil, Mehmet Ali Paşa soyundan olduğu için Türkoğlu Türktür. İdarenin her şubesinde çalışan rütbeli memurlar ve hatta iş verdiği zaptiyeler içinde de aslen Mısırlı çok az bulunurdu. Mısırlılar ayrı bir ümmet olmasalar da devletten ayrılmak isterlerdi. Onların hürriyetine hizmet için gelen valilerin müstakil bir hükümdar olmak hevesi vardır. Bu suretle biçare ahali valinin her istediğini yapardı. Ziya Paşa bu yazının yazarının haklı gördüğü yerin Osmanlı Devleti'nin idaresi ile ilgili bahsettiği konu olduğunu ifade etmektedir. Devlet hazinesinin harap olma sebebini Padişah değil idare olduğunu açıklamaktadır. Henüz vali paşanın maaşı ödenmemiş ve

zamanında Mısır'ın borcu 4 kat ve vergisi 3 kat artmıştır. Ziya Paşa “*acaba Mısır idaresinin servetinden bahseden birkaç münasebetsiz dalkavuk için aldıkları bedel mi buna karşılık gelir?*” diyerek durumu sorguladıktan sonra, Mısır'ın bir milyon keseye yakın geliri olduğunu hâlbuki artan verginin 70.000 keseden oluştuğunu ifade etmektedir.²⁸⁰

Ziya Paşa, Mısır'daki idarenin hükümet ile Babîâli arasında ortaya çıkan kavganın önce karşılıklı yazışmalar üzerine bir aralık barış oldu gibi görünse de Mısır hariciye nazırı Nubar Paşa'nın Mısır'a gidişi hakkında konu tekrar garip bir şekil kazanmıştır. Mithat Paşa ise, Yeni Osmanlılardan ve sadrazamlık makamından liyakat sahibi olmak suçlamasıyla Bağdat'a kadar sürüldü. Orada da rahat durmayıp memleketin ve askerinin tekrar düzenlenmesine ilişkin bir takım bayındırlık işlerine başlaması yeniden bir kabahat gibi algılandı. Özellikle askerinin kumandası kendi elinde olması tehlikeli görüldü. Eğer ileride önceki Mısır valileri Mehmet Ali Paşa ve rahmetli Vahid Paşa gibi bağımsızlık isterse ihtimaline karşılık Babîâli tarafından kumandanlık Ferik Sami Paşa'ya verildi. Ziya Paşa'ya göre Mısır işi hala bir çözüme ulaşamadı ve ulaşacak gibi de görünmüyordu. Ziya Paşa bir arkadaş ortamında konu kötü işlere bulaşan devlet adamlarına geldiğinde kötü işlere bulaşan birisi (rüşvet) “*itikab emeksiz bir kazanç olduğundan elbette tatlı olmalıdır, lakin benim tabağımda hased ziyadedir, onun için bir vechile mürtekib olamam*” dediğini ifade ediyor. Rüşvetin en çok döndüğü yer olan demiryolu ihaleleri ile ilgili şu bilgileri veriyor. Rumeli demiryolları hakkında Daver Paşa'nın tarafından getirilen yeni sözleşme Meclis-i Has'ta çok fazla dedikodudan sonra beraberce kabul edip imzalandı. Bu üçüncü şirket ki demiryolunu yapmayı üstlenmiyor. Bu gibi işlerde Babîâli'nin becerisi ve bilgisi Avrupalıların parlaklığının bilindiğini ve mektep çocuğu aldatır gibi değişik bahaneler kondurmaya alıştıklarından bu şirketinde diğerleri gibi dipsiz çıkmayacağına güven olmayacağını söylemektedir.

²⁸⁰ Hürriyet, (22 Cemaziyevvel 1286/30 Ağustos 1869), Sayı 62, s.91-92.

Bazı şirketler demiryolu ihalesi alıp paranın büyük kısmını aldıktan sonra ya işi yarım bırakıp kaçıyorlar ya da işe hiç başlamıyorlardı bu durum artık sıradanlaşmıştı.

d. Mısırdaki Demiryolu ve Süveyş Kanalı ile ilgili Konulara Dair

Demiryolu yapımı konusundan başka İstanbul'dan fi 8 Cemaziyelahirde (18 Mayıs) gelen yazışmadan bahseden Ziya Paşa, Mısır valisinin Babîâli'nin sandığı kadar korkak çıkmadığını ifade ederek durumu şöyle açıklıyor. Babîâli ilk yazdığı mektupta Hidivin olumlu cevap verdiğini görünce *“Hazır şunu korkutmuş iken bir ayak patirtisi daha verilerek mevcut olan imtiyaz ahkâmından hariç bir takım kuyud-ı tahkimiyle altına almanın tam sırasındır”* diyerek ikinci bir mektup daha yazılmıştır.

Burada askerin ve donanmanın doğrudan Devlet-i Aliyye tarafından idare edilmesi istenmiştir. Avrupa ile olan borçlarda hatta daha küçük şeylerde bile Devlet-i Aliyye elçilerine başvurarak alınacak cevaba göre hareket etmeleri ve sipariş edilen harp gemilerinin Tersane-i Amireye ve yeni tarz tüfeklerin nizamiye ambarına terk edilmesi istenmiştir. Mısır valisinin sadece maaşlı bir vergi memuru gibi kalmasına, eğer ki bunlara karşı konulacak olunursa da Devlet-i Aliyye onu hemen görevinden almakla ve donanmayı İskenderiye'ye gönderilmekle tehdit etmiştir. Bu mektubu alınca bunların kabul edilemeyeceğini Şerif Paşa vasıtasıyla iletiler. Yaşanan problemler ve zıtlıklar arttı. Hatta bazıları sadrazama *“Efendim Mısır valisinin Trabzon ya da Bursa valilerinden bir farkı yoktur. Ne zaman ferman buyurulursa azli mümkündür”* diye söylemişler. Mısır meselesi uzun yıllar boyunca bu karışıklık içinde devam etmiştir.²⁸¹ Zamanın hadiseleri başlığı ile *“Figaro gazetesi der ki Hıdiv Mısır kendi hizmetinde bulunan sarrafının mükerreren vaki olan istid'âsına nazar isâf ile iltikat edip iki parmak önünde ve cigara boyunda bir kâğıt parçası göndermiş yani Rothschild kumpanyası üzerine.”* Bu yazıdan anladığını Ziya Paşa şu şekilde yorumluyor. Mısır Hidivin hizmetinde olan sarrafının defalarca gelen dilekçeleri iki parmak eninde ve

²⁸¹ Hürriyet, (30 Cemaziyelahir 1286/4 Ekim 1869), Sayı 67, s.118-121.

sigara boyutunda bir kâğıt parçası olarak göndermiş. Yani Rodshcild şirketi üzerine çek çekmiş ki 25 milyon frangın ödemesini emretmişti. İsmail Paşa'nın Rodshcild şirketinde 150 milyon ve Londra'da Bazanlı şirketinde 102 milyon Frank akçesi gizlidir. 100 milyon Frank 900.000 kese kadar akçeye tekabül edeceği için gizli olduğu söylenen para İstanbul hesabınca 2 milyon 300.000 keseye kadar ulaşır. Diğer bankalarda ve Mısır şirketleri ve fabrikaları üzerinde toplanan miktar Mısır'da, İstanbul'da ve Avrupa'da bulunan gayrimenkulleri de hesaplanırsa toplamı karşısında kalemler şaşar kalır. Ziya Paşa acaba Sultan Abdülaziz'in serveti ne kadardır diye akıllara sorular geldiğini ifade etmektedir. Rumeli demiryolunun müteahhidi Mösyö Hirsch²⁸² tarafından şirket kurmak için istenilen şartların reddedilmesine Credit Mobilier Cemiyeti tarafından karar alındığı İndipendence ve Paris Libre gazetelerinde anlatılmaktadır. Ayrıca durumdan anlaşılan bayındırlık bakanı Davut Paşa'nın farklı zamanlarda Avrupa'ya seyahat edip iftihar ettiği olayların olmadığı anlaşılmaktadır.

Bu olayın boyun eğme olduğu o seyahatler için hazineden verilen paraların tarafı şahanelen bolca aferinler ve borç antlaşmaları karşılığında verilmiştir. Mösyö'nün bir zaman hazineye yatırdığı 5 milyon kar olarak kaldı. Fransa gazetelerinin anlattığına göre Rusya Devleti hariciye nazarı Fransız Gorçakof çok ağır hasta olduğu için nezareti derssaadet elçisi General İgnatief'e yüklendi. Ignatyef'in Bulgaristan, Girit, Sırp,

²⁸² Osmanlı Devleti 1855 yılında Avrupalı sermayedarlara çağrıda bulunmuştur. Çağrıya ilk cevap İngiliz bir yatırımcıdan gelmiş, ancak kısa süre sonra bu işi yapmayacağı anlaşılıp yapılan sözleşme fesh edilmiştir. Rumeli hattı aynı nedenlerden üç defa el değiştirmiş, 1869 yılında Baron Hirsch ile düzenlenen mukavelename sonrasında yapımına başlanmıştır. Yapılan ilk anlaşmaya göre hattı Baron Hirsch inşa edecek işletmesini ise Rothschild ailesine ait Lombar Kumpanyası üstlenecektir, bu yüzden Osmanlı Devleti imtiyaz müddeti boyunca müteahhid Baron Hirsch'e km başına 14.000 frank öderken, Lombar Şirketi ise her yıl km başına 8.000 frank verecekti. Ancak bu anlaşma Osmanlı Devleti'nce ağır bulunduğu gibi Lombar Şirketi kendi payına düşen kısmın da Osmanlı Devleti tarafından ödenmesini istemiş, hükümet bunu da kabul ettiğini bildirdiği halde Rothschild'ler işletmeden çekilmiştir. İş tek başına üstlenen Baron Hirsch 5 Ocak 1870'te inşaatı yürütmesi için Rumeli Demiryolları Şirket-i Şahanesi, 7 Ocak 1870'te ise işletmeyi üstlenmesi için Rumeli Demiryolları İşletme Kumpanyası'nı kurmuştur. 4 Haziran 1870'den itibaren Yedikule Küçükçekmece arasında yapım çalışmalarına da başlamıştır. Nitekim Osmanlı Devleti mali imkânsızlıklar ve Hirsch'in suiistimalleri nedeniyle başladığı hatları bitiremezken Hirsch ise sorumlu olduğu kısmı bitirmiş, bu nedenle hatlar birbirinden kopuk kalmıştır. Bu durum Hirsch ile devlet arasında ihtilafa sebep olmuştur. Hirsch Osmanlı Devleti'nden aldığı imtiyazlar ve paralar sayesinde Avrupa'nın sayılı zenginleri arasına girmiştir. Nesrin Kanberoğlu, "Osmanlı Devleti'nin II. Meşrutiyet Dönemi Demiryolu Politikaları 1908-1914," *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, Yıl-3, Prof. Dr. Azmi Özcan Öğrencileri Özel Sayısı, s.158-187.

Karadağ konularında görünen davranışı kötüdür. Devleti Aliyye hakkında olan düşünceleri bilinirdi. Bunların şarkça nasıl karışıklıkların ortaya çıkacağı ortadadır. Figaro gazetesinin Petersburg yazarlarından aldığı habere göre Rusya Devleti'nin şark meselesi üzerine önceden beri Rusya memleketinde bölüm bölüm yapılan demiryollarının ilerlemesiyle bu nezaretin bile düşüncesi şüphelidir. Demiryolu yapımı için yabancı şirketler ile yapılan antlaşmalar ve devlet adamlarının bu yolla aldıkları ve verdikleri rüşvetler Ziya Paşa'nın en çok rahatsız olduğu durumların başında geliyordu. Bu gidişata dur diyebilecek bilinçte bir halkın olamamasına en önemli sosyal sorun olarak dile getiriliyordu. Ziya Paşa halkın cahilliği, devlet adamlarına ve hükümete hiçbir konuda hesap soramamasına örnek olarak *Terakki Gazetesindeki* bir yazıya atıfta bulunarak veriyor. Ziya Paşa *Terakki Gazetesi* ile ilgili olarak ise cahilliğe savaş açtığını ve Ali Paşa'nın buna nasıl müsaade ettiğini sorgulamaktadır. Cahilliğe karşı harf demek cahilin taraftarı ile savaş demek olduğundan Babıâlinin bu bölümde suskunluğu tuhaf gelmişti. Ziya'ya göre Hayrettin imzasıyla *Terakki Gazetesini* lekeleyen kişinin kim olduğu bilinmiyormuş. Ama bu kişinin Ali Paşa'ya taparcasına hayran olan bir kimse olduğu anlaşılmıştır. Ziya Paşa 260 numaralı *Terakki*'de "*Dersadete seyahat eden Avrupa hükümdar ve hükümdar zadelерinin meşhudatı*" başlığıyla yazılan makalede donanmamızın Avrupa devletleri donanmasından çok daha üstün olduğu anlatılmış. Ziya Paşa muhtemelen bu yazının Ali Paşa'nın kalemi ya da emri ile yazılmış olabileceğine işaret ediyor. Eğer öyle değilse Sultan Abdülaziz'i aldatmak üzere de yazıldığını düşünmektedir.²⁸³

Ziya Paşa yetmişinci sayıda günün hadiseleri başlığı yer alan makalesinde, Süveyş kanalının açılışına gitmek üzere Zat-ı Hazreti'nin İstanbul'dan hareketle Mısır'a gitmesine ve burada gelişen olaylara değinmektedir. Fransa imparatoriçesi de Zat-ı Şahane ile Mısır valisi arasında barışa aracı olmak ve sürüncemede kalan Mısır

²⁸³ Hürriyet, (10 Ramazan 1286/13 Aralık 1869), Sayı 77,s. 167-168

meselesini tamamıyla çözüme kavuşturma maksadı ile o zaman orada bulunmuştur. Bu konuda Abdülaziz Han hazretlerinin Mısır valisinin gösterdiği muhalefet yüzünden ayağına gidip barıştığı söyleniyordu. Ancak bu durum Ziya Paşa'ya pek inandırıcı gelmemiştir. Ecnebi devleti araya barış elçisi koymuş ve sadrazamın yakın zamanda Mısır valisine gönderdiği mektuba hala cevap alınamamıştı. Ziya Paşa çözülmüş gibi görünen meselelerin aslında görüntüden ibaret kaldığı çözülemediği ve meselenin aynı yerinde durduğunu ifade etmektedir.²⁸⁴ Yetmiş ikinci sayıda İstanbul'dan gelen bir mektuba karşılık olarak aynı konunun devamı niteliğindeki yazısında Ziya Paşa, Zat-ı Şahane'nin Mısır'a gideceği haberi gerçek gibi söyleniyorsa da meselenin politika yönüne hâkim olanlar bu sadrazamın karışık rüyası olarak nitelendirirler. Mısır'da bulunan bütün memleketlerin, Avrupa devletleri ve orada hazır olan diğer devletlerin bulunması padişahın bulunmaması olağan görülmemiştir. Ancak Mısır valisi sadaret makamından kendisine yazılan tahrirata cevap yazmaya bile tenezzül etmemiştir.

Avrupa devletlerinden gördüğü destekle İsmail Paşa, Avrupa halkını davet ederek kendinin misafiri ve Mısır'ı kendinin mülkü şeklinde gösterme sevdasındadır. Padişah'ın azimetine bu durumun uymayacağını ve bunu engellemek için Avrupa devletlerine başvurarak işin önünü alması gerektiğini ifade eden Ziya, düşüncelerine şöyle devam ediyor. Bazı yazılara göre; Babiâli İmparatoriçe İstanbul'a gelmeden önce bu suretin uygulanması için Avrupa devletlerine müracaat etmiş ancak kimi devletler hiç cevap vermemiş bazısı da durumu geçiştirmiştir. Mısır meselesinin başından beri Babiâli kendi kendine iş yürütüp sonuca ulaşamamıştır. Ziya Paşa'ya göre Babiâli Mısır meselesini yürütürken uluslararası boyutta ve diplomaside başarısızdır. Şimdi ise bu mesele en ağır boyutuna gelmiştir ve padişah gitmek istese bile Avrupa devletleri buna razı olmayacaktır. Padişah gitmemiş olsa Mısır üzerindeki hakkını feda etmiş olacaktı çünkü İsmail Paşa Mısır'ın sahibi gibi hareket ediyordu. Şimdi Ali Paşa'nın Avrupa'da

²⁸⁴ Hürriyet, (19 Recep 1286/25 Ekim1869), Sayı 70, s.141-142.

ki nüfuzu işe yaramazdı. Ziya Paşa Mısır meselesinin her aşamasında sorumlu tuttuğu Ali Paşa ile ilgili alaycı bir tavır ile Ali Paşa'nın nüfuzu yalnız Zat-ı Şahaneye bir de zaptiye müşirine yeter diyerek düşüncesini ifade etmiştir. Ayrıca, Ali Paşa'nın Mısır sarrafı İbrahim Bey'i 24 saat içinde İstanbul'dan çıkmak üzere sürdüğü zaman buna muvaffak olduğunu ifade ettikten sonra sebebini şu şekilde açıklamaktadır. Söylentiye göre; bu adam, Mısır valisinin İstanbul'da nasıl iş gördüğünü bilenlerden biriydi. Bu sarrafın marifetiyle bir hayli yerlere akçeler versin diye kullanıyordu. Bazı kişiler tarafından vaat ettikleri duyulduğu için bunun önünü almak maksadı ile sarraf defedilmiştir. Ziya Paşa zaten hazreti sadaret penahi bile Mısır valisinden aldığı kapıyoldaşca²⁸⁵ bağışları yine bu Sarraf vermiş ise acaba kovulması emrini kendine tebliğinde nasıl söylendiği merak edildiğini ifade etmektedir.

İstanbul'a gelen yabancı misafirler ve elçilere harcanan paralarda astronomik boyutlara ulaştığı için Ziya Paşa'nın eleştirilerinin hedefi olmuştur. Aynı savurganlık ve vurdumduymazlık Mısır içinde geçerlidir. Gelen ecnebi misafirlere kullanılmak üzere birkaç yüz bin keseden daha fazla masraf edilmiş hazineyi zora sokan bu harcamalarla birlikte artık maaş sahibi memurların uzun yıllar maaş yüzü görme ihtimalinin yok edildiği söyleniyordu. Hükümetin haline insanların güveni kalmamıştı. Ziya Paşa hükümetin savurganlıklarını hükümeti kontrol edecek bir güç olmamasına bağlıyordu. Özellikle halkın cahilliği konusundan şikâyet ederek halk bu kadar cahil olmasaydı eski itikada inanmasaydı durumun farklı olacağını söylüyordu. Halkı hayvanlık dairesinde görüp diğer milletler gibi kendi hukuk ve vazifesini çektikleri belaların sebebini bilmiş olsalar idi, Ali Paşa ve onun dostlarıyla çoktan birbirlerine gireceklerini ifade ediyordu. Ziya Paşa, halkın kendi hak ve hukukundan habersiz olmasından kaynaklı problemleri dile getirirken devlet idarecilerinin de halkın cahilliğinden faydalanıp istedikleri ölçüde

²⁸⁵ “Kapıyoldaş ianeleri” olarak Ziya Paşa'nın Mısır Meselesi ile ilgili yazdığı yazılarında sıklıkla kullandığı bu tabir, İsmail Paşa'nın önemli devlet adamlarına gönderdiği para veya kıymetli hediyeler “kapıyoldaşı” ismi ile adlandırılırdı. Enver Ziya Karal, *Büyük Osmanlı Tarihi*, Cilt: VIII, s. 87.

ceplerini doldurup siyaset yürüttüklerini anlatıyordu.²⁸⁶

İstanbul'dan fi 23 Recep ayında (1 Temmuz) gelen yazışmada hazinenin zorda olması sebebiyle maaşları ödeyememesi ve maaş alacakların çektikleri darlık ve ihtiyaçlarını karşılayamamasından bahsediliyor. Ayrıca halk bu kadar yokluk çekerken ecnebi misafirlere verilen ziyafetler ve Mısır idaresinin bugün içinde bulunduğu durum ifade ediliyordu. Mısır meselesi gün geçtikçe farklı bir hal alıp İstanbul gazeteleri ise bu duruma ilişkin söz söylemek yasaklanmıştır. Fransa imparatoriçesi Paris'te iken İstanbul'a geleceği zaman uygulanacak kurallar Babıâli ile sefaret arasında kararlaştırılmıştır. Ziya Paşa'nın anlattığına göre İmparatoriçenin boğaza gelmeden bir gün önce Ali Cenap hazretleri oraya gitmiş vapurda malum olan dalkavuklarla beraber boş sohbet ederek Müşarunileyha'nın gelişini bekleyip, üniforma giyip, nişanlarını ayna karşısında bir göğüsten diğerine sıralayarak acaba konuşurken ne söylesem nasıl söze başlasam diye hazırlanmışlar. Bir taraftan da avenesi önünde *"efendimizin Avrupa devletleri gözündeki kıymeti bilinmekle beraber konuşurken imparatoriçe nasıl tepki verecek el ele tutup kanepede yanına mı oturtacak yoksa efendim nice zamanlardır cemalinizi görmedim işte sizi görmeye İstanbul'a kadar geldim bu Mısır valisi ne halt ediyor sizi gücendirmiş diye işittim mi diyecek"* diyerek söylenmiş. Ancak imparatoriçenin vapuru hiç yolundan ayrılmadan dümdüz gider sadrazam şöyle söyler *"galiba bizim vapuru göremediler biraz fişek atılsın"* diye emir verir. Birçok da fişek yaktılar yine imparatoriçenin vapuru yolundan devam etti. Artık neredeyse güverteye çıkıp ben buradayım diyerek bağırır da kulak verilmeyeceği anlaşıldı. Bu olaydan Zat-ı Şahanenin haberi olmadığı gibi imparatoriçe ile konuşurken sadrazam ile görüştünüz mü diye sualine imparatoriçe tarafından *"evet vapur'dan havai fişekler atıldığını gördüm ama dursam buraya geç kalacağım sizi bekletmemek için görüşemedim"* der. İmparatoriçe İstanbul'da bulunduğu müddetçe Mısır meselesine dair bir harf bile

²⁸⁶ Hürriyet, (4 Şaban 1286/8 Kasım 1869), Sayı 72, s.148-149.

söylemez. İstanbul'da durumlar böyle iken Mısır valisi de boş durmayıp başka yerlerde maksadını yapabilmek için teşebbüslerde bulundu.

Mısır'dan bazı yerlerden gelen haberlere göre Mısır idaresi Hicaz ve Yemen'de bulunan aracılıyla Osmanlı Devleti'nin Hıristiyan olduğunu ilan ederek hutbelerde Sultan Aziz isminin zikir edilmesinin caiz olmadığına ve Mısır valisinin Babîâli'ye muhalefeti sebebiyle değişik haberler yayınlanmıştı. Hatta Arabistan'ı kendine katma sevdasında olduğu haberleri yayılıyordu. Bu sıralarda Almanya ve İtalya'dan gönüllüler gelip sonradan İngiltere'den 3.000 gönüllü gelip muharebe için Mısır ordusuna destek olacaktı. Ziya Paşa'ya göre Mısır valisinin öyle olur olmaz ayak patırtısı ile Babîâli'den korkmayacağı bu olaylar ile ortaya çıkmıştır.²⁸⁷

e. Mısır İdaresindeki Problemler ve Ali Paşa'nın Etkisi

Ziya Paşa'nın en çok eleştirdiği konuların başında kişilere hak etmedikleri rütbeler ve mevkiler verilmesidir. Mısır meselesinde çok karşılaşılan bu durum ile ilgili olarak, Mısır'a gönderilen bir fermanın tebliğine memur olarak Server Efendi verilmiş, görevi Mısır Hidivine kabul ettirmekte ortaya çıkardığı başarı sebebi ile kendisine birinci rütbe nişanı verilmiştir. Ziya Paşa liyakattan önce mükâfat verilmesinin Babîâli'nin eski yolsuzluklarından biri olarak değerlendiriyor. Bunun üzerine sadareten Mısır idaresine bir telgrafname çekilip Mısır tarafından sipariş edilen Tolon tersanesinde yaptırılmış olan zırhlı gemilerle 200.000 tüfek Dersaadete gönderilmesi istenmektedir. Bunların teslimi için sultaniye vapuru ile bir özel memur bile gönderileceği yazılınca Mısır Hidivi tarafından adı geçen gemilerin İskenderiye'ye gönderilmesi için telgraf yazılmıştır. İskenderiye limanına gönderilen Mısır idaresinin mühimmatlarına ve imtiyazlarına dokunulmaması bildirilmiş bir protesto yazılmış İstanbul'a gönderilmiştir. Buradan anlaşılıyor ki Server Efendi'ye verilen nişanlar boşa gitmiştir. Babîâli'nin en büyük problemlerinden biri olan rüşvetle veya hediyeler

²⁸⁷ Hürriyet, (18 Şaban 1286/22 Kasım 1869), Sayı 74, s.155-157

verilmek sureti ile sorunları giderme yolu Ziya Paşa'nın ve *Hürriyet* Gazetesi'nin sürekli eleştirdiği konular arasındadır. İşlerin bu şekilde yürütülmesinde en büyük zararı halk görmektedir ve Padişah yetkileri hükümetten alıp merkezi otoriteyi kurması gerektiği savunulmaktadır.²⁸⁸

Ziya Paşa Mısır meselesinin olumlu sonuç vermemesinde birçok konuda olduğu gibi en çok Ali Paşa'yı sorumlu tutmaktadır. İsmail Paşa İstanbul'a gelerek padişaha bağlılığını bildirecek bu sembolikte olsa Paşa'nın Osmanlı ile iyi geçinmek istediğinin bir göstergesidir. Çizilen bu olumlu tablo muhalefeti tatmin etmeye yetmedi Mısır meselesiyle alakalı ciddi bir muhalefete hem Ali Paşa hem Osmanlı Padişahı maruz kaldı. Yeni Osmanlıların Ali Paşa'ya karşı duydukları öfkenin en büyük sebeplerinden biri de Ali Paşa böyle bir fermanı yayınlamak için büyük ihtimalle, hidivden rüşvet aldığı düşünülmesi oldu.²⁸⁹

Ali Paşa'nın kişisel hırsları ve paraya düşkünlüğü sebebi ile Ali Paşa sadrazamlıktan alınmadığı müddetçe bu mesele çözüme ulaşmayacaktır. Ali Paşa'nın Mısır meselesinde başına gelen felaketler gelir ve kendi elleriyle düştüğü kuyudan nasıl kurtulacağını diye çabalayıp durmaktadır. Ziya Paşa alaycı bir şekilde Ali Paşa'nın içine düştüğü durumu şu şekilde sorgular. "*Hani o Mısır valisini Bursa valisi gibi azledecek Ali Paşa? Hani o Avrupa devletlerinde nüfus ve itibariyle Fransa imparatoriçesini Mısır'a gitmekten vazgeçirecek Ali Paşa? Mısır'a gönderecek Ali Paşa nerede ne yapıyor şimdi? Hani o bir takım şartları Mısır valisine mektup gönderip cevabını telgraflarla onaylayan Ali Paşa?*" diye sorgulayarak aynı zamanda devletin içinde bulunduğu durumu gözler önüne sermektedir. Ziya Paşa Ali Paşa'nın beceriksizliğini anlatmak ve Mısır valisinin oyunlarını bozmak için padişahı uyarmak gerektiğini ifade etmektedir. Eğer padişah gazete okumuyor ya da arkadaşları haber vermiyorsa kendini haberdar edelim diye eleştiriyordu. İmparatoriçe Mısır'a gitmiş ve kanalın resmi

²⁸⁸ *Hürriyet*, (5 Şevval 1286/10 Ocak1870), Sayı 81, s.187.

²⁸⁹ Mardin, a.g.e, 2015,s.156

açılışında katılacak olan Avusturya imparatoru ve Prusya veliahdı ve diğer prensler de hepsi oraya gitmişlerdi. Ziya Paşa, Zat-ı Şahanenin Mısır'a gitmesine Avrupa devletlerinin razı olmadığını ama zaten padişahının oraya gitmesi onların izin ve ruhsatına onayına muhtaç değildir. Mısır valisinin keyfi gelsin diye padişahın oraya gidememesi Saltanat-ı seniyenin Mısır üzerindeki hakkını mahveder. Ziya Paşa bu meselenin başlangıcından bugüne kadar ortaya çıkan duruma bakıp şu şekilde değerlendirmektedir. Politikada üstad olan Ali Paşa Mısır valisinin yanında tıfıl bir çocuk gibi kaldığını söylüyordu. Örneğin Mısır valisi bundan 7 sene önce Zat-ı Şahaneyi Mısır'a davet etmişti. Davetteki amacı veraset meselesini ortaya çıkarmaktı. Valinin bu düşüncesinin ne olduğunu Ali Paşa hiç düşünmemiştir. Kendisine 10-15.000 kese kapıyoldaşça yardım verildi. Ziya Paşa Ali Paşa'nın bunu rızası ile aldığını aksi halde sadaka mı sandı? Diye sorgulamaktadır. İsmail Paşa valilik unvanını kendine az görüp aziz lakabını almak istemiş eni sonu hidiv tabirine karar verilmiştir. Mısır idaresi Osmanlı Devletinden bağımsız olarak kendi adına olarak Avrupa'dan borçlar almaktadır.

Ziya Paşa Mısır'ın Osmanlı'dan bağımsız bir devletmiş gibi danışmadan yaptığı siyasi ve ekonomik işlerden çok rahatsızdır. Ali Paşa'nın bütün bunları bildiği halde Mısır valisinin bağımsızlık yolunda adımlar attığını nasıl fark etmediği konusunda eleştirilerini yapıyor. Eleştirilerini yaparken Ali Paşa'nın İsmail Paşa tarafından kendisine verilen hediye ve paralardan dolayı sesinin çıkmadığını ifade ediyor. Bunun yanında iki seneden beri Nubar Paşa Avrupa'yı dolaşıp mevcut olan borç antlaşmasının mahkemelere dair olan kısımlarını değiştirmeye uğraşmıştır. İskenderiye de komisyon teşkil etmiş ve her devletten vekiller gönderilmiştir. Ali Paşa'nın bunlardan haberinin olmamasının mümkün olmadığını ifade ediyor. Bundan sonra Süveyş kanalı civarında bazı arazilerin bundan önceki şirkete verilmiş olan bir takım imtiyazın feshedilmesi isteniyor. Mısır idaresine iadesi için Mısır valisi tarafından şirkete 300.000 kese

tazminat verilmek üzere yeni bir anlaşma ortaya çıktı. Mısır valisi Avrupa'yı dolaştı hükümdarını davul ve zurna ile kanalın açılışında bulunmaya davet etmişti. Devletin sahibi olan Sultan Abdülaziz'i davet etmemiştir. Valinin bundan ne düşündüğünü Ali Paşa'nın hissetmemesine imkân olmadığı ifade edilmektedir. Eğer Ali Paşa bunların hepsini biliyor ise niçin o zaman bunlara uygun olarak hareket etmediği merak konusudur. Ali Paşa eğer teşebbüs etti ve beceremediyse devletin böyle bir hali buhranında bu şeyleri beceremeyecek bir adamın o mevkide ne işi var? Eğer bunları bilmez derlerse öyle bir cahil ve gafilin böyle bir devlete faydasının olmayacağını ifade ediyor. Mısır'dan aldığı paraların açıklamasını nasıl yapacağı da merak konusudur. Ziya Paşa Ali Paşa'nın para ve mal hırsına örnek olarak Bebekteki sahilhaneyi de merhum Rauf Paşa emrindeyken bile sahip olmak istediğini söylüyor. Çünkü kendisi bebek de büyümüşü sonradan yalıtı almış fakat 8.000 keseye yakın sarraftan borç almıştı. Bahçe kapısı kapıcısı bulunan cennet mekân pederlerinin rahmetli Reşit Paşa kendisine gönlünü almak için orada devletin odunluk arsasını vermişti. Bu arsayı Ali Paşa yine devlete 3000 kese sattırdıysa da bununla da borç kapanmamış. Şehriye²⁹⁰ almış 80-100.000 kuruş bu para dairesindeki masrafını bile karşılamıyordu.

Bu arada Mısır Valiliği tekrar değişmiş işte tam fırsattır deyip 100-150.000 kuruşluk bir mücevher kılıç yaptırıp göndermiştir. Kamil Paşa da arada gönlünü almış ve 12.000 kese sarrafa yatırılmıştır. Daha sonra bu maaşla geçinemeyeceklerini düşünüp Mısır valisi de zengin bir ahmak şunu bir müddet kullanıp sağalım diye düşünmüşlerdi. Ziya Paşa'nın dediğine göre o sıralarda Mısır valisi de başka düşüncelerdeydi. Baktı ki vükela denilen bir sürü haydut leşe üşüşür gibi devletin malına üşüşmüşler ellerine geçeni yağma ediyorlardı. Durumdan utanç duymazlar onu bunu soyuyorlar bunların ağızlarına arada sırada bir lokma atıp işimi becersem ne güzel olur diye düşünüyordu. Şimdi bu duruma bakılırsa kim kazandı Mısır meselesini diye düşünülürse Mısır valisi

²⁹⁰ İltizama verilen naipliklerin her ay ödenmek üzere taksite bağlanan parası, <https://www.lugatim.com>.

mi? Ali Paşa mı? her şey ortada. Ziya Paşa'ya göre Mısır meselesinde hem Ali Paşa hem Mısır valisi, Fransa ve Rusya Devleti hem de Devlet-i Aliyye hepsi birden karlı çıktılar. Ali Paşa 15-20 bin kese kazandı, Mısır valisi kazandı, Fransa Devleti de kazandı. Çünkü Mısır, Devlet-i Aliyye'nin bünyesinde kalacak olursa başlı başına yaşayamayacağından Cezayir ve Tunus üzerindeki etkisi ve kubbe kuvveti bir gün Mısır istilası için kendisine fırsat geçeceğinden Mısır'ın özgür olmasını istiyordu. Rusya Devleti de kazandı çünkü Osmanlı'dan ayrılırsa Rusya'nın ekmeğine yağ sürülecekti. Ziya Paşa Devlet-i Aliyye'nin kazanmasını alaycı bir dille *“ama ne kazandı! Yalnız rezalet! Vah devlete yazık millete!”* Bütün olup bitenden herkes cebini doldururken ve durumundan memnun iken burada tek zararlı çıkan Osmanlı Devleti olmuştur.²⁹¹

Mısır meselesi ile ilgili tartışmalar sürerken bütün bu olup bitenler neticesinde Mısır meselesinde kimin kazandığını sorgulayan Ziya Paşa, geçmiş zamanlar ile bugünü kıyaslayarak çıkarımda bulunmaktadır. Mesela insanlar arasında bilim ve sanat ilerledikçe medeniyete ait bilgiler günden güne başka bir şekle girdiğini söylüyor. Bütün milletlerin bu ilerleme seline dayanamadığını ve ezilip kalmasının doğal olduğunu belirtiyordu. Bir zamanlar ok, yay ve mızrak ve asırlar boyunca kılıç kalkan ile savaştıktan sonra top tüfek icat olunca eskide olanlar geri kaldı. Bir zamanlar ayağı çingiraklı sa'iler ile mektup gönderilirken şimdi, tatar postalar yapıldı, sa'iler bitti. Şimdi ise demiryolu telgraf, vapurlar ortaya çıktı. Devlet-i Aliyye ile Rusya'dan başka Avrupa devletlerini hiçbirinde artık tatar postası kullanılmadı. Ziya Paşa'ya göre Osmanlı Devleti bu kurallara uymamakta ısrar edip Potemkin, Repnin, Orlov gibi yeni usullerle askeriyede ve fende iyi olan Rusyalılara karşı Hamza Paşa, Muhsinzade, Şakşaki Osman Efendi gibileri bu ilimlerin elifbasından bihaber serasker ve delege tayin ettiğinden altı yedi sene savaşlarda başına gelen belalarla sayısız kayıplar verdiler. Sonuç olarak Kaynarca antlaşmasına imza atmaya mecbur olup, bugün bile hala bu

²⁹¹ Hürriyet, (11 Şaban 1286/15 Kasım 1869), Sayı 73, s.151-152

zehr-i katilin etkisinden dolayı başını kaldıramadı ve hala bu kurallara uymamakta ve felaketin kaynaklarını dışarıdan sebeplerle aramaktadır. Hâlbuki felaketin sebeplerine içeriden bakmak lazımdır.²⁹²

Ziya Paşa Ali Paşa ile ilgili düşüncelerine yetmiş altıncı sayıda devam ediyor ve “*Devlet-i Aliyye’ye Mısır eyaleti mi lazım, yoksa Ali Paşa mı?*” diye sorgularken işin çözülmesini Hürriyet’in farklı sayılarında değindiği gibi Ali Paşa’nın görevden alınmasına bağlıyordu. Ortada dönen Mısır meselesinin kaynağı Ali Paşa’ya dayanmaktadır. Çünkü meselenin ortaya çıkışından beri meydana gelen olaylar inceden inceye düşünüldüğü zaman görülür ki Devlet-i Aliyye Mısır idaresinde daha sonradan gördüğü gidişat yüzünden oradaki hukuku koruma kaygısına düştü. Hidiv’in Mısır’da elde ettiği imtiyazın hafifletilmek istendiğini görüp o da mahafaza-i hukuk etmek istemiş. Zat-ı şahane tahta çıktığından beri Mısır hidivi istediği ihlâs ve tavsiyeye aykırı olarak bir seneden beri dik başlılık yaptı. Aslında İsmail Paşa beklediği iltifat yerine emniyetsizlik gösterildiği için gücenmiş ve kırılmıştır. Ali Paşa, iki taraf arasında aracıdır, malum sebeplerden dolayı İsmail Paşa endişeli davranarak, elde ettiği mevkinin kuvvetini ve Padişahın güvenini suiistimal ile konuyu gereğinden fazla büyütü. Bu konunun altından Hidivi birini zarara sokacak bir sonuç çıkarıp onunla intikam almak sevdalarında bulunmuştur. Mesela Mısır idaresinde bulunan nüfusun tamamı 5-6 milyon civarındadır. Devlet-i Aliye’nin diğer eyaletlerinden biri genişliğinde ve maliyesi devletin maliye hazinesinin emrinde olmakla bundan hiçbir zaman da Devlet-i Aliye’yi korkutacak bir hareketin ortaya çıkması gündemde değildi.

İsmail Paşa sanki hemen yarın harf ilan edecek gibi malum olan teklif ortaya konuldu. İsmail Paşa bu teklifin kendinden öncekilere yapılmadığı için şikâyet etmiş. Ziya Paşa’ya göre Ali Paşa sadarete bulunduğu sürece Mısır idaresinin Babıâli de çözümü olmaz. İşte konunun en pürüzlü yeri burasıdır. Mısır konusunda ne zaman bir

²⁹² Hürriyet, (11 Şaban 1286/15 Kasım 1869), Sayı 73, s.153.

problem ortaya çıksa Osmanlı'nın Hidivi görevden alma yetkisi vardı ama Avrupa kabineleri Hidive arka çıktığı için hep sonuçsuz kaldı. Arieşte bulunan İngiltere elçisi Fransa hariciye nazırına Fransa Devleti'nin Mısır'da kalması yönünde olduğunu bildirdi. Ali Paşa ne kadar isterse istesin Hidvi görevden alamıyordu. Hidiv Mısır'da kalacaktı. Ayrıca devletin askeri Mısır'a giremeyecek ama Hidiv şundakinden daha fazla yüz bulup meseleyi ağırlaştıracaktı. Ziya Paşa'nın tespitlerine göre Babiâli'yle Mısır arasındaki münasebet bir vergiden ibaret kalıp Mısır'da Tunus'a dönecek yani devletin elinden gitmiş olacaktı. Eğer böyle giderse devletin Hicaz ve Yemen üzerindeki nüfuzuna zarar gelecekti. Padişah tahta çıktığından beri saltanat süren Fuat Paşa ve Ali Paşa kapıyoldaşça ianelerine hüküm etti. Saraydan her kim Mısır'a gittiye sandıklarla altın verdi. Hidiv Zat-ı Şahaneyi Mısır'a davet edip vapurlar dolusu hediye verdi. Kendi yerini sağlamlaştırdı. Süveyş kanalının açılışı ve Avrupa hükümdarlarının gayretleri ile kendini daha da güçlü hissetti. Ali Paşa istediği gibi onu görevden alamayacaktı. Ziya Paşa bütün yaşananları değerlendirdiğinde “*Devlete Mısır eyaleti mi lazım yoksa Ali Paşa mı.*” diye durumu sorgulayarak insanların zihninde bir kıyaslama yapmalarını ve gerçeği görmelerini istemektedir. Devletin bütün yetkilerini sadrazamın eline vermenin tehlikeleri ve yanlışlarını vurgulamaktadır.²⁹³

Hürriyet Gazetesi'nin anlattığına göre, havaların kötü olması sebebiyle İstanbul postaları vaktiyle yetişememiş gerek Fransa ve gerek İngiltere gazetelerinin Mısır konusu ile ilgili yazdıkları haberler yalnız suver-i mahsusadan aldıkları telgrafnamelerden dolayı farklı şeyler yazılmış. Ziya Paşa, mesele ile ilgili Avrupa devletlerinin emrivaki yaparak kabul ettirmek istedikleri konulardan bahsetmektedir. Mısıra gönderilen beyannamelerin kimisi ültimat, yani emir olarak adlandırılır, kimisi de o anlamda bir ferman gibi adlandırılırdı. Eğer Hidiv-i Mısır bunda yer alan kesin emri şartsız kabul etmezse derhal azli ilan edilecek ve bundan ortaya çıkacak olan vahim sonucu ve hususuyla Şark

²⁹³ *Hürriyet*, (3 Ramazan 1286/6 Aralık 1869), Sayı 76, s. 163

Meselesinin uyanması ile yine Avrupa'nın başına bir bela çıkacaktı. Meydana gelen bu durum Rusya entrikasından çıkmaktadır. Memleketeyn idaresinde olan ecnebilerin ayrıcalığının feshine Rusya'nın muvafakati bu manayı onayladı. Çünkü Babiâli'nin bütünlüğünün korunması için yalnız İngiltere devleti uğraştığına göre Mısır'ın hukuki ayrıcalığı Fransa, Avusturya, Prusya, Rusya, İtalya devletleri tarafından müttefik olarak iltizam olunuyordu. Bu yönüyle konu ileride devletlerarası bir politika rengine bürünüp kışkırtma olabileceği ifade edilmektedir. Bazıları adı geçen beyannamenin öyle şiddetli bir dil ile ve kesin olarak yazılmayıp bilakis gayet mülayimine ve Hidivi sakinleştirmek için gereken ibarelerin kullanıldığını ifade ediyor. Hidivin âdem-i muvafakati halinde azline teşebbüs etmek olmayıp fakat sonradan iyilik kabilinden verilmiş olan imtiyazatın geri alınması ile yetinileceğidir. Milyonlarca halk, bu devletin, bu memleketin Hüsrev Paşa, Pertev Paşa, Fuad Paşa, Ali Paşa gibi birkaç hırslı ve arabozucunun kötü idaresi altına düştü. Kırım'da Cuma namazı kılmak gibi yorumlanan rüyalarla önceki Rusya seferi açılıp devamında Edirne antlaşmasını ve ardından bunca askerinin zararı ile sonuçlandı. Zamanında Hüsrev Paşa'nın öfkesi ve kini yüzünden otuz seneden beri Mısır'da yerleşmiş olan Mehmed Ali Paşa'nın hemen görevden alınması istenir eskiler gibi başı kesilir gibi bir boş inanca kapılıp asker sevk edildi. Sonunda sadrazamın Konya'da tutulması ve donanmanın Mısır'a teslim edilmesi gibi rezaletten sonra sultan Mahmut gibi gayretli bir padişahın vefat etmesi ile son buldu. Yirmi seneden beri meydan Fuad Paşa ve Ali Paşa'nın eline geçip devletin canı hükmünde olan umur-ı maliyesi zarar ziyan ve yağmalara uğradı ki elindeki varlıkların bir mislini çoğalttı. Bu halde her sene varidatın yarısı kadar hariçten borç alarak ve iradının yarısını borçların faizine verdi. Her sene sene-i atiyeye çok fazla açıklar devrederek yaşamak zorunda kaldı.

Kendinden bir parça olan Memleketeyn, Sırp, Karadağ ayrıldılar. Ziya Paşa'ya göre bütün bu kayıpları sadece Ali Paşa'nın keyfi gelsin nefretini daha iyi uygulamasın

diye Mısır meselesinin meydana çıkıp bu kadar uzun seneler sürmüştür. Ziya Paşa Mısır Meselesinde umutsuzdur eğer şimdiki Mısır meselesi olumlu son bulursa hem Devlet-i Aliyye ve Osmanlı milletinin şükür sebebi olacaktır. Çünkü devlet ve millet yok olmaktan bu vesile ile kurtulabilirdi. Çünkü devlet şu yirmi otuz sene zarfında hususıyla cülus-ı hümayundan beri nispet ve düşüncenin haricinde hızla yok olma yoluna doğru gitmektedir. Bu zamanda devlet idaresi sadece Ali Paşa'nın elinde idi. Her ne kadar Reşit Paşa asrında kendisi daha meydan-ı istiklalde görünmez ise de önemli işlerde saltanat yine onun oyuyla görülürdü. Fuat Paşa'nın zamanında bile Fuat Paşa yalnız şaşaa-yı resmiye ile yetinip bütün işlerde yine Ali Paşa'ya başvururdu. Ziya Paşa'nın hayatının büyük bir bölümünde Ali Paşa'ya olan kini ve öfkesi geçmedi. Ziya Paşa henüz İstanbul'dayken, Ali Paşa'nın devlet makamını kullanarak Ziya Paşa'yı İstanbul'dan uzak tutmak için farklı yerlerde görevlendirmesi bu kinin başlangıç noktasıdır. Ancak Mısır Meselesinden anlıyoruz ki, sadece kişisel kini değil Ali Paşa'nın Mısır Hidivinden aldığı düşünülen hediye ve paraların devleti kendi şahsi çıkarları için kullanması Ziya Paşa'yı bazı noktalarda haklı çıkaracak durumdadır.²⁹⁴

28 Şubat sene 86 İstanbul'dan gazeteye gönderilen mektupta bahsedildiğine göre herkesin dikkati tekrar Mısır tarafına yönelmiştir. Server Efendi aracılığıyla gönderilen ferman ile Abdülaziz tarafından Mısır Hidivini göreve davet etti. Mısır Hidivi kendini Ali Paşa'ya rütbe olarak denk görmediği için mektuplarla cevap vermiş, şimdi bizzat Padişah muharebeye giriştiğinden kendinin hükümdar sıfatı da onaylanmış oldu. Gelecek cevabın beklenen cevap olacağına şüphe yoktu. Ali Paşa'ya verdiği cevabı ret olduğu için şimdiye kadar mesele mücadele içinde geçmiş hidivi kararından döndürmek kabil olmamıştı. Mısır Hidivi kendi istediğini yaptırmaya çalışıyor bazı imtiyazlar verilmesi için İngiliz elçisi Eliot vasıtasıyla diyalog kurmuştu. Mısır üzerine hareket edilmek üzere asker ve donanma hazırlıkları Hidivin azli gibi görünse de Ali Paşa'nın

²⁹⁴ Hürriyet, (10 Ramazan 1286/13 Aralık 1869), Sayı 77,s. 167-168

Mısır'dan almış olduğu kapuyoldaşça yardımlardan dolayı işler umulduğu gibi gitmemişti. Hatta bir söylentiye göre İsmail Paşa doğrudan padişaha bir yazı gönderip meselenin bu hale gelmesi Ali Paşa'nın başının altından çıkmıştır. Eğer o işten çekilirse işler düzelir demiş ve bunun üzerine Ali Paşa'nın bir süre sonra görevden alınması için ferman yazılmıştı ama padişah düşüncelerinde yalnız kalmıştır.

Abdülaziz'in manevi temizliği ve fazileti herkesin bildiği bir şeydir ama yanında dost gibi görünenlerin hepsi Ali Paşa'nın hizmetkârı olduğu için doğruyu söylemeye cüret edecek bir kişi bulunamazdı. Padişah kendi fikrinde yalnız kaldı. Hatta Ziya Paşa'nın duyduğuna göre geçen gün Mısır Meselesi için dâhiliye nazırıyla söyleşirken sinirlenip sille tokat bir temiz dayak atmış o arada mabeyincilerden birisi kurtarmak için araya girmişti. Adam payını almış bunun üzerine Şirvani Paşa duruma müdahale ederek kapıya gelmediği ve bu olayın sonraki günü Ali Paşa'da bir yaylım ateşi yemiş ise de dayak yemeden durumdan kurtulmuştur. Ziya Paşa asıl hesabın sebebi Ali Paşa olduğu için dayağı onun yemesi gerektiğini düşünüyordu. Bağdat valisi Mithat Paşa'nın görevden alınmasıyla şehre 15.000 kuruş maaşla atanan Şam valisi Raşit Paşa'nın Bağdat vilayetinde memuriyeti ve Mithat Paşa ile Raşit Paşa kıyaslandığında Mithat Paşa'nın şimdiye kadar orada ortaya çıkardığı hizmetleri bir düşünülmalıdır. Bir de Ali Paşa'nın onun hakkında olan kini akıllara gelsin bu idare ile bu devletin ıslahı ondan sonra ümit edilmelidir.²⁹⁵

Yetmiş dokuzuncu sayıda yer alan makalede ise “*Mısır Meselesi yoluna girdi*” gibi bir başlık görülmektedir. Ziya Paşa'nın öğrendiğine göre gelen telgrafnamelere göre Server Efendi aracılığı ile gönderilen fermanla kanunları Mısır Hidivi tamamen kabul etmiş ve arada çekişme kalmamıştır. Ziya Paşa eski sadaret makamından gönderilen mektupların anlamı bile adı geçen fermanla işaret edilenden ibaret olduğu halde niçin o zaman kabul edilmediğini sorgulamaktadır. İşin hakikati henüz meçhul ise

²⁹⁵ Hürriyet, (17 Ramazan 1286/20 Aralık 1869), Sayı 78,s. 173-174.

İstanbul'da eski kayıtlarda görülen bir mektupta ifade edilen sebeplerden birine dayanır olması akla yakın görünmektedir. Bu meselede önce ve sonra görülen telaş ve teessüf Devlet-i Aliyye ile Mısır idaresi arasında böyle bir dargınlık ortaya çıkıp içte ve dışta iki taraf hallerinin saldırıya imkan ve ihtimal göstermeyecek bir yerde bulunduğu bilinmektedir. Nasıl olsa yoktan ortaya çıkan durumun, değişeceğine şüphe yoktur. Çünkü herkesin bildiği bir şeydir ki meselenin başlangıcı ortaya çıkması Ali Paşa'nın kötü bir iş yapmasından dolayı olmuştur. Eğer Ali Paşa 5-10.000 kese kapuyoldaşça yardımları ile kötü bir iş yaparak Mısır'ın veraset usulünü değiştirmemiş ve "Hidiv" ünvanı ile Mısır valisi hükümdar seviyesine çıkarmamış olsaydı İsmail Paşa'ya bu gurur ve kendini büyük göremezdi. Ali Paşa bile yardımların arkası kesilince kin ve nefret ile hidivi zarara sokmazdı. Mısır tarafından hariçten borç antlaşmasına lüzum görüldüğü halde anlaşmada tarafı devletten izin almak konularında ise mademki Babiâli'nin rüşvet mahcubiyeti ile durumu sorgulayıp reddedebilir ve tasarlanan borç antlaşmasını yasaklamaya gücü yetmeyecektir. Bunların kabulünde Mısır idaresince bir sorun olmayacak iken Hidivin şimdiye kadar dayanması ve sadaret makamına iki ay gecikmeli cevap ile hakaret etmesi tek başına İsmail Paşa ile Ali Paşa'nın arasındaki şahsi meselelerden dolayı idi. Bu durum bile bütün Avrupa devletlerinin bildiği hatta Osmanlı Devleti'nin ne protestolarına ne de hatırına uymayarak Fransa İmparatoriçesi ve Prusya veliahdı ve diğer prensler ve elçiler İsmail Paşa'nın kendi adına ettiği davete icabet ederek kanal açılışı töreninde hazır bulundular.

İsmail Paşa'nın Babiâli'den bağımsız olarak gizlice Avrupa ile temaslarda bulunması hoş karşılanılmıyordu. İstanbul ve Mısır anlaşmazlık gösterdikleri konular ve kullandıkları dil ile işin sonuna kadar dayanıp gerekirse savaşa kadar göze alacakları ne İstanbul'un ve ne de Mısır'ın durumu öyle bir savaşın ortaya çıkması mümkün görünmezdi. Avrupa'nın gerekli olan barış ve güvenlik maddeleri icabında bunlar öyle bir delilik etmek isterlerse bile Avrupa devletlerinin kendilerine izin vermeyeceği çok

açıktır. Ziya Paşa bundan dolayı Babiâli'nin Mısır üzerine donanma ve asker hazırlaması ve Hidivin azline Avrupa devletlerini müdahale ettirmemeye karar vermesi gibi boş laflar ve deli saçması olarak tanımlamaktadır. Mısır idaresinin İtalya, İsviçre ve İngiltere'den asker ve zabitan getirmek teşebbüsüne karşılık verip ve müdafaa belirtileri göstermesi bile oyun gözüyle görünür idi. Ziya Paşa ortaya çıkan bu durumu acaba bu çekişme durumu taraflar arasında iyi bir durum olarak mı ortaya çıktı, yoksa iki taraf bile kuyruk acısını ileride çıkarmak üzere mecbur mu kaldılar diye sorguluyor. Düşüncelerini aklındaki sorular ile ortaya koyan Ziya Paşa, bunun üzerine Mısır Hidiv'i İstanbul'a gitmeye cesaret eder mi? Gittiği takdirde Ali Paşa adalet makamında olursa nasıl muamelede bulunacak? Göreceği yalalaklık ve aracılık üzerine Ali Paşa'nın kalbi uzlaştırma sevdasına düşerek 5-10 bin kese kapuyoldaşça yardım verecekti. Ali Paşa'nın kara şeytanı olan Nubar Paşayı ona iyi göstermek için hizmetinden atacak mı? Acaba *Şevkeb-i Şarki* adıyla İstanbul'da yeni çıkan gazetenin ikinci sayısını okudunuz mu? Acaba hem soğan yiyip hem dayığı yiyip hem de parayı veren köylü gibi hem Ali Paşa'nın tarikatını görün hem para verip hem de onu itaat edecek mi? Bütün bu karışıklıkların tamamı Ali Paşa'nın gururundan ve ihanetinden ileri geldiğinde doğrudan doğruya Zat-ı Şahaneye duyurup devletin cismine yapışmış olan şu halini Ümmeti Muhammed'in başından def etmeye gücü yetebilecek mi? Aksi halde hiç İstanbul'a gitmek niyetinde değil mi? Öte yandan bile Ali Paşa Hidiv'in İstanbul'a gittiğinde yüzüne ne yüzle bakacak? Utanmadı da baktı diyelim, ya kapuyoldaşça yardımlarını hidivden hangi bahane ile koparacak? Devlet hazinesinden yaptırdığı konağı için hediye mi denilecek? Ya Nubar'ın defedilmesi teklifine bağlı olarak o bile sevmediği bir memurun Babiâli'den atılması ile nasıl reddedilecek? Ya gerçek durumu sivri zekâsı ile Zat-ı Mülükhaneye söyleyecek olursa hangi sebeplerle ve yalanlarla önu kestirilecek? Ziya Paşa sorduğu soruların cevabını bilmekle birlikte okuyucularda farkındalık

oluşturmak için soruları ile yaşanan ve yaşanacak olan süreci tekrar gözler önüne sermektedir.²⁹⁶

Ziya Paşa bir zamandan beri Babîâli ile Mısır idaresi arasında meydana gelen ayrılık ve uyuşmazlıktan dolayı en fazla üzüntü duyanların Yeni Osmanlılar olduğunu ifade etmektedir. Ziya Paşa'ya göre, *Hürriyet* Gazetesi ne Babîâli'nin ümidi ile dalkavukluğa ilgisi olan ne de Hidiv-i Mısır'dan kapuyoldaşca ihsanlar almaya talip olmadığından bu meseleyi tarafsız olarak ve hakkıyla değerlendirmeye çalışmaktadır. Çünkü bu konu açıktan görüldüğü gibi sadece bir çatışma ve şahsi anlaşmazlıktan ibaret değildir. Yeni Osmanlılar ve bu grubun bir üyesi olarak Ziya Paşa vatan-ı müşterekin ölüm kalım meselesi olarak nice hakikat ve anlaşılması güç olan konuların ve bunlardan vatandaşlarını haberdar etmeyi bir borç ve kendilerine vatana hizmet sayarlar. Mısır Hidiv'i İsmail Paşa'nın bir iki seneden beri tabi olduğu devletine karşı gösterdiği dikbaşlılık ve hareketler kendisine yakışan şeyler olarak görülmez. Öbür yandan Mısırda İbrahim Paşa ve Abbas Paşa ve diğer Paşalar zamanlarında akçe derdi ile arada sırada bağımsızlık için ayaklanmışlarsa da Babîâli Mısır idaresine karşı genellikle barış yolunu seçmiştir. Ziya Paşa İsmail Paşa'nın Mısır vilayetine hâkim olmaya çalışmasını şu şekilde değerlendiriyor. İsmail Paşa İstinye'deki sahilhaneyi satın alınca birkaç sene yaz aylarında gelmiş ve diğer zamanlarda da ailesi gelip oturmuştur. Kendisinden önce İbrahim Paşa, Abbas Paşa, Sait Paşa'dan hiçbiri gelip İstanbul'da oturmamıştır. Ziya Paşa bunu aslında İsmail Paşa'dan ziyade kendisinden öncekilere yakışacağını ifade ediyor. Zat-ı Şahaneyi Mısır'a gittiği zaman onu önemli hissettirmek için Mısır ahalisine hitaben işte memleketin padişahı Sultan Abdülaziz handır; "*ben onun emrine tabi bir memurum*" dedi ve kendi sıfatını açıkladı. Şimdi eğer Babîâli'nin iddia ettiği gibi kendisinin bir istiklal merakı olsaydı padişah Mısır'a getirmek şöyle dursun gitmek istese bile onu engellerdi. Ziya Paşa, İsmail Paşa'dan önce Mısır'ı idare

²⁹⁶ Hürriyet, (24 Ramazan 1286/27 Aralık 1869), Sayı 79,s. 176-178.

edenlerin halkına vergi koyacağı zaman veya Avrupa'dan borç ettiklerinde, Babiâli'ye hiçbir zaman başvurmadıklarını ifade ediyor. Devletin Avrupa'daki memurları devletin elçilerine müracaat etmeksizin işlerini gördüğü halde İsmail Paşa bu konularda bile Babiâli'nin isteği doğrultusunda hareket ederdi. İsmail Paşa sonradan Babiâli'nin isteği üzerine Mısır için yaptırdığı zırhlı gemileri Devlet-i Aliyye'ye terk etmeye karar verdi. Ziya Paşa'nın düşüncesine göre eğer İsmail Paşa'da bir bağımsızlık arzusu olsaydı bunları elinden çıkarmazdı. Delillere bakılacak olursa İsmail Paşa hiçbir zaman Babiâli'nin yaygara çıkardığı gibi istiklal düşüncesinde bulunmadı. Peki, bütün bunlar ortadayken İsmail Paşa neden böyle gösterildi? Ziya Paşa bunun sebeplerini de şu şekilde açıklamaktadır. Sebeplerden birisi Süveyş kanalının açılışında Mısır kıtasının Avrupa için arz ettiği önemdir. Şimdiye kadar Mısır Osmanlı'nın önemli bir memleketi iken Avrupa'nın çıkarlarına dokunacak bir önemi yoktu. Ne zaman ki Süveyş kanalı bir Fransız şirketi sermayesi ile açıldı. Kızıldeniz ile Akdeniz'i birleştirdi. Avrupa, Hindistan, Afrika ve Asya sahilleri arasında ticaret için önemli bir yol açılmış oldu. Şirket aracılığıyla Mısır üzerinde bağladığı milyonlarca sermayeden sebep Fransa'nın Mısır idaresi ile bağı kuvvetlendi. Bununla birlikte Hindistan yolunun kısalması sebebiyle İngiltere kuşkulandığı için İngiltere'nin de dikkatini çekti. Avrupa'nın Mısır üzerindeki bakış açısı değişti ve şimdi böyle önemli bir konudan dolayı artık Mısır valisi, Trabzon ve Bursa valileri gibi Babiâli'nin emri altında oyuncak olmayacak kadar önemli bir yer edindi. İkincisi Babiâli'nin gözünü korkutan bir sebep de Mısır'daki kuvvettir. Devlet-i Aliyye'nin Mısır'da silâh altında altı orduluk yani 100.000 nefer kadar askeri bir o kadar da redifi vardır. Yunanistan, Sırbistan ve Tuna, Rusya ve İran sınırlarının, Bulgaristan ve Arnavutluk, Suriye ve Irak bu aralar güvenlik sebebiyle bu kuvvet ancak buraların asayişine yetebilir. Ne taraftaki kuvveti azalırsa nerede bir sorun çıkarsa Babiâli bugün Mısır'a savaş ilan edecek olsa gönderebileceği asker en fazla 40-50 bin neferden ibarettir. Mısır'da bulunan bu askeri kuvvet Osmanlı'nın elini kolunu

bağlamaktadır. Diğer bir sebep ise Mekke ve Medine halkının Babiâli idaresine karşı duyduğu nefrettir. Çünkü bu yerler İslam'ın beşiği olmakla beraber Babiâli'nin bir zamandan beri İslamiyet'e taban tabana zıt ve muhalif olarak görülen bazı uygulamaları bunların hoşuna gitmiyordu.

Osmanlı Devleti Sultan Selim ile beraber halifelik makamını üzerine alınca Osmanlı padişahları yalnız kendi halkını idare etmekle kalmadı. Çin'de, Hindistan'da, Afrika'da, Türkistan'da, Dağıstan'da ve dünyanın diğer yerlerinde bulunan ütün İslam halkının ruhani şefi oldu. Bu sebeple bundan 800 sene önce olduğu gibi devam etmesini istiyorlardı. Diğer bir sebep Anadolu ve İstanbul ahalisinin Şam kıtasının Devlet-i Aliyye idaresinden gördükleri zalimane muamele sebebiyle Mısır idaresine meyil etmiş olmalarıdır. Çünkü devlet hazine zora girdikçe sürekli halka vergi yüklediği için aciz ve fukarayı bir lokma ekmeğe muhtaç etti. Hâlbuki Mısır idaresi Ramazan-ı Şerif ayında fakir fukaraya gemiler dolusu pirinç, hediyeler, nakit paralar verirdi. Bunun yanında Anadolu halkı ise Babiâli hazinesine para yetiştirmek için yorganlarına tencerelerine kadar satıp vergi ve rüstümat adıyla ellerinden alınan mallarıyla biçare durumda kaldılar. Mısır idaresi hacıların bile bütün ihtiyaçlarını görerek onların takdirini kazandı. Suriye kıtasında ortaya çıkan Hıristiyan papazlarla bazı ecnebi konsolosları arasındaki kavgaya sebebi ile almaya çalıştığı tedbirler sebebiyle buranın halkının Mısır idaresine daha fazla meyletmesine sebep oldu.²⁹⁷

Ziya Paşa Mısır Meselesi'nin maddi boyutundan ayrı olarak manevi boyutları olduğunu ve bazı problemlerin kişiselleştirildiğini savunmaktadır. Bunların ilki Ali Paşa'nın Mısır Hidivi ile ilgili kını ve düşmanlığıdır. Çünkü Ali Paşa kendisi nefsi yüksek idad-ı beşerde tutmaya tenezzül buyurmadıklarından insanlardan kim bir işin sorumluluğunda farz olan kullukta bir kusur ve hata ederse ocağını söndürürdü. Öfkeden kurtulmama hasletiyle övünmeyle muttasıf olduklarına ve Mısır Hidivi İsmail

²⁹⁷ Hürriyet, (20 Zilkade 1286/21 Şubat 1870), Sayı 87,s. 209-213

Paşa da nev-i beşerden olarak bir zamanlar kapuyoldaşca yardımlarını “*ol ilahe-i kibr-ü azametinin mabedine arz-ı kurban-ı ihlas*” etmekte iken sonraları bu toplama arkasını kestiğini onun hakkında iyi düşünceler bitti. İsmail Paşa’nın Avrupa’nın gözünde itibarı arttıkça Ali Paşa’nın nefreti arttı. O zamandan İsmail Paşa’nın hareketi Zat-ı Şahaneye bir isyan şeklinde ve hizmet sabıkası birer hıyanet ve sü-i niyet suretinde gösterildi. Ne zaman istek buyurularsa onun azliyle yerine diğersinin yerleştirilmesi ve diğervalilerin değiştirilmesi gibi zamanda gösterilmeye başlayıp bir yandan padişahın sevgisini ve saygısını kazanmaya çabalardı. Diğertaraftan da Avrupa nazarında hak elde etmek için feryat etmeye özen gösterildi. Hariciye müsteşarı Halil Bey’in iddia ettiği 80.000 lirayı vermemesinden dolayı Ali Paşa’nın hidivin aleyhinde yaptığı kötülüktür. Çünkü herkesin bildiği gibi bu kişi Petersburg’da elçi iken babası rahmetli Şerif Paşa’dan 30 milyon Frank yani 300.000 kese civarında mirasa sahip oldu. Kendisi aşırı derecede kumara meyilli ve her gördüğü ya da başkalarının görüp de güzel dediği tiyatroların meşhur oyuncu kızları ve diğParis’in kötü şöhret bulan fahişeleri için akla hayale gelmeyecek derecede paralar harcadığı herkes tarafından bilinirdi. Bu kadar akçeyi 5-6 sene içinde Avrupa’da yok ettikten sonra oturduğu evin duvarında asılı resim, tahtalarına varıncaya kadar hepsini sattı. Ziya Paşa’nın tahminine göre o zaman İsmail Paşa’dan 80 bin lira istemiş ve beyefendinin bütün Avrupa tarafından bilinen halini İsmail Paşa da biliyordu. İsmail Paşa kendisine red cevabı vermişti. Münif Efendi aracılığıyla Ali Paşa’ya sığındı. Bir taraftan da Fazıl Paşa’nın İstanbul’a davet edilmesinden sonra İsmail Paşa’nın önüne bir post atılmış olacağından, bu tedbir ile onun istenilen yere varılması mümkün görünür düşüncesi ile hemen kendisi İstanbul’a davet edildi. Birkaç ay içinde hariciye müsteşarlığına tayin olundu. Ziya Paşa’nın anlattığına göre dünyada nadir görülen bir olaymış ki bu adı geçen şahıs Paris’te oturduğu zaman sakalını bir uzatır bir tıraş ederdi. Ve dört atlı araba ve sırmalı giysileriyle seyisleri ile beraber Paris’in içinde dolaşarak iktidarını ve servetini

gösterirken Yeni Osmanlılarla görüşerek kendini bu cemiyetin en hamiyetli üyesi olduğunu iddia edermiş. Özellikle Ali Paşa'nın herkesten daha fazla aleyhinde sözler eder ve kimseye söz kaptırmazmış. Sonradan ortaya çıkmış ki makam hırsı ve içindeki intikam birden bire öyle bir değişik düşünceye sevk etti ki onu tamamıyla düşüncelerinden sıyrıldı. İstanbul'daki Yeni Osmanlıların birinci düşmanı olmak ile gurur duydu. Halil Bey, her ne kadar orada da sabaha kadar meşgul ise efendisinin düşüncelerinden habersiz değildi. İsmail Paşa'nın aleyhinde yapmadığı kötülük kalmadı. Hatta işler onun düşündüğünden de o kadar ileri gitti ki kendisini geri alamayıp olayın akışına kapıldı. Mısır meselesi de bu kadar zora girdi. Hıdiv'in eli bayraklı düşmanlarından birisi olan Halil Bey Babıâli ve elçilikler arasında aracı olacak bir memuriyete ve Fazıl Paşa'nın Mecalis-i Aliyye'ye memur olmaları ve Halim Paşa ile adı geçen Hurşit Paşa'nın ve Hasan Paşa'nın bile gönlünü hoş ederlerdi. Mısır Hidivin de gönlünü hoş etmek için bu kişiler İstanbul'da elçilere karşı ve özellikle ara sıra Zat-ı Şahane ile konuşarak Hıdiv'in menfaatine yönelik bir dil kullanmayacakları belliydi. Böylece Mısır meselesinin de sonunun gelmeyeceği belliydi. Sultan Abdülaziz tahta çıkmadan önce saltanatını bizzat kendi eline alıp babasının yolundan gitmek istiyordu. Ancak Babıâli'nin çevirdiği dolaplarla baş edemeyip "*Allah belanızı versin ne yaparsanız yapın*" diyerek kenarda durdu.

Ziya Paşa göre Hilafet makamının bütün kudret ve kuvvetiyle 36 milyona yakın ahalinin ve 600 yıllık Osmanlı Devleti'nin bütün saadeti bir Ali Paşa'nın keyfine kaldı. Ali Paşa istediğini mühür eder istediğini görevden alır, sürgün eder, hapse atar, hiç kimse bunları niçin yaptın diyemezdi. Elçilikler itiraz edecek olursa padişahı öne sürüp benim ne suçum var padişah böyle istiyor cevabını verirdi. Hâlbuki padişahın hiçbirinden haberi olmazdı. Böyle bir gücü elinde bulunduran bir düşmandan korkulur. Bu kadar olaylar olmuş iken Ali Paşa sadaret makamında dururken İsmail Paşa itiraz bile etse kimse inanmazdı. Mısır meselesine baktığımız zaman başka sorunlar var ise de

Ali Paşa'nın bunlardan yüz kat daha fazla sebep olduğu ortadadır. Mısır'a karşı uyguladığı münasebetsiz politika sebebiyle Devlet-i İslamiye'nin yeryüzünde bulunan 200 milyon İslam nüfusunun ruhlarının kiblesi olan Hilafet makamının perişan olmasına sebep oldu. Şimdi durum böyle olunca sadaret makamının maaş ve kâinatı senelik 4000 keseye ulaşır. Ziya, Ali Paşa'nın dairesindeki masraf ise gelire eşleşmediğinden Paşa hazretleri hariçten para alacak, Halil beyefendi kumar eğlencesine para yetiştirecek, bütün bunlar olurken birisi intikam alacak düşüncesi ile Mısır'ın üzerine asker mi gönderelim diye sorgulamaktadır. Ziya Paşa durumu anlatmak için sorularına şu şekilde devam ediyor, hazinenin açığı ve borcu yetmiyor da yeniden bir sürü borç mu yapalım? Bu kadar mallar canlar feda mı edilsin? Bu kadar memleketler harap mı olsun? Avrupa ile pamuk ipliğine bağlanmış olan asayişimiz bozulsun mu? Ya da Mısırı elimizden mi çıkaralım? Hatta Hicazı Şam kıtasını ve belki Anadolu'nun birçok yerini Mısır idaresine mi bırakalım? Ya da bu sebeple Hilafeti ve İslam dinini perişan mı edelim? Ziya Paşa eni sonunda bunlar tehlikeli olacağı için Ali Paşa'ya diyelim ki Paşa hazretleri sen memleketin ıslahında ne var şu işinden bir elini çekiversin. Hariçteki vekilharç ve mühürdar gibi hırsızları da ve hamam ustalarını oturakları yerden kovmak gerekir. Ne zaman ki ayda 300.000 kuruş masraf edip de aylık gelire yetişmiyor diyerek borç almaya ve yeni kaynak bulmak için yeni bir Hidiv belasına düşmeye ihtiyacın olmasın ve 600 senelik Devleti Osmaniye'nin elinle mahvolup gitmesin. Ziya Paşa Ali Paşa için *"işgal ettiğin o makamdan defolup git yerine adam akıllı biri gelsin."* Diyerek duygularını açıkça ifade etmektedir.²⁹⁸

Devletin farklı sebeplerle Avrupa'dan aldığı yüklü borçların amaçlarına uygun kullanılmaması ve ziyan edilmesi en büyük problemlerden bir tanesidir. Mısır Hidvi'nin borç almak için bulunduğu teşebbüse Babiâli tarafından diğer devletlere gönderilen protestolar etkisiz kalmış. Babiâli politikasına en çok dalkavukluk yapan İngiltere

²⁹⁸ Hürriyet, (27 Zilkade 1286/28 Şubat 1870), Sayı 88,s. 214.

kabinesi bile bu protestoya verdiği cevapta borç işinin alıcı ile verici arasında uyuşularak yapılan kanunlar çerçevesinde olduğu için buna İngiltere Devleti'nin karışmayacağı bildirilmiştir. Babıâli ve Mısır arasındaki anlaşmazlık yaratan noktalardan biri de devletten izin almadıkça Mısır idaresinin hariçten borç yapmaması gereği idi. İngiltere borçlar konusunda ağırlığını Mısır devletinden yana koymuştur. Hatta rahmetli Sait Paşa zamanında ilk defa olarak Mısır İdaresi Avrupa'dan borç almak istediğinde Babıâli'den güzel bir nasihatname kaleme alınmış. Babıâli bu öğütleri kaleme alırken o zamana kadar Avrupa'nın dört bir yanından borç alıp kendi hariciyesinin toplamının 3 milyon 200 bin keseğe ulaşmış. İngiltere'den 1 milyon 760.000 liralık bir borcun antlaşması için girişimde bulunmuştu. Mısır hükümetinin borca teşebbüs etmesi alkışlanmıyor fakat Babıâli ile kıyaslandığı zaman Mısır İdaresi ile Babıâli arasındaki fark ortaya çıkıyor. İngiltere'den alınan borçların seneliği 3.200.000 keseğe ulaşmıştır. Sonra hariçten aldığı ise 45 milyon keseğe yani gelirinin 13 katına denk gelecek şekilde borç senedi imzalamıştır. Bunun haricinde Rusya meselesi zamanında halktan alınan zahire ve eşya bedelleri sonradan Çerkez muhacirlerinin nakliye ücretleri Avrupa'ya verilen siparişler, memurun ve askerin maaşı, bankaların alacakları ve galata borçları, bunlar da diğer borçlara eklenmeyen Allah'tan başka hatta maliye nezaretinin bile bilmediği hesaptan olmayan borçlardır. Ziya Paşa borçlardan her biri alındığı zaman yollar, ormanlar, okullar yapılacak, şöyle ıslahat olacak, halk için şöyle harcanacak birçok sebep öne sürülür ama maalesef bir takım kişilerin doymak bilmez hırsı yüzünden bunların hiçbirini yapılamadığını ifade etmektedir. Ziya Paşa Osmanlı idaresi ve Mısır İdaresini kıyaslayarak 5-6 sene önceki haliyle bugünkü düzeni, yolların belediyeçilik hizmetlerinin genel olarak bütün düzenlemelerinin Osmanlı'dan daha iyi olduğunu görmektedir.²⁹⁹

²⁹⁹ Hürriyet, (22 Safer 1287), Sayı 96, s.247-248.

Ziya Paşa'nın *Hürriyet*'in 92. sayısında, Mustafa Fazıl Paşa'ya karşı bir tavır değişikliği görülmektedir. Namık Kemal İstanbul'a döndükten sonra, Mustafa Fazıl Paşa Ziya Paşa'nın da dönmesini istemiş ve gazetede yazılarına son vererek gazeteyi kapatmasını istemiştir. Ancak Ziya Paşa yazılarına devam etti, Mustafa Fazıl Paşa gazetenin çıkarılması için verdiği para desteğini kesince kendisine gerekli olan finansal desteği İsmail Paşa vermiştir. Bu sebeple Mısır Meselesi ile alakalı gazetenin son sayılarında İsmail Paşa yerine eleştirilerin odağına Mustafa Fazıl Paşa oturmuştur. Ziya Paşa'nın İstanbul gazetelerinden öğrendiğine göre Mısır hükümeti ile Babıâli arasında bir süreden beri devam eden uyuşmazlık ve anlaşmazlığın giderilmesi için Babıâli Hidivinin gönlünü almak üzere iyi niyetini göstermek için çok değerli mücevherlerle kaplı kılıç hediye etmişti. Ziya Paşa için bu meselenin savaş yerine hediyelerle bitmesi ne kadar arzu edilen bir durum ise de *Hürriyet*'in 87 ve 88 numaralı sayılarında anlatıldığı gibi İstanbul'daki bütün meseleler yerli yerinde duruyor. Ama bu durumda üzüntü ve şaşkınlık yaratan Mustafa Fazıl Paşa ile Halim Paşa'nın³⁰⁰ şimdiki halleridir. Ziya Paşa'ya göre bunların harcadıkları bunca paralar ve gösterdiği kulluğa karşı Ali cenabın bir kılıç ile biçarelerin zaten yaralı olan yüreklerini bir kez daha yaralamıştır. Ama Paris'te iken padişaha hitaben bir nasihatname yazıp onda devletin içinde bulunduğu tehlikeyi anlatan hükümetin durumunu ifade eden bu şahsın sonradan o idarenin içine memnuniyetle sokulup el etek bile öpmesine bakılınca bu duruma tuhaf karşılanmamaktadır. Kime hangi lütuflarda bulunulursa bulunulsun, ancak bütün işlerin yürütmesini aksatmamak için 8-10 aydır maaşlarını alamayıp dilenme derecesine gelen gece gündüz çoluk çocuğuyla ah eden zavallı memurlar, muhtaçlar ve askerler bu duruma ne der bunu da düşünmek gerekmektedir.

³⁰⁰ *Kahire'de dünyaya geldi (19 Şubat 1864) Mısır Valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın torunu olup babası Şura-yı Devlet üyesi Mehmed Abdülhalim Paşa'dır. 1903'te Jön Türkler'le ilişkisi bulunduğu ileri sürülerek İstanbul'dan uzaklaştırıldı. Önce Mısır'a, ardından Avrupa'ya gidip Jön Türkler'le doğrudan münasebet kurdu, onlara maddi ve fikri destek verdi. Sadrazamlığı sırasında önemli görevler üstlenmiştir. M.Hanifi Bostan, "Said Halim Paşa," TDV İslam Ansiklopedisi 35. cilt., s.557.*

Trablusgarp'tan alınan bir mektupta Bingazi tarafından bulunan halkın 2000 kadar hane elinde kaldıkları hükümetten kurtulmak için Mısır toprağına geçmişlerdi. Bunların Mısır'ın desteğini gördükleri hatta kendilerine yetecek kadar arazi tahrir ettikleri biliniyordu. Ziya Paşa buna şaşılmanası gerektiğini ve eğer böyle giderse Osmanlı Türk'ünün farklı ülkelerin tabiiyetine geçeceklerini ifade etmektedir. Çünkü Osmanlı Devlet'inde bu zalim idarede halk çaresizlik ve ızdıraplık içinde bütün Osmanlı memleketlerinde böyle durumlar ortaya çıkmaya başlayacaktır. Mirliyalıktan ihraç edilmiş olan Hüseyin Vasfi Paşa'nın sorgusuna dair önceki evrakta yazılan İstanbul mektubunun devamında sadrazam Ali Paşa'nın emri ile tutukladığını ve şimdiye kadar da soruşturmada araştırmaya giriştiğini ifade ediyor. Bir şey bulamamış, hatta sadrazama bile söylemişti. Cevaben mumaileyh der ki: *“Tevcihat pusulasında hariciye nezaretinin sadarete ilavei memuriyet olarak tercih olunduğunu okumuştum.”* Lakin zaptiye müşirinin ona ilhakken idare olunacağına dair bir ilana tesadüf edilmemiş bu sebeple hakkında olan hainliği size affetmekte ve istidalarımın âdem'i israfını sizden bilmekte haklıyım demesi ile Müşir Paşa şaşırıp kalmıştır. Suçu elinden geldiği kadar Ali Paşa'ya atmıştır. Adı geçen bu evrak bir torbaya konulup mühürlenmek istiyor fakat Hüseyin Paşa evrakı görmeden mühürlemeyeceğini söylemiş ve evrak eline verilince bütünüyle incelenip mühürleyip Müşir Paşa'ya teslim etmişti. Bu evrakta ihtilal ve diğer suçlarla ilgili bir şey bulunmayıp Hüseyin Paşa'nın Paris'te ve diğer memuriyetlerde bulunduğu zaman devlete arz ettiği şeylerden birçoğu bile kendisi Avrupa'da iken orada ortaya çıkan tahkikatlardan ibaret idi. Sonuç olarak zaptiye müşirinin istediği sözü söylerse onun kayırmasına uğrayarak lütfuna ihsan olarak kurtulacaktı. Hüseyin Paşa suçsuz olduğu anlaşılınca sadrazam ve serasker, zaptiye müşiri ve diğerlerini özür dilemeleri ile evine gitmişti. Ziya Paşa'nın eleştirilerinde en çok değindiği konulardan birisi olan rüşvet ve adam kayırmaya bu örneği vererek eğer böyle gider ise kimsenin devleti kurtaramayacağını ifade etmektedir. Ayrıca resmi evraklara gösterilen

özensizlik, resmi konu ve şikâyetler ile ilgili yapılması gereken tahkikatların usule uygun olarak yürütülmemesi Ziya Paşa'nın en çok üzüldüğü konular arasındadır.³⁰¹

İstanbul'dan Fi 25 Şevval (30 Eylül) tarihi ile yapılan yazışmada ise Mısır meselesi sönmemiş bir yangın gibi yine alev aldı diyerek başlamaktadır. Çünkü malum zırhlı gemiler ile iğneli tüfekler alındığı paraya Osmanlı'ya terk edilmesi için defalarca teklif edilmesine rağmen Mısır Hidivi durumu zora sokup fabrikatörlerden getirdiği hesap senetlerini gönderdi. Osmanlı devleti birisi zorluk çıkarırsa hemen yelkenleri suya indirdiği için geri adım attı. Ziya Paşa'nın bir yerden aldığı tahkikata göre adı geçen hesap senetlerinin toplamı 800 bin liraya tekabül ettiğinden ve meğerse Ali Paşa'nın bu eşyaları aldığı para ile devlete terk etmesini Hidive teklif etmişti. Asıl amacı bu eşyaları kendisine almak için bedava vermektir. İsmail Paşa bu eşya ile ilgili ticaret için fabrikatörlerle anlaşıp diğerlerinden daha fazla para isteme tarzında akçeyi çoğaltıp elçilere şikâyet etmişti. Elçilerden bazıları böyle bir kalpazanlığı İsmail Paşa kabul etmeyeceği gibi fabrikatörlerin yüksek hesap vermeleri bile ihtimalden uzaktır. Bu yazının devamında Halim Paşa'nın Mısır'da bazı malları olduğundan gidip orada oturması Babîali tarafından uygun görülüp binmesi için tersane vapurlarından birinin tayini Babîali tarafından karar alınınca işin rengi yine değişti. Çünkü Hidivin düşmanı olan Mısırlılar İstanbul'da güler yüze aldanmayıp Halim Paşa'nın Mısır'a gönderilmesinden sonra bunu bir hakaret olarak algıladılar. Halim Paşa, Mısır'da gözcü gibi otursun ne zaman İsmail Paşa'nın uygunsuz bir hareketi görülürse hemen görevden alınarak Halim Paşa'nın hizmete gelmesi kolay olsun demek olduğu ortadadır. İsmail Paşa bile bu durumdan gocunmaya başlamış. Yeni açılan Süveyş kanalı boyuna asker ve mühimmat yığıldığı haberleri ortaya çıkınca koca diplomat Ali Paşa'nın bile şüpheye düşmesine sebep oldu. Vekâlet Penahiden biri *“Efendim, eski fermana göre Mustafa Fazıl Paşa tahtın varisiydi ve size karşı savaşırken Halim Paşa'nın bu fikirle Mısır'a*

³⁰¹ Hürriyet, (22 Muharrem 1287), Sayı 92,s. 230-231.

gitmesi onu üzmez miydi?” Ali Paşa gülümseyerek cevap verdi. Mısır meselesinin bu kadar uzaması Ali Paşa'nın kibrinden kaynaklanıyordu ve bugün görevden alınsa bile Mısır'daki durum içinden çıkılmaz bir hal alırdı. İsmail Paşa, Mısır'ın devletten ayrılması halinde Avrupa'nın bunu kendisine bırakmayacağını biliyordu.

Tunus gibi Avrupa devletlerinin oyununa geldi. Süveyş kanalının açılışından beri Fransa'nın Mısır'a hâkim olmaya çalıştığı, İngiltere'nin de Mısır'da gözü olduğunu biliniyordu. Ziya Paşa Avrupa devletlerinin Mısır'a göz dikmesi ve Mısır'ın Osmanlı Devleti'nden bağımsız bir devlet gibi hareket edip kendi başına giriştiği siyasi, sosyal ve ekonomik ilişkiler rahatsız edici ve tehlikeli buldu. Mısır meselesinin uzun yıllar devam etmesindeki en büyük sebep olarak gördüğü Ali Paşa'nın görevden alınması en büyük isteğidir. Ziya Paşa Mısır meselesi ile ilgili *Hürriyet* Gazetesindeki ilk yazılarında sürekli yüklendiği İsmail Paşa'ya son sayılarda artık yüklenmez çünkü İsmail Paşa gazeteyi finanse etmeye başlamıştır. Ziya Paşa'nın artık yüklendiği isim uzun yıllar kader ortaklığı yaptığı ve kendisini yurt dışına daveti sayesinde yurt dışı macerası ve *Hürriyet* Gazetesi'nin çıkarılmasına vesile olan Mustafa Fazıl Paşadır. Mısır Meselesi ile alakalı yazdığı yazılarda en dikkat çekici olan şeylerden bir tanesi de Sultan Abdülaziz'e karşı olan saygılı tavrı ve onu konuların adeta dışında tutma çabasıdır. Abdülaziz'den bahsederken sanki onun birçok şeyden haberi yokmuş gibi ya da Babiâli'ye sözü geçmediği için çaresiz olarak göstermektedir. Ziya Paşa'nın yazılarında İsmail Paşa ile Mustafa Fazıl Paşa ile ilgili olarak gazetenin son sayılarında nasıl tavır değişikliği görülüyorsa Abdülaziz ile ilgili de gazetenin son sayılarında tavır değişikliği görülmektedir. Özellikle İngiltere hükümetinden gördüğü baskı sonucu Londra'dan ayrılıp Cenevre'ye gitmesi ile beraber artık Abdülaziz'e karşı kullandığı dil daha suçlayıcı ve sert oldu.³⁰²

³⁰² *Hürriyet*, (6 Zilkade 1286/7 Şubat 1870), Sayı 85, s.202-203.

İmtiyazat-ı ecnebiye bilindiği gibi Devlet-i Osmaniye'nin Avrupa devletleriyle anlaşmasına İstanbul'un payitaht-ı saltanat edildiği tarihten sonra olup bu asırlarda başkaları ve ortaya çıkan sebepler için Devlet-i Aliyye'nin umum hizmet ve gözünde fetihlerle sınırlı olmakla yapılan anlaşma gerek gururu fütuhattan dolayı gönderilmiş yeni bir cömertlik ve yiğitlik ve gerek ilim sayesinde sözleşmeden ziyade cehalet eseri olarak bir takım zararlı şartlar toplanınca müsamaha gösterilmesi ve sonraları devlete eksiklik sebebiyle yenilgi olarak barış anlaşması yapılmış ve bu şartlar altında daha da ağırlaştırıldı. Bunun üzerine yirmi otuz seneden beri Babiâli'de Avrupalılara iyi görünmek modasını uyguluyordu.

Mısır hükümeti bu konu hakkında Avrupa devletleri ile karşılıklı diyaloga geçip mahkemelerin birden olması gereğiyle hem yerliler ve hem ecnebiler hakkında ortaya çıkan kötülükleri ifade ederek bu imtiyazın kaldırılması suretiyle bazı devletlerin muvafakatlerini istedi. Bu muvaffakiyet Babiâli'nin büyüklüğüne dokununca Mısır idaresini suçlayarak devletlere protestolar gönderdi. Büyük devletler tarafından Babiâli'nin yazısına cevap verildi ancak Mısır hükümetinin istediğine göre karar yazıldı. Yani Mısır hükümetinin istediği gibi ecnebi imtiyazları ortadan kaldırıldı fakat Devlet-i Aliyye'ninkine dokunmadılar. Mısır ile Devleti Aliyye'nin Avrupa gözündeki değeri ve etkisi bu olaydan anlaşıldı. Mısır Avrupa'dan borç alırken bunları gerekli yerlere harcayıp teminat vererek güven tanzim etti. Babiâli ise aldığı bütün borçları şöyle tanzimat, böyle ıslahat yapacağız diye ya da paraları alıp yağmalayan sefahate dalıp dediği hiçbir şeyi yapmadığı için Avrupa nazarında itibarı azaldı. Sonradan alınan haberlere göre; Rumeli demiryolunun müteahhidi olan Hirsch Paris'te şirket kurarak hisselerin açılışı için mezuniyet talep edip Fransa Devleti'nin de reddetmesi ile sonuçlandı. Çünkü bugüne kadar 5-10 defa demiryolu yapılmak için borç senetleri yapıp ortaya bir şey çıkmadığından dolayı güven bulamadı. Uzun lafın kısası ecnebilerin imtiyazı ile ilgili doğan sorunlardan Babiâli şimdiye kadar tuttuğu yoldan ve

rezaletlerden vazgeçmediği sürece, Avrupa devletleri Devlet-i Aliye'nin bütünlüğünü koruyacak mı? Yoksa ortadan kaldırmak mı isteyecek ya da bu belayı üzerimizden kalsın düşüncesiyle devleti kim idare ediyorsa bunların görevden alınmasını mı isteyecek bilinmiyor düşünülen çarelerden hiçbiri olacak gibi görünmüyordu. Sultan Abdülaziz'in bu vurdumduymaz davranışı İstanbul halkında bu maaş hırsı, bu kadar zaptiye korkusu var iken bu düşünülen çarelerden sonuç alınacak gibi değildi. Yalnız devleti ve milleti bu hale getiren ve sebep olanların devletin yakasından düşmeleri için yürekten dua edilse de varılan sonuç ve devletin içinde bulunduğu vaziyet içaçıcı değildi.³⁰³

Ziya Paşa, Ali Paşa'nın Mısır işi hamdolsun bitti başardık dediğini ifade ettikten sonra Ali Paşa'nın Zat-ı Şahaneyi aldattığı gibi İstanbul gazetelerinin bile Mısır Hidiv'i istediklerinden vazgeçmiş gibi hatta İstanbul'a gelip durumu düzeltecekmış gibi gülünç şeyler yazdığını ve bu şekilde herkesi ikna etmeye çalıştıklarını anlatmaktadır. Ama amaç bu gazetelerin niyetlerinin hakikati saklamak içindir. Devletin resmi dili olan takvimi herkes ve esnaflar bile alıp anlamaya borçlu olmalarına rağmen 20 parayı esirgeyip almıyorlardı. Kahvelerde tütüncü dükkânlarında sürünüp kıraathanelerde bile 2-3 hafta açılmadan duruyordu. Ali Paşa hazretleri Mısır Hidivi'ni sürekli lüzumsuz masraf yapmasından bahsederdi ama yerine tayinini düşündüğü Fazıl Paşa'nın Paris'teki Madam Mayer adında bir fahişeye 16 bin frank maaş verdiğini, Hamburg ve Baden de her gece yalısında ve konağında oynattığı kumarla şu 10 sene içinde 100 milyon frank ziyan ettiğini hiç düşünmezdi. Ziya Paşa, İsmail Paşa gibi borçlar yaparak hazinesini dolduran bir hidivin yerine Fazıl Paşa gibi idareden haberi olan bir kişinin uygun görülmesi Ali Paşa hazretlerinin zekâsını anlamaya yeter olarak görmektedir.³⁰⁴

³⁰³ Hürriyet, (6 Rebiyülevvel 1287), Sayı 98, s. 255

³⁰⁴ Hürriyet, (8 Muharrem 1287), Sayı 90, s.222-223.

2.1.9. Tanzimat ile İlgili Görüşleri ve Eleştirileri

Tanzimat, Lale Devri ve III. Ahmet ile başlayan daha sonra III. Selim ve II. Mahmut dönemlerinde devam eden Avrupalılaşıma hareketinin Abdülmecit zamanına denk gelen önemli duraklarından biridir. 1839 senesinde Reşit Paşa tarafından büyük bir özveri sonucu hazırlanan önemli bir ferman ve Türk düşünce tarihinin kilometre taşlarından birisidir. Tanzimat'a kadar yapılan yeniliklerde genellikle askeri ıslahatlar ağırlık basarken Tanzimat ile beraber artık Osmanlı toplum düzenine yönelik yenileşme başlamıştır. Tanzimat dışarıdan bir dayatma veya bir halk hareketi sonucu ortaya çıkan bir hareket değildir. Tamamıyla toplumsal alandaki aksaklıkları gidermek için ihtiyaçtan doğmuş bir harekettir. Tanzimat Padişah'ın kendisi tarafından halkına sunduğu sosyal bir antlaşma gibiydi. Ferman'da kişi haklarının ele alınması tıpkı Avrupa'daki Liberalizm gelişmelerine paralel olarak ortaya çıkan bir gelişmedir. Bu ferman "*Charte Constiutionnelle*" olarak değerlendirilirdi. Yani; milli egemenlik, meşrutiyet ve cumhuriyet gibi yönetim şekillerine gidilmeden Padişah'ın yetkilerini sınırlandırılması olarak algılanırdı. Aynı zamanda anayasal sürece giden yolu da açmıştır. Bütün bu gelişmeler; Reşit Paşa'nın çağının ötesinde bir bilgi donanımına sahip olmasının yanında, İngiliz siyasi hayatını yakından incelemiş olması ile alakalıdır. İngiltere ve Fransa Ferman'dan memnun kalırken Rusya ve Avusturya pek memnun kalmamıştır. Bu durum bahsi geçen tüm ülkelerin tamamen kendi çıkarlarıyla alakalı bir durumdur.³⁰⁵

Tanzimat Fermanı ilan edildiği zaman Osmanlı geniş bir coğrafyaya hâkimdi. Kuzey Afrika, Ortadoğu ve Balkanlar hala Osmanlı'nın elinde olan yerlerdi. Bu süreçte Balkanlar yavaş yavaş elden çıkacak ve bu durum Osmanlı Devleti'nde millileşmeyi beraberinde getirecekti. Bu noktada Yeni Osmanlı Hareketi'nde Ziya Paşa'nın ve

³⁰⁵ Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, Kronik Kitap, Ankara 2003, s.222-224.

özellikle Namık Kemal'in etkileri büyüktür. Osmanlı millileşmesinin yol haritasını çizerek vatan kavramını Türk insanının beynine nakşettiler.

Tanzimat'ı iki aşamada değerlendirmek daha doğru bir yol izlememize yardımcı olacaktır. İlk safhası Sultan Mecit ve Sultan Aziz zamanıdır, ikinci safhası ise Sultan Abdülhamit devri olarak karşımıza çıkmaktadır. Tanzimat'ın ilk döneminde Tanzimatçılar daha duygusal, genel olarak birbirlerine daha sıkı sıkıya bağlılar; ancak ikinci dönemde daha realist ve birbirinden bağımsız düşünceler ortaya çıkmaktadır. Tanzimat'ın ilk döneminde daha aktif bir şekilde rol almış olan Ziya Paşa'nın da ilk dönem Tanzimatçıları gibi bazı olaylara bakışı duygusaldır. Ziya Paşa'nın bütün hayatı ve Tanzimat hareketi içindeki mücadelesi göz önüne alınırsa yaşadıklarından sonra kişilik olarak daha sakin, olanı biteni kabullenmiş bir Ziya Paşa görmekteyiz.³⁰⁶ Ziya Paşa Tanzimat'ın getirdiği yenilikleri değerlendirirken Tanzimat'ın getirdiği yeniliklerden halkın duyduğu memnuniyetsizlikler üzerinden yazılar kaleme almış ve eleştirilerini bu yönde yapmıştır. Ziya Paşa'nın Tanzimat'ın sosyal hayata getirdiği resmi düzenlemelere karşı bir tavır yoktur, ancak, uygulamadaki sıkıntılar halkın yaşadığı mağduriyetler yazılarına konu olmuştur. Özellikle askerlikle ilgili düzenlemeler, askere alımlardan halkın duyduğu rahatsızlıklar Ziya Paşa'nın eleştirdiği konular arasındadır. Tanzimat uygulanırken işlerin ehline verilmemesi, halkın çektiği yoksulluk karşısında Gayrimüslim tebaanın elde ettiği imtiyazlar ile Müslümanlar karşısında yükselmeleri ve daha rahat bir konuma ulaşmaları rahatsızlık duyulan konular arasındadır. Yeni Osmanlılar ve Ziya Paşa Tanzimat ile ilgili eleştirilerinden biri de Tanzimat'ı yetersiz görmeleridir. Ziya Paşa'ya göre; Tanzimat ile beraber Osmanlı Devleti'nin sürekli askeri alanda yapmaya çalıştığı yenilikler artık sosyal hayatın birçok sahasına yayılmaya çalışılmalıydı. Aynı zamanda halka vaat ettiği şekilde yayınlanan resmi maddelerin tıpkı bir kanun maddesi gibi uygulanması isteniyordu. Bütün bu

³⁰⁶ İlber Ortaylı, *İmparatorluğun son nefesi, Osmanlı'nın yaşayan mirası Cumhuriyet*, Timaş, İstanbul 2014, s.51-55.

eksiklerle beraber, Tanzimat'ın uygulamadaki farklılıkları Ziya Paşa'nın en çok rahatsızlık duyduğu konular arasındadır.

Tanzimat'ın söylemleri ve eylemlerinin aynı olmamasından kaynaklanan problemlere bir örnek olarak gazetenin otuz sekizinci sayısında yer alan “*Hasun'un İlannamesi*” adlı yazıda rastlıyoruz. Bu yazıda Tanzimat'ın getirdiği haklardan mahrum bırakılan Hasun Efendi'nin şikâyetleri yer almıştır. Hasun Efendi'nin malları haksız yere müsadere edilmiştir. Hasun Efendi, eskiden tütün gümrüğü başkâtibi olarak çalışmış, şimdi ise Londra'da yaşamaktadır ve yazdığı mektupta Babıâli'ye Tanzimat üzerinden eleştirileri yer alır. Tanzimat'ın getirdiği en önemli haklardan birisi olan kişilerin mallarının haksız yere müsadere³⁰⁷ edilmeyeceği maddesi Hasun Efendi için uygulanmamıştır.

Tanzimat Osmanlı'da büyük umutlar yaratmış olsa da uygulamada yaşanan problemler sebebi ile halkı mutsuz etti. Tanzimat Fermanı ilan edildiği ilk andan itibaren halkta büyük beklentiler doğurmuştur ancak uygulamada aynı umudun yerini hayal kırıklığı almıştır. Tanzimat'tan en büyük beklenti teokrasi ile birlikte hareket eden mutlak monarşinin elindeki yetkileri hukukun garantisine alarak yasalar aracılığı ile sınırlandırılmak istenmesidir.³⁰⁸ Hasun Efendi bu mektupta, Tanzimat'ın kendilerine verdiği bir hak olan kişilerin mallarının haksız yere müsadere edilmemesi maddesine aykırı olarak malları elinden alındığını ifade ettikten sonra şunları anlatıyor; İstanbul duhan gümrüğünün başkâtipliğinde müstahdem olarak çalıştığı zaman gümrük vergisi ödemediği tütün kaçırdığına yönelik iftiraya uğramış, zaptiye tarafından tutuklanmış ve ortaya çıkan bu olayda suçu olmadığı halde doğrular ortaya çıkıncaya kadar zaptiyede kalması gerektiği söylenmiştir. Hasun Efendi 36 gün tutuklu kaldıktan sonra rezillik

³⁰⁷ *En genel tanımıyla müsadere, hukuk literatüründe işlenen bir suçun karşılığı olarak, suçlunun mal varlığının bütünü veya bir kısmı üzerindeki mülkiyet hakkına son verilmesi ve bu mülkiyetin kamusal bir karakter gösteren bir oluşuma devredilmesi olarak tanımlanabilir.* Belkıs Konan, “İnsan Hakları ve Temel Özgürlükler Açısından Osmanlı Devletine Bakış”, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi C. XV, Y. 2011*, s.253-288.

³⁰⁸ Mehmet Aktel, “Tanzimat Fermanının Toplumsal yansıması”, *Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Isparta 1998*, s.177-184.

İNİNDE ÖLÜP GİTMEKTENSE GÖREVİNDEN AYRILMAYA KARAR VERMİŞTİR. LONDRA'YA GELDİĞİNDEN BERİ SEFARET-İ SENİYYEYE VE HARİCIYE NEZARETİNE İKİ TANE DİLEKÇE VERİP DURUMUNU BİLDİRDİĞİ HALDE HİÇBİRİNE CEVAP ALAMADI. FAKAT KENDİSİNE BİR TEKLİF GELDİ. ŞÖYLE Kİ; İSTANBUL'DA VE PARIS'TE BULUNAN YENİ OSMANLI FIRKASI'NIN HALİNİ ÖĞRENMEK İÇİN, YANI AÇIKÇASI CASUS OLMASI İÇİN KENDİSİNE TEKLİFTE BULUNULMUŞTUR. *“Bu teklif Ali Paşa tarafından aramızdaki dostluk sebebiyle ismini veremeyeceğim bir kişi vasıtasıyla üç kere teklif edildi. Eğer kabul edersem Londra'da bulunduğum zaman içinde hakkımda her türlü suçtan kurtulacağım ve İstanbul'a gittiğim zaman bu suçtan sorumlu tutulmayacağım vaat edilmişti. Reddedemeyeceğim bu teklif himayesini kabul ettiğim Fuat Paşa vefat ettiği için İstanbul'da ailemin adına bulunan mallara el konulacağını işittim.”* İSTANBUL'DAKİ MEVCUT MAHKEMELERİN DURUMUNU BİLDİĞİ İÇİN TARAFSIZ YARGILANMAK İÇİN LONDRA'NIN HÜRRIYET VE MAHKEMELERİNE GÜVENDİĞİNDEN MAHKEMENİN LONDRA'DA GÖRÜLMESİNİ İSTEDİ FAKAT KABUL EDİLMEYİ. KENDİSİNE AİT BİR SUÇ VAR İSE BUNDAN AİLESİNİN SORUMLU TUTULAMAYACAĞINI İFADE EDİYOR. HİÇBİR GÜNAHKÂR BİR BAŞKASININ GÜNAHI YÜKLENEMEZ AYETİ KERİMESİNE SIKGINARAK *“ve lâ tezîrû vâzîratun vizra uhrâ”* diyerek derdini anlatmıştır.

ONUN BU DÜŞÜNCELERİ İLE İLGİLİ BU ZATIN DÜŞÜNCELERİNDEN YOLA ÇIKARAK *Hürriyet* KENDİ GÖRÜŞÜNÜ ŞU ŞEKİLDE İFADE ETMİŞTİR: HASUN EFENDİ'NİN LONDRA'DAKİ MAHKEMELER TARAFINDAN NEDEN ÇAĞIRILMADIĞINI VE HAREMİNİN MALINA HANGİ HAKLA EL KOYULDUĞUNU İFADE ETTEKTEN SONRA, DEVLETİN ŞERİATA İTİBARI KALMAMIŞTIR DİYEREK DURUM İFADE EDİLMİŞTİR. ZİYA PAŞA, REŞİT PAŞA GÜLHANE HATT-1 HÜMAYUNUNDA KOYDUĞU ŞARTLARA KENDİ YETİŞTİRDİĞİ ADAMLARIN UYMAYACAĞINI NERDEN BİLSİN DİYE SORGULADIKTAN SONRA, BUNLARIN HEM MEDENİ GEÇİNDİĞİNİ HEM DE ZAVALLI KADINLARIN MALLARINA EL KOYDUKLARINI SÖYLEYİP ELEŞTİRMEKTEDİR. CASUSLUK KONUSUNA GELİNCE *“herkese ilan ederiz ki bizim gizli kapaklı bir işimiz yoktur düşüncemizi gazetelerle açık bir şekilde ilan ediyoruz.”* KENDİLERİNE BÖYLE BİR TEKLİF GELİRSE VE İÇLERİNDEN BİRİ CAN VEYA NAMUSUNU KORUMAK AMACI İLE BU TEKLİFİ KABUL EDERSE BUNUN YENİ OSMANLILAR'A HİÇBİR ZARARI DOKUNMAYACAĞINI SÖYLERLER. *“Farz edelim ki*

dokunma ihtimali varsa bile hakkımızı helal eyledik diye belirtir.” Ziya Paşa burada halkın çaresizlik ve geçim derdi ile hareket ettiğini bildiği için casusluktan kazanılacak parada bir sakınca görmüyor.³⁰⁹

Gazetenin otuz altıncı sayısında yer alan başlıkta ise “*Hatıra-i Seniye Yeni Osmanlılardan bir kişi tarafından matbaamıza gönderilip birincisi 34. sayıda yer alan nüshamızda son bulan hatıraların ikincisidir.*” Başlığı ile yayınlanan yazıda Tanzimat-ı Hayriye’nin kurulması ve ondan doğan güzellikler ve kötülüklerin aradaki dengesiyle devam ettiği belirtilmektedir. Elli beş senesinden Kırım Savaşı’na gelinceye kadar devletin ve heyetin iç meselelerinde ve dış meselelerinde uyguladıkları politika ile Tanzimat’ın tesiri açıkça görülmektedir. Tanzimat tabir edilen deva ki ağır bir ağır hastaya şifa olarak verilmiştir. Beklenenin aksine; Tanzimat adı verilen ilaç hastanın vücudunda beklenmedik etkiler yaratmıştır. Yani idare şeklini hemen tamamen değiştirmeye çalıştığı ve eski doktorlardan daha ziyade devalı doktorlar eline geçti. Bu halde bu tarihe gelene kadar bulunduğu hal ile ondan sonra cereyan eden otuz sene zarfında uğradığı durumlar ile kıyaslandığında eğer Devlet-i Aliyye bin tarihten 1255’e kadar bir çift bargirli araba hızıyla yürümüş ise elli beşten seksen beşe kadar tren yolu hızıyla koşmuş olduğundan bu etkinin terse dönmesine neyin sebep olduğu merak konusudur. Diye durumu sorgulayarak Tanzimat’ın yarattığı umut ve heyecanın aksine yaşanan hayal kırıklığı ve uygulama alanlarındaki faydasızlıktan bahsedilmektedir. Ziya Paşa devleti hasta bir adama benzeterek gerekli olan ilaçları ve çareleri anlattıktan sonra Padişah’ın etrafındaki yararsız kişilerden yeniçerilerin sorunlarına kadar değerlendirme yapmaktadır. Yeniçerilerin geldiği son noktayı anlatmak için şöyle bir örnek veriyor. Yeniçeri ağası yeni aldığı bıçağın keskinliğini denemek için yolda kendi halinde yürüyen bir adamı iki bıçaklayıp bıçağını silerek ve sanki tavuk boğazlamış gibi yaptığı cinayetten hiç üzüntü duymadan geçip gittiği defalarca görülmüştür. Asker dâhil olmak

³⁰⁹ Hürriyet, (1 Zilhicce 1285/15 Mart 1869), Sayı 38, s.277.

üzere devlet kademesinde elinde yetki bulunun insanların keyfi davranışları halkı bıktırdığı gibi Tanzimat'ın hakkı ile uygulanmasının önündeki en büyük engel olarak değerlendiriliyor. Tanzimat'tan önce padişah ve vekiller ve vüzerâ ve ümera, memurlar ve vazifeli olmayıp haslar ve arpalıklarla ve onların harçları ile geçindiklerinden memleketi aralarında bölüştükleri için onların keyfi icraatları ve hazineyi zora sokmaları rüşvet en çok görülen şeyler arasında değerlendirilmektedir.³¹⁰

Tanzimat'ın getirdiği kurallar ve bu kaidelerin uygulanma şekli ile ilgili görüşleri kişiler ve kurumlar üzerinden kaleme alındı. Otuz yedinci sayıda yer alan makalede ise Ziya Paşa yeniçerilerin geldiği son noktayı Tanzimat'tan önceki uygulamalar ve sonraki uygulamaları karşılaştırarak anlatmaya çalışıyor. Tanzimat'tan önce asker kaydetmek bir kurala bağlı olmayıp, yeniçerinin ortadan kaldırılmasına kadar sipahi ve zeamet gibi tımar sahipleri ile halktan çiftçi ve rençper çeşitli silahsız ve edevatsız olarak bir sürü insan savaşa gönderildikleri için savaş esnasında özellikle eğitilmiş ve düzenli askerler karşısında asla işe yaramıyorlardı. Bu dönemde asker düzeninde de problemler vardı. Askere alımlarda memleketin sayısına göre asker alınmayarak, bu işe memur olanlar rastgele askere alımlarla kayıt yaptıklarından askerlik hizmeti için belirli bir süre yoktur. Bir defa askere giden ölünceye kadar kurtulmadığı takdirde bundan hem nüfus olarak hemde maddi olarak hesapsız zararlara uğrardı. İşte Tanzimat bu karışıklığı kaldırıp asker hizmetini için belli bir süre koydu. İşte bu konularda ve bunlara benzer şeylerde Tanzimat'ın ortaya çıkardığı menfaat inkâr edilemez, ama bir de onun vesilesiyle ortaya çıkan kötülöklere dikkat edecek olursak hayrın örküttüğü kurbağaya değmeyeceği ortaya çıkmaktadır. Tanzimat tarihi çok uzun senelere dayanmaz. Herkesin gözü önünde yapıldığı ve o zamandan bugüne kadar ortaya çıkan durum insanların önünde cereyan ettiği için, insanlar en küçük detaya dikkat kesilir. Bugün yasaklamış olan belaların önceki sebepleri açıkça ortadadır.

³¹⁰ Hürriyet, (17 Zilkade 1285/1 Mart 1869), Sayı 36, s.265

Önceki asırda yüksek makamlarda olan bazı kişiler memleketin usulü kadimesi yerine uygulanacak olan kanunları kurmak ve uygulamak için Tanzimat kurulur kurulmaz kimin eline kudret ve nüfus geçse hemen yeni bir kanun uygulamasına kalkışır. Kendinden öncekini çürütmek için öncekilerin eli ile yapılmış olanları bozması sebebiyle devletin icraatları yapboz tahtasına dönüp halkın ise hangi kanuna tabi olacağını şaşırması normal görülürdü. Ziya Paşa Osmanlı Devleti'nin çok uluslu olması ve geniş coğrafyadan farklı ilkim ve kültürlerde yaşayan insanların özelliklerine göre ihtiyaca cevap verecek farklı uygulamalar yapılmasını önerirdi. Osmanlı Devleti'nin halkı tek bir ırktan oluşmayıp "*Türk, Türkmen, Arap, Kürt, Arnavut, Boşnak, Sırp, Rum, Roman,*" çeşitli milletlerden oluşurdu. Bu milletler farklı mezheplere mensuptur her bölgenin ve memleketin kendine özel kanunları ve adetleri vardır. Kısacası; "*Mısır, Bağdat, Erzurum, Bosna*" gibi kıtaların kendilerine özel idareleri ve askerleri ve tophaneleri ve baruthaneleri hatta paraları vardır. İstanbul'da müracaat edip izin istemeksizin askerini, yani tımarlı sipahi ve yerli kullarını halktan eli silah tutanları toplayıp düşmanla savaşı bütün işi olup bittikten sonra merkezin haberi olurdu. Bu sebeplerden dolayı; hem mal ve hem de nüfus olarak çok zararlar ortaya çıktı. Memlekette önceki gibi yerli asker olmayıp başka yerlerden gönderilen askerler ve bunların nakillerinde hazine çok masrafa mecbur olduğu gibi, askerın elbise ve yemekleri ve kalacakları yer konusunda bile çok fazla masraflar ortaya çıkıyordu. Arazilerin tımar ve zeametden kurtarılarak kazandığı geliri şimdi askerler için sarf ettiği akçe ile dengelemeye çalışsalar bile, yine de masrafın yarısını bile kapatamaz hale gelinmişti.

Askere alımlarda farklı usul ile diğer memleketlerden kura ile alınanlar aynı iklime gönderilmiyordu. Ancak, her seferinde bu kurala uyulmazdı mesela İzmir ve Aydın gibi benzer iklimlerde alınanlar Erzurum ve Bosna gibi yerlere gönderilerek tahammül sınırları düşerdi. İstanbul'da ve diğer yerlerde koyun sürüsü gibi kışlalara

doldurulup işsiz ve hareketsiz senelerce bırakıldığı için, içine düştükleri sıkıntılardan dolayı ve hastanelerin gerek ilaç ve yakacak gerekse hekimlik ve aldıkları hizmetler gönüllerin arzu ettiği düzeyde değildi. Bu sebeple; bunlara insafli davranan emirler çok nadir görüldüğünden analarının babalarının ağlayarak kucaklarından ayrılıp millete hizmet için askere gönderilen nice binlerce genç yiğitler boşu boşuna telef edilmektedir. Hatta askerlik hizmeti için memuriyeti esnasında kura çekilirken halktan birine kendi oğlu denk gelmişti. Meğerse babası da orada hazırılmış, derhal oğlunun boynuna sarılıp feryat etmeye başlamış ve bu duruma herkes çok üzölmüştü. Adama bu telaşın nedir bu iş yalnız sana mahsus değil neden bu kadar ağlıyorsun diye sormuşlar. Oğlunun din ve milleti korumak için hizmete gittiğini ahrete gitmediğini beş sene sonra yine yanında olur demişler. Ama ihtiyar hemen ağlamaktan susup cevap verdi. *“Efendi iş öyle olsa kimse sesini çıkarır ama ne yazık ki öyle değil benim bundan evvel iki oğlum daha vardı onlar zamanları geldiğinde kurallarını çektiler askere gittiler birincisi Kars’a karakol beklerken ayağındaki beyaz pantolon ile soğuktan dondu ikincisi üç senedir eve geldi hala yataktadır. Hizmet esnasında hastanede aldığı mikroptan dolayı belinden aşağısı tutmuyor. Bir kızım var hasta olduğu için evlenmek için kimse rağbet etmiyor zorlukla hasta olan kardeşlerine bakıyor.”* Adamın yaşı 65’e gelmiş elleri tutmaz gözü iyice görmez olmuş. Bir çift öküzünün olduğunu ve dört metre bir tarlasının elinde kaldığını bunu da küçük oğlunun ekip biçtiğini ancak böyle geçindiğini ifade etmiştir. Oğlu askerden gelir ümidi adamda olmadığı için dünyada eli tutup gözü görürken bir oğlunun daha gidip kardeşlerinin uğradığı akıbeta uğrayacak diye üzölüp sitem etmiş. Halk askerlik konusunda bile artık devlete karşı bir güvensizlik içindedir. Tanzimat’ın vaat ettiği pek çok şeyden halk fayda görmedi. Tanzimat’ın söylemleri ve eylemleri birbirinden farklılık gösterir. Ekonomik olarak zor zamanlar geçirdikleri için hem maddi hem manevi bir yıpranmışlık söz konusudur.³¹¹

³¹¹Hürriyet, (24 Zilkade 1285/8 Mart 1869), Sayı 37, s.281-282.

Tanzimat'a gelinceye kadar her memlekette derebeyi ve ayan adı verilen yerli halktan birkaç adam kazanç ve nüfuz edinip fakir beldelere zülüm yapıp onların üzerinden itibar kazanıyorlardı. Ancak, her ne zaman bunlar azıtsalar halk bunları şikâyet için İstanbul'a gelip Padişah'a bildirir ve onun üzerine konular soruşturulur ve eğer ki şikâyet eden haklı bulunursa, zalimin ya kafası kesilir ya malına el konulur ve caydırıcı bir cezaya uğrardı. Ziya Paşa'ya göre Rumeli kıtasında Hıristiyan halkın fazlalığı ve ecnebi elçilikler ve konsoloshanelerinin onlara yardım ve himayesi ortadadır. Anadolu halkı ise bunların karşısında kötü haldedir ve korumasız kalmışlardır. Mesela Harput, Sivas, Diyarbakır sancakları Tanzimat'tan önce birkaç nüfusa ve kaç köye sahiplermiş, şimdi geriye bir şey kalmamış. Halep'te Şam'da ve Diyarbakır'da çok sayıda fabrika varmış şimdi elde bir şey kalmamış. Samsun ve Manisa'da önceleri tütün yetiştirilirken uygulanan tekelden sonra büyük zararlara uğramıştır. Rusya ve İran sınırına yakın memleketlerden şu 30 sene içinde kaç bin aile vatani terk edip başka tabiiyetlere girdiler. Bunlara dikkat edilecek olursa Tanzimat'tan sonra devlet ileri mi yoksa geri mi gitmiş ortaya çıkar. Tanzimat gelinceye kadar devlet yalnızca bir kanun üzerine İslam şeriatını uyguluyordu. Devleti içinde bulunduğu halden kurtarmak üzere Tanzimat oluşturulmuş ama icrasında yanlışlıklar yapıldığı için devletin temelini balta vurmuştur.³¹²

Ziya Paşa yeni bir düzen kurmak arzusu ile Babıâli'nin yani vükela adıyla hukuk ve saltanatı yağmlayan bir takım menfaatperestsin sadece akçe kazanmak ve kendi taraflarını kayırmak için ortaya getirdikleri suiistimalleri ağır bir şekilde eleştirmektedir. Bu durum öyle bir tesir etti ki Tanzimat teşkilatından önceki nizamsızlık zamanını herkese arattı. O zaman yapılan düzenlemeler sorunlara çare olmadı. Adliyenin düzenlenmesi için maaşla birçok memurlar alındı ve bu yüzden hazineye yeniden masraf kapıları açılıp halk önceki vergilerini ödemekten aciz iken

³¹² Hürriyet, (22 Zilhicce 1285/12 Nisan 1869), Sayı 41, s.316.

yeni vergiler ile ezilip ve hesaplarında zaten var olan karışıklık yeni düzen ile bir mertebe daha karışıklık yarattı. Yağmacıların çalmış olduğu akçeler yanlarına kar kalıp istenilen düzen sağlanamadığı gibi ehliyetsiz kişilere işler verilmesi de durumu daha da kötüleştirdi. Mesela Tuna vilayeti gibi bazı yerlerde görülen küçük yararlar bile valinin emrine tabi olur vali değişince o da bozulup giderdi. Hâlbuki vilayet nizamnamesi oldukça güzel düşünülmüş ve Fransa kuralları taklit edilerek yapılmış olduğu halde hak ettiği sonucu gösteremedi. Çünkü iyiliği yapacak olan nizam değildir, bunu icra edecek olan insanlardır. İşte bu durum tamamı ile Tanzimat-ı Hayriye'nin ortaya koyduğu yetersizlik üzerine vilayet nizamının meydana getirdiği işlerin açıkça ortaya koyduğu eksikler ortadadır.

Her toplum bir kanuna muhtaçtır, her kişi hareketini ona göre düzenler ve haklarını yedirmez. Mesela İngiltere'de vekillerin başka bir devletin hediye ve nişanını kabul etmemek kural olduğu için bugüne kadar bu usulle devam ettiler. Hiçbir İngiliz memuru diğer bir devletin nişanını kabul etmedi. İşte bu kararlılık ve yürütme sayesinde sürekli ilerledi ve Hindistan'a kadar gidip o coğrafyanın tamamını ele geçirdiler. Tanzimat'tan sonra ceza kanunları yapıldı, ancak garip olan şudur ki vükela ve vüzeradan açık bir şekilde rüşvet aldığı görülen hiç kimsenin ceza aldığı görülmedi. İnsanların liyakate göre iş başına gelmemesi işleri eline alan kişilerin yetersizliği Ziya Paşa'yı en çok rahatsız eden durumlar arasındadır.³¹³

Tanzimat, Osmanlı Devleti için siyasi anlamda birçok fayda sağlamıştır. Dönemin en önemli meseleleri arasında görülen Ziya Paşa'nın da gazetenin farklı sayılarında yer verdiği Mısır Meselesinin çözüme kavuşması sürecine yaptığı katkı açıktır. Mısır Meselesi devlete gösterdi ki siyasi, ekonomik, askeri anlamda devlet bir çıkmazın içindeydi. Bunun yanında Tanzimat, Avrupa'nın Müslüman Türkler üzerinde yarattığı baskılardan kurtulmak için de bir araç olarak kullanıldı. Ziya Paşa'nın

³¹³ Hürriyet, (15 Zilhicce 1285/29 Mart 1869), Sayı 40, s.307-310.

düşünceleri de bu yöndedir. Avrupa'nın azınlıkları kullanarak devletin iç meselelerine ve önemli kurumlarına müdahaleyi yanlış bulmaktadır. Halkın eksiklikleri Tanzimat yeniliklerini idrak edememesi, haklarını tam anlamı ile bilmemelerinin yarattığı durumda görülen en önemli eksikliklerden bir tanesi olarak değerlendirilir. Ziya Paşa'ya göre Hıristiyan Avrupa ve Müslüman Türkler arasında meydana gelen çekişmeler aynı zamanda kültür ve fikir alışverişi dengeli olduğu sürece faydalı görülmektedir.

2.1.10. Devlet işlerindeki Aksaklıklara Siyasi ve Sosyal Konulara Dair Yazıları

Hürriyet Gazetesinde ele alınan konuların birçoğu Abdülaziz Dönemi'nin siyasi gelişmelerini ve sosyal gelişmelerini anlatır. Abdülaziz Dönemi ile ilgili birinci elden önemli bilgiler ediniyoruz. Osmanlı Devleti'nin Avrupa ile geliştirdiği uluslararası ilişkiler bu devirde daha çok mali sorunlar sebebi ile Avrupa'nın kapısına gidip borç almak şeklinde olmuştur. Devlet'in içine düştüğü mali bunalım sebebi ile geliştirdiği siyasi ilişkiler sağlıklı bir şekilde üstelik azınlıkların lehine olacak şekilde gelişti. Azınlıkların Türk halkının aleyhine olacak şekilde aldıkları imtiyazlar konusu Ziya Paşa'yı en çok üzen ve eleştirmesine sebep olan konuların başında gelmektedir. Müslüman tebanın ecnebilerin önü alınamaz bir biçimde yükselişleri karşısında yaşadıkları maddi ve manevi kayıplar dönemin önemli konuları arasında yer almıştır. Ziya Paşa'nın yazılarından anlaşılacağı üzere kaygı düzeyi yüksek devletin içinde bulunduğu durumdan dolayı üzüntüsü büyüktür ve öfkelidir.³¹⁴

İstanbul'dan mektup başlığı ile dönemin olayları ile ilgili bilgiler verilmektedir. Gazete'nin neredeyse bütün sayılarında yer alan bu mektuplar okuyucular tarafından gönderildiği gibi bazılarının da Kemal ve Ziya tarafından kaleme alındığı biliniyor. Gazete'nin kırk sekizinci sayısında yer alan bir mektupta yeni ordu komutanı Avni Paşa'nın makamı ile ilgili birçok ıslahat ile meşgul iken bir anda görevinden alınması ve bu durum karşısında duyduğu şaşkınlığın anlatıldığı yazıda onun yerine kimin

³¹⁴ *Hürriyet*, (16 Rebiyülevvel 1285/6 Temmuz 1868), Sayı 2, s.8-9

gelebileceği ile ilgili tahminlerde bulunulur. Ziya Paşa'nın en çok rahatsız olduğu konuların başında devlet kadrolarına yapılan keyfi atamalar ve liyakate dikkat edilmemesi, devleti en çok yıpratın meseleler gelmektedir. Yeni başkumandan Avni Paşa İstanbul gazetelerinin anlattığına göre makamıyla ilgili birçok ıslahat tedbiri ile meşgul iken görevden alınmasından dolayı bunun üzerindeki şüphe ile ne yapacağını şaşırılmıştır. Bu durumun ortaya çıkmasının sebebi hükümetin sadrazam hakkında olan düşünceleridir. Çünkü bundan önce serasker kaymakamı iken şikâyet üzerine o makamdan alınmış.

Ziya Paşa'nın bu durum ile ilgili tespiti şu şekildedir, Babiâli'nin siyasi olarak sözünü geçirmek ve saray-ı hümayunun yapmak istediği her şeyi bozmak ve belki de saltanatı mahvetmek üzere bir politika yürüttüğünü iddia ediyordu. Babiâli'nin sevmediği herkes mesela bunlardan biri olan Hüseyin Paşa, saray hümayundan uzaklara sürüldü. Ziya Paşa kendisi de İstanbul'dan uzak tutulmak için farklı yerlere sürüldüğü için yapılan haksız sürgünleri hem eleştiriyor hem de devletin içine düştüğü durumdan endişe duymaktadır. Sefaretlerde bulunan elçi ve tercümanların devlet idaresini etkileyebilecek güce ulaşmış olmalarının sakıncalarını anlatmak isteyen Ziya Paşa devlet düzenindeki bozukluğu gözler önüne sermektedir.³¹⁵

Ayrıca bazı dönemlerde sadrazamların padişahlardan üstün duruma geçip devlet idaresinde etkin olmaları devlet idaresi açısından sakıncalı bulunuyordu. Ziya Paşa Osmanlı Devleti'ni paylaşma planları ve devletin düştüğü durumla ilgili değerlendirmeler yaparak yazısına şöyle devam ediyor. Bir zamanlar Silahtar Ali Ağa ve sonraları Hüsrev Paşa, Fevzi Ahmet Paşa, Pertev Paşa, Akif Paşa ve Vassaf Bey II. Mahmut'a üstün gelip saltanatlarına devam ettiler. Bundan dolayı Rusya ve Mısır meseleleri ortaya çıkmıştır. Devletin zaafından dolayı çıkan bu durum merkezi otoritenin tam anlamıyla kurulamamasına bağlanıyor. Üstelik ekonomide kötü

³¹⁵Hürriyet, (12 Safer 1286/24 Mayıs 1869), Sayı 48, s.377

gitmektedir çünkü bu iki meselenin sonucunda cihadîyeler kesilip sikkenin ayarıyla oynanmıştır. Bundan sebep ticarete açık oluşmuş, makamlar ve memuriyetler nüfuzlu kimselere verilip zulme kapılar açılmış oldu. Bu yüzden memleket harabe oldu. Padişahların otoritesi kuvvetli merkezi otorite yerindeyken padişahın özel hizmetinde bulunan kişiler Enderun mekteplerinde terbiye almış, kır bıyıklı, akli başında âlim ve çok çalışkan kişiler iken bu usul bozuldu. Ziya Paşa bu kişilerin yerine aktar ve sandıkçı çıraklarının ayrıcalık alarak devleti düşünmeyip daha fazla akçe kazanmak için bu görevlere geldiklerini yeterli eğitim ve donanıma sahip olmadıkları için devlet işlerinde aksaklıkların ortaya çıktığını ifade ediyor.

Her devletin İstanbul'da elçileri bulunmasına rağmen Devlet-i Aliyye'nin diğer devletlerde daimi elçilerinin bulunmaması büyük bir eksiklik olarak değerlendiriliyor. İstanbul'da bulunan yabancı elçiler Beyoğlu'ndan dışarı çıkmayıp Rum tercümanlardan başka kimseyle diyalog kuruyorlardı. Babıâli'den kimseleri ara sıra gördükleri zaman da resmi olarak görüşürlerdi. Bunun dışında elde ettikleri bilgiler söylentilerden ibaretti. Ziya Paşa, Fransa ve İngiltere dışişleri bakanlıklarının devletin görevlisinin Paris ve Londra hakkında yaptırdığı soruşturmadan daha doğru olmadığını söylüyordu. Bunu iki taraflı cehalet olarak değerlendiren Ziya Paşa Rusya'nın şark üzerindeki politikasına devletin alet olup bu tohumun 1186 yılının Rebiyülâhır'ın yirminci günü (21 Temmuz 1772) Küçük Kaynarca kasabasında ekildiğini belirtiyor. Bu doğrultuda orada imzalanan antlaşma tarihinden 1250 (1834) yılına kadar altmış dört senede Devlet-i Aliyye'nin Avrupa, Asya ve Afrika kıtalarında elde etmiş olduğu yerlerin hemen hemen yarısı elden çıkmıştı. Kırım, Gürcistan, Özi ve Hazar Denizi ve İbrail kıtaları Rusya'ya eklenmiş oldu. Yemen'in bir kıtası İngiltere'nin ve Cezayir ülkesi Fransa'nın eline geçti. Sırbistan, Karadağ ve Tuna Beylikleri küçücük bir yer haline geldi. Avrupa tarafından her sözleri kanun gibi algılanan "*Voltaire, D'alembert ve Diderot*" Fransa hükümetinden memnun olmayan şöhret sahibi bu insanlar gazetelere gizlice paralar

verip Osmanlıların aleyhine Rusya'nın menfaatine olacak şekilde haberler yaptırdı. Avrupa'da Osmanlılarla alakalı garip düşünceler ortaya çıkmıştı. Avrupalılar Rusya'yı Hıristiyanların koruyucusu gibi gösterip her politika meselesinde Rusya'nın yanında yer almaya başladılar. Fransa'daki 1791 senesindeki ihtilalden sonra Yunan dili önem kazanmış o okullardan yetişen Sokrat ve Eflatunlarla dolu tarihlerine muhabbet duyup Rumlara sempati duymalarıyla Osmanlıyı düşman gördüler. Rum vakası ortaya çıktığında hamile kadınların diri diri karnını yarıp çocukları çıkarmışlardı. Ellerine geçirdikleri Müslümanları baş taslarını koyup içine zeytinyağı koyarak kandil yakıp ve şişlere saplamak gibi türlü işkenceler yapmışlardı. Ziya Paşa yapılan bu vahşetlerin bir marifetmiş gibi Avrupa gazetelerinde bir kahramanlık gibi anlatıldığını ifade ediyor.

Fransa ve İngiltere donanmaları Rusya'nın Kronşad'dan dolaşıp Akdeniz'e gelen gemileri takip ederek Navarin limanında Osmanlı donanmasını yaktılar. Yunan krallığını kurdular. Sonraki Rusya savaşında Osmanlı'yı yalnız bırakıp Edirne Antlaşmasını yaptırmışlardı. Ziya Paşa Avrupa'nın Rusya'ya destek verirken Kırım savaşına gelinceye kadar Rusya'nın gücünü anlayamadıklarını belirtiyor. Ne zamanki Sivastopol savaşına girildi, Osmanlı ile Fransa ve İngiltere ile Sardunya devletlerinin kara ve deniz kuvvetleri bir seneden fazla uğraştığı halde Rusya'yı mağlup edemedi. İşte o zaman Rusya'nın kuvvetinin ne olduğunu anladılar. Bundan sonra artık şarkla ilgili konularda Rusya'yı desteklememeleri gerektiğinin farkına vardılar. Rusya'nın kurduğu tuzağı ancak yüzelli sene sonra anlayabildiler. Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan Tanzimat'a kadar nefret ve taraftarlıkla 530 sene içinde ortaya çıkan olaylar gösteriyor ki askeri açıdan güçlü olduğu zaman zarar görmemiş ne zaman ki zaaf lar ortaya çıkmış zarar görmeye başlamıştır. Ziya Paşa ortaya çıkan en büyük zaafın iyi ve liyakatli devlet adamlarının yetişmemesine bağlıyor. Bazı zamanlar iyi devlet adamları tarafından alınan tedbirler işe yaramıştır. Mesela zamanında Köprülülerin tedbirleri fayda etti ancak Sultan üçüncü Ahmet ve Sultan Mahmut önceki zamanlarında

açılan İran seferleri ile uğraşmak zorunda kalmıştır. Ziya Paşa devletin en büyük problemlerinden birini çözülemeyen ve sonraki dönemlere aktarılan siyasi meseleler olarak değerlendiriyor. Osmanlı Devleti bu korkunç bir hal içindeyken Sultan ikinci Mahmud Hızır gibi yardımına yetişmiştir. Olay onun zamanında yapılan Aynalı Kavak Antlaşması devletin kalbindeki yaraya bir elmas parçası ekmişti. Kaynarca'da ekilen tohum kırk sene sonra Rum isyanı sonuçlarını gösterip Yunan Krallığı kurulmakla devletin böğründe bir çıban gibi ortaya çıkmıştı. Mısır idaresi tek başına devletin bir kolunu felce uğrattı. Avrupa bu durumu görünce Osmanlıdan ümidi kesmeye başladı. Rusya'nın eserlerinde güya "*Osmanlılar koyunlarını otlatmak için Anadolu'dan Rumeli'ye geçmiş çadırda oturan bir kabile oldukları halde hemen ürkütülse çadırlarını bırakıp Anadolu'ya kaçmaya hazırdırlar*" düşüncesi mevcut olduğu için devletin savaşız bir şekilde ele geçirilmesi düşüncesi vardır. Avrupa kabineleri tarafından ve Rusya, Avusturya ve Fransa, İngiltere aralarında Osmanlıyı pay ettikleri haritalar ve raporlar yapılmaya başlanmıştır. Yeniçeri ocağı kaldırılınca bir çözüm olacağı düşünüldü. Ama bu davanın sonucunda Rusya ve Mısır meselesi gibi iki tehlikeye maruz kalıp, Edirne Antlaşması kalpteki yarayı deşerek II. Mahmut'a bile bezginlik ve yorgunluk gelmiştir. Avrupa'nın Osmanlı hakkındaki yanlış düşüncelerinin tehlikesini herkesten önce gören ve ortadan kaldırmaya ilk kalkışan Reşit Paşa'dır. Zor bir zamanda böyle bir harekete kalkıştı. Attığı bu adımla devletin kötü gidişatına bir nebze olsun dur demek istiyordu. Bu halin üzerine Reşit Paşa Hızır gibi yetişti. Ziya Paşa'ya göre Avrupa'nın Osmanlı Devleti hakkında 80-100 seneden beri beslediği düşünceleri değiştirip saltanatı Avrupa toprağında kurmak için lazım olan şeyi Tanzimat-ı Hayriye adıyla yayınladı. Avrupa'nın Osmanlı Devleti hakkındaki düşüncelerini ilk gören ve bundan kurtulmak için teşebbüs eden Reşit Paşadır.³¹⁶

³¹⁶ Hürriyet, (3 Zilkade 1285/15 Şubat 1869), Sayı 34, s.246

Ziya Paşa, devlet adamlarının gerekli donanıma sahip olmamasını en büyük problemler arasında değerlendiriyordu. Örneğin Kırım savaşı esnasında, Ahmet Paşa orduya mareşal olarak atandı. Bu şekilde Ahmet Paşa kumandan olduktan sonra eksiklikleriyle ordu sevk edildi ve Gümrü yenilgisi meydana geldi. Anadolu'daki ordu bir daha kendini toparlayamadı. Yaşanan bu gelişmeler Kars'ın kuşatılmasına ve istilasına sebep oldu. Ziya Paşa Ahmet Paşa'yı okuma yazma bilmeyen ve mektuba basılan mührün bile altını üstünü ayırt edemeyen bir cahil olduğunu ve bu halde alçaklıkta gayet cesur ve eksiksiz olduğundan az zamanda binlerce kese akçe biriktirdiğini ifade ediyordu. Ancak Ahmet Paşa birkaç sene geçer geçmez mirmiran (beylerbeyi) rütbesini aldı. Önce Edirne'ye daha sonra Sivas'a mutasarrıf (sancakbeyi) oldu. Şimdi de Yemen'i idare ediyor. Ziya Paşa'nın en çok rahatsız olduğu konulardan biri devlet adamlarının liyakatsiz oluşu yanlış yaptıkları işlerde cezalandırılmaları gerekirken aksine rütbeler ve makamlarla ödüllendirilmeleridir.³¹⁷

Hürriyet'in kırk yedinci sayısında "*Hatıra zeyli*" olarak yer alan bu bölümde bundan 7-8 sene önce vefat eden halatçılar kethüdası Hacı Mehmet Efendi'den bahsedilerek Müslüman tüccarın ecnebler karşısında düşüğü durum gözler önüne serilmektedir. Osmanlı Devleti'nin uluslararası arenada düştüğü siyasi başarısızlık sebebi ile Gayrimüslim tebaanın Müslümanlar aleyhine sürekli imtiyaz alması ile gelişen durumlar eleştirilmiştir. Ziya Paşa, mesela Hacı Mehmet Efendi ile ilgili örneği şu şekilde vermiştir. Bir gün sohbet esnasında "*Hacı Efendi'ye sizin 20-30 bin keseden fazla servetiniz var ve siz bu akçe ile ticaret etmeyip Galata bedesteninde sakladığınız biliniyor*" diye birisi sormaktadır. Hâlbuki saklanan akçe kar getirmez, "*mülkünüzün ticaretinden Frenkler istifade edeceğine siz ve sizin emsaliniz bir yere gelip bir şirket kursanız ve sakladığınız akçelerden faydalanılsa daha hayırlı olmaz mı?*" Ecneblerin ayrıcalıkları vardır fakat hayriye tüccarı sıfatında bulunulduğu zaman Müslüman

³¹⁷ Hürriyet, (15 Zilhicce 1285/29 Mart 1869), Sayı 40, s.307-310.

tüccarlarında ayrıcalıklı olma şansı vardır. Bu şekilde soru sorulunca Hacı Efendi gülerek şöyle cevap veriyor. *“Evet, efendim bu kadarlık şeye akli ermeyen adam o kadar akçeyi kazanamazdı, hatta bendeniz elli tarihinde sekiz yüz bu kadar kesse ile ticarete başladım bu sermayeyi altmış senesine kadar 30 bin keseye çıkardım. 560 kadar ticaret gemim Akdeniz ve Karadeniz’de gezer idi o tarihten sonra hükümetin hali ve ticaretin yönü değişti.”* Konuşmasının devamında sürekli kaybetmeye başladığını ve birkaç sene tereddüt edip sabredip dayandığını ifade ediyor. Ama gelinen noktada sonunda gemilerinin birçoğunun ziyan olduğunu sermayesinin çoğunun gittiğini, ortaklarının bir kısmının iflas ettiğini belirtiyordu. Kendisi yine bir zaman daha dayanmaya çalışmışsa bile sonunun onlar gibi olacağını bildiği için kendisini geri çekmişti. Kalan sermayesini kurtarıp emin bir yere koyarak ve kendi hesabına göre bu akçe ömrü oldukça kendisine ve daha sonra evlatlarına bile rahat yaşamak için ayırmıştır. Mağazası boş kalsa bile her gün mağazaya gidiş geliş sebebini eğlenmek ve herkes kendisini alışverişte görsün diyedir. Zamanla hükümetin durumu değişmiştir. Ticaret yaptığı zamanlar hükümet ile hareket ederdi. Çoğunlukla erzak yağ ve odun getirirmiş, Bab-ı Seraskeriye ve tersaneyi amireye verirmiş. Bunlar için hükümetle bir kontrat bile yapmadığını ifade ediyor. Çünkü Serasker Paşa’nın kethüdasının ve Tersane emininin sözü bir senet gibiydi. Ödeme yapacağı zaman yazıcısını gönderip, eli boş geldiği ve kendisinin bizzat akçe için bu kişilere gittiği ender görülen bir durum olarak ifade edilmiştir.

Bundan dolayı yerli tüccar ile anlaşmasını emniyet üzerine yapıp alacağını vakti ile alır vereceğini vaktiyle verirmiş. Ticareti bir dolap gibi saat gibi işleri bozulmadan rayında gidermiş. Ancak bir zamandan beri politika adı altında bir çeşit nezaket meydana çıktı. Mesela mağazasında otururken bir asker ve yaveri gelip *“buyurun sizi paşa efendimiz istiyor diyor ve gittiğinde kethüda efendi’nin odasında ikramlar yapıldıktan sonra baş başa kaldığımızda paşa efendimizin yanına gönderiliyorum.”*

Paşa Efendi kendisini gayet iyi karşılayarak Hacı Efendi'yi koltuk sandalyesinde yer gösterip beni oturtur devamında kahve gelir ve o zamanda Paşa Hazretleri, *“Efendi sizi çağırmakta amacım askere şu kadar bin kilo buğday veya şu kadar bin çek birkaç Frenk tüccarı buna talip oldular ama benim gönlüm istemedi zira isterim ki bizim mülkümüzün ticaretinden Frenkler istifade edeceğine biz edelim.”* Dedikten sonra nasıl olsa devlet bu parayı verecekti bu durumda bari bir ecnebi kazanacağına devletin kazanmasını istediğini ifade ediyor. Bir kontrat yapılır sonra tüccar malı getirip ambara teslim eder akçenin birinci taksiti gelince tüccarın tahsildarı alacak için devlet kapısına 5-10 defa gidip geldikten sonra tüccarın kendisi bile gidip gelmeye başladı. *“Bugün Nazır Efendi gelmedi işte pazartesi gelin. Bugün hazineden para gelecekti nasılsa gecikti yarın uğrayınız”* gibi bahanelerle sürekli ertelenir artık bir süre sonra tüccar kapıdan içeride alınmaz olurdu. Kapı kapı dolaştıktan sonra parasını tahsil edemez kimseyi göremez kar edeyim derken durum öyle bir hal almış ki tüccar sermayesinden de olur hale gelmişti. Bu durumda olan hükümetle iş yapılmaz yapılsa bile elinde avucunda ne kalmışsa bununda kaybedilip iflasın eşiğine gelinirdi. Ziya Paşa'nın verdiği bu örnek hem yerli tüccarın düştüğü durumu anlatmak için hem de devlet adamlarının ve ekonominin geldiği noktayı göstermesi bakımından önemlidir. Ayrıca ecneblerin elde ettikleri siyasi, sosyal ve ekonomik haklarla geldikleri ayrıcalıklı durum yerli tüccara zarar verir boyutlara ulaşmıştır.³¹⁸

Türkistan'dan gelen bazı mektuplardan bahsedilerek bu mektupların içeriğinde devlet işlerini yürüten memurların icraatları ve yanlış uygulamalardan bahsediliyordu. Gönderenlerin malumatı kişiye özel ve mahalliye olarak anılırdı. Adı geçen mektuplarda bilinen Erzurum yolunun inşasına Rusya tarafından açık veya kapalı yapılan zorluklardan sonra Anadolu'nun sınırı üzerinde bulunan Devlet-i Aliyye ve İran memurlarının ve hatta Avrupa konsolosu ve tercümanlarının çoğu şark Gayrimüslim

³¹⁸ Hürriyet, (5 Safer 1286/17 Mayıs 1869), Sayı 47, s.364-366.

ahaliden oldukları ve onların da çoğunun Rusya tarafından getirildiği iddia edilmektedir. Ziya Paşa bizim memurlar hakkında olan iddiaların pekiyi olmadığını ileri sürüyordu. Bunun sebebini ise tayin edilen memurların halkın namuslu kişileri arasından seçilmediğini ve kim büyük bir kapıya nüfuz ederse gelenlerinde aynı yoldan ilerlediğini öne sürüyordu. İçlerinde çok sayıda hırsız çıktığını, devlete ihanet edenlerin olduğunu anlatıyordu. Ziya Paşa'nın en çok dikkatini çeken konulardan biri şudur. Saltanat-ı Seniyyenin geleceğine talip olan bir kişi her nasılsa Yunanların bazı nüfuzlu üyelerini soruşturarak Babıâli'ye yazmış içlerinde Devlet-i Aliye'de en fazla kazanan Hıristiyan ailesine mensup bir kişinin ismi varmış. Bundan başka adı geçen evrakta ifade edildiğine göre düvel-i muazzamanın doğu elçilerinden biri şark eyaletlerimiz hakkında sadrazam hazretlerine tavsiyeleri üzerine sadarettten şu cevap verilmiştir: *"Hala siz de bizdeki fenalığın ne derece vardığını bilemezsiniz. Bu fenalık temizlenmez dereceye ulaştı. Hatta artık kimse oralar devlete ait midir? Değil midir? Bilmiyor."* Bu sözden anlaşılıyor ki Babıâli idaresi memlekette çok aciz kalmıştır.³¹⁹

Devlet'teki işlerin nasıl yürüdüğüne dair farklı bir yazıda eski Sadrazam Mehmet Rüştü Paşa'nın ikinci ordu kumandanlığı esnasında Tophaneye lazım olan top arabası ağaçlarıyla ilgili bir yazıdan bahsedilir. Yürütülen devlet işlerinin memurlar elinde nasıl umursamaz ve kayıtsız bir biçimde devam ettiğini gözler önüne sermektedir. Sekseninci sayıda yer alan bu makaleyi diğer sayılarla kıyasladığımız zaman Ziya Paşa'nın *Hürriyet'in* birçok sayısında direk eleştirmede Abdülaziz'i hedef aldığını ve tavır değişikliğine gittiğini görüyoruz.

Ziya Paşa'nın yazılarında genel olarak Babıâli, devlet idarecileri, sadrazam ve ordu komutanlarına yönelik eleştiriler yer alırken Padişah'a yönelik direk eleştirileri pek görülmez. Ama bu sayıda ki yazıları Abdülaziz'i eleştirmeye yönelik olduğu için diğer yazılarından tavır olarak farklılık arz eder. Bahs-i Evvel başlığıyla başlayan yazının

³¹⁹ Hürriyet, (12 Safer 1286/24 Mayıs 1869), Sayı 48, s.377

içeriği şu şekilde devam ediyor, kendilerine gönderilen mektubun yazarı geçen asırda meydana gelen bazı durumları ve esna-i cülüs-ı hümayunda görülen iyilik alametlerini andıktan sonra der ki; milletin gözünde Abdülaziz Han'ın o kadar farklı ve değişmiş görüldüğünü ve geçen yetmiş yedi senesi öncesinde Osmanlı tahtına çıkan bu zat olduğuna dair zihinlerde şüphe oluşmaktadır. Bu gariplik ve farkın sebebi anlaşılamaya çalışılıyor. Ziya Paşa Abdülaziz tahta çıktığı zaman ileride bulunan devletin içinde bulunduğu durumu değerlendiriyor. Bu değerlendirmeyi yaparken Abdülaziz'in Babiâli'ye yenildiğini ve şehirlerin halinin ve hukuki kuralların perişan ve ayaklar altına alınmış olduğundan dolayı daima biraderi Abdülmecit'i sorumlu tuttuğunu anlatıyor. Ziya Paşa Abdülaziz'in hükümetin halini pekâlâ bildiğini ancak suçlu aradığını ifade ediyordu. Abdülaziz'in tahta çıkışından beri dokuz senedir makam-ı sadarete ayıplanmış ve kötülenmiş olarak andığı önceki asır vükelasından başka bir adam kullanmadığını... Kardeşini ayıplarken kendi de onlara güçsüz ve mağlup olup saltanatın önemli işlerini onları ellerine bıraktığını... Böylelikle ben sorumlu olmam deyip boş bir inanca düşerek kendini bütün işlerden çektiğini... Şimdilerde sadece hutbelerde adı iştiliyor ve yüzü ancak selamlıklarda ve alay ve resmi mevkilerde görülüyordu.

Ziya Paşa, Abdülaziz'in tahta çıktığı zaman kendi düşüncesine göre hareket edecek olan ve yeniden devlet adamı yetiştirmek için gençlerden ve eskilerden lekelenmemiş olanları seçmesi gerektiğini ifade etmektedir. Abdülaziz'in tedbir amaçlı kötülükleri duyulan eski gruptan hepsini memuriyetten sürdüğünü ancak işe yaramamıştır. Sonra bu kişilerin her biri sonra yine memuriyetlere alındılar. Öncekinden daha fazla yüksek mevki sahibi oldular. Ziya Paşa bunların yine Abdülaziz'in sayesinde olduğunu ifade ediyordu. Kısacası bugün serasker olarak görev yapan Hüseyin Avni Paşa önce serasker kaymakamı olarak görev yaptığı zaman haremın namusuna hürmet etmeyerek gösterdiği edepsizlik üzerine o makamdan

Abdülaziz attırmıştı. Sonra nasıl olduysa tekrar kumandan olarak göreve gönderdi diyerek durumu sorgulamaktadır. Abdülaziz şehzadelğine özel olan 250.000 kuruş maaşla dairesinin idaresini sağlayamadığı için dairesinin 15.000 kese borcu birikmişti. Hâlbuki o zaman yine şimdiki herkesin maaşları 6-7 ay gecikiyordu kendinin iki aylık maaşı bile gecikmezdi veliaht olduğu için her ay maaşı verilirdi. Ziya Paşa Abdülmecit'in çocukları hakkında nasıl bir uygulama yapıldığını merak ediyor ve bunlarında şehzade ve veliaht-ı saltanat olduğunu ifade ederek Abdülaziz'in haksızlık yaptığına vurgu yapıyor. Sorularına şu şekilde devam ederek cevap bulmaya çalışmaktadır. Bunların daireleri masrafları borçları yokmudur? Onların hakkında bu kadar çok şiddet ve zorlama neden uygulanıyordu? Çünkü her birinin 9-10 aylık maaşları gecikmiş duruyor. Ziya Paşa ortaya çıkan bu durumun adalete yakışmadığını ve haksızlık olduğunu ifade ediyor. Padişahın haksız uygulamalarına bazı örnekler veren Ziya Paşa, Mıgırdıçtan kalan sahilhanenin kaç kere yapılıp bozulduğunu kaç kişiye bağışlandığını ve geri alındığını ifade ederek buraya akıtılan paraların nereye gittiğini merak etmektedir. Ayrıca Tarabya köşkü de kaç kere yıkılıp yapılmıştı. Nevre Paşa ve Emin Bey kaç defa saraya girip çıkmışlar gibi imalı bir soru ile merak uyandırır. Bunların ve buna benzer haberlerin padişaha yakışmadığını anlatmaktadır.

Ziya Paşa Sultan Abdülaziz'de görülen bu düşünce değişikliğinin sebebinin bazı gizli şeyler olduğunu düşünüyordu. Çünkü cennet mekân Abdülmecit bile tahta çıktığı zaman hakkında çok güzel düşünceler vardı sonralarda tekkelerde çektirilen Esmânın etkisiyle değişip adeta başka bir insan olmuştu diye örnek vererek Abdülaziz'deki değişikliğin sebebinin sihir olabileceğini anlatıyordu. *Hürriyetin* Abdülaziz'in değişikliği ile ilgili düşüncesi şöyledir, tekkelere verilerek çektirilen Esmânın ve sabun kalıbına iğneler batırılarak yapılan sihrin kuvvetinin kendilerinin konusu olmadığı için kendilerine bu mektubu gönderen kişiye bunlardaki şüphesini Hasip Paşa ve Erzurumlu Şeyh Hüseyin Efendiye başvurarak çözebilir diyerek yol gösteriyordu. Bakanlara

yenilenler halktan yetişmiş ve defalarca feleğin çemberinden geçmiş olanlardan bile bir sürü insanın evini bile geçindiremeyecek kadar beceriksiz ve hüneri olmayan sokaktaki aciz adamlara mağlup olup yıllarca esir oldular. Bakanların ve beylerin, memurların dairelerine göz atılınca her birinde kethüda vekilharç gibi birçok kişiler bulunurdu. Ve bunların çoğu hırsız ve hain oldukları ve efendileri de bundan haberdar olduğu halde vazgeçmeyip bunları kullanırlardı. Padişah sahip olduğu iktidarda bütün işleri kendisi yapamazdı. O da insandır ve elbette yardımcılara ihtiyacı vardır. Bu işlerde kullanacağı insanları yetiştirmekten başka çaresi yoktur. Ama daha kendi diktiği fidanları bile korumaya gücü yetmemiştir. Mademki Padişah sizin bizim gibi devletin halini açıktan görüp durumu bilmez tamamıyla kendine söylenenlere itibar eder o zaman mazeretlidir.

Sultan Abdülaziz'in bazı konularda gösterdiği başarıları olsa da bazı konularda duyarsız davrandığı için Ziya Paşa'nın eleştirilerine hedef oldu. Ziya Paşa Abdülaziz'in yaptığı olumlu işlere birkaç örnek veriyor mesela Sultan Abdülaziz dayanmazsa idi Karadağ meselesi bugüne kadar sürerdi. Eğer Sultan Abdülaziz ısrar edip de Yunanistan'a kesin teklifle gitmeseydi Girit meselesi halen devam ederdi. Eğer Sultan Abdülaziz zorlamasaydı zırhlı gemiler ve bu mükemmel donanma meydana gelemezdi. Beylerbeyi Sarayı ile Yıldız Köşkü yapılmamış olsa idi Fransa imparatoriçesi ve Prusya prensi nerelerde ağırılanacaktı. Her devletin tahtı sarayları vardır ve bunlar masraflar edilerek yapılırdı. Ama bizdeki sarayların yapılışı bunlarınkine benzemiyor beş kuruşa yapılacak şey 500 kuruşa yapılıyor padişahın da bu duruma yapacak bir şeyi yoktur. Devletin her dairesinde bu tür yağmalar mevcuttur. Önceki asırda harem borcu ve dairelerin haftalıkları üç sene içinde 3 milyon 200 bin kese açıktan maliye hazinesine borç devredildi. “*Ali Bey, İzzet Bey, Osman Bey, Ahmet Bey, Necip Paşa*” gibi hırsızların çalıp çırptıklarından ve rahmetli Kalfa ve Seşan ile uyuşup paylaştıklarından başka kayme indiriminden Hazine Dar Ömer Efendi'nin dört sene boyunca 500.000 keseye yakın para kazandığı biliniyordu. Şimdi bu yağmalara ve bu hırsızlara bakılınca

başkâtip Emin Bey'in İksircioğulları ile ortak olup paylaştığı beşer onar bin lira kese hiç hükmünde kalıyordu.

Ziya Paşa 8-9 seneden beri devletin aldığı borçların Abdülmecit asrının bıraktığı borcun dört katı olduğunu ifade ediyordu. Ayrıca Sultan Abdülaziz zamanında çoğalarak fakir fukaranın yükünün daha da ağırlaştığını anlatarak durumdan üzüntü duyuyordu. Ziya Paşa, bütün bunlara sebep padişah mıdır? Diye sorguladıktan sonra, Defter-i kebir³²⁰ yağmasından Abdülaziz'in hisse alıp almadığı tartışılır. Yapılan borçlardan Abdülaziz'e bir şey düşüp düşmediğinin bilinmediğini söylüyor. Tuz ve tütün tekeline vergi zamlarından fukaranın ne kadar çaresiz kaldığını ve sıkıntı içine düştüğünden haberi olsaydı kabul eder miydi bilinmez. Bütün bunları sorgulayarak içine düşülen durumda padişaha düşen payı bulmaya çalışır. Yapılan hataları açıklamak için örneklerle durumu ifade etti.³²¹

Hatıra Zeyli olarak verilen gazetenin altmış ikinci sayısında yer alan bir başlıkta ise Yeni Osmanlılardan bir kişi tarafından gazetede basılmak üzere gönderilen hatıralardan 55 numaralı sayıdaki makalenin devamı şeklinde yer alan yazının konusu şu şekildedir. Bir tercümanın saray-ı hümayuna gidip birkaç söz söylemesi ile bir sadrazamın görevinden alınması ve başka bir tercümanın isteği ile hariciye nezaretine tayin edildiği defalarca görülen bir durumdur. Bir tercüman hariciye nazarının yazı tepsisi üzerinden kalemi alıp nazırın eline vererek istediği kelimeyi yazdırırdı. Bir elçi sadrazamla görüşmek için Babıâli'ye gelerek sadarete mahsus olan sandalyenin üzerine kurulup oturabilirdi. Sadrazam olan kişinin onun karşısındaki misafir sandalyesinde ecnebi gibi bozularak durduğu defalarca görülen bir durumdur. Müsteşar, beylikçi ve amedçi gibi ikinci derece bulunan bazı memurların bir tercümanı hoş tutmak için iki üç

³²⁰ *Defter-i kebir hesapların kayıt edildiği defterdir. Yevmiye sisteminin 20.yy.'ın ikinci yarısına kadar kullanıldığı bilinmektedir. Bilanço esasına göre defter tutan işletmelerde ticari belgelere dayalı olan parasal nitelikli işlemler, tarih sırasıyla ve maddeler halinde önce yevmiye defterine kaydedilmekte ardından defter-i kebir bünyesindeki hesaplara dağıtılmaktadır. Ömer Yazan, "Birleşik Defter Sistemi Olarak Defter-i Kebirli Yevmiye ve Türk Muhasebe Eğitimindeki Yeri," *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2018 Cilt: 7 Sayı: 4, s.375.*

³²¹ Hürriyet, (Gurre-i Şevval 1286/3 Ocak 1870), Sayı 80, s.180-183.

kere bir müsvetteyi düzeltip ve sadrazamdan görmedikleri muameleyi onlardan görüp hazmetmeleri defalarca görülürdü. Taşra memurlarının görevinden alınması için bir elçinin ya da tercümanın tahriki geçerli olur, memlekette görülen yolsuzlukların en başında idareye etki eden ecnebler olurdu. Çünkü vali ya da mutasarrıfların hangisi oranın konsolosluğu ile anlaşmaz ise konsolosluğun menfaatine hizmet etmekle kendi vazifesini ve hukukunu feda ederek resmen şikâyet şöyle dursun yalnız konsolosun sefaret tercümanına yazdığı bir mektupta ifade ettiği hoşnutsuzluk sebebi ile gariban memur görevden alınabilirdi. Mülkiye memurları konsolosların keyfi davranışlarını kendilerine bir vazife olarak görüyorlardı. İş bilen memurlar birer birer işten çıkarılıp onların yerine Babîâli'nin mizacına uygun olanlar getirildi. İşte bu sebeple memleketin hali harap oldu. Osmanlı Müslümanlarının çoğu Rusya, İran, Memleketeyn ve Avusturya topraklarına göç ederek ve birçoğu da ecnebi himayesine geçerek imtiyazlardan faydalanmaya çalışsalar da selamet bulamadılar. Sefaretlerde bulunan elçi ve tercümanların devlet idaresini etkileyebilecek güce ulaşmış olmalarının sakıncalarını anlatmak isteyen Ziya Paşa devlet düzeninin bu şekilde bozulduğunu ifade etti.³²²

Ziya Paşa farklı bir makalesinde ise bizdeki geleneklerden bahsederek, kör topal bir sürü dilencinin toplanıp kapı kapı ilahi okuyarak gezdiğini anlatıp devlet işlerini ve ardı arkası kesilmeyen nutk-ı hümayunları bunlara benzetiyor. Diğer geleneğin de aşure pişirip komşulara dağıtmak olduğunu son yıllarda bunun yerine başka bir gelenek çıktığını söylemektedir. Buradan hareketle kısacası Babîâli Avrupa'yı aldatmak için birçok ıslahat meselesini sıralayıp adet ettiği üzere zincirleme bir şekilde yazılar yazılmış, sonra padişahı zar zor Babîâli'ye getirip sanki bütün bu konuları kendisi düşünmüş gibi o söylemiş gibi söyletiyordu. Bunun adına da nutk-ı hümayun diyorlar. Ziya Paşa *Hürriyet* Gazetesi'nde daha önceki yıllar ortaya konulan nutuklar için görüşlerini 1, 2 ve 50 sayılarda ifade etmiştir. Bu seneki (1870) nutk-ı hümayun için

³²² Hürriyet, (22 Cemaziyevvel 1286/30 Ağustos 1869), Sayı 62, s.993.

İstanbul'dan tahrirat-Safer 7 tarihiyle şu şekilde bir yazı kaleme alınmış ve bu yazı ile ilgilide değerlendirmelerini şu şekilde yapmıştır. Babîâli'de gelir, olarak belirtilen nutk-ı hümayunun bazı gazetelerde görüldüğünü ifade ettikten sonra ıslahat, ilerlemeler sözleri çok, fakat meydanda züğürtlükten ve hırsızlıktan başka bir şey yok diyor. Ziya Paşa'ya göre zavallı Padişah sadece Ali Paşa'nın esiri olmamış, bütün âlemin maskarası olmuştur. Memleketin huzuru asayiş-i ise “*saye-i asayiş-vaye-i cenab-ı mülkdaride*” mükemmel olup ahalinin acziyeti göklere çıkan feryadı figanından başka bir şey duyulmazdı. Karadağ civarındaki İşpoz merası nizamı, Babîâli'den ve elçilikler tarafından gönderilen kişiler eliyle genişletilecekti. Ama knezin duyurduğuna göre komisyonun hakkaniyetine itimadı yokmuş. Avrupa'dan borç para bulmak için Nafia nazırı Davut Paşa yine Avrupa'ya gönderilmişti, çünkü maliye hazinesi yine suyunu çekmiş su haznesine dönmüştü. Taksitlerin zamanı geldi, memurun 10 aylık maaşı birikti, Zat-ı Şahaneye inşa edilen saray ve köşklere dolayısıyla Serkis Kalfa'nın alacağını vermek içindi. İngiltere'ye sipariş edilen zırhlı gemiler ve diğer şeyler Harbiye ve Bahriye için İngilizler para istiyordu. Galata'dan alınmış olan borcun Frenklere ödenmesi gerektiği için Davut Paşa'nın para bulmak maksadı ile Avrupa'ya gönderilmesi lazım geldiğini ifade etmektedir.³²³

Aynı zamanda halkın içinde bulunduğu siyasi, sosyal, askeri ve mali durum ile ilgili, askere alımlarla ilgili olumsuz durumlar tespit edilmiştir. Abdülaziz dönemini daha iyi anlamamızı sağlayan bu yazıda yaşanan maddi sıkıntılar sebebi ile halk artık askerlik yapmak istemediği için askere alımlarda yaşanan zorlamalar aynı zamanda da en temel ihtiyaçlardan birisi olan tuzdan alınan vergi ile alakalı bilgiler vermektedir. Yeni Osmanlılardan bir kişinin gazete matbaasına basılmak için gönderdiği hatıraların devamıdır şeklinde başlayan yazı ile ilgili şunu söylemek gerekir birbirinin devamı

³²³ Hürriyet, (12 Safer 1287), Sayı 95,s. 245

şeklinde basılan bu bölümlere zeyilname (Hatıra Zeyli³²⁴) denir ve zeyilnameler genellikle eklemek ilave etmek anlamında kullanılırdı. Gazete'nin neredeyse bütün sayılarında yer alan ve birbirinin devamı niteliğinde olan bu bölümlerde Osmanlı coğrafyasında olup bitenler anlatılır, bilgi verilir ve yaşanmış olaylar yer alırdı. Bu yazıda köyleri önce altmış ev iken şimdi çürük çarık yirmi ev kalmış diğerleri soyulup dağılmıştı. Ziya Paşa halkın tuzdan alınan vergi yüzünden artık tuz bile alıp yemeklerine koyamadıklarından tuzsuz aş yediklerinden bahsediyordu. Hatta bu yüzden doğan çocukların bile hastalıklı doğduğu ve yaşamadığı yaşayanlarında sağlıksız olduğu askere bile yaramadığını anlatıp Rusya ile yapılan harpte askerlerin bile çoğu hastanelerde telef oldu diyerek durumun ne kadar vahim olduğu ile alakalı durum ortaya konmaktadır.³²⁵

Eğer eşyanın değeri insanların ihtiyaçları ile orantılı olsaydı, su ve tuz denilen cevherler şüphesiz altın ve mücevherden daha değerli olurdu. Altın ve mücevher insan hayatında madde olarak hizmet edemediği için, bu maddelerin değeri ve prestiji, su ve tuzun insan hayatındaki ve hayvanların hayatındaki önemi ile kıyaslanamaz. İnsan ekmeksiz yaşayabilir, eti tuzla pişirebilir, sebzeleri su ve tuzla pişirebilir. İnsan etsiz de yaşayabilir, ekmeği ve sebzeleri tuzla pişirebilir, soğan ve sarımsak tuzuna batırılmış ekmeği yiyebilir, su içebilir ve yaşayabilir. Ama su ve ekmeğin olmadan yaşayamaz. Bir insanın altını ya da mücevheri yoksa yaşayabilir ama suyu ve tuzu yoksa hayatını devam ettiremez. Şimdi böyle bir hayati maddeyi bu iktidarın kısıtlı tutmak ve az bulunduğu için kıymetini arttırarak halkın açısından faydalanmak kadar dünyada bir zülüm daha yoktur. Bir memleketin akarsuyunu ele geçirip ve çeşmeleri kapatıp kim su içmek isterse bardağına şu kadar para ödeyecek olması eski zamanlarda ve örneğin

³²⁴ Zeyl; Genellikle, deneme ve söyleşi gibi düşünce yazılarında eserin sonuna getirilen dipnot ve açıklama kısmı. Çeviri metinlerde de kitapların sonunda "zeyl" kısmı yer alır. Kelime anlamı olarak bir şeyin devamı, eki, bir şeye katkı, ulama anlamlarına gelen zeyl; kültür terimi olarak ise, bir yazarın eserini tamamlamak üzere yazılan bölüm, yapılan katkı anlamlarında kullanılmıştır. <https://sozluk.gov.tr/tdk>

³²⁵ Hürriyet, (1 Zilhicce 1285/15 Mart 1869), Sayı 38, s.283.

Firavun ve Yezit ve Haccac gibi ünleri sonsuza kadar lanetle anılacak zalimlerin zamanlarında bile hiç böyle söver gibi zülüm görülüp işitilmemiştir. Bu uygulamanın aynısı olan tuz tekeli şu yeni asırlara gelinceye kadar hiçbir diyarda ve hiçbir gaddar padişah hükümetleri zamanında bile yürürlüğe konulmamıştır. Tuz tekeline beri şu durum dikkat çeker sabun ve zeytinyağı ve sade ve çiriş yağları ve mumların fiyatları arttı, tuzlu balık çok fazla pahalılaştı. Hâlbuki Akdeniz adasıyla Rumeli ve Anadolu sahillerinde yaşayan halkın başlıca geçimleri ve ticaretçi bu tuzlu balık olduğu için onlar bile ızdırab konusunda Anadolu halkından eksik değillerdi. Hatta Girit isyanının başlarında halkın ortaya koyduğu şikâyet sebeplerinden birde bu temel maddesiydi. Avrupa halk kendi insan haklarından kaynaklanan hukuku ellerine geçirdikleri için tuz tekeline ve benzerlerinden kendilerini az çok kurtarmışlardır. Millet meclislerinde görevli vekilleri bu tarz tekerlerin ortadan kaldırılması için ısrar etmişlerdir. Bizim devletimizde ise ahali hukukunu bilmediği için meclis ve mahkemelerin keyfine dokunacak şekilde yayınlar olmadığı için tekelin her türlü altında ezilmektedir.³²⁶

Babîali'nin son zamanlarda ortaya çıkan hırsızlıklara karşı tepkisizliği hırsızlık ve rüşvet gibi konuların devleti her yönden sardığı hırsızlık yapanların tespit edildiği zaman bırakın ceza almasını farklı rütbelerle adeta ödüllendirildiğini anlatan Ziya Paşa şu örneği vermektedir. Marco Paşa ile Eczacıbaşı Faik Bey'in hastanelere verdikleri malzemedan dolayı ortaya çıkan uygunsuzlukları Niko Bey'in ortaya çıkarması ve ortaya çıkan hırsızlığın boyutları şaşırtıcıdır. Yeni alınan malumata göre Niko Bey'in iddiası, Marko Paşa'nın beş senelik hesabına bırakılırsa her şey ortaya çıkacaktır. Satın alma emriyle alınanlar ve Faik Bey'in idaresindekiler kurtarılsa hırsızlık meydana çıkacağı gibi senelik altı yedi bin kese hazineye faydası olurdu. Babîali her türlü teşebbüse kalkıştı fakat bu onlara mükâfat olarak geri döndü. Çünkü Marko Paşa Zat-ı Şahanenin özel doktoru ve Ali Paşa'nın saraydaki casusudur. Niko Bey'in türlü

³²⁶ Hürriyet, (2 Rebiyülevvel 1286/12 Temmuz 1869), Sayı 55, s.34-36

oyunlarla hapis edilmesi gündeme geldi. Niko Bey bütün çabalarına rağmen istediği sonuca ulaşamamıştır.³²⁷

Meydana gelen farklı bir olaydan yola çıkarak ortaya çıkan bir mahkeme rezaletinden bahsediyor. Doktor Niko Bey'in Marko Paşa ile ortaya çıkan olayın da İstanbul yazarlarından bir kişinin mektubu 68 numaralı sayıda yayınlamıştı. Bununla ilgili *Corier d'Orient* gazetesinde garip bir ayrıntı görüldü. Bu gazetede Arstarki Bey'in oğlu Alsibad'nin Concordra adıyla kahveden çıkarken belirsiz bir sebeple Niko Bey'e tokat atıp hakaret etmişti. Yukarıda adı geçen Alsibadi'yi o akşam zaptiyeye vermek istediklerinde ellerinde sopalarla üç adamın mahkemede Niko Bey'in aleyhinde yalancı şahitlik etmişler. Yapılan mahkemede Niko'nun aleyhine bir durum oluşmadığı halde Beyoğlu mahkemesi Marko Paşa'nın hatırı için Niko beyi üç ve Alsibadi'yi de bir hafta hapse mahkûm etmişler. Bu haksız durum daha önce hiçbir mahkemede görülmemiştir. Yapılan haksız uygulamalar karşısında ecnebilerin imtiyazlarının iptali için Babıâli sefaretlere müracaat etmişti. Ancak istediği sonucu alamamışlardı.³²⁸

Geçenlerde Erkan-ı Harbiye mirlivalarından ortaya çıkan istifa ile ihraç edilip Avrupa'da olan Hüseyin Vasfi Paşa'nın geçen sene nasıl tutuklandığı duyuldu. Bu durumu İstanbul'da bulunan konuya hâkim olan birçok kişi biliyorsa da konunun detayları ile ilgili kimsenin malumatı olmadı. Nevres Paşa geçen sene fi 10 zilkade 1285 (22 Şubat 1869) Pazartesi günü sabah vakti mabeyni hümayuna çağrılarak: Geçenlerde hastalık sebebiyle istifa eden Hüseyin Vasfi Paşa'nın efendimize suikastı olarak ortaya çıkan şeyleri damadı Mahmut Paşa Saray-ı Hümayuna gelip Valide Sultan Hazretlerine haber verdi. Dedi ki bu devlet bu gidişle mahvolacak ama hanedanın şerefine nail olduğum için bunu şimdi Mısırlı Halim Paşa'dan duyduğu gibi ve zat-ı ulaya bildirdi. Bunun üzerine adı geçen şahıs zaptiye müşiri konağına çağrılıp burada bir odada gözetim altına alındı. Müşit Paşa hemen bulunduğu odaya gelip ona sorar: Sen Mustafa

³²⁷ Hürriyet, (5 Recep 1286/11 Eylül 1869), Sayı 68, s.122.

³²⁸ Hürriyet, (26 Recep 1286/1 Kasım 1869), Sayı 71,s.144-145.

Fazıl Paşa ve Halim Paşalar ile müttefik yapıp Zat-ı Şahaneye suikast niyetindeymişsin ve vükelaca bu açık olduğu görülmüş idam cezası bile uygundur ve bunda şüphe yoktur. Eğer bana yardımcı olursan seni idam cezasından kurtarabilirim sana bu kadarını yapabilirim, buna cevaben: *“Anladım af buyurun sizin bana yüklediğiniz suçu ve bana layık gördüğünüz cezayı elinizde kesin bir senet olmadıkça daha evrakım görülmedikçe benim gibi bir adama ne cesaretle söylersiniz teessüf ederim.”* Öncelikle evrakıma bir bakın bir şey bulursanız o zaman bu soruyu sorabilirsiniz. Demesi ile müşirin yüzü düşer ve susarak mahcup bir şekilde odadan dışarı çıkar evrakın gelmesi ile etraflıca düşünmeye başladı. Kesin bir sonuca varmayan bu iş bir süre daha sürüncemede kaldı. Sonuca ulaşmayan pek çok olay gibi bu konuda tam bir sonuca ulaşmadan kaldı.³²⁹

Ziya Paşa, milleti çürüten bir vücuda benzeterek çürümenin her uzvuna işleyen bedenini sıhhatini bozduğu gibi bizim milletimizde de bir zamandan beri sonradan ortaya çıkan durumlar milli ahlakı bozmuştur demektedir. Baştan ayağa varana kadar devletin bütününe sirayet edip bazı devlet kurumlarını ölüm derecesine getirdiğini ifade ederek durumun vahametini ortaya koymuştur. Devlet kurumlarına sirayet eden bu hastalığın asıl sebebi cehalet olarak görülmektedir. Cehalet sebebiyle millet kendi sahip olduklarının farkında değildir. İnsanların doğru dürüst devletin tarihini bilmediğini ve diğer milletlerin tarihlerini de bilemedikleri için ders çıkaramadığını ifade eder. Avrupa devletlerinden birisi askerinin aylık maaşını bırakın geciktirmeyi iki gün bile sonra verse Avrupa’da kıyametler kopar ihtilaller çıkar devlet altüst olurdu. Çünkü onlarda her asker devletin düzenini bilir hakkını bilir her ne davaya kalkışırsa mahkemede kazanır zabitanı hırsızlıkla suçlasa bile şüphesiz davayı kazanırdı. Onlarda mecliste geçmeyen konular uygulanamazdı. Bizde ise durum bunun tam aksidir örneğin devlet hazinesi birçok hırsızın gaza malı gibi çalmasına açıktır. Rütbelerin para ile satıldığı ortadadır. Ziya Paşa bu durumla ilgili şöyle bir örnek veriyor mesela Serasker Paşa

³²⁹ Hürriyet, (15 Muharrem 1287), Sayı 91,s. 226-227.

sözde kendi kesesinden ihsanlarda bulunup askerin maaşını verir gibi görünse de mektebi tıbbiyeden kolağalık rütbesi ile mezun olan kişi yüzbaşı olarak çıkarmaya karar verip bundan 80-100.000 kuruş kar edip cebine atardı. Ancak mektebi tıbbiye öğrencileri bu haksız verilen rütbelere dolaylı hayli kavga çıkarmışlardı. Çünkü tıbbiye öğrencileri bu okula girdiğinde kolağalık rütbesi ile çıkmak üzere girerlerdi. Devletin kendilerini bu kanundan mahrum edemeyeceğini ve haklarını yedirmeyeceklerini söylüyorlardı. Bunun üzerine öğrencilerden ikisinin yakalarındaki rütbelere alınıp cami altı hapishanesine gönderildiler. Ancak bu cezayı hak edecek bir şey yapmamışlardı. Müdürün bu keyfi uygulamaları Serasker Paşa'ya bildirilip onun emriyle Dar-ü şura reisi İzzet Paşa okula gönderilmiş ve talebeler müdüre verdikleri cevabı ona da vermişlerdir. Sonunda Serasker paşa birçok âlim ve zabıt ile beraber mektebe gitmiş durumu öğrencilere tekrar sormuştu. Öğrencilerin hepsi birden *“biz buraya girdiğimizde devletin kanunu bizi kolağalığa çıkarmaktı ya bizim rütbelerimizi verirsiniz ya da okulu terk ederiz”* diyerek haklı sebeplerini ortaya koymuşlardır. Serasker Paşa bu isyan halini görünce 9. ve 10. sınıf öğrencileri birbirinden ayırmış her birini yalnız ekmek ve sudan başka bir şey verilmesin demiştir 5. sınıfın yatak koğuşuna 8-7 ve 6-5 sınıflar öğrencilerini kendi koğuşlarına götürmüşlerdi. Bunlar sabaha kadar tahta üzerinde kalıp örtünecek bir örtü bile vermemişlerdi. Sonunda 9. ve 10. sınıf öğrencileri itirazla bu beladan kurtuldularsa da Şuray-ı Devlet'e arzuhal vermek tedbirinde bulunmuşlardı. Buna benzer örneklere ve olaylara sıklıkla rastlanıyordu. Mesela Beykoz taraflarındaki Asakir-i Şahane için ayrılan askerlerin maaşı ödenemediği gibi diğer taraftan hazinenin ihtiyaçları günden güne artıyor 12 milyon liralık borç maddesi Mösyö Tubi'nin istediği şekilde kabul ediliyordu. Şimdilik ucuz pahalı denmeyerek bütün lazım gelen şeyler senet ile alınıp böyle bir bataklık yolunda dolap dönmektedir. Üstelik devletin kendi içinde gereksiz harcamaları yetmiyormuş gibi gelen yabancı misafirlere de abartılı harcamalar yapılmıyordu. Bazı hesaplamalara

göre imparatoriçe için verilen hediye ve diğer şeylerin masrafı akçenin miktarı 10 milyon franga ve Prusya veliahdıyla Avusturya imparatoru ve diğer prensler için harcanacak para da elbet bu miktardan eksik olmayacağından daha fazlası ortaya çıkmıştır. İngiltere veliahdı için harcanan para 100.000 kese civarlarına ulaştığı tahmin edilmiştir. Hatta imparatoriçenin geçen akşam Beykoz taraflarında atılan tüfek fişekleri 450.000 kuruşluk olduğu tahmin edilmektedir.³³⁰

Hayrettin adında bir şahsın Terakki gazetesinde Yeni Osmanlılara karşı bazı bilgiler kaydettiği söylenmektedir. Hem kendisinin dalkavuk olmadığını söylüyor hem de Yeni Osmanlıların bir köy idaresini bile beceremeyeceğinden bahsediyordu. Onun övdüğü idare-i hazıra bu mektubu yazan kişiler gibi dalkavuklara büyük memuriyetler vermişti. Hâlbuki bu insanlar bir köy idaresini bile beceremeyeceği halde hükümetin bu kimseleri bu görevlere tayin etmesi bile hükümetin aciz olduğunu gösterir. Hayrettin adındaki şahsın söyledikleri sadece yalakalıktan ibarettir. “*Zavallı burasını düşünememiş*” diyerek bu konu ile ilgili düşüncelerini ifade etmiştir.³³¹

Kırk ikinci sayıda yer alan makalede hatıra zeyli olarak verilen bölümde Yeni Osmanlılardan bir şahıs tarafından matbaalarına gelen ve gazetelerinde basılmak üzere gönderilen hatıraların devamı şeklinde ifade edilen yazının konusu halkın ve esnafın Avrupa’dan gelen ucuz mallar karşısında yaşadığı kayıplardır. Bazı yardımlar üzerine Türkistan ticareti Avrupa ticaretine hem de diğer yerlerden karlı ve daha kolay olmakla beraber memleketin havası ve ucuzluğu sebebi ile yerli esnafın bütün ticari dengesi bozulmuştur. Avrupa fabrikalarından çıkan çürük eşyayı gemilerle getirilip ve birçok tüccar bile aileleriyle beraber ikametgâhlarını İstanbul’a döndürmeye başlamışlardı. Bizim halk bile cicili bicili ucuz şeylere hevesli olup, mesela metresi 60 liraya kırmızı allı basmayı gördüklerinde, Şam çitarisinin yüzüne bakmaz olmuşlardı. Uşak ve Gerdus halıları ve Selanik ve Bursa ihramları artık halkın gözüne kaba görünmeye başlamıştı.

³³⁰ Hürriyet, (4 Şaban 1286/8 Kasım 1869), Sayı 72, s.147.

³³¹ Hürriyet, (1 Zilhicce 1285/15 Mart 1869), Sayı 38, s.283-289.

Biz onlara bedel çiçekli Frenk halıları ve ottan üretilen havluları ucuz ve iyi olduğunu düşünerek aldık bu eşyaların tamamı çürük ve az zamanda solup yıprandıkları halde sürekli yenilemeye mecbur kalınmıştır. Böylece ucuz olsun, kar edelim diye düşünürken birkaç kat daha fazla zararlı çıktı. Ancak bu durum sadece basma ve halıya has bir durum değildir. Giyecekler ve mefruşat da Avrupa fabrikalarının ürettiği ürünler olup kendi ürünlerimizi tercih etmediğimizden hükümet bile bu ucuz mallara imtiyaz verdiği için bizim üretimimiz bozuldu, tüccarımız iflas etti. Bu ürünler ile sanayimiz perişan oldu ve durum günden güne ağırlaşıyordu.³³²

Memurun ve mültezimlerin zulümlerinden ahali kül olmuş ve sürekli şikâyet etmiş ve Gülhane fermanında “*alat-ı tahribiyeden*” olup hiçbir zaman bir yararı görülmeyen “*iltizamat usul-ı muzırrası*” denerek kınanmış böyle ayrıcalıkların yarattığı zararı devam ettirip bir de memurun zulmü artık halka zulmün ulaştığı son noktadır. Bu fermanlar, bu düzenlemeler henüz yeni yapılmış ve düstur’a (yasaların kayıt edildiği defter) kaydolunmuş ve herkese hatta düvel-i ecnebiye³³³ resmen bildirilmiş olsa da Ali Paşa’nın nasıl olursa olsun ya maliye biraz para bulup cömertlik yaparız ya da iltizam karışıklığı ile Bulgaristan isyan eder “*işte yine Rusya Bulgaristan’ı parmakladı*” deyip padişaha ve Avrupa’ya yaygara yapıp nasıl olsa düzeltiriz diyerek biraz daha bulunduğumuz makamlarda kalıp şu hareketi galiba şeytanlığı gizlemek tedbiri düşüncesidir. Devlet görevlilerinin haksız gelir kaynağı yirmi senedir iki sermayeden kazanılmıştır, biri “*mahsus muzayakaya (sıkıntı-parasızlık) düşüp para bulmak*” diğeri ise “*memlekete bir gaile (sıkıntı) çıkarmak.*” iltizam meselesi bile bahsedilen iki konudan birine dayandırılır. Çünkü eskiden beri Rumeli halkı iltizamdan şikâyet ede gelmiştir. Sadece Rumeli değil Mısır meselesinin de tehlikeli durumu tariften uzak olup

³³² Hürriyet, (29 Zilhicce 1285/12 Nisan 1869), Sayı 42, s.324-327.

³³³ *Divân-ı Hümayûn'a bağlı kalemlerden bir tanesi olan Âmedî Kalemî, her türlü anlaşma, ahidnâme gibi metinleri, görüşme tutanaklarını, yabancı elçilere, konsoloslara ve tüccarlara ait yazıları düzenlerdi ve not ederdi. Bu kalemde tutulan defterlerden bir kısmına Ecnebi (Düvel-i Ecnebiye) Defterleri olarak adlandırılmıştır. Mustafa Durdu, “Türk-Yunan Diplomatik İlişkileri (1890-1912):104/4 Numaralı Düvel-i Ecnebiye Defterlerinden Yunanistan Ahkâm Defterine Göre,” Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Yıl: 2023/1, Sayı: 45, s. 107-139.*

eğer ki çok geçerli bir sebep ortaya çıkmaz ise ileride durumun daha da kötüleşeceği açıkça ortadadır.³³⁴

İstanbul'un durumu ile ilgili bazı haberler gazeteye gönderildi. Bu haberlerden anlaşılan, hükümetin başlıca işleri sokakları yıkamak, halkı zarara sokmaktır. Gazeteye mektup yazan kişi İstanbul'un son durumu ile ilgili bazı bilgiler vermektedir. Bu kişi uzun çarşıdan geçerken eski bir dostundan bir sarıkçıya uğradığını anlatmaktadır. Sohbet ettiği esnada çarşının üstündeki camlı kemer harap olduğu için bunun tamiriyle esnaf niçin ilgilenmiyor diye sorduğunda zavallı ihtiyar içten bir ah çekip *“Efendi, çarşı esnafın malı değil ki kemerini düşünsün; şu gördüğün dükkânların cümlesi sarrafların üstünde istimaldir ve bizim bugünlerde bulduğumuz ekmek parası işte o borç iledir; esnaf bir mahvoldu.”* cevabını verdikten sonra sakalından aşağı gözyaşları süzüldü. Bana da bir fenalık gelip Allah'a ismarladık dedikten sonra oradan ayrılımtır. Bu durum ortaya koydu ki halkın maddi durumu içler acısıdır.³³⁵

Sultan Abdülaziz ile ilgili gelen bazı haberlerde, Sultan Abdülaziz'in çıldırdığını herkesten önce Avrupa'da ve İstanbul'da ilan eden sadrazam Ali Paşa idi. Çünkü Sultan Abdülaziz tahta çıktığında Kıbrıslı Mehmet Paşa'yı sadaret makamında buldu. Bir zaman sonra onu görevden alıp Ali Paşa'ya atadı. Birkaç ay sonra damadının pederi rahmetli Ziver Paşa'yı vezarete getirdi, sonra Fuat Paşa'yı getirmişti. Bundan dolayı sadr-ı âli padişaha gücenip telgraflarla Avrupa'ya padişahın çıldırmış olduğunu ilan edip bu telgrafların parasını da hazineye verdirdi. Abdülaziz tahta geçtiği zaman devleti bu eski hırsızlardan kurtarıp yeni vekiller yetiştirmeye ne kadar uğraştığını bu işin içinde bulunanlar biliyordu. Sultan Abdülaziz tahta ilk çıktığı zamanlarda kışlalara gidip askerın yemeğini ve koğuşlarını, Harbiye ve Bahriye mekteplerini dolaşırđı. Askerin halini bizzat kendisi görürdü ve yolda gittiği zaman kendisine verilen arzu halleri zaman

³³⁴ Hürriyet, (25 Şaban 1286/29 Kasım 1869), Sayı 75, s.159-162

³³⁵ Hürriyet, (14 Rebiyülevvel 1287), Sayı 99,s. 259.

ayıp bizzat sayıp her şeyden önce onları getirir kendisi eline alıp okur ve gerekeni emrederdi.

Babîâli'den arz olunan izin tezkerelerini şimdi olduğu hali ile sadece başkâtip Emin Bey'in eline bırakmaz kendisi de birebir okur inceler, soruşturup cevabını yazardı. O Sultan Abdülaziz artık çok değişti eski halinden eser kalmadı. Çünkü Babîâli'de o kadar olaylar oldu ki hem padişahın etrafında bulunan hainler hem de elçiler vasıtasıyla o kadar onun kafasını doldurdular ki padişah işi hükümetin eline bırakmak mecburiyetinde kaldı. Durum böyle olunca artık dünyada ne oluyor, ne deniyor hiçbirini doğrudan doğruya kendisinin işitmesi söz konusu olamadı. Sürekli yanında bulunanlar her şeyi farklı gösterip etrafına öyle bir sarmışlardır ki gerçeği göremiyordu. Padişah'ın eğlence için yaptığı etkinlikler onun delirmiş olabileceğine işaret edildi. Ancak Ziya Paşa, pehlivan güreştirmek, koç, horoz dövüştürmek bir adamın çıldırdığını ispata yeterli delil olmadığını belirtmektedir. Buna örnek olarak ise Avrupa hükümdarının at yarışı yaptırmak, ayı, samur güreştirmeleri ve boğa ve yaban domuzu ile savaştırıp izlemeleri bu anlayıştan değil midir? Bir de eğer Sultan Abdülaziz bu masumane eğlenceler yerine Fransa ve Rusya imparatorları gibi gece sabahlara kadar kumarla vakit geçirip zaman harcasaydı daha mı akıllı olurdu? Yoksa Avusturya imparatoru ve İtalya kralı gibi fahişelere alışkın olsaydı daha mı iyi olacaktı? Ali Paşa ve diğer vekiller dalkavuk ve uşaklarına kadar nişanlar verdiği bilinen bir şeydir. Sultan Abdülaziz kendine eğlendirenlere rütbe vermiş neden garip görünsün? Ziya Paşa buradan anlaşılacağı üzere Padişah'ı korumaya yönelik örnekler vermektedir.³³⁶

2.1.11. Yunan Karadağ ve Memleketeyn Meseleleri ve Balkanların Elden Çıkması

İslam'ın ilk yıllarında ortaya çıkan ve İslam Devletleri'nin temel felsefesini oluşturan ümmet anlayışı ile hareket eden Osmanlı Devleti bu çerçevede gayrimüslim tebaayı kendi dini inançlarına ve kendi içlerinden seçtikleri dini başkanlarının dini

³³⁶ Hürriyet, (5 Safer 1287), Sayı 94,s.241.

otoritesine tabi olurlardı. Padişahın onayına bağlı olmakla birlikte aile içi kuralları evlenme, boşanma vs gibi konularda medeni haklarını tamamıyla kendi dini ve hukuki sistemlerine göre kurarlardı. Devletin geliştirdiği bu sistem sayesinde birçok farklı din ve ırka mensup millet bir arda yaşamıştı. Gayrimüslim halk içerisinde en önemli grubu Rum Ortadoks kilisesine bağlı olan Hıristiyanlar oluşturuyordu. Millet sistemi çerçevesinde örgütlenen bu sistem merkezi otoritenin sarsılması iç ve dış etkenlerle beraber toplum bağları zayıfladı. Tanzimat bu kopma noktasına gelen toplum bağlarını yeniden bir araya getirmek için ortaya çıkmış olsa da azınlıklar üzerinde istenilen fayda sağlanamadı.³³⁷ Merkezi otoritenin bozulması ile beraber, Sırlar, Rumlar ve Bulgar milletleri Avrupa'nın da büyük desteğini alarak Fransız İhtilali'nin en önemli etkisi olan milliyetçilik duygusuyla hareket edip isyan etmeye iç çatışma yaratmaya başladılar. Bu azınlıkların genel durumuna baktığımızda maddi anlamda Osmanlı Türklerinden daha iyi durumda olduklarını görüyoruz. Sırlar ziraatle uğraşır elde ettikleri gelirin çok az kısmını sipahiye verir ve kendisine kalan iyi gelirle güzel bir yaşam sürerlerdi, Mora ve Yunanistan'ın statüsü de tıpkı Sırbistan gibiydi. Arnavutlar, Boşnaklar ve genel olarak bütün Balkanların statüsü aynı idi.³³⁸

Sırp ve Karadağlılar isyan etmeleri ve Osmanlı birlikleri ile karşı karşıya gelmelerine kadar işin özelinde birçok gelişme yaşandı. Ancak isyancılar bazı noktalarda çok iyi organize olurken bazı yerlerde de gerilla usulü gayri nizami savaş teknikleri kullanmışlar ve Avrupa'dan mühimmat desteği almışlar ve önemli mevkiileri elde etmek için gayret göstermişlerdir. Üstelik uluslararası boyutta seslerini duyurmak için de sürekli basın ve yayın faaliyetlerinden faydalanmışlardır.³³⁹

İngiltere, Fransa ve Rusya'nın gayrimüslim halkların haklarını kullanarak sürekli bir şekilde Osmanlı'yı tahrik etmesi ve azınlıklar üzerinden yürütülen Balkan politikası

³³⁷ Cevdet Küçük, *Mustafa Reşid Paşa ve Dönemi Semineri Bildiriler*, TTK, Ankara 1985, s.16.

³³⁸ Durmuş Yılmaz, *Osmanlı'nın Son Yüzyılı Cumhuriyete giden yol*, Konya 2001, s.21

³³⁹ Erol Özbilgen, *Osmanlı'nın Balkanlardan Çekilişi Süleyman Hüsnü Paşa ve Dönemi*, İstanbul 2006, s.86.

yüzünden zor günler kapıdaydı. Başlayan Balkan isyanları ve bu isyanların sesini biraz kesebilmek için yapılan anayasal gelişmeler tam istenilen çözümü vermiyordu. Meşrutiyet'in ilanı daha sonra Kanun-i Esasi hazırlama çalışmaları hem Osmanlı'nın kendi içindeki ihtiyaçlarına cevap verebilmek için hem de azınlıkları bahane eden devletleri susturabilmek amacı ile yapıldı.³⁴⁰

Osmanlı Devletinde ki gayrimüslimlerin milli varlıklarını korumalarında ki en önemli etken kendi dillerinde eğitim ve öğretime devam etmiş olmalarıdır. Özellikle Rum okullarına öğretmen yetiştirmek için yurt dışına sürekli öğrenci gönderildi. Öğrencilerin en çok gittikleri ülkelerden birisi de Rusya idi. Bağımsızlıkları için bütün imkânları kullanan gayrimüslim topluluklardan olan Bulgarlar da kendi dillerini ve kültürlerini yaymak için birçok siyasete alet oldular. Bu konuda misyonerlerin ve misyoner okulların faaliyetleri özellikle Beyrut da ki Amerikan Koleji, İstanbul'daki Robert Koleji azınlıkların faaliyetlerini yürüten gizli birer cemiyet gibiydi. Bütün bu gelişmelerden hareketle dönemin en önemli olayları arasında yer alan Balkan uluslarının isyanları ve bunun karşısında hükümetin aldığı tavır *Hürriyet* Gazetesi'nin en önemli konuları arasına girmiştir.³⁴¹

Osmanlı Devleti'nin 1699'da başlayan Avrupa eyaletlerini kaybetme süreci, 1774 de ilk defa tamamı Müslüman olan Doğu Avrupa'da yer alan Kırım'ın kaybedilmesiyle devam etti. Ancak Yunan ayaklanması Avrupa desteği ve müdahalesiyle başlayan desteklenen ilk geniş çaplı milliyetçi harekettir. Yunan isyanı ile başlayan azınlıkların bağımsız olma süreci bağımsızlıklarını resmi olarak alıncaya kadar devam etti. Üstelik Yunan isyanı ilk etapta toprak meselesi sebebiyle çıkmış olsa da Avrupa'nın desteği, Rusya'nın desteği ve Fener Rum Patrikhanesi'nin de desteği ile içinden çıkılmaz bir hal aldı. 1829 Edirne Antlaşması ile bağımsızlığa giden ilk resmi adımı atmış olmaları Osmanlı'yı diğer azınlıklar karşısında da daha karışık bir halde

³⁴⁰ Erol Özbilgen, *a.g.e.*, İstanbul 2006, s.66.

³⁴¹ Hüdayi Şentürk, *Osmanlı Devleti'nde Bulgar Meselesi(1850-1875)*, TTK, Ankara 1992, s. 64.

bıraktı. Eflak ve Boğdan'da yaşanan sorunlarda azınlıklar karşısında devleti daha da çaresiz bırakmıştır. Ziya ve Kemal'in en çok eleştirdiği konuların başında gelir.³⁴²

Paris Konferansı münasebetiyle Yunan Dışişleri Bakanı'nın mektubunun tercümesi ve Hürriyet gazetesinin yorumu; *“Konferansta alınan kararın Yunanistan tarafından kabulü üzerine Yunan Dışişleri Bakanı'nın Fransız Dışişleri Bakanı'na gönderdiği mektubun tercümesi. “Selefim, 20 Kasım'da kendisine gönderdiğiniz mektubu, devlet ile Yunanistan arasındaki anlaşmazlığı çözmek üzere Paris'te bir konferans toplayan devletlerin delegelerinin kararıyla birlikte (bir kopyası yukarıdaki mektuba eklenmiştir) bana teslim etti.”*

Bu yazıda Paris'de yapılan konferansın sonucunda bütün Yunan halkının memnun kalmadığı ve üzüntü ile karşılandığı anlatılmaktadır. Yunanlı vekillerin buhranı birçok günler uzayıp gittiği için bu durum adı geçen zaman zarfında resmi yazı ile devletlere bir cevap verilmemesinden kaynaklanmıştır. Türkistan delegesinin sayılı tutulması elçimizin konferansın işlerine katılamamasını Yunan hükümeti acıyarak görmüştür. Büyük devletlerin delegeleri görüşmeleri sonucu Yunanistan'ın Türkistan ile uzlaşması gerektiği ifade edildi.³⁴³

Konferansın kararını Yunanlılar da kabul etmişti. Yunan generallerinin konferansta gösterdikleri hırsları bir sonuca varamadı. Avrupa'nın kararından farklı bir uygulama yapmayacakları Osmanlı Devleti tarafından tahmin edilmişti. Konferans toplandığı zaman delegeler önceki vakalar üzerine görüş bildirmeyerek iddialar asılsız kaldı. Babiâli zamanında hareketten çekilirse düşman tarafından hatalar çoğalır kendi haklarını daha kolay ispat edebilirler diye düşünmüşlerdi. Konferans devam ederken Yunan gönüllüleri yirmi veya daha fazla kez Girit'e geçtiler. Bu korsanlar kaç yüz kere mühimmat elde ettiler hiç aranmadı kontrol sağlanmadı. Bir devlet başka bir devletin mülküne saldırılmasına izin veremez ama Yunan verdi ve kararında haksızdır. İlk

³⁴² İlber Ortaylı, *Osmanlı'da Milletler ve Diplomasi Seçme Eserler III*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008, s.116.

³⁴³ Hürriyet, (17 Zilkade 1285/1 Mart 1869), Sayı 36, s.265

harekete geçtiğinde Yunan'a bir ulti­matom verilse ve Avrupa müdahale etseydi bile yine de Yunanistan bağımsız olurdu. İki seneden beri dökülen kanlar harcanan paralar hep boşuna gitmiş oldu.³⁴⁴

Karadağ Prensleri hakkındaki bazı düşünceler şu şekildedir, Karadağ prensinin seyahati ile ilgili gazeteler farklı şeyler yazmıştır. Rusya'dan Berlin'e gelince Prusya veliahtı ile Rusya'nın Berlin elçisi tarafından sözü edilen yemeklere Devlet-i Aliyye davet edilmemişti. Değişen durumlarla politikada hakaret görmek alışmış bir durum olmaya başladığı için Babıâli bunu pek umursamamış ama Avrupa garip karşılamıştı. Memleketeyn ve Sırbistan şimdi Rusya ve Prusya'nın esiri gibi Karadağ beyinin bu seyahatten amacı kötü niyetli olarak alacağı talimat ile onlarla beraberce devlete karşı savaş açmaktı. Böylece Şark meselesi uyandırılacaktı.

Neşriyatı okuyanlara göre Rusya'nın saldırmak için beklediği fırsat hala eline geçmemiştir. Bugün Avrupa'da devletleri işgal etmeye sebep olacak büyük bir konu yoktur. Hala Asya'nın ortasında hazırlamaya çalıştığı kuvvet istediği seviyeye gelmedi. Fakat Karadağ beyinin bu seyahati hakkında meydana gelen olaylar anlamsız değildir. Bir taraftan Devlet-i Aliye kendi kendine bitmesi gerektiğini Rusya pekâlâ biliyordu. Hatta bu düşünce memurların sık sık tekrar ettiği bir düşüncedir. Girit olayı sona doğru yaklaştı. Yunan ile savaşa Avrupa engel oldu. Memleketeyn ve Sırp maddi kayıplardan korktukları için kışkırtmadan gerçekten bir fayda gösterecek kadar heyecana gelemedi. Bulgaristan'ı isyan ettirmeye imkân olmadı. Geriye bir Karadağ kaldı, mevki-i sağlam ahalisi fakir, kaybedecek bir şeyi yoktu. Savaşta kaybetse bile biraz mal, biraz ganimet birazda toprak alma umudu ile bu işe girişebilirdi. Galiba Rusya'da bu görüşlere göre onu tahrik ediyordu. Eğer bir karışıklık çıkarsa köyler yanar, ortalık karışır bizde elimize delil geçsin diye bekleriz yine devlet borç eder arada yağmalar yapılır durum daha da kötüleşirdi.³⁴⁵

³⁴⁴ Hürriyet, (17 Zilkade 1285/1 Mart 1869), Sayı 36, s.265

³⁴⁵ Hürriyet, (17 Zilkade 1285/1 Mart 1869), Sayı 36, s.265

22 Zilhicce 1285 (12 Nisan 1869) İstanbul'dan gazeteye gönderilen mektupta;

Yunan ile yeni münasebetler geliştirildiği için elçiliğe Fodyadis Beyi Yunan devleti istememişti. Bunun için gazetelerde bayağı dedikodu yapılmıştır. Hatta onun yerine Münif Efendi'nin elçi olacağı duyulmuştu. Bu duyulan şey Yunan tarafından memnuniyetle karşılanmış bununla ilgili gazetelerde bir telgraf görülmüştür. İslam içinde Yunanlıların bir Rum'dan daha fazla kabul edilecek adam bulunmasına hayli şaşırılmıştır. Ama sonradan gazetelerin verdiği rivayete göre sefarete Fodyadis Beye gitmiştir. Fransa hariciye nazırı konferansın kararını yazdığı zaman devletin hukuku ve şartları üzerine ittifak düşüncesi oluşmadığından bahsetmektedir. Terakki bundan güya eşitlik manası çıkarmış da reddine kalkışmıştı. Ama konu bu şekilde değildi Babıâli kural olarak haklarını koruyamamış ve Yunan onun bu aciz hareketinden istifade ederek durumu kendi lehine geliştirmektedir.

Terakki gazetesi de tuhaf bir yola girmeye başlamıştı. Ahval-i hazıra-i düveliye başlıklı bir bölüm yazmış ve burada garip şeyler söylemiş Fransa'daki meclisi şura-i ümmet bir dedikodu meclisiymiş ve herkes kanundan ziyade Ruhr, Tir ve Simon'un söylediklerine itibar edilirdi. Acaba bunu yazan kişi adı geçen meclisi karılar hamamı gibi mi göstermek istedi. Bu meclisin adı bazen kısaltılır bazen uzatıldığı halde Avrupa'nın gelişmesine her bölümden fazla hizmet etmiş hatta bugün bizim mülkümüzde Şer'i usule bile tercih edilmek istenen Fransa kanununun tasdikinden geçmişti. Bize iki gelenek var, iki kitap okumuş birkaç satır yazı yazmış olan kişiler bir adamın üzerinde Frenk gömleği yerine mintan görseler adını adi koyarlardı. Yanlarında Avrupa konusu açılınca kadınlarının halini ve şaraplarının lezzetini anlatmaktan yanlarına varılmazdı. Ama ellerinde bir kalem aldıklarında mesela Fransa'nın Şuray-ı ümmeti gibi önemli bir konuda küçümsemeye kalkışarlardı.³⁴⁶

³⁴⁶ Hürriyet, (22 Zilhicce 1285/12 Nisan 1869), Sayı 41, s.316.

Gazetelerin söylentisine göre geçenlerde gemi yükü barut geçerken bu durumdan hükümet haberdar edilerek malzemeye el konulmuştu. Bunun sonra Memleketeyn kapı kethüdası Babiâli'ye başvurarak barutun hükümet için olduğunu söyleyerek barut kendilerine iade edilmiştir. Tuhaf olan hiçbir hükümet kendi sınırları içinde gizlice harp malzemesi geçirmeye ihtiyacı olmadığı gibi bundan dolayı kapı kethüdasının ifadesi de olaya uygun görünmediği düşünülüp de barutun iade edilmemesi konusunda ısrarcı davranılmamıştı. Israr edilseydi Memleketeyn donanması İstanbul'u zapt eder miydi? Yoksa bu barutun gizli geçirilmesine sahibi olan ihtilal partileri mahkemede devlete karşı dava açarlar mıydı? Olacakları kimse tahmin etmedi.³⁴⁷

Memleketeyn ve Karadağ ahvaline gelince; Devlet-i Aliyye'nin içindeki bu iki çıban zaman zaman şişip üzerlerine vurulan lapalar ile sakinleşir ve yine kabarak korkulacak bir şekle girerdi. Çare bulunmadıkça ise devlete ızdırap olarak acı verirdi. Bunlar daha küçük bir problem iken Babiâli'nin nasıl tedbirlerle şimdiki halini aldıkları şimdiye kadar şu iki kıtada ortaya çıkmış olan durum ve zorbalık haline gelmesinden bellidir. Memleketeyn'de hürriyet taraftarları günden güne artıp Prens Şarl'ın hükümeti kazanmak ve hoşnut olunmayan ihtilal işaretleri memleketin her tarafında görüldüğünden yakında bu durumun daha da büyüyeceğine şüphe yoktur. Hatta geçenlerde Prens Şarl'ın hakkında bazı kötü şeyler yazmış olan iki gazetenin yazarları hükümet tarafından tutuklanmışlar ve ahalinin hürriyet taraftarları toplanarak ve mahkemenin reisi bunlara baş olarak yazarları hükümetin elinden zorla aldılar. Ve küçük Eflak olarak anılan eyaletin halkının tamamı ayaklanıp hakaretle kovdular. Buna karşılık Memleketeyn'in hali için Osmanlı Devleti gerekli tedbirlerin hiçbirini almıyordu.

³⁴⁷ Hürriyet, (17 Zilkade 1285/1 Mart 1869), Sayı 36, s.265

Karadağ çıbanı bile beride her türlü bozulma alametleri ile ortaya çıktı. Karadağ kayalarının üstünde Osmanlı askerinden binlerce yiğitlerin dökülen kanlarının kırmızı lekeleri hala durmakla beraber bu yiğitlerin kelleleri ve ciğerleri ile Çetin'e kurulmuş olan müzede sırasıyla sergileniyordu. Dağlılar belli günlerde gelip zevkle ve sevinerek görmektedirler. Sonunda Sultan Abdülaziz'in tahta çıkması ile ortaya çıkan çabalar ve ısrarı üzerine Babıâli ağırlaşan elini kaldırmaya mecbur olup askerler dağlıları yendi. Ama Babıâli'nin gösterdiği bu yiğitlik Osmanlılardan ziyade dağlıların felaket içinde olmalarına acıyıp onların sorunlarına bir çare bulmak istedi. Öncelikle bu kadar kan ve canlar ve mallar telef edilerek ortaya çıkan bu güvenlik meselesi ve dağın havalesinde bulunan mahallenin Osmanlı halkının dağlılardan korkarak emniyetleri için "Blockhouse" denilen ve bunca zorluklarla inşa edilen emniyet kalelerini güya dağlılara emniyet vermek için yıktı. Bütün Osmanlı memleketi tuz tekelinden dolayı yas evine dönmüş iken Karadağ bundan hariç tutuldu ve ticaretleri Silistre adında bir vapur ile yapıldı. O zamandan beri dağlılar İşkodra gümrüğüne gelip tuzun kilosunu 20 paraya aldılar. İşkodra gölünün sahiline yakın Osmanlı memleketlerine götürüp kilosunu 60 liraya sattılar.

Nikşik ve Karadağ sınırında bulunan diğer Osmanlı memleketlerindeki ahali açlıktan kırılırken Babıâli dağlılara merhamet edip yardım gönderdi. Antvari limanından dağlıların getirerek ihraç edecekleri malları ve eşyaları gümrüksüz geçirdiler. Osmanlı'dan arazi kiralayanlara ruhsat verildi. Babıâli'nin bunlara gösterdiği iyilik bunları az gelmiş olacak ki İşpoz mevkiini zavallı dağlıların davarlarına mera olmak için terk etmek ve onlara bağışlamak için knez cenapları ısrar ediyor. Hâlbuki oraları bilen bilir İşpoz mevkiisi devletin en güvenilir en emniyetli yerlerinden biridir ve Arnavutluk kıtasının kilidi durumundadır önemli kaleler mevcuttur. Eğer buralar dağlıların eline geçerse Arnavutluk'ta dâhil emniyetli bir yer kalmaz. Memleketin halinden haberi olmayanlar bu cahillikleri sebebiyle milletin bu kadar kan döküp

vaktiyle elde ettiği ne kadar memleket varsa elden çıkarıldı burası bile şimdilik Karadağ ile bir mesele çıkarmamak için dağlıları durdurmak için yapılan şeylerdir. Geçenlerde Rusya İmparatoru tarafından Kneze Grand Cordon nişanı verilerek onu kendi tarafına çekmek istedi. Dağlılara verilen bu ayrıcalıklar ileride onların Rusya'nın tarafına geçmelerine sebep oldu oradan Arnavutluk kıtasına musallat olmalarına sebep olarak daha fazla Müslüman'ın kanının dökülmesine sebep olacağı sonradan anlaşılacaktır.³⁴⁸

Ziya Paşa, Rusçuk'tan gazeteye gönderilen ve *Hürriyette* yayınlanan bir yazıda Mithat Paşa için “*O bir kuş idi, uçtu yumurtalar cılık oldu*” gibi bir cümleden bahsetmektedir. Ziya Paşa'ya göre meğerse bu söz doğruymuş, gerçekliği sonradan anlaşıldı. Mithat Paşa şimdi gelsin de o senelerce emek harcadığı Tuna vilayetlerinin halini görsün, birisi kendisine tarif etse güçlkle tanır. Çünkü Mithat Paşa'nın Ali Paşa ile arası iyi olmadığı için yerine gönderilen Sabri Paşa, Mithat Paşa'nın yaptığı ve yarım bıraktığı bir takım işleri ve teşebbüsünü mahfetzemeyi başarmıştı. Mithat Paşa'nın görevlendirdiği memurların birkaçından başkası devleti düşünmedikleri için devlet, hukuk karmakarışık bir hale geldi. *Courier d'Orient* gazetesi şöyle der, “*gerek kara askerleri gerekse deniz için hariçten satın alınan şeyleri değerinden fazla para ile almak Devlet-i Aliyye'nin âdetidir.*” Göze acayip görünse de, gerçek böyledir.³⁴⁹

Tırnovi'den Gazeteye gönderilen bir mektupta, Tuna vilayetini şimdiki idaresi ile ilgili Rusçuk'tan gönderilen Ziya Paşa *Hürriyetin* 71 numaralı sayısında gördüğü yazıdaki “*Zaman-ı saadet gibi anılan Mithat Paşa asrının lezzeti yalnız dimağlarda ve yaptığı asar ve hasenat fakat hatıralarda kaldı*” ibaresini okurken kendini tutamamış ve hüngür hüngür ağlamaya başlamıştı. Ziya Paşa, Mithat Paşa'nın bir kere daha yüzünü görsem iki tarafından yerlere yatıp ayaklarını başıma bastırmak için çok büyük yemin etmişimdir demektedir. Onun devlete faydalarını yazmaya kalksak üç cildten büyük kitap olacağını ifade ediyordu. Tırnovi sancağı Bulgaristan'ın ortası ve Rusya

³⁴⁸ Hürriyet, (22 Muharrem 1287), Sayı 92,s. 230-231.

³⁴⁹ Hürriyet, (26 Recep 1286/1 Kasım 1869), Sayı 71,s.144-145.

bozguncularının makamı ve yeri gibi olmuştu Babıâli bunu biliyordu. Mithat Paşa zamanında mutasarrıfımız olan Ali Bey'den sonra mutasarrıflığa gelen Hilmi Paşa 3-4 ay içinde idareyi karmakarışık edip yıkıp geçti. Ondan sonra Haydar Bey mutasarrıf olarak geldi. Onun nasıl atandığı da bilinmiyor. Sanki Ali Paşa'nın burnundan düşmüş gibi aynı ona benziyordu. Mithat Paşa'nın kurduğu düzeni eşkiyalık sebebi ile yollarda adamlar soyulup öldürüldü. Düzen bozuldu, çocuklar kasabalarda rahat gezemez oldu. Beş kuruş rüşvetle veya oğlanların emriyle hapishaneden mahkûm çıkarmak ya da sebepsiz yere hapiste çürütülmek kanun oldu. Bulgar Karagözoğlu İstefan Efendinin ispirto fabrikası Rusya casuslarının mekânı haline geldi. Acaba devletin kulağı sağır mı oldu sahipsiz kalan koca Bulgaristan neredeyse elden çıkacaktı. Ziya Paşa o dönem olan kolera salgınına atıfta bulunarak "*ah kolera Babailiyi ya da yalnız Ali'yi yoklasın olmaz mı?*" diye düşüncelerini belirtmiş. İçinde buldukları çaresizliği "*bunca halkı beladan kurtarsak olmaz mı? Yandık ateşler içinde kaldık nereye müracaat edeceğimizi şaştık.*" Asayişsizlik öyle bir noktaya varmış ki hem Müslümanlar hem Hıristiyanlar herkes kapısında silahla beklemeye mecbur kaldı. Müslümanlar ve Hıristiyanlar birbirini kırıp geçirecekti.³⁵⁰

2.1.12. Gazetede Yer Verilen Dönemin Başlıca Olayları ile İlgili Haberler

Reybü'l-menûn (Bir zamanın olayları-Günün hadiseleri) başlığı ile gazetenin bütün sayılarında yer alan ve günün olaylarına yer verilen gazete köşesidir. İstanbul'da ve Osmanlı Devleti'ne bağlı bulunan vilayetlerde meydana gelen olaylara bu köşede yer verilerek değerlendirmelerde bulunmaktadır. *Hürriyet* Gazetesi'nin neredeyse bütün sayılarında ilk sayfada müellifin değinmek ve üzerine konuşmak istediği yazı yer alır. İlk sayfalarda bahsedilen konudan sonra İstanbul'dan ve farklı yerlerden gelen mektuplara yer verilmektedir. En son sayfada ise genellikle günün konuları başlığı ile o

³⁵⁰ Hürriyet, (3 Ramazan 1286/6 Aralık 1869), Sayı 76, s.163

zamanın olaylarına yer verilir. Bu bölümde yer alan olaylar genellikle gazetenin son sayısında en son sütunda yer alan haberlerdir.

Gazetenin bu köşesinde yer alan bir haberin birinde, memurların akrabalarından birilerini kendi emirlerinde ya da yanlarında çalıştırmaları ile ilgili yayınlanan bir yazıdan bahsedilmektedir. Bununla ilgili verilen kararlar ilgili gazetelerde taşralara yazılmış bir emirname görülmüştü. Bu karar sadece İstanbul için mi yoksa Sadrazam ve Hariciye nazırı ve hükümet üyelerinin oğulları ve akrabalarının çalıştığı memuriyetler bundan hariç midir orası bilinmiyordu. Ziya Paşa Avrupa gazetelerinde yayınlanan bazı yazılara örnek vererek aradaki farka dikkat çekiyordu. Avrupa'da farklı dillerde edebiyat gazeteleri vardır. Her gazete aynı olmak zorunda değildir. Mesela İngilizlerin Time Gazetesi, Nevabiğ ve Makamat yolunda sadece edebi görüşler yayınlamak için değil adeta milletin düşüncelerini ifade etme ve menfaatine hizmet ederdi. Bazı bölümleri edibane yazılsa da tek müşterisi üdeba ve politika meraklıları olmadığı için, tüccara da sabundan tutun gündelik birçok şeyin durumu bildirir ilanlar bulunurdu.

Ziya Paşa'ya göre, Avrupa'dan birçok şeyi, dans etmeyi büyük balolar vermeyi, borç almayı, tuz ve tütün vergilerini aldık ama iş faydalı şeylere gelince görmezden gelindi. Bunlar gibi bin türlü mundarlık aldık kimse ses etmedi, iş faydalı şeylere gelince mesela usul-i meşveret ve Batı edebiyatının taklidi gibi konuların hepsi faydalı olur mu diye sorgulanmadan ret edildi.

Yerel yönetimlerdeki iş bölümünün düzensizliği verilen görevlerde liyakate dikkat edilmemesi en önemli sorunlardan biri olarak görülüyordu. Bu duruma örnek olarak Hüsnü Paşa'nın zaptiye müşiri olduktan sonra bayındırlık yönünde birçok mahalli ıslahatın yapıldığı ifade ediliyordu. Ancak bu zamana kadar zaptiye işleri zaptiye tarafından esnafça bir tembih ve ilan ile yapılarak esnaf kethüdası eliyle icra ettirilirdi. Mahalle imamları bu zamana kadar öyle kethüda ve yiğitbaşı gibi bir ilana aracılık etmediklerinden onca zaman boyunca bu işler nasıl yürütülmüş merak

konusudur. Şimdi bu konuda bile yeni kurallar koyulup Kasımpaşa'daki yeni çeşme mahallesi imamı İsmail Efendi kethüda olarak tayin edilmişti.³⁵¹

Askere dikilecek yeni kıyafet için ayrılan bütçe ve yapılacak olan harcamalarla ilgili yazılan yazıda şunlardan bahsedilmektedir. Cülüs-u Hümayun senesi askerin elbisesi değiştirilerek birçok tadilat ve masrafa girişilmiş, şimdi bu elbisenin modası geçtiği için Avusturya askeri elbisesine benzer bir değişim İstanbul'da bulunan askerin üniformaları önümüzdeki İyd-i fitr (Ramazan bayramında kullanılan alay) alayına yetişmek üzere çalışmalar başladı. Askerin kıyafeti devletin saygınlığı açısından önemli bir konu olmakla birlikte bu çok pahalıya mal olacaktır. Bugün zühaf taklidi, Macar biçimi sonra Avusturya'yı taklit ederken asker üniforması bin bir çeşit olacaktı. Çok pahalıya mal olacağı için Avrupa'dan yeni borçların kapısını açacaktı.

“Cülüs-ı Hümayun senesi [1861] asakir-i şahanenin elbisesi tebeddül olunarak kisve-i İslâmiye ve harekât-ı askeriye muvaffak suretde bir tarza konulmuş ve muahharen dahi bir hayli tadilat ve tegayyürat ile açıktan birçok masraflar dilmiş idi. şimdi bu elbisenin zahiren modası geçtiğinden Avusturya askeri elbisesini taklit ile yine icra-yı tebdilata kıyam ve İstanbul'da bulunan asakirin üniformaları önümüzdeki İyd-i Fitr alayına yetişmek üzere kemâl-i ikdam olunmaktadır.”³⁵²

Avrupa'da ortaya çıkan modern askeri düzen ve Osmanlı Devleti'nin mevcut olan askeri düzeni ile ilgili değerlendirme yapılan bu yazıda önemli tespitler yapılıyordu. Ortaya çıkan bazı devlet adamları Yeni Osmanlıların hakkının ve muhalefetinin hükümsüz olduğunu iddia ediyor. Ziya Paşa, Yeni Osmanlıların hedefinin halkı bilinçlendirmek ve kendi şahsi çıkarlarını devletin çıkarlarının önünde tutan devlet adamlarının gerçek yüzünü göstermek olarak açıklıyor. Ayrıca kendi mülkümüzde ortaya çıkan olaylardan ibret alınması gerektiğini vurguluyordu. Bilinir ki devlet ta Ragıp Paşa'nın son sadaretine kadar bir ilerledi bir durdu. Bazı zamanlar gerileme göstererek bazı eyaletleri ziyan edildi. Bazen başarı sağlandı. Bir zaman yenildi, bir

³⁵¹ Hürriyet, (20 Muharrem 1286/3 Mayıs 1869), Sayı 45, s.354

³⁵² Hürriyet, (24 Ramazan1286/27 Aralık 1869), Sayı 79, s.177-179.

zamanda galip geldi. Fakat ondan sonra eserin bütünü görünmeye başladı. Bunun en başlıca sebebi Avrupa’da yeni ortaya çıkan askeri düzenin bizim düzenimize tercih edilmesi oldu. Düşmanlarımızda yeni düzenler ilerlerken biz de eski düzenler bile geriledi. İşte İslam memleketleri bu haliyle kaybedildi. Tarihler gösteriyor ki yapılan ıslahatlar fayda vermedi. Bazen Yeniçeri düzenlenmeye ya da yanına yeni ocaklar açılmaya çalışıldı ancak fayda sağlanamadı. Elden bu kadar mülk gitti bu kadar zararlı durumlar ortaya çıktı, ıslahat tedbirleri ise ters teptiğinden birçok ihtilalden başka sonuç vermedi. Nihayet II. Mahmut zamanında ıslahatlar bir kenara bırakıldı Yeniçeri Ocağı tamamıyla kaldırıldı. Diğer devletler örnek alınarak asker tekrar düzenlendi.

Osmanlı, yalnız başına Avrupa’nın tamamına karşı durmaya ve Mehmet Ali Paşa gibi olağanüstü yaratılmış bir kişi ile uğraşarak bir takım olmayacak işlerle zarara uğradı. Fakat Devlet askeriyezinin zaafından dolayı bulunduğu yok olma halinden kurtuldu ve az zaman sonra Reşit Paşa’nın yardımıyla ve ustalığıyla gayet şanlı bir muharebe bitirdi. Zamanında Rusya on bin kişi ile yüz bin askerimizi dağıttı. Silistre’yi yüz bine yakın askeri ile on bine yakın olan Osmanlı askerinin elinden alarak işte şimdiki halin yeniçerinin ortadan kaldırılmasından önce olan perişanlığa yakındır. Devletin içinde bulunduğu çökme durumu o zamanlar askerin düzensizliği iken şimdi idarenin düzensizliği buna sebep oluyordu. Osmanlı askeri topçu nizamnamesi ile çalışıyormuş, şimdi meşveret usulü mevcut değilken Şuray-ı Devlet gibi şeylerle adaletle konu olmuştu. Topçu nizamnamesinin Rusya savaşında ne kadar faydası olduysa Şuray-ı Devletin hükümetin müşkülâtı konusunda o kadar menfaati oluyordu. Sultan Mahmut yeniçerileri nasıl mezara gönderdiyse O da istibdat idaresini öylece mülkünden mahvetmek ve babası Nizam-ı Cedidi nasıl kurduysa kendisi de meşvereti öyle bir gayretle kabul edecektir. Devleti bulunduğu halden kurtarmak için düzenin kurulmasına muhtaçtır. Osmanlıları dağılmaktan kurtarmak için meşveret usulünün kabulüne ihtiyaç vardır.

Bugün Avrupa ile Amerika'dan başka yerlerde bunlardan daha mamur devletler yoktu. Gelişmiş olan devletlerin hepsi meşveret usulü ile idare ediliyor ve gelişmişlikleri mülklerinde meşveret usulü kurulduktan sonra başlamıştır. Büyük devletlerarasında sadece Rusya hükümeti müstakil duruyor, o da bugün nüfus ve kendisiyle aynı konumda olan arazice aralarında mukayese kabul etmeyen Fransa kadar kudrete ancak sahiptir. Ya servet, ya medeniyet, ya marifet, eğer taklit edilecekse Avrupa'yı bırakıp Rusya mı taklit edilmeli bu akıl işi değildir. Önceki askerin düzensizliği ile şimdiki idarenin düzensizliği arasında fark vardır. Zamanla eyaletler kayboluyor savaşlarda zafer kazanılmıyor şimdi İslam nüfusu mahvoluyor halkın serveti bitiyordu. Bütün milletler ilerlerken biz günden güne ayrılığa düşüyoruz. Dünyada yiğitlik ile en fazla nam salan bu kadar milyonlarca nüfuslu bir ümmetin hükümeti birkaç bin dağlının dehşetinden titreyecek hale geldi. Ne zorluklar çekildi ne tecrübeler geçirdi ama hükümet hala ders çıkarmadı.³⁵³

Eskiden İstanbul'da herkes parasını cami yaptırmak için harcardı o kadar çok cami yapılmış ki adım başı bir cami vardı. Fakat vakıfları ve vakıf yöneticileri tahsildarlar kalıp buralarla ilgilenmediği için çoğunluğun kapısı kapalıdır. Hâlbuki camilerin çokluğu ve vükelanın aşırı abartmasından mıdır nedir gittikçe namaz kılanların sayısı azalıyordu. Şimdi halkın beşte biri namaz kılıyor ve onları da kimse görüp ayıplayıp alay etmesin diye ibadetlerini gizli yapıyorlardı. Valide Sultan, Aksaray'ın ortasında iki minareli büyük bir camii şerife yapımına başlatıp yakında bitirilmesi için çaba gösteriyordu. Aksaray civarında Laleli ve Yusuf Paşa ve Cerrahpaşa camilerinden başka ufak tefek 15-20 tane cami var bu kadar cami mevcut iken yeni caminin ne işe yarayacağı bilinmiyordu. Ziya Paşa, yapılan yapıların ihtiyaca cevap vermektense sadece alışkanlıklar çerçevesinde yapıldığını iddia ediyordu. Hâlbuki camiler için harcanan para yerine oraya mükemmel bir hastane kadınlar için bir

³⁵³ Hürriyet, (15 Zilhicce 1285/29 Mart 1869), Sayı 40, s.307-310.

yer yapılırsa daha iyi olurdu. Abdülmecit Han'ın annesinin yeni bahçede yaptırdığı hastaneden başka koca payitaht olan İstanbul'da başka bir İslam hastanesi yoktur.³⁵⁴

İstanbul'dan gelen başka bir mektupta ise konular şu şekilde yer alıyordu. Erkan-ı Harbiye mirlivalarından ortaya çıkan istifa ile ihraç edilip Avrupa'da olan Hüseyin Vasfi Paşa'nın geçen sene nasıl tutuklandığı anlatılıyordu. Bu durumu İstanbul'da bulunan konuya hâkim olan birçok kişi biliyorsa da konunun detayları ile ilgili kimsenin malumatı olmadı. Nevres Paşa geçen sene 10 Şubat 1869 pazartesi günü sabah vakti mabeyni hümayuna çağrılarak, yakın zamanda hastalık sebebiyle istifa eden Hüseyin Vasfi Paşa'nın efendimize suikastı olarak ortaya çıkan şeyleri tamamladığı damadı Mahmut Paşa Saraya gelip Valide Sultan'a haber vermiş ve demiş ki bu devlet bu gidişle mahvolacak ama hanedanın şerefine nail olduğum için bunu şimdi Mısırlı Halim Paşa'dan duyduğum gibi gelip zat-ı ulaya bildirdim. Bunun üzerine adı geçen şahıs zaptiye müşiri konağına çağrılıp burada bir odada gözetim altına alınır. Müşir Paşa hemen bulunduğu odaya gelip ona sorar: Sen Mustafa Fazıl Paşa ve Halim Paşalar ile müttefik yapıp Zat-ı Şahaneye suikast niyetindeymişsin ve vükelaca bu açık olduğu görülmüş idam cezası bile uygundur ve bunda şüphe yoktur. Eğer bana yardımcı olursan seni idam cezasından kurtarabilirim sana bu kadarını yapabilirim denmiş buna cevaben: *“Anladım af buyurun sizin bana yüklediğiniz suçu ve bana layık gördüğünüz cezayı elinizde kesin bir senet olmadıkça daha evrakım görülmedikçe benim gibi bir adama ne cesaretle söylersiniz teessüf ederim.”* Öncelikle evrakına bakılmasını istemiş bir şey bulunursa o zaman bu soruyu sorabileceklerini ifade etmişti. Demesi ile müşirin yüzü düşer ve susarak mahcup bir şekilde odadan dışarı çıkar evrakın gelmesi ile etraflıca düşünmeye başladı. Kesin bir sonuca varmayan bu iş bir süre daha sürüncemede kaldı. Başlayan işlerin sonuca varmadan öylece kalması artık alışıldık bir durum haline gelmişti.³⁵⁵

³⁵⁴ Hürriyet, (24 Ramazan 1286/27 Aralık 1869), Sayı 79, s.177-179.

³⁵⁵ Hürriyet, (15 Muharrem 1287), Sayı 91,s. 226-227.

Farklı bir yazı şöyle devam ediyor, Kadı Çeşmesi civarında Şeyh Musaddık adında bir adam bir turşucudan turşu almış, turşucuya 20 para vermiş. Adam “*Efendi turşu 2 kuruşluktur*” dese bile turşuyu almıştı. Adamcağızı da kovmuştu. Bununla da yetinmeyerek akşamüzeri İşkodralı Mustafa Paşa’nın damadı kalpazan Hasan Ağa ile hayvana binerek Galata’da eğlenmeye giderken o civarda olan zaptiye karakolunun önüne gelmişler. Meğer karakoldaki teftiş memuru Şeyh Efendi’nin oğluymuş. Turşucuyu çağırır biçareyi dövdürmeye başlarlar. O esnada tersane emektarlarından yaşlı bir kolağası oradan geçer, bu gürültüyü görür, insaniyet namına turşucuyu kurtarmak istemiş. Şeyh efendi çok sinirlenmiş onun da dövülmesini emretmiş. Oğluyla zaptiyeler üzerine saldırırmışlar. Dokuz on dakikadan fazla dövmüşler, başını bile yaralamışlar. Adamcağız yakasını kurtarmaya çalışarak durumunu ifade etmektedir. Tersanenin teşebbüsü ve Babıâli’nin emri üzerine zaptiye tarafından şeyhin oğluyla iki asker onları dövmüş. Zaptiye tutuklanmıştı. İnsanların durumuna ve konumuna göre muamele etmek artık kimsenin yadsımadığı bir hal almıştır.

Bu durum Meclis-i Zabıtada gerçekleşmiş. Fakat Şeyh Efendinin Müşir Paşayla yakınlığı olduğu için ve hafiyeye memuriyetinde müstahdem olarak çalışmasından dolayı yeni bir icat çıkarılarak Yenikapı Mevlevi hanesine hapsedilmişti. Hükümetin adaletini göstermek için bu keyfi durumu detaylarıyla ortaya koymaktadır.³⁵⁶

2.1.13. Müslümanların Din Değiştirmesi ile Alakalı Yazı

Ziya Paşa son zamanlarda çok rastlanan Müslümanların Protestan olmaya başlaması ve bunun sebepleri üzerine durumu açıklayan gerçekçi tespitler yapmıştır. Hem Girit de yaşanan sorunlar hem de Osmanlı coğrafyasında genel olarak Müslümanların gayrimüslimlerden birçok konuda özellikle ekonomik anlamda geri kalması sebebi ile Müslümanlar, Protestan olmaya başladılar.

³⁵⁶ Hürriyet, (1 Zilhicce 1285/15 Mart 1869), Sayı 38, s.283-289.

İstanbul'da İslam dinine mensup bir adam karısı ile beraber ortaklaşa karar verip Protestan dinine girdiler. Adamın karısı biraz tereddüt etmiş ise de hükümet tarafından kendisine bir tarafı seçmeleri teklif edilmesi üzerine karısının kabul ettiği dine kendisinin gireceği ve çok senelerden beri hem Katolik hem de Protestan papazları bu kadar zaman harcayıp kuvvetlendikleri halde bu güne kadar İslam milletinden hiçbir kimse açıkça din değiştirmemişti. Bu karı kocanın Hıristiyanlığı istemesi üzerine hükümet tarafından asla olumsuz karşılanmadılar. Bundan onbeş yirmi sene önceye kadar Müslüman olan birinin din değiştirmesi şöyle dursun, Hıristiyan olan birinin İslamiyet'i kabul ettikten sonra din değiştirmesi bile şehri olarak katline ferman buyrularak balık pazarında boynu vurulurdu. Şimdi ise Hıristiyan olduğunu söyleyenlerin hükümet tarafından küçük düşürülmemesi ve hükümetin başında bulunan kişilerin hürriyet fikri ve mezhep konularında adalet duygusundan ve Hadim'ül-Haremeyn unvanına sahip olan Halife-i peygamber ve Padişah-ı adalet-perver hazretlerinin ortaya çıkan durumda asla şaşdırmamak gerekir.

Olay şöyle ki Mekkizade ve Hikmet Bey ve Saadeddin Efendi ve Refik Efendi gibi dindar kimseler zamanında şeyhlik ile ortaya çıkmış olsa şer-i hukuk ve din vazifesini koruma şartıyla şu medeniyet asrında olması mümkün olmayan ne kadar iddia varsa hem Babıâli yanında hem de dostlar tarafından şaibe ortaya çıkardılar. Hüsnü Fehmi Efendi gibi dini bilgisi tam olan bir kişinin Şeyhülislam olduğu zamanda ortaya çıkması ve büyümeden sonuçlanması Hüsnü Fehmi Efendi'nin bilgisi sayesinde. Ancak din değiştirmek hırka değiştirmek gibi kolay bir şey değildir. Ziya Paşa'ya göre bir insan gerçekten vicdanen mi dini terk etmiş yoksa başka sebepler var mı tartışılır. Çünkü insanlar kendi neslinin inandığı mezhep içinde doğar, büyür ve terbiye alır. Mesela bir kişi akli ve ilmi vardır, dini anlayabilir, değerlendirebilirdi. Her dinin kurallarını gözden geçirir ve kendi mensup olduğu dinden daha uygununu bulup değiştirmek için inanır. Veya bir kişi zorbalığa maruz kalmışsa, görüntü olarak dinini

terk ederdi. Ya da aşk ve muhabbet ve değişik sebeplerle kendini bir dine geçirmeye mecbur hissedebilirdi. İslam dininin şartlarını bilen ve akli ve ilmi ile bağlı olanlar hangi sebeple olursa olsun kendi dinini bilen farklı dinlere meyil etmezdi. Papaza günah çıkarmaktansa secdede tövbe etmek akla daha yatkındır. Yani Müslüman olmak böyle saf olabilir ama Hıristiyan olmak dışarıdan bir sebeptir. Bundan dolayı Protestanlığa girdiği söylenen şahıs bile cedit Müslüman ise mutlaka böyle bir şeyi düşünmeyip ya zorlama vardır ya da menfaati vardır. İslam'a mensup olup Protestanlığa geçenler bundan önce de vardı.

Ziya Paşa konu ile ilgili onlardan bildiği bir fıkrayı anlatmaktadır. Bundan birkaç sene önce Davut Paşa medresesinde bir şeyh varmış, kendi yoluna davet ederdi. Mahallesindeki halkın bazılarının ihbarı üzerine zaptiye tarafından bir memur gönderilip şeyhi sorguya almaksızın hapse atıldı. Adam kaç kere dilekçe verip bir suçlu olmadığını ve hakkında soruşturma yapılmasını istedi ise de kulak veren olmadı. O arada Protestan memurlardan biri kendine yanaşıp kendini bu beladan kurtarıp şeyhe şu kadar maaş vereceğiz Protestan olursan diye teklif etmiş. Adam da canına minnet kabul etmişti. Bu adamın dostu olan Cerrahpaşa cami imamı Ahdi Efendi bile küçük hamam tekkesi şeyhi Nuri Efendi ile fırsatı ganimet sayıp *“bu da öteki herifin mu'tekidlerindedir, imameti caiz olmaz”* diyerek Abdi Efendiyi imamlıktan attırdılar. Adam zaten evine imamlık göreviyle geçindirmeye çalışıyordu. Hem çoluk çocuğu ortada kaldı hem de hapisteyken ne yapacağını şaşırıp ve Protestanlıkla zaptiyenin pençesine düştü. Eğer kabul ederse, sureten de olsa kendini kurtarmış olacaktı. Protestanlığ'a geçti ve ruhban cemiyeti tarafından kendisine yüz elli kuruş maaş verildi. Sadece Abdi değil, onun teşvikiyle bir sürü fakara da gidip Protestan oldu. Ayrıca İngiltere ve Amerika ve Prusya ekollerinin teşebbüsü ile çoğu kurtuldu. Şimdi adamlar hem Protestan kilisesinden maaş alıp rast geldikleri fakirleri de Protestanlığa teşvik ediyorlardı. İmam Abdi, Şeyh Nuri'nin garezi ile ihraç olmasaydı üstüne hapse

atılmasaydı bu rezil durum ortaya çıkmazdı. Şimdi Abdi karısıyla beraber İslam'ı bırakmış deniliyordu. Hey gidi fakr-u zaruret fakirlik ateşten bir gömlektir ki ona dayanarak her yiğidin harcı değildir. Bu fakr-u zaruret değil midir ki hükümetin nice adamını birçok şeye mecbur bırakır. Nice vükela, vüzerâ ve ricale devlet hukuk üzerinden para çalmaya ve sarrafların ellerini eteklerini öptürürdü. Bunlara ailelerini ve kendilerini geçindirmek için kırk elli bin kuruş maaş verirse yine de çalarlar mı acaba? Devlet idaresindeki bu yağma, bu sefahat ve hazineye bu ihtiyaç, bu zorluk devlette bu zalimane ve acımasız hükümet biraz daha devam ederse durum ne olacak belli olmazdı.

Adı geçen yazışmada bazı konuları yer alan Redif Paşa hala Serasker bulunan Hüseyin Avni Paşa'nın Harbiye Nezaretindeki okulda bulunduğu zaman kolağalık rütbesiyle okulda öğretmen idi. Talebelerden birkaçının ırzlarına geçtiği sebebiyle verilmesi için kanuna aykırı bir şekilde bir komisyon oluşturuldu ise de kendisine işaret edilen nazır adam kayıyarak lütuf olarak beşinci orduya öncü taburunda binbaşılığa görevlendirilerek Şam-ı Şerife gönderildi. Bu şahıs Redif Paşa pek çok delikanlı askerinin ırzına geçti. Ondan sonra ferikliğe nasıl yükseldiğini herkes bilirdi. İşte padişahın evladım dediği askerinin düştüğü durum ve halkın fakirlikten geçimsizlikten din değiştirmeye kadar birçok şeye başvurduğu ve ortaya düştüğü durum budur.³⁵⁷

2.1.14. Cumhuriyet İdaresi ile İlgili Görüşleri

Hürriyet, adı ile *Terakki* Gazetesinde özel bir bölüm görüldü. Ziya Paşa hükümetin idare şeklini anlatması ve gerçek bilinen kanunlara uygun görmeye beraber doğrudan doğruya maksadını anlatmak ile ilgili olduğu için bu düşünceyi açıklamaya ihtiyaç duymuştur. Bölümün yazarı her kim ise hürriyetin tarifinde her hayır ve şerrini anlayan insana layık olan bir sıfattır demektedir. Hatanın kökü şuradan geliyor ki mesela rütbe gibi bozukluklardan saymak ve kime layık olup kime olmayacağını bulmaya çalışmaktır. *Terakki*'de, hürriyet her kişinin her istediğini uygulamaya izin

³⁵⁷ Hürriyet, (15 Cemaziyelahir 1286/20 Eylül 1869), Sayı 65, s.110-113.

vermektir, başka birinin haklarını ihlal etmemek suretiyle bu geçerlidir diye tanımlamıştır. Eğer bir adama bir iş yapmaya yetki verilmişse kimseye zararı dokunmayacak şekilde isteklerini uygulamasına kimse engel olamazdı. *Terakkinin* bu tarifi kabul edilmesine rağmen örneğin devlet cemiyet içinde ahmakların canını korumazsa hazine yetimlerin malına el koysa bu hareketlerin ikisi de liyakate göre uygundur. *Terakki* bu bozulmuş kurallar üzerine fikirlerini şöyle sunuyordu;

“Buna benzer konular devletin idaresi ile yaşanan münasebetlerin ve ele alınan konuların bir an önce hür bir şekilde idrak edilmesi gerekmektedir. Yani suret-i idare-i mülkte mebusân veya nevvâb vasıtasıyla zi-medhal bulunması caiz olur. Yok böyle olmayıp da idare-i mülke lazım gelen malumattan ve esbâb-ı terakki ve ümrandan bi-behre olduğu takdirde bu vazifeyi suiistimal edeceği şüpheden beridir.”

Ziya Paşa bu yazıdan yola çıkarak, bu meselelerden anlaşılıyor ki bir ümmetin adalete ulaşmaya hakkı var ise meşverette hakkıdır demektedir. *Terakki* Gazetesi bilgisiz bir ümmetin hür olduğu halde suiistimal olacağı öne sürülüyordu. Buna Yunanlıların halini kanıt olarak gösteriyordu. Bu durumu kimse inkâr edemez bir ümmetin hürriyetin yalnız marifetiyle değil, ahlak, mevki ve zaman gibi birçok şeyle alakalıdır. Buna göre cahilin mazlum ve hakkından yoksun kalması düşünülemezdi. Mesela hükümetin cumhuriyet ile idare edilmesi dergi ve gazetelerin aşırıya kaçmaları her toplumun tahammülüne sığmayacak şeyler başkadır hükümete karşı eylemler başkadır.

Terakki'nin bahsettiği fikirlerden istediği eğer Yeni Osmanlılar ise biz Amerika cumhuriyeti kadar hürriyet istemediklerini, sahip oldukları hukuku talep ediyorlardı. Herkes doğuştan bazı haklara sahiptir ve bu haklar insanların keyfine göre uygulanamazdı. En cahil toplulukların bile hukuklarını uygulama kabiliyeti vardır. Danışmanın esası olan seçme ve seçilme hakkı İngiltere'den Romalıların buraya

istilasından önce bile vardı. Lord Mayo denilen belediye başkanının zamanında bile oraya tayin edilecek adamın tayini hak etmesindeki belirli kurallar mevcuttu. İngilizler hala bu kurallarla devam ediyordu. İngiltere'yi gıpta edilecek bir hale getiren parlamento bile bundan 700 sene önce kurulmuştu.

Terakki Gazetesi Osmanlıları 700 sene önceki İngilizler ile kıyaslarsa hangisinin daha marifetli olduğu ortaya çıkardı. Bugün dünya üzerinde meşveret usulünü kabul etmemiş kaç tane muntazam hükümet gösterilebilir ki? Terakkinin göstermiş olduğu örnekler değerlendirilecek olunursa, Yunanlıların hürriyet isteği kabiliyetlerinin üstündedir ki yaptıkları edepsizlikler bu sebeple ortaya çıkıyordu. Şimdiki kötülükleri vükelaya karşı bağırp çağırmaktan ibaret kalmıştı. Osmanlı idaresinde buldukları haklarından yoksun kaldıkları zaman silaha sarıldılar senelerce kan döktüler. Öteden beri kendine tabi milletlere her zaman ve her asırda serbest hürriyet sağlamaktadır. Bir hükümet hürriyeti vermez ama uygulardı. Güya can ve mal ve namus olarak emniyettedir. Fakat mahkemeler bu hali ile kalırsa o emniyetten faydalanamazdı. Mesela Sadık Efendiyi doğrudan doğruya idam edemediler ama mahkemesiz sebepsiz Akka'ya kalebent olarak sürgün ettiler. Birilerinin canına kast etmek için cellâda gerek yok yılanlara, akreplere ve zehir yerine koleralara ve hummalara başvuruluyordu. Can emniyeti böyle olmamalıdır. Kimsenin açıkça malına el koymuyorlar fakat Anadolu'da yiyecek ekmek bulamayan bir sürü fakiri ayağından asıyorlardı. Malının son kalan parçasını vergi adıyla ele geçiriyorlardı. Bu paralar İstanbul'da ihsanlar, hediyeler adıyla yağma ediliyordu. Mal emniyeti böyle olmazdı. Osmanlı'nın hukuku şahsiyesi bu durumdadır. Hukuku siyasiye ise yine aynı durumdadır. Kanun yapmak için Meclis-i Şuray-ı devlet oluşturulması bu iddiayı değiştiremez. Bağımsız bir yasama olmazsa bir fayda sağlanamaz. Onun geleceği sadece memurların elinde yürütme memurlarından

ayrı oluşturulamaz. Yasama memuru yürütme memurundan bir fayda sağlamamalı bir zarar da görmemeli ancak bu şekilde istenilen gerçekleştirilebilirdi.³⁵⁸

Ziya Paşa cumhuriyet idaresi ve monarşi arasındaki farkları şu şekilde açıklamaktadır. Cumhuriyet idaresinde vekillerin entrikaları asla olamazdı. Şahsi hükümetler tamamıyla bu idarenin emri altında olup onlar da padişah veya imparator adıyla idarenin dizginlerini eline almış bir adam bulurlardı. Ya da onların vekilleri ve müsteşarları unvanı ile bazı kişiler idarenin başına geçerler, memleket bunların ecdadından kalan bir çiftlik ahali de çiftlikteki damızlık gibi milyonlarca halkı çalıştırırlar bir gün soyarlar, bir gün ellerindekini alırlar, kendi amaçları için kullanırlardı. Şahsi hükümetlerde iş başında bulunan kim ise istediğini yapar, istediğini cennete istemediğini cehenneme koyardı. Mahkemede haksızda olsa haklı çıkarırdı. İstemediği bir kişiyi hiçbir suçu yok iken hapis edebilir ve sürgün edebilir bu duruma kimse sesini çıkaramazdı. Şahsi hükümetlerde gazeteler dalkavuklukla geçinirlerdi. Hükümet kötü bir iş bile yapsa bunlar methiyeler dizerek gökyüzüne çıkarır. Yapılan bütün kötülükleri iyilik gibi göstermeye çalışırlardı. Çünkü gerçek amaçları vatana ve millete hizmet değil sadece para kazanmaktır. Şahsi hükümetlerin en kötüsü İran ondan sonra bizimki, sonra da Rusya, İtalya, Avusturya ve Prusya ve İngiltere devletleri gelirdi. İngiltere devleti bu devletlerarasında durumu en iyi olmasına rağmen o bile bazı kanun konularında vekillerin kendi şahsi hususları için feda edilebilirdi. İngilizler her milletten daha fazla menfaatlerine düşkün olduğu için kaz gelen yerden tavuk esirgenmez rivayetine uygun olarak ne zaman bir yerden fazla bir fayda hissetseler artık kanun, hakkaniyet gibi şeylere bakmayıp o menfaat uğruna insaniyet vazifesini bile feda ederlerdi. Bunun en yakın örneği dört ay önce *Hürriyet Gazetesi*'nin kapatılması ile tecrübe edildi. Ali Paşa'nın isteğini yerine getirmek için İngiltere vekilleri memleketin kanunu ayaklar altına alıp hürriyetin matbaasını zulüm ile ihlal etti. Ancak cumhuriyet

³⁵⁸ Hürriyet, (24 Zilkade 1285/8 Mart 1869), Sayı 37, s.275-276.

idaresinde herkes özgür olduğu için basın yayın ile ilgili şeyleri herkes istediği gibi çıkarır onun idaresi yasaklanamazdı.

Ziya Paşa, bir zaman Cenevre Cumhuriyeti ile görüşüldüğünde odasındaki mütevazılığın dikkat çektiğinden bahsetmektedir. Ziya Paşa odasındaki detaylardan bahsederken 4-5 tane meşin kaplı ve hasır sandalye ile bir yazıhaneden ve elbisesi tozlu bir ceket ve adi bir pantolon ve yelek ile hasır bir şapkadan ibaret olduğunu anlatmaktadır. Kapısının önünde ise perdecisi, uşak, çavuş gibi kimseler yoktu. Bizde ise sadrazam hazretlerinin Babıâli'deki odası akla gelince aradaki fark görülüyor. Ziya Paşa daha önce Paris ve Londra'da buldukları sırada sokaklarda dilenci ile zaptiyeden geçilmez iken buraya geleli üç dört aydır sokaklarda ne dilenci ne zaptiye görmüştür. Esnaf ve hamal bile halinden şikâyet etmiyordu. Ziya Paşa bunun sebebinin şu şekilde açıklıyor, önemli olan bir hükümetin idaresi altında yaşayan halk mutlu mudur değil midir ya da idare adil midir değil midir bunları anlamak için o memleketin sokaklarına bakmalıdır.³⁵⁹ İdare-i cumhuriyet ile hükümet-i şahsiyenin farkı, cumhuriyet idaresinde padişah, imparator, sadrazam, hariciye nazırının değildir. Cumhuriyet idaresi ile monarşi arasındaki farkları vardır. Memleketin padişahı, imparatoru, kralı, sadrazamı hep halktır. Cumhuriyet idaresinde nice milyon halk birkaç şahsın menfaati ve keyfine esir olmayıp zengin fakir herkes hürriyetini korumakta serbesttir. Her iki idare şeklinde insanların sahip oldukları temel hak ve hürriyetler arasındaki farklar ortaya konulmaya çalışılmaktadır. Cumhuriyet idaresinde kura ve zorlama ile askere alımlar ve nice yüz bin kişiyi savaş diyarından ve kazançtan hariç tutarak kışlalarda çürütmek usulü yoktur. İdare-i cumhuriyet de gazeteler idareye müdahale etmeye borçlu değildir ve kanun çerçevesinde her türlü müdahaleden korunmuş olurdu.

İdarenin en küçük kusurunu dev aynasında görür gibi büyütüp kıyametler koparırlardı. Ayrıca bir millet meclisi olurdu. Bunun üyesini halk seçerdi. Yani ahalinin

³⁵⁹ Hürriyet, (14 Rebiyülevvel 1287), Sayı 99, s. 259.

en vatanseveri ve bilgili olanı seçilirdi. Mahkemeler ise büsbütün özgürdür kimsenin müdahalesi olmazdı.

Gazetenin yüzüncü son sayısındaki bir yazıda dikkat çekici birkaç cümle vardır ki Ziya Paşa'nın gazetenin bütün sayılarında ki cumhuriyet ile ilgili görüşlerini özetler mahiyettedir. Bunlardan biri olan *“Bir memleketin sahib-i hakikisi ahalidir”* cümlesinden gazetenin asıl yazılma maksatlarından birini görüyoruz çünkü bu gazete memleketin asıl sahiplerine yazıldı. Bir diğer kıymetli cümle ise *“mademki din-i mübin-i İslam Devlet-i Aliyye'nin mebnıyyün aleyhidir ve nass-ı Kuran ve ehâdis-i Nebi-i zışan ile icma-yı ashâb-ı kiram usul-i meşveret emrederler”* cümlesidir ki bu da bize birçok konuda olduğu gibi meşrutiyet sistemini de İslam dinine ve Kuran-ı Kerime dayandırmasıdır. Yani meşveret usulü dinin yasakladığı değil Babıâli'nin istemediği bir konu olarak karşımıza çıkarmaktadır.³⁶⁰

Ziya Paşa, Fransız ihtilalinden sonra meydana gelen Fransa bunalımında ki problemler ile ilgili olarak bundan çıkarılması gereken dersler olduğunu vurgulamaktadır. Fransa uzun bir zaman bir bunalım ve karışıklık hali içinde kaldı. Hürriyet düşüncesi ile hükümetlerine yaklaşık yirmi yıldan beri kaynamakta olan bu çekişme bu defa taşınca iki tarafta artık kepeğe baha olmaz diyerek paçaları sıvadı. Hürriyet fikri akli hikmeti ile ilim ve marifeti milletin ihtiyacı ve hükümetin zulmü kendine yardımcı tutarak şiddetle yürütüyordu. Fransa'daki bu bunalımın temelini anlamak için başlangıcını bilmek lazım olduğundan biraz gerilere bakmak lazımdır. Bilindiği gibi Fransa halkı da Osmanlı Devleti gibi keyfi idarenin altında esir ve mazlumdu. Hükümet istediği gibi halka zulüm ediyor vergiyi istediği gibi alıyordu. Bir adam kime kin tutsa istediği gibi öldürüyordu ve hükümet krala istediği gibi sözü geçeriirdi. Yani Fransızın da Babıâlileri ve Ali ve Fuat Paşaları vardı. Bütün bunlara dayanamayan halkın bilim adamları sayesinde gözü açıldı ve boyunlarındaki zincirleri

³⁶⁰ Hürriyet, (22 Rebiyülevvel 1287), Sayı 100,s. 263.

kırmaya kalkıştılar. 1789 ihtilali ortaya çıktı. Halk uzun zamandan beri hükümetin elinde yanmış olduğu için her fenalığın sebebi kral ve kraliçedir diyerek ikisinin de başlarını cellât eliyle kestiler. Saraya ve hükümete mensup ve ilgili ne kadar kişi varsa hükümet nüfuzunu kullanarak para kazanıp mal ve mülk edinmiş ne kadar zengin varsa hepsi idam edildi. Fransa memleketinde kesilen başların sayısı 600 bine yaklaştı. Bundan sonra cumhuriyet idaresi kuruldu ama ihtilal sırasında haklı veya haksız dökülen kanların dehşeti Bonapart'ın askerlikte gösterdiği maharet ve bir kadının nüfuz ve entrikaları yüzünden cumhuriyet başka bir hal aldı.

Bundan sonra bir cumhuriyet ile bir hükümet ile idare olunan Fransa 1848 yılında hala İmparator olan 3. Napolyon ortaya çıkıp generale rakip oldu. Daha önce ilan ettikleri ve aileye duyurdukları gibi halka serbestlik verip 3 sene kadar cumhuriyeti idare etti ama bu sırada Napolyon papazlardan âlimlerden ve askeriyeden birçok taraftar edindi. Cumhuriyet taraflarından bir kısım sözü geçen adamı bir gece içinde yataklarında yakalayıp her birini bir diyara sürgün etti ve İmparatorluğunu ilan edip cumhuriyeti perişan etti. İşte o zamandan beri hürriyet taraftarları ile hükümet arasındaki çekişme devam edip gidiyordu. Ziya Paşa ortaya çıkan bu sorunları sorgulayarak aslında Osmanlı Devleti'nde ki idare şekline de dolaylı olarak eleştirilerini yapıyordu. Ziya Paşa bu durumu sorgulayarak bir sonuca varmaya çalışmaktadır. Bu kadar milyon nüfus bir kişinin hükmü ve keyfi altında esir olamazdı. Memleket halkın, hazine halkın, asker halkın iken bunların idaresi neden bir kişinin eline verirsin? Halk İstedliğini elde etmeyecekse neden yiyip içeceğinden kesip vergi versin ki? Kendileri yarı aç yarı tok yatarken kazançlarının yarısını neden onlara versinler? İmparatorluk kendisine karşı 1 milyon 250.000 askerin kuvvetini, hapishanelerin kuvvetini durdurmak için şiddet göstererek halkı durdurmaya çalışıyordu. Hükümet 18 seneden beri hürriyet düşüncesini kırmak için ne kadar şiddet uyguladı ise bu o kadar ters tepki yaptığı için hürriyet düşüncesi günden güne arttı. Fransa'nın geçirdiği bütün bu durum

bize ders olmalıdır. Halkı hapislerle cezalarla asla korkutamazlar, basını susturamazlar, herhangi bir gazetenin bir yazarı hapsolsa yerine üç tane yazar gelir hapse atılanlardan daha fazla söz söylerdi. Ziya Paşa, bizim devletimizin halini kıyaslayarak, İstanbul gazetelerinin ağızlarında birer zaptiye gemi takılıdır, hangisi hükümeti rahatsız edecek bir söz söylese mahkemeye falan gerek duymadan ya kapatılır ya da bizim Kemal Bey gibi bir memuriyet bahanesiyle taşraya sürülürdü.

Gazeteciler ecnebi, Rum, Ermeni olunca bunlar zaptiyenin değil Babıâli'nin bile dişi kesemezdi. Onlar para cezası ile kendilerini kurtarırlardı. Bizlerden gazetecilerden biri bir kötülüğe uğrasa öteki gazeteciler ona üzüleceklerini aralarından bir rakip eksildiği için hepsi birden ona saldırırdı. Bizde hükümet yani Ali Paşa ne zaman canı isterse halkın vergisine zam yapardı, halkın döşeklerini yorganlarını, koyunlarını keçilerini sattırıp bu parayı taşra memurlarına verir ve bu memurlar hükümet tarafından övülürdü. Bizim halkımız bu yolla soyulur ve ellerinden alınan paraların hangi yollarla yağmalandığını gözleriyle görürdü, yine de ağızlarından bir şikâyet çıkmazdı. Mesela hükümet Rusya Savaşı sırasında Rumeli ve Anadolu halkından veresiye birçok yiyecek ve hayvan aldı. Bunların bir kısmını taşra memurları zorla alarak hazineye terk etti. Geçen 76 senesinde herkesten bedeli alınan nakit paranın bir kısmı zorla halkın elinden alındı. Ve birçoğu hala halkın elinde saklıdır. Hükümetin resmi yazısı üzerine bunların ortaya çıkmasına sebep olup bunları halkın vergisine ya da borcuna karşılık alırdı. Borcunu ödeyemeyen zavallıları hapishanelere doldurur, yine de bu zavallılar seslerini çıkarmazdı. Halktan birisi çıkıp da dışarıdan alınan bunca borcun sonra kim ödeyecek diye sormuyordu. Dünyanın en güzel, en üretken ticaret yolları üzerinde bulunan bu mülküne yazık değil mi? Dünyada 600 yıldan beri namını arşa çıkarmış olan şu devlete, bu millete acımıyorlardı. Ziya Paşa herkesin yeterince cebini doldurduğunu ve artık halk için çaba gösterilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Bu yalılar bu konaklar, bu faytonlar,

bu mücevherler, bu saltanatlar tamamı bu milletin sırtından çıkıyordu. Bari halka acımıyorsanız kendi evlatlarınızı acıyın diyerek kızgınlığını ifade etmektedir.

Anadolu halkı bu gidişle devletin sonunun mahvolacağını ve bu halin nereye varacağını bilir. Ancak ağlamayan çocuğa meme vermezler meselesinden yola çıkarak eğer halk sessiz kalmaya devam ederse bu hal böyle biraz daha gideceğine şüphe yoktur. Bir gün gelecek ki memleket düşmanların eline geçip kendi halkı yabancı kalacak. Çoluk çocuk esirler gibi düşmanların hizmetkârı olacak. İşte Lehistan, işte Kırım, işte Dağıstan bütün bu örnekler göz önünde bir zamanlar devlete ait olan yerler idi, hükümetleri saltanatları, Ali paşaları vardı onlar da bizim gibi sabır gösterip dayanmaya çalıştılar ama Rusya buraları ele geçirdi. Eğer tedbir alınmazsa devletin sonu buralar gibi olacaktır.³⁶¹

2.1.15. Çerkes Muhacirleri Problemi

Çerkes Muhacirleri ile ilgili olan bu makalede Osmanlı Devleti'ne göç eden muhacirlerin karşılaştığı problemler ele alınmıştır. Kafkasya jeopolitik konumu itibari ile tarih boyunca Rusya ve Osmanlı Devleti dâhil olmak üzere birçok ülkenin ilgisini çekmiş ve bölgeye hâkim olmak için mücadele vermişlerdir.

1475 yılında Kırımı alıp Kafkasya'ya komşu olan Osmanlı Devleti, Küçük Kaynarca Antlaşması ile Kırımı kaybedince bölgedeki hâkimiyetini sağlamak için Rusya ile mücadele etmeye başlamıştır. Rusya ile giriştiği mücadele sonucu 1828-1829 Osmanlı-Rus harbini kaybedince Osmanlı 1829 yılında imzaladığı Edirne Antlaşması ile bölgedeki hâkimiyetini kaybediyor. Rusya bölgedeki egemenliğini güçlendirince Çerkeslere yönelik baskı ve şiddetin boyutunu arttırdı ve Kafkasya'daki Müslümanlar ve Çerkesler Osmanlı topraklarına göç etmeye başladı. Göç eden Çerkeslerin çoğu Karadeniz üzerinden Anadolu'ya ve Balkanlara göç ettiler. Bu göçler esnasında çok acı

³⁶¹ Hürriyet, (29 Muharrem 1287), Sayı 93,s. 235.

olaylarla yüz yüze gelen Çerkes muhacirlerin Anadolu'ya geldikten sonra da yaşadıkları problemler bitmedi.³⁶²

Ziya Paşa, Trabzon, Samsun ve Amasya civarındaki Çerkes göçmenlerinin kısım kısım toplanıp isyan ettiklerini ve yol kesip insanların mallarına paralarına el koyduklarını ve Babiâli'nin buna karşı şimdiye kadar aldığı bir tedbirin olmadığını anlatmaktadır. Yerel valilerin duruma hâkim olup müdahalelerin nasihatten öteye geçmemesinden kaynaklı bu göçmenlere ceza verilmedikçe bir kat daha cüretlenip altı yedi bin kadar silahlı Çerkes üç koldan yerli halkın köylerini mahvetmiş ve ürünlerini yok edip ve bunların zararlarını gidermek için yüz otuz kuruş maaşlı çürük çarık beş on zaptiye yetmeyecektir. Bu hareketler yerel hükümetlerin gözleri önünde meydana geldiği halde müsamahadan başka bir şey yapılmadığı ve bundan dolayı halk bu belaya gücü yetmeyerek binlerce ahali Rusya hududundan içeri geçip vatanını terk ediyordu. Trabzon, Sivas ve Samsun taraflarında bulunan haber kaynakları tarafından gelen bilgilerden bunlar anlaşılmaktadır. Babiâli'nin tuttuğu yol durumu kabullenmek olduğu için tedbirler yetersiz kaldı. Devlet-i Aliye'nin yaptığı bunca fetihler ve fedakârlıkların sonu buraya vardı. Gidişata bakılırsa açıkça görülüyor ki Devlet-i Aliye şu dar zamanda harcırah, yevmiye, tarla ve tohum gibi zirai ihtiyaçlar için ikiyüzbin lira para ile memleketini yağmalayan halkının Rusya'ya sürülmesine sebep olan belki de ileride daha fazla masrafla ve kanlar dökülerek meydana gelecek birkaç yüz bin haydutu yine muhacirlerin malıyla satın aldığı düşünülmektedir Şöyle bir gerçek vardır ki vatan toprağını din ve ulus uğruna feda eden ve İslamiyet'in hilafet merkezi olan Osmanlı'ya göç etmiş olan bunca göçmenin hastalıktan sakınılması şöyle dursun, bunları belli bir toprağa yerleştirmede. Açlıktan, sefaletten ve hastalıktan yarısından fazlası telef olan anasız, babasız kalan öksüzlerin bile bir yere yerleştirilemediği gibi, kalanlarda cariye gibi satılarak ve bu hakaretlere dayanamayarak en nihayetinde silaha başvurdular.

³⁶² Selim Özcan, Kafkasya, "Rumeli ve Ladik Üçgeninde; Çerkes Muhacirleri," *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, Cilt :7, Sayı :17, Haziran 2019, s. 437-472.

Ortaya çıkan bu asayişsizliğin sebebi devletin durumu iyi idare edememesidir. Çünkü bu göçmenler aniden gelmedi daha memleketlerinden hareket etmeden önce gerek kendilerinin gerekse gönderdikleri temsilciler ki aylarca Babîâli kapısında onlara ait ovalarda süründüler, onlar aracılığıyla ve Rusya elçiliğinin tarafından resmen tebliğ edilen raporlarla birkaç kabile ve kaç kişinin hangi zamanlarda hareket edeceği, hepsi Babîâli'ye bildirilmişti. Bildirilmesine rağmen alınmayan tedbirler bu durumun ortaya çıkmasına sebep oldu.

Babîâli tedbir amaçlı bir emirname yayınlayarak Anadolu ve Rumeli tarafından bazı valilere talimat gönderip göçmenlerin gündelik ücretlerini ve harcırahlarını ve benzer ihtiyaçlarını gidermek için geçimlerini ve gelen halka nasıl davranılacağını bildirdi ve hatta birçok iskân memurları bile tayin etti. Ziya Paşa, gönderilen bu memurların ömrü boyunca İstanbul'dan başka yer görmemiş sadece birtakım güzel yazma ve söyleme yeteneği olan kimseler olduğunu bunlarında emirleri gerekli şekilde uygulayamadığını ifade etmektedir. Bu memurların işi sadece gözlemektir bunların iş bilmezlikleri yüzünden bin türlü sorun ve süistimal ortaya çıktı. Hatta nakil ve iskân için görevlendirilen yerlerde vali, yönetici ve meclis üyesi olarak tayin edilen memurlar bu hizmeti maddi çıkar sağlayarak kötüye kullandılar. Zavallı halk arazilerini bırakıp, öküz, araba ve beygirleriyle beş gün, on gün göçmen nakli yaptılar. Saat başına yaptıkları bu hizmetin bir ücreti var iken köylülere makbuz suretleri verildi ve muhtarlardan alınan top ilmühaberler üzerine sandıkça hazineden çıktı. Fakat ahalinin eline en küçük miktarı bile geçmedi. Tahsis olunmuş olan tayin parasından küçücük verilen eksikler ve bütün hesabı eksiksiz tutulamaması sebebiyle kalan paralar birikip bunlarda görevlendirilen kişilere servet oldu. Hatta ölen göçmenlerin kefenleri bile akıl ve düşüncenin uzağında akçeler çalındı. Bu hareketler adi kefen soyguncularından bile daha çirkin olduğu için sözlükte bir karşılığı yoktur. Bu işlere görevlendirilenler kendi çıkarlarından başka bir şey düşünmedikleri için zaten köylülerin bedava göçmen

taşımdan zarar gördüklerinden, taşıdıkları ölümcül hastaları ve kadınları yollarda tek bırakıp veya تنها yerlere terk ederek kaçıp ve hastaları dağ başında yalnız bir şekilde inleyerek can verdiği ve bu gibi şeylerin çokça yaşandığı oldu. Samsun'u örnek olarak gösteren Ziya Paşa, Samsun'un sahilinin doğusunun kumluk olduğunu, teftiş memurlarının tedbiriyle hükümet konağı ve karantina bölgesi orada ve şehre bir çeyrek ve yarım saat uzaklıktaki yerlere yapıldığını ifade etmektedir.

Göçmenler gelmeye başlayınca gemilerde çektikleri açlık susuzluk ve hastalık sebebiyle denizde ölenlerden başka bu sahile geldiklerinde koyun sürüsü gibi kumluga çıkarıldılar ve orada vefat edenler hemen bir kol boyu kadar eşilen toprağa gömüldüler. Ortaya bunların bozulmuş çürümüş bedenlerinin kokusu yayıldı. Göçmenlerin kimi anne ve babasını kimi karısını ve kocasını kaybederek canlarının acısıyla ne yapacaklarını nereye gideceklerini bilmezken hükümet konağında farklı bir telaş olurdu. Yani orada bir esir pazarı kurularak öksüz ve kimsesiz kalmış kız ve erkekler kocasız kalan kadınlar kâh hısımlar ve akrabaları kâh başkaları tarafından açık arttırma ile cariyeler iki yüz kuruştan üç bin kuruşa kadar satılırdı. Devlet-i Aliyye toprağında din kardeşlerinin yanında bulacaklarını umdukları huzur ve asayiş bulamadılar ve bu muameleye maruz kalınca neye uğradıklarını şaşırarak başlarının çaresine bakmaya çalıştılar. Kendiliklerinden dağ ve ormanların içine yerleştiler ve buralarda ziraat yapılamadığı için haydutluktan başka çareleri kalmadı. Devlet'in her alanına sirayet etmiş olan asayişsizlik ve düzensizlik bu meselede de kendini göstermiş ve Çerkes muhacirlerinin birçok problem yaşamasına sebep olmuştur. Yaşanan bütün bu problemler devletin diğer alanlarında sirayet etmiş olan güvensizlik, asayişsizlik ve tedbirsizlikten ibaretti. Devletin güçlü zamanlarında kendisine sığınan mazlum milletlere davranışı ile son zamanlarında kendisine sığınan milletlere yardımı ve davranışı aynı olamamıştır.³⁶³

³⁶³ Hürriyet, (3 Recep 1285/19 Ekim1868), Sayı 17, s.99-101.

2.1.16. Hürriyet Gazetesini Alacak Olanlara Bilgilendirme

Hürriyet Gazetesini alacak olanlara bilgilendirmeler gazetede hemen hemen her sayıda yazıların sonunda yer alan “*ilan*” bölümlerinde yer alır. Genel olarak *Hürriyet* Gazetesini alacak olanların verecekleri ücret ve gazeteyi nasıl edineceklerine dair bilgiler yer almaktadır. *Hürriyet* matbaasının sadece gazeteye mahsus olmadığı, mülkümüzün ve halkımızın hayrıyla ilgilidir diyerek amaçlarını ortaya koymaktadırlar. Gazetede yer alan bütün konular ve olaylar, olaylarda ismi geçen kişilerin açıkça ifade edilmesi ile yer zaman ve tarih gösterilerek kanıtlar sunularak verilmektedir. Birinci elden kaynak oluşu tarih hafızasında önemli bir yer edinmiştir. *Hürriyet* Gazetesinde yer alan yazılardan Babîâli rahatsızlık duyduğu için yazıların kimin yazdığı konusu gizlilik taşır. Gazeteye karşı yaşanan korku ve sindirme politikası ile gazeteyi alacak olanların da bu gizliliğe başvurduğu açıktır. Bu durumu gazete nüshalarının zaptiye mürşirliğinin eline geçtiği zaman topluca yakılarak yok edilmesinden anlıyoruz. Müelliflerin yazıları halkı yönlendirmeye yönelik olduğu için gazetenin dağıtılmasına yönelik kontroller sıkı tutulmuştur. Bütün bu engellemeler ve sıkı denetime rağmen *Hürriyet* Gazetesi birçok kişiye ulaşmayı başarmıştır ve iletişim ağının güçlü olduğu açıktır.

Gazeteyi alacak olanlara gazete nüshalarını göndermek konusunda ve diğer konularda yardımcı olacaklarını belirtirler. Yayın hayatına devam ettiği müddetçe bunu yayma gücü için yardım etmek isteyen vatanseverleri abone olmaya davet etmektedirler. Açılmış olan hisselerden kendi gücüne göre gayretine göre kaç tane istiyorsa bedelini nakit ödeyip satın alabileceklerini belirtirler. Hisseler için fiyat bilgisi vererek her hissenin bir İngiliz lirası olduğu belirtilmiştir. *Hürriyet* matbaasının harfleri ile basılmış mühürlü, kendine ait senetleri vardır. Pay almak isteyenler isterse gazetenin küçük bir şekilde belirtilen adresi ve numarası yazılı olan matbaasına başvurabilirdi. Eğer isterlerse İstanbul’da ve taşralarda ve Avrupa’daki memurların elinden alabilecekleri belirtilmektedir. Alacakları her hisse için kendilerine ait bir senet verileceği ifade

edilmiştir. Memurların özelliği kendilerine verilen senetlerdir. Her hisse sahibine her hafta istediği isim ve adrese *Hürriyet* gönderilecek ve matbaada diğer eserler basıldıkça onlardan da birer nüsha parasız olarak verilecektir. Birden fazla olan gazeteyi başka yerlere gönderilmesini isterlerse oralara bile gönderme yapılacağı belirterek gazetenin daha fazla kişiye ulaşabilmesi için kolaylık sağlanmaktadır. İleriki zamanlarda *Hürriyet* daha da uygun hale gelirse ve sayısı daha çok günlerde çıkmaya başlarsa önceki paydan alanlara yine eski ücretiyle verileceği ve senete konu olan tarihten itibaren bir sene geçerli olacağı da ayrıca belirtilmektedir.³⁶⁴

Hürriyet Gazetesine gönderilen bir mektup üzerine şu şekilde değerlendirme yapılıyor. Özellikle mektubun yazarına *Hürriyet* tarafından teşekkür ediyoruz diyerek başlayan yazıda Babiâli'nin *Hürriyet*'in dağıtılmasını yasaklamak için üç türlü tedbire başvurduğu anlatılmaktadır. Birincisi, teftişi ve ajanları çoğalttı. Zamanında maaş almayıp ailesine bakmakta zorluk çeken birçok vatandaşın bu vesile ile geçinme sağladıklarından dolayı memnun olduklarını ifade ediliyor. Jurnal doldurmak hususunda ise yaşanan sıkıntı yaşarlar ise hemen vükeladan kişilerin adlarını bir kâğıda yazarak Hüsnü Paşa'ya verilmesini tavsiye ederlerdi. Ziya Paşa'ya göre zaten onlar gazeteyi okumasalardı kendilerinin eleştirildiğini nerden bileceklerdi ki yasaklamaya çalışsınlar. Babiâli elçilik tercümanlarının hatırı için şuna buna binlerce keseler tazminat vereceğine ve kendilerine tabi olanlara devlet hazinesini yağma ettireceğine, keşke bu paraları hep İstanbul'daki fakirlere verse yerine harcanmış olurdu. İkincisi, taşra vilayetlerinden bazılarında *Hürriyet*'in basımını yasaklamak için nasihat edildi. Hâlbuki *Hürriyet* almaya alışmış kimseler Avrupa ve İstanbul ile bağı olanlar ecnebi tüccarlar aracılığıyla hisse almaya teşebbüs ediyorlardı. Üçüncüsü, Babiâli tarafından ortaya çıkan adam kayırmadan dolayı ecnebi postahanelerine açıktan gönderilmiş olan *Hürriyet*'in İstanbul'da dağıtılmayarak hükümete teslim edilmesi kabul edildi. Bunun üzerine

³⁶⁴ *Hürriyet*, (20 Cemaziyevvel 1285/7 Eylül1868), Sayı 11, s.51.

İstanbul'da *Hürriyet* alanlar Galata ve Beyoğlu'nda ecnebi tüccarlardan hisse almaya talip oldular. Babiâli'nin uyguladığı tedbirler gazeteye zarar vermek yerine fayda sağladı. Eğer ki nüshaları sırası ile bitirmek isteyen var ise eline bazı sayılar geçmeyenler için eğer talep ederlerse gönderilebileceği belirtilmektedir. Görülüyor ki bu yasaklama pek işe yaramamıştır.

Yeni Osmanlılardan bir kişinin *Hürriyet'e* gelen yazısı ile ilgili Ziya Paşa, sarılı halde gelen "*Hatıra-yı Ula*" mektubu memnuniyetle yayınladıklarını ve diğer hatıralarında vatanla ilgili birçok önemli maddeler içerdiği için gönderildikçe gazetede yayınlanacağını beyan etmektedir. Yeni Osmanlı Cemiyetinin yayınlamaya muvaffak olduğu *Hürriyet Gazetesi*'nin icra ettiği hayırsever ve vatansever Osmanlı unvanı ile övünen vatanseverlerin şükranlarını göstermektedir. Çünkü bu derginin basımından amaçlanan adi gazeteler gibi ilan vermek değildir. Amaçları belki vatanının devletinin uzun zamandır uğradığı çaresizliği gidermek için doğuya ve batıya karşı düşüncelerini dile getirmekle çare aramaktır. *Hürriyet'i* anlayanlar bilmeli ki bir fırtınada nasıl selamete erişir ise bunun içinde Osmanlı elinden gelen tedbiri alacaktır. *Hürriyeti* anlamaya çalışanların aklında bulunması gereken esas mesele şudur. Mademki herkes aynı geminin içinde bir bilinmez fırtınada, nasıl olursa olsun bir selamete yetişmenin bir yolu aranıyor her bir Osmanlı elinden geldiği kadar ve aklının yettiği şekilde elini taşın altına koymalıdır.

Yeni Osmanlıların tek derdi devletin bu hale düşmesinin sebeplerini bularak çare aramaktır. Bu cemiyete fazlasıyla övünenlerden ve fırtına tehlikesini daha bulutlar kararırken gördüğünü ve hasbel kader birçok seçkin memuriyetlerde görev alarak birçok suiistimallere uğradığını ve bu esnada bir işle meşgul olmayarak dünya ile ilgisini kesip olan biten her şeyi hatıra tarzında kaleme alacağı ifade ediliyor. Olup bitenlerden devlete, vatana ve millete bir hizmet edebiliyorsan, ileride bir gün devletin çöküşüne sebep olanlara lanet edecek olan halka bir şeyler bırakmak için *Hürriyet* sayılarına

yazılan müsvevellere yayınlanmasına müsaade olunmalıdır. Yeni Osmanlılara mensup olan kim varsa ve vatanın her neresinde yaşıyorsa aralarındaki kişisel farklara aldırmadan ortak bir gaye ile hareket ettiklerini ve genel olarak hedeflerinin aynı olduğunu görüyoruz.³⁶⁵

Hürriyet Gazetesinin başlangıcından beri Dersaadet ve eyaletlerden bazı kişilerin parasız bir şekilde dağıtılan gazetenin kimine 200 kimine 100-150 ve 50 nüshaya kadar her hafta gönderilip ve bunlardan bedelleri alınmayarak fazla posta ücretleri bile matbaa sandığından veriliyordu. Bir süredir alınan şikâyete göre bu gazeteleri alan kişiler dağıtılmak üzere şuna buna takım halinde verdiler. Bunlardan bazıları da belirlenen bedel ve fiyat karşılandığında elde ettikleri sayıları zaptiye müşterine sattıkları gibi bazıları da her nüshasını beşer altışar ve tuttuklarına göre bazen onlar 15'er kuruşa satıyorlarmış. Bir nüshasını bir kere okumak için üç beş kuruş aldıkları olup bu durumu önünün alınması için matbaa sandığı da fazla masraftan kurtulmak için bazı kararlar alındı.³⁶⁶

Hürriyet Gazetesi'nin iki hafta ara vermesi ile ilgili olarak "*hürriyetimizi kaybettik*" diyerek başlayan yazı şöyle devam ediyor. Posta günü dört gözle bekleniyordu. *Hürriyet*'e gelen haberlere göre, esirlerin alınıp satılmaması için İstanbul'dan bir emirname gelmiş. Halk bunu duyunca şeriatın caiz gördüğünü iktidar yasaklayamaz demiş. Öyleyse biz Müslümansız şeriattan başka emre uyumayız diyerek isyan etmişler. Zaten vilayet nizamından dolayı pek hoşnut olmadıkları için ve o nizam gereği emlak, hane gibi şeylerden, Mekke'ye, Medine'ye konsoloslar gelecek, kadınlar açık gezecekler gibi bazı yalanlar yayıldığı için halkın keyfi kaçtı. Etrafta olan bedeviler bunu duyup hepsi silahlanarak ihtilale hazırlandılar. Üstelik bir süredir yağmur yağmadığı için bu musibeti de şeriata bağlayıp halkın gazabı bir kat daha arttı. Mekke'de bir tabur asker olduğu için olası bir ihtilal de karşı koyamazdı. Halk bu

³⁶⁵ *Hürriyet*, (30 Şaban 1285/14 Aralık1868), Sayı 25, s.167-171

³⁶⁶ *Hürriyet*, (11 Şaban 1286/15 Kasım 1869), Sayı 73, s.151-153.

sözlere aldanıp padişah ve onun askerlerine Hıristiyan gözüyle bakıyordu. Hiç şüphe yok ki herkesi koyun gibi kesiyorlardı. Gazete'den mahrum kalan halkın farklı yerlerden gelen haberlerden yoksun kalması sakıncalıdır.³⁶⁷

Babîli tarafından *Hürriyet* Gazetesi'nin çıkarılması ve dağıtılmasının yasaklanması için defalarca girişimlerde bulunulmuştur. Gazeteye gönderilen bir mektupta, mektubu gönderen kişi birkaç haftadır gazeteye tekrar ulaşamadıklarını bildirdi. Hürriyetimizden mahrum kaldık ama sebebini anlayamadık diyerek sebebini anlamaya çalışmaktadır. Anlaşıldığı kadarıyla gelen sayılar casusların eliyle takım halinde zaptiyeye teslim ediliyormuş. Hâlbuki bizim gazeteler zarf içinde geldiği için eğer bu doğru olursa bizimkiler de gelmezdi. *Hürriyetin* çıktığı günden bugüne kadar hiçbir hafta gecikme meydana gelmediği için ortaya çıkan bu durum endişe verici olarak değerlendirilmektedir.³⁶⁸ Bu yasaklamalar ve engellemelerden nasibini çokça alan *Hürriyet* Gazetesi, bazı problemlerden dolayı *Hürriyet* matbaasını Londra'dan İsviçre'ye taşıdı. Bunun üzerinden bir buçuk ay geçti ve bu zaman zarfında gerek gazeteye gerekse gazetenin müdür ve yazarlarına gönderilen yazılardan bazıları İsviçre'ye ulaşmış ise de bazılarının postalarda ziyan olması ihtimal dâhilindedir.³⁶⁹

Avrupa'da Türkçe bilen dizgici tedarik etmenin güçlükleri aşikârdır. Bu sebeple *Hürriyet* matbaasının kurulup oluşturulması bir zamandan beri gecikmiş olduğuna ve gazetenin her 50 sayısı bir cilt yapılarak 100. sayı yaklaşırken ve gazetenin içeriği uzun uzun yazılar üzerine tartışma yapılacak kadar geniş olmamasından dolayı İstanbul'dan ve taşralardan gönderilen yazıları bu sebepten dolayı aynı şekilde basılamıyordu. Gazeteye yazıları gönderenler kırılmış oluyor, ancak İstanbul'da bab-ı zaptiye *Hürriyet* nüshalarını satın alıp yaktığı için, çıkarılacak olan gazete devlet ve milletçe birçok önemli konuyu topladığından zaptiyenin zulmüne düşmemesi için nüshaları yalnız alan kişilerin adedince bastırılmasına karar verildi. İstenen miktardan fazla nüsha

³⁶⁷ Hürriyet, (12 Recep 1286/18 Ekim 1869), Sayı 69, s.131.

³⁶⁸ Hürriyet, (8 Muharrem 1287), Sayı 90, s.222-223.

³⁶⁹ Hürriyet, (22 Muharrem 1287), Sayı 92,s. 230-231.

basılmayacağı için bunu almak isteyenler nakit bedeli göndermek üzere bir iki ay içinde yazılı olan mahalde kimin ismine ve hangi yollarla gönderileceği lazım olacağı için acele edilmesi gerektiği vurgulanmaktadır.³⁷⁰

Hürriyet Gazetesi dışında Cenevre’de kurulan bir gazete ile ilgili mirivalıktan ihraç edilmiş olan Hüseyin Vasfi Paşa ile Necip Paşa ve Mehmet Bey Cenevre’de bir gazete kurmayı başardılar. Geçen hafta bir sayısı litograf ile basılıp yayınlanınca Ziya Paşa’nın tanık olduğu bu durum memnuniyet yaratmıştır. Adı geçenlerin başardıkları hamiyet-i milliye ve gayret-i vataniye böyle bir eserin meydana gelmesinde gösterdikleri çaba ve yardım bütün vatanseverlerin takdirini kazandı. *Hürriyet* gibi kendini her gün ilerletirse övünç duyulur ve bu gazetenin ön sözünde esas amaçlarının Osmanlı milletinin hükümet yüzünden yaşadığı yasaklar, tehlikeler bunların def edilebilmesi için inkılâbın gerekliliğini vurguladı. Kendine hedef aldığı yolda ilerlemek herkesin düşüncesine göre bir yol tutturup gitmek İnkılab gazetesinin bile tutturduğu yol ile *Hürriyet* Gazetesi’nin mesleği arasında bir derece farklılık görülmektedir. Yazı şu şekilde devam ediyor. Bu yazının kalbi ateşle yanmış haddinden fazla vatan sevgisi ile ortaya çıkmış olduğu açık olmakla beraber hürriyetin takdirine erişmiş görünmezlerdi. Ziya Paşa aynı amaç uğruna ortaya çıkan yayınlardan memnun olmakla birlikte yazıların cesurca yazılması ve yasaklara boyun eğilmemesinin gerekliliğini vurgulamaktadır. Çünkü *Hürriyet* Gazetesi’de bu yola çıkarken bir çok engellemelere ve yasaklara rağmen halka sağlayacağı fayda göz önünde bulundurulduğunda asla geri adım atmamışlardır. Bütün yıldırma politikaları ile sonuna kadar mücedele ettiler.³⁷¹

2.1.17. Osmanlı Devletinde Eğitimin gerileme sebepleri

Osmanlı Devleti’nin düşüş sebepleri arasında eğitiminin gerilemesinin önemli bir yeri vardır. Ziya Paşa bu sebeplere tarihsel sürece dikkat çekilerek eğitimin neden

³⁷⁰ *Hürriyet*, (22 Safer 1287), Sayı 96, s.247-248.

³⁷¹ *Hürriyet*, (5 Safer 1287), Sayı 94,s.239.

ilerlemedi bunların sebepleri nelerdir üzerinde durulmaktadır. Her dönemde milli eğitimin ilerlemesi veya gerilemesi hükümetin yardımı ve ilgisi oranında gelişmiştir. Fatih Sultan Mehmet Han dönemi onun oğlu Beyazıt dönemi onun oğlu Sultan Süleyman bütün ilim yönünden parmakla gösterildiğini belirtip bu dört padişahın asrı iki yüz yıldan fazla sürmüş olduğundan ilim bu dönemde kuvvetlidir. Osmanlı'daki eğitim sistemi ile alakalı olarak eğer ki bir kişi oğlunun bütün eğitim masraflarından kurtulmak istese hemen mahallede ki okuldan alıp medreseye verirdi. Böylece çocuk medresede bedava yer içerdi sırf bu imkân için çocukların medreseye verilmesi hoş karşılanmaz. O zamanlar şimdiki gibi ticaret mahkemeleri, kaza meclisleri, yabancı konsoloslukları ve patrikhane gibi her yerde bir mahkeme ya da bir kanun olmadığı için bu mahkemelere lazım olan kadı, kâtip, müftü ve bu konularla ilgilenenlerin hepsi belli bir tahsilden geçmiş ticaret erbabı içinde ilim bilmek gerektiğini vurgulanmaktadır.

Vilayetlerde beylerbeyliği, sancakbeyliği gibi konumda olanlar cesur olduğundan öncelik kullanabiliyorlardı. Eskiden Devlet-i Aliyye'de bu işlerden maaş almak ilim tahsiline bağlı iken artık ilim bilmenin geçer bir durum olması kaygı vericidir. Geçen asırlarda bazı padişahların çabasıyla meydana gelen cami, mescit, medrese ve imaret ve tekke ve zaviyeler ve bunlara bağlı vakıflar Sultan Süleyman'ın ölümünden bugüne kadar üç yüz yılda içinde yirmi üç padişahın geriye kalanlarla kıyaslanırsa o dönemin omuzlarda taşınası lazım diyerek övülürdü. Bu tarihlerden sonra şehzadelerin taht usulü değişmiş olmasından kaynaklı öncekilerden farklı olarak kafes içinde ve baltacı ve harem ağalarının ellerinde büyümeye başlamalarının yarattığı olumsuz durumlar vurgulanmaktadır. Eski şehzadelerle kıyaslandığında kafes usulü ile büyüyen şehzadelerin ilim ne için faydalıdır ilerleme ne için gereklidir düşünmediklerini, Sultan Süleyman'ın gittiği yolu neden ilim için onca zahmete katlanılmış bundan haberleri yoktur. Ziya Paşa dönemin en büyük problemi olarak gördükleri devlet kademesinde bulunan kişilerin bilgisizliği ve yetersizliği yazı bile

okumayı bilmeyen vali ve mutasarrıf, hâkim ve müftülerin bu zamanın bir anda ortaya çıkan sorunu olmadığını bunun bir süredir devam eden kronikleşmiş bir durum olduğunu ifade etmektedir. Durum şu şekilde örneklendirilir mesela filan kişinin bir çocuğu olduğunda bunu beşik uleması olduğu Rûs-u Hümayunu beşiğin üstüne asıldığını ve bunlara maaş bağlanması dışında rütbelere verildiği ifade edilmektedir. Böyle bir durumda ilimin ilerleyemeyeceği cahillik ve aptallık iş başında olduğu müddetçe devletin ve milletin halinin kötüye doğru gideceği vurgulanırdı. Devlet işlerinin bozulmasını şehzadelerin eğitiminin aksamasıyla başladığı düşünülürdü. Tecrübesiz kişilerin makamlara getirilmesiyle devletinde yıkılması mümkün görünürdü.³⁷²

İzmir ıslahhanesine ve maarife dair makalede alınan bilgilere göre İzmir’de yapılan ıslahhaneye alınan çocuklardan birisini velisi sonradan göndermek istememiş. Hükümet sebebini sorunca bu şahıs ıslahhanenin fitne çıkaran bir yer olacağını söyleyerek itiraz etmiş ise de kendisine ceza verilerek hapse atılmıştır. Bazı devletlerde zorlama usulü vardır. Fakat o sıbyan mekteplerine mahsustur. Birinin idaresindeki çocuğa bir derecede olan tahsili icra ettirmese ondan para cezası alırlardı. Fakat bu yöntem sübyan mekteplerinin devlet tarafından ücretsiz idaresi ile şartlara bağlı olduğu için bir kanun kapsamında ise bu işler normal görülürdü. Ama diğer taraftan bu bölümde gerekecek masrafın çokluğu ve bir taraftan zorlama bir takım uygulamalar kişinin hürriyetini değiştiriyorsa Fransa’da bile bu tarz kanunlar kabul edilmemiştir. Bizim eğitimimizdeki eksikliklerin sebeplerine bakılırsa bazı detaylar ortaya çıkardı.

³⁷² Hürriyet, (14 Rebiyülahir1285/3 Ağustos 1868), Sayı 6, s.24-26 *Tarihte bunun örnekleri çoktur. Söylenen odur ki Harun Reşit bir gün av bahanesiyle Bağdat dan iki üç günlüğüne ayrılır uzak bir dağda bir kocakarıya denk gelir. Kocakarı parçalanmış bir leşin başında oturmuş ağlayıp Harun’a beddua eder. Harun kadının yanına gelip “behey hatun sen deli misin” Harun buraya üç günlük mesafede olan Bağdat’ta sarayda yaşarken senin bu dağ başında ineğini kurt yemişse nasıl suçlu olsun neden böyle beddua edersin? Der kadın cevabında “hayır, dava öyle değildir. Eğer Harun akıllı ve âlim bir padişah olsaydı, akıllı bir vezir tayin ederdi, o vezirde bizim memleketin valiliğine işin ehli ve tecrübeli bir adam gönderirdi. Öyle bir vali bizim köye fukara hakkında iyi bir muhtar atardı ve o muhtarda çobanın iyi olmadığını anlar ise onu değiştirir kendisine emanet edilen inekleri ve sürüleri kurttan koruyacak iyi köpekler beslerdi, o köpekler o kurdun buna cesaret etmesine izin vermezdi. Bu olayda Harun kadının nasihatlerini dinler biraz altın verir ve olayların sebeplerini daha iyi değerlendirir.*

Osmanlı'da zorla terbiyeye verilirdi. Evet, böyle bir yöntem ilan etmeden İzmir hükümetinin o yolda uygulamaya başlamasına şaşılmazdı. İzmir hükümeti zorla terbiyeyi gücü yettiyse Sıbyan mekteplerini bırakıp da hal ile mahal arasında kesinlikle münasebet olmayan ıslahhanede fiile getirmek istemesine itiraz edilemezdi. Zaten ıslahhane kimsesiz ve aciz olan çocuklar için kurulduğundan velisi bulunan bir çocuğun oraya alınmasına ve gitmek istemeyince zorla terbiye edilmesine ve korkuyla yapılmasının yarattığı olumsuz durumlar artadadır.³⁷³

Devlet'in gerileme sebeplerine baktığımız zaman tek konu üzerine yoğunlaşmaz. Bu durumun sebepleri çeşitlidir ve hepsi ile alakalı *Hürriyet'te* fikir beyan edilmektedir. Devlet'in neden gerilediğinin sebepleri aranıp çözüm önerileri bulunmaya çalışılmaktadır. Bu sebeplerden belki de en önemlisi eğitimin gerilemesidir. Osmanlı Devleti'ni eğitim sistemini farklı devletlerle kıyaslanırsa bizdeki gerileme ortaya çıkacaktır. Gazete'nin asıl amaçlarından bir tanesi olan yenileşmenin yol haritasını çizmek maksadı eğitim ile ilgili yazılarda açıkça ifade edilmiştir. Gazete'nin beşinci sayısında yer alan bir makalede, eğitimin neden gerilediği, Müslümanlar ve gayrimüslimler arasındaki farklar detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Türkistan'ın esbab-ı tedennisi (Türkistan'ın gerileme sebepleri) başlıklı yazılarında, bir insanın sıhhat ve selameti akılla mümkün olduğu ve bir milletin devamı ve mutluluğunun da ilimle mümkün olduğunu belirttikten sonra aklını kullanamayan insanların bin türlü tehlikeyle karşılaşacağı için rahat yaşayamayacağı belirtilerek aklın ve bilimin önemine vurgu yaparlar. Ziya ve Kemal'e göre ilim ile süslenmemiş bir kavim medeniyet dairesinde gönül rahatlığı ile yaşamış olamazdı. Osmanlı namı cihanı titretir iken şimdi tam tersi olduğunu belirtirler çünkü Avrupa devletlerinin harp kuvveti ve maliyeleri ve devlet idarelerinin muntazam olduğu ve bizim halimizin ise her taraftan acı verici olduğu belirtilmektedir. Geri kalmamıza sebep olarak cahilliği en birinci sebep olarak

³⁷³ Hürriyet, (17 Zilkade 1285/1 Mart 1869), Sayı 36, s.265

değerlendirirlerken bu durumu bir hastalığa benzetilmektedir. Eğer hastalık olarak değerlendirdikleri devlet meselelerinin şifası aranıyorsa ilk olarak hastalığın teşhisi lazımdır ve bu güç kaybının ne zamandan beri ortaya çıktığı ve neden tedbir alınmadığını bugün Türkistan'ın ilmi ne durumdadır bunları belirlemek istemektedirler. Avrupa ile açılan mesafeyi tarihte biraz geriye giderek sebebini bulmaya çalışılmaktadır. Bu durum değerlendirildiğinde Sultan Osman Gazi'den Fatih Sultan Mehmet'in tahta çıkışına kadar arada geçen zamanın çoğu toprak genişletmekle meşgul idiler. Geriye büyük eserler bırakmadılar. Mesela hatta Endülüs ve Irak ve İran'da bulunan İslam devletlerini o zamanlar Osmanlı'nın korumasında oldukları için İstanbul'un fethinden sonra Osmanlı tahtının tam anlamıyla oturduğu için geliştiler. İstanbul'un fethi ile başlayan süreç şark memleketlerinde eğitimin de yükselişi oldu. Her devletin tarihinde ilim çağı olduğu gibi Devlet-i Aliyye'nin ilim çağı da İstanbul'un fethi ile yüz yüz elli sene kadar sürer ondan sonra çöküş başlar ifadesi ile Osmanlı'da ilimin ne zamandan sonra gerilediğine işaret ederek soruya bir cevap bulunmuş olurlar. Ziya Paşa, gerilemenin sebeplerini bazı yazarların Süleyman devrine dayandırmalarına kızarak tepki vermektedir. Çünkü ilimi medreselere sokanın Sultan Süleyman olduğunu belirttikten sonra, seferinde yaşlı ve hasta olmasına rağmen Zigetvar önünde can verdiğini söyleyerek asrında bulunan ulemaya türlü lütuflarda bulunan hatta Ebussuud'un tefsirini yüce sayıp Saray-ı Hümayun'a getirenin yine Sultan Süleyman olduğu belirtilmektedir. Kanuni dönemi yapılan şehirleşme ve imar faaliyetlerinden örnekler vererek Osmanlı'ya ait birçok şehir ve kasabasına cami ve medrese ve imaret ve köprü ve mektep gibi milletin mutluluğuna uygun bunca bina ve eseri yapmaya muvaffak olanın yine Sultan Süleyman olduğu vurgulanmaktadır. Yapılan bunca önemli faaliyet eğer ki kendisinden sonra kurmuş olduğu sistem suiistimal edilmeseydi durum farklı olabilirdi. Devletin çökmesine ondan sonra gelenlerin sebep olduğu belirtilerek ayrıca Arapçanın kullanımı ve okuma ve yazmada yarattığı zorluklar ile ilgili ise bizde

yüce dinimizin dayanağı olan Kuran-ı Kerim ve hadislerin dili Arapça olduğu için üstün görülürdü. Kitapların Arapça yazılmasından kaynaklı zorluklar ortadadır. Bunun Acem için kolay olmadığını şu sözlerinden anlıyoruz. *“O zamanların tahsili fıkıh, tefsir ve tarih, kelim ve riyazat ilminden kazanç elde edenlere âlim denilirdi ve bir medrese'nin müderrisliğine hak kazanırdı. Müderrisler belli bir eğitime sahipken o tarihlerden sonra müderrisler hatır veya akrabalık ilişkilerine göre verilmeye başlandı, bu umutsuzluk içinde işin ehli insanlar yetişmemeye başladı.”* Gelineen durumda İstanbul'da ve taşrada birçok değerli ilim insanı var iken henüz hiç maaş almadan fakirlik içinde yaşamaları ilimin gerilemesine sebep olarak gösterilmiştir. Ulemadan bazı kişiler elifba bile bilmeyen cahillerin büyük rütbeler almış olmaları devletin yaşadığı en büyük problemler arasındadır. Eğer ilim ve refah şeref için değil ise neden halk buna rağbet için senelerce zaman harcasın ki? İki yüz seneden beri ulema ve şer'i mahkemeler acınacak halde olmasını bu sebeplere bağlıdır.

Adalet ve ilim toplumun gelişmesi için en önemli konular iken artık bunların yok denecek kadar azalmış olması en büyük problemlerdendir. Ulemanın tahsilinin faydaları üzerinde durulur ve bizdeki eğitim sistemi ile ilgili şöyle bir açıklama yapılır. Bir çocuğun beş altı yaşında mahalle mektebine verildiğini, elifbadan başladığını ancak birkaç aydan sonra önüne ebced çıktığında ne olduğunu ne hoca efendinin bildiğini nede kimsenin bir şey anladığı ortadadır. Bundan sonra Sübhaneke, Tahhiyat, Salâvat, Konut duaları, Amentü okutulduğu bu duaların namaz için gerekli olduğu ancak bir çocuğa cümleden önce talimi öğrettiği için istenen faydanın sağlanamadığı ifade edilmektedir. Çocuk buluşuyla namaza başlamasına henüz sekiz, dokuz sene var iken bunları ezberlemekle meşgul olurdu. Hâlbuki bunlar Arabî usulü olduğu için meal ve anlaşılmaktan zevk almaz, bundan sonra Kelam-ı kadime başlar onun hatmi için senelerce uğraşır ve hatimi ise defalarca tekrar ederdi. Eğer ki hafızlık için çalıştırılırsa birkaç senede çocuk hafız olurdu. Eğer ki bu çocuk ilim yoluna ve hitabet gibi

hizmetlerde bulunacaksa bu yol ona uygundur. Ancak hafız olamazsa az zamanda ezber için verdiği emekler yok olur ve hafız olamayanlar derecesine inen çocuk bu şeyleri mahalle mektebinden eğitim almıyaya kadar onüç ondört yaşına gelir ve o zamanda eline bir ezber cümlesi verilerek cami derslerinden birine oturturlardı. Fiil çekimlerinden başlar “bina”ya çıkıp otuz beş bölümü sayardı. Bir süre sonra Halebî ve Kuduri gibi fıkıhtan bir şey öğrenirdi. Bir süre sonra ise başkasının abdest ve namazını beğenmezler gurura düşerler ve İbn-i Sina’yı bile kendisine talebe etmeye tenezzül etmezlerdi. Bu uzun ve meşakkatli yolun sonunda ne ilim ilerleyebiliyordu nede istenen sonuca ulaşabiliyordu. Hatta bu usul ile yetişen ulemanın kendilerine El-cevaib gibi bir Arap gazetesi verilse sözlükle ancak iki saat çalışır ki gazeteyi anlayabilsin. İlm-i fıkıhtan bir mesele sorulsa cevabını veremez ve “*bizim fıkıhla ilgimiz yoktur*” derlerdi. Kuran-ı Kerimden bir ayetin anlamı sorulsa Kadı Beydaviye başvurun derlerdi. Politikadan konu olsa İngiltere ve Amerika, Japonya gibi memleketlerin olduğunu hayretle görürlerdi. O kadar dünyadan habersizlerdir. Devlet görevlilerinden bir kaymakama, mutasavvıfa, valiye veya resmi işte bir yazı yazmaları gerekse Türkçe, yazmak okumak maliye işlerinden haberdar olmak, meclisi, kanunları, bilmek, düvel-i ecnebiye memurlarıyla politikaya dair sohbet etmek gibi konuların hiçbirisiyle muhatap olmamışlardır. Bu kişileri fenn-i fıkıh ya da askeri bir görev verseniz yapamaz, bilgisi yoktur. Ancak cami-i şerife bildiği yolda ders vermekten başka işe yaramazlardı. Bu insanların onca sene emek verdikleri şey böyle bir şey için mi? Ömre, millete ve devlete yazıktır ilimin böyle ilerlemeyeceğini açıktır. Diğer devletlerde tahsilin böyle olmadığı, onlarda okuma yazma öğrendikten sonra coğrafya, tarih gibi ilimlerinde öğrenilirdi. Hatta şöyle bir kıyaslama yapılırsa durum netleşir. İstanbul’da Ermeni ve Rum okullarından çocukların ikisi ile bizim okulumuzdan çocukların ikisini karşılıklı sınav yapılırsa aradaki farkın o zaman ortaya çıkardı. Ermeni ve Rumların içinde çok az çocuk vardır ki kendi dilinde okuma yazma bilmeyip gazete okumayasın. Bizimkilerin içinde onbeş yaşında Türkçe

yazabilen çocuk çok azdır. Takvim-i Vekayi'yi bile okuyamadıkları iddia edilmektedir. Anadolu ve Rumeli de bile neresine giderseniz gidin bir iş için kâtip arayın bunların içinde yüzde ikisi bile yazı yazmayı bilmez diye belirterek durumun içler acısı olduğu vurgulanmaktadır. Ermeni ve Rum milletinin ticaret ve zanaatla meşgul olması sebebi ile maddi imkânları çok iyiye Müslüman mahallelerinin harabe halinde ve fakirlikten bakımsız kalması üzücü bir durum olarak değerlendirilirken diğer ulusların mahallelerinin kazanç içinde olması dikkat çekicidir. Böyle batıp kalmaktansa diğer milletlerin örnek alınıp hangi yoldan gidiyorlarsa devletinde o yolda ilerlemesi gerekmektedir. Şimdiye kadar gidilen yolun yanlış olduğu için Osmanlı Devleti'ni bu dereceye kadar indirdiğini eğer bu yoldan vazgeçilmezse bundan sonra daha da indireceğine şüphe görülmezdi.³⁷⁴

Devlet-i Aliyye'nin kötüye gitme sebeplerini bazı örneklerle açıklamaya çalışan Ziya Paşa şöyle devam ediyor. Devlet-i Aliyye'de sadareti sona ermiş olan bir sadrazam düşünün. O makam Rumeli ve Anadolu kıtalarını ve Afrika'dan nice yerlere hâkim iken Osmanlı Devleti'nin bütün işleri için, bu kişi sabah yatağından kalkınca önce hareme gider, iş sahiplerinin ve selamlığa çıkar çıkmaz şikâyet edenlerin ağlamaları ve isteklerine cevap bulabilmek ve bir zaman sonra sabah yemeğini yiyip arabaya biner ve bir suçlu hapishaneye veya bir cenaze kabire götürülür gibi yanında bir sürü adam ile memuriyet yerine giderdi. Akşama kadar orada evrak işlerine bakıp emir verir ve herkes onun ağzından çıkacak sözlerin her harfinden bir mana çıkarmaya eğilimlidir, vereceği o emrin içinde ya bir eyaletin mahvolmasına sebep olacak yanlış bir karar verir ya da bir acizin ağzından çıkan sözler gibidir. Aldığı maaşları ve beslediği bir sürü halka yedirdiği ve topladığı malları ve mücevherleri varislerine bırakıp kendisi bir kefenle

³⁷⁴ Hürriyet, (6 Rebiyülahir 1285/27 Temmuz 1868), Sayı 5, s.20-23. *İhsan Sungu bu makaleyi Ziya Paşa'nın yazdığını söyler fakat Kaplan'a göre bu makale aynı konu üzerine 10. sayıya kadar devam eden yazılar Kemal'e aittir. Hürriyet Gazetesi'nde ortaya çıkan en önemli problemlerden birisi de hangi sayının kime ait olduğu sorusudur. Bu konu da yapılan önemli tesbitleri uygun şekilde yer vermeye çalışacağız. Ama bütün yazılar okununca öyle bariz bir fark ortaya çıkıyor Namık Kemal'in dili daha anlaşılır, günümüz Türkçesine daha yakındır, Ziya Paşa'nın dili daha ağırdır, birçok yerde sözlük kullanımına ihtiyaç duyulmuştur. Alp Eren Topal. a.g.e.,s. 20.*

mezara girecek, eğer görevden alınırsa evladı ölmüş gibi kederlenir elde ettiği makamı kaybetmemek için elinden geleni yapardı.

Bu durum sadece sadaret makamı için değil bütün devlet görevlileri de mevki makam ve faydasız işler uğruna ömürlerini tüketirlerdi. Halkı koruyacak haklarını muhafaza edecek işler yapmak yerine kendi çıkarı peşinde koşup ellerindeki mevki ve makamları bu uğurda kullanırlardı. Şimdiye kadar dünya üzerinden gelip geçen halkların sayısı bilinmezdi. Ancak halkın gözü açıldıkça her millet içinde bulunduğu hali görüp haklarını savunmaya başladı. Atina, Sparta ve Roma halkı gibi birtakım milletler zalim idarelerden yanmış oldukları için cumhur ile idareyi kurdular. Dünyada farklı arbedeler olurken İslam ortaya çıktı. İslam'da ne sahabeler ne de İslam milletlerinden hiç kimse melik lakabını kullanmadı. Halife-i Resulullah unvanlarını kullandılar. Avrupa'dan ve İslam tarihinden verilen örneklerle idare sistemi ile ilgili eleştiri yapılırdı.³⁷⁵

Evza-ı Şütür gürbe (iyi ile kötünün halleri) başlıklı yazıda eğitimin gerilemesi ile ilgili önemli tespitler yapılmaktadır. Geçen ve bu hafta İstanbul'dan gazeteye gelen haberin içinde dikkate değer iki konu görüldü ki biri Maarif (eğitim) Nazırlığında yapılan düzenleme ile tercüme cemiyeti ve diğeri de şehir postalarının tekrar düzenlenmesidir. Maarifle ilgili olan düzenlemenin özeti okulları sıbyan, rüştiye, idadiye, sultani âliye olmak üzere beş sınıfa ayrılmıştır. Her sınıf okulun tahsil kuralı yeni düzen ve ilgili evrak üzerine arz ve başka kadın okulları kurmak ve sıbyan okullarından başka dört sınıf okulların öğretmen ve hademe maaşları ve masrafları hazine tarafından ayrılan ve tayin olunan eğitim giderlerinden ve vilayetlerde oluşturulacak olan eğitim idaresi sandığından ödenirdi.

Çocukların sıbyan mektebine devamı zorlanarak, muhalefet edenlerden ceza ödeyerek ve idadi, sultani ve âliye mekteplerinde halkın çocuklarının karma eğitim ve

³⁷⁵ Hürriyet, (30 Şaban 1285/14 Aralık1868), Sayı 25, s.167-171

dersleri ve her sınıf mektepte geçirdikleri zaman ile tasdikname alanların bir sonraki mektebe geçmesi ve âliye okullarında muallim ve muallimeler yetiştirilirdi. Bu mekteplerde bulunacak öğrencinin maaşlarla yiyip içeceği ve vazifeleri ve mekteplerin bir bölümünde öğrencilerin geceli gündüzlü kalması ve eğitimleri ve öğrencilerin sınavlarında liyakati tam olanlara nişanlar ve kiradan muafiyet gibi teşvik mükâfatlarının verilmesi rüştiye ve idadilerin ve eğitim masraflarının bir kısmı halktan ve bir kısmı da hazine tarafından karşılanırdı. Bundan iyisi olmaz belki bu iş hükümetin bugüne kadar yaptığı en iyi şeylerden birisidir. Teşekkürden başka diyecek bir şey yoktur. Tercüme cemiyeti bile maarif nezaretinin ilanına göre neşretme ve çoğaltma için gerekli olan matematik, fizik ve tarih ve ziraat, ticaret ve diğerlerine dair Fransız ve İngiliz, Almanya ve diğer Avrupa dilleri ile yazılmış olan kitapların dili Türkçeye tercümesi için düzenleme yapılacaktı. Tercümanları daha fazla maaş ve mükâfat vermek vaat edildiği ve bununla beraber milletin hayrı için olduğuna hiç şüphe yoktur. Söylenen iki mesele dahi kemali tahsin ve takdiri madde ile beraber “*şu fiil ve icraya getirilir*” ise kaydını getirmemize sebep olan adı geçen ilanın içinde yer alan “*takdim’ül etemm ale’l mühim*” ibaresi olup çünkü hükümet bu zarara kadar ne güzel kanunlar yaptı ve tedbirler ilan etti. Ziya Paşa bunların hepsi vaat edildiği gibi uygulanmış olsaydı, biz şimdiki bulunduğumuz hale üzülmeceğini ifade etmektedir. Belki şu 20 30 senenin içinde Fransa devletine yakın bir kuvvet olurduk. Lakin bunlar kâğıt üstünde kaldığı için tıfil cenin gibi doğmadan öldüklerinde ve yarım yamalak uygulananlar bile kanunu yapanlardan mıdır yoksa uygulayanlardan mıdır bilinmez, öyle suiistimallere uğradılar ki iyi gibi görünen şeyler zehirli hale geldi. Sürekli ilaç yemekten zavallı hasta gibi gıdadan mahrum olup ha iyileşti ha iyileşecek diye diye ölüm döşeğinde yattı. Alınan bütün tedbirler ne kadar iyi olsa uygulanmasına şüphe ile bakılırdı.³⁷⁶

³⁷⁶ Hürriyet, (8 Cemaziyelahir 1286/13 Eylül 1869), Sayı 64, s.106

2.1.18. Şehir Postalarının Durumu

Osmanlı Devleti'nin bu dönemki problemlerinden birisi de haberleşme ağının zayıflığı ya da hükümetin bu konuda aldığı yanlış kararlardır. Bu bölümde *Hürriyet* Gazetesine gelen malumatlara göre şehir postasının, önceki gibi İstanbul, Boğaziçi ve Üsküdar taraflarının hepsini içine almayıp yalnız Galata, Beyoğlu, Kadıköy, Büyükdere, Tarabya, Yeniköy, Beşiktaş civarına has kalmıştı. Ziya Paşa bu uygulamanın nedenini anlamamakla beraber bu konu ile ilgili hasretini itiraf ediyor. Çünkü şehir postası Avrupa'nın her memleketinde istisnasız geçerlidir. İstanbul'da da bundan önce işletilip malum sebepten dolayı tatil edilmiş ise de bu postaların haberleşme ve ticaret için bir medeni memlekette lüzumludur. Gazeteler ve hatta elçilikler tarafından defalarca uyarılmasına rağmen memleketin bir tarafından uygulanıp diğer tarafında uygulanmaması gariptir. Acaba şu postaların işlemesine müsaade edilen yerlerin bütün ahali, Hıristiyan ve işlemeyecek yerlerin ise Müslüman olmalarından mı kaynaklı? Yoksa hatt ve imzaları bilinmeyen mektuplarla boş olan zarflar haklarında dokundurma ve sövüp sayma sadece Müslümanlara mahsus bir gelenek olduğu mu düşünülüyor? Buna göre bariz, Samatya ve Hasköy ve Ayvansaray taraflarında oturan Rum ve Ermeni ve Yahudi ve Kıptileri şu Müslümanların suçlama tasarlanan cezalar Babîâli'nin iddia ettiği adalete uygun görünmemektedir.

Babîâli yayımlandığı resmi yazılarında eşitlik olduğunu ilan ettikleri ve farklı mezheplerde bulunan halkın bu düşünce etrafında bu politikayı ele aldıkları halde bu davranışın anlamı nedir? Tarabya'dan bir Ermeni bir Rum Galata'ya 40 para masrafla mektup göndersinler. Kanlıca'da, Eyüp'te Bir Müslüman İstanbul'a göndereceği bir mektubu mutlaka özel bir adamla ve 8 10 kuruş masrafla göndermeye mecbur kalıyordu. Gayrimüslimleri tanınan bu ayrıcalıktan Müslümanların faydalanmaması nasıl bir durumdur? Adalet böyle mi olur? Yoksa eşitliğin manası bu mudur? Ziya Paşa'ya göre olay şöyle ki, Müslümanların bazısı cehaletleri sayesinde bu muamelenin

ne demek olduğunu fark bile etmezlerdi ve İslam gazeteleri ağızlarına vurulan gem sebebiyle konu ile alakalı bir şey yazamazlardı. Eğer Müslümanların haberleşmesi hükümete bu kadar yük oluyorsa taşrularla bile haberleşmesini yasaklasın ve postalarda Hıristiyan mektubundan başkası kabul etmemesi gerekirdi. Hatta bütün ehl-i islamın dilleri kesilsin durum vahimdir. Bir zamanlar bu toprakları ele geçirmek için kan döken Müslümanlar devlete her zaman canını veren, vermeye hazır olan Müslümanlar bir savaş çıksa bir düşman gelse çiftini, çubuğunu, evladını, evini yüzüstü bırakıp silâhına koşan canını feda eden Müslümanlar iken memleketin ticaret ve sanatından yoksun kalan yine onlar oldu. Müslümanlar mahkemesiz, itirazsız kalelere zindanlara atılan, hatta şehir postası gibi faydasına olan bir konuda bile hiçbir memlekette görünmeyen muameleye maruz kalan yine Müslümanlar oldu. Müslümanlar bu hükümete nasıl bir fenalık yaptılar ki bunlara maruz kaldılar? Müslüman değil, sadece insan olmaları bile hukuk ve adaletten mahrum kalmamaları için yeterlidir.³⁷⁷

İzmir’de Sarımeşe denilen yerde Bağdat kolu postası eşkıya tarafından vurulmuş ve derhal zaptiyeden memurlar postaneden Tatar ağası İzmit’e gönderilmiş ise de eşkıyanın kimler olduğu ortaya çıkarılamadı. Bu kişiler “*Cercis Türkistan*” ya da Manol ve Lefter takımı olabilirler diye değerlendirilmektedir. Bu adamlar, Rumeli vampirleri gibi yine dirildiler. Bunlar da başa çıkılmazsa asayiş sağlanamaz. İstanbul’dan gelen gazetelerde Diyarbakır merkez vilayetinde bile ıslahhane kurulmuş altmış kadar evsiz çocuk alınmış ve her birine ikişer kat elbise verilmişti. Her gün sıbyan dersleri verilerek meslek için sanatlarda çalıştırılmak üzere hoca ve terzi, kunduracı, arabacı, sakı usta ve kalfalar yetiştirilerek ihtiyaca cevap vermeye başladılar.

“Zat-ı Hazret-i Mülükanenin dahi Süveyş Cedveli’nin küşadında bulunarak gelecek olan teşrin-i saninin dokuzuncu gününde İstanbul’dan hareket ederek Mısır’a doğru gelerek Fransa kraliçesinin de Mısır valisi ile beraber Mısır’da bulunduğu dönem İstanbul’dan mektuplar gönderilmiştir. Ortaya atılan bu havadis gerçek ise Vükela-yı Saltanat-ı seniyeinin

³⁷⁷ Hürriyet, (8 Cemaziyelahir 1286/13 Eylül 1869), Sayı 64, s.106-107.

*vikaye-i şan ve hukuk Devlet-i Âliyye için öteden beri ibraz ettikleri asâr-ı rivayet ve dirayetin bir temettusu demeye şayan olur.*³⁷⁸

Gelelim posta hanelerin haline, bilinir ki postane müdürlüğü Katolik Yaver Paşa'ya verilmişti. Ziya Paşa, bu zatın Allah için posta haneyi bir raddede ıslah ettiğini bir tane İslam memuru görmek için meğerki taşra müdürlükleri defterine bakması gerektiğini ifade ediyor. Postalar güvensiz bir halde ve her gün eşkıya tarafından vurulup yağmalanmakta, bundan sonra sağ salim gidip gelmesini bin beşer yüz kuruş maaş tutarında üç Çerkes üstlenmiş ve şimdi devlet muhafaza kaydından kurtulmuştur. Ziya Paşa bari İstanbul zabıtasını da beş Çerkes üstlense herkes soyulmak tehlikesinden kurtulsa diye temennide bulunmaktadır.³⁷⁹

Şehir postasının sonradan tanziminde dünya bilir ki asıl sebep Fransa ve Avusturya elçiliklerinin zorlamasıdır. Aksi halde imzasız mektup almak korkusuyla bundan önce şehir postasını kaldıran Ali Paşa gönül hoşluğuyla tekrar onu meydana getirmeyeceği ortadadır. Tebaanın ayrılması maddesi on yıldan beri söyleniyor ve sürükleniyordu. Bir ara unutuldu şimdide ne kadar devam edeceği belli değildi. Ecneblerin imtiyazının sınırlanması maddesi uygulanırsa devlet ve millete bundan daha faydalı bir hizmet olamaz, ama bunu uygulayacak adam yoktur. Elçiliklerin bir bölümü bu teklifi kabul etmeyenler bile pişman olup iptal için çabalıyorlardı. Uygulama ise gerek taşralarda ve gerek İstanbul'da eskisi gibi devam ediyordu. Bilindiği üzere bizim paşalarımız üç kısma ayrılırdı. Bir kısmı hem kendi çalar hem de sadaretinde olanlara çaldırır ve belki kendisi on kuruşa kanaat ve başkalarının bin kuruş çalmalarına müsaade ederdi. İkinci kısım kendi çalmaz lakin tebaa ve mensucatına çaldırırdı. Üçüncü kısım ise ne kendi çalardı ne de diğerlerinin çalmasına müsaade etmezdi. İşte Mütercim Mehmet Paşa bu üçüncü sınıftandır. Mütercim Paşa'nın ne Vehbi Mollası ne de Ali Bey'i ve Yağlıkızade ve Mevtabzadesi vardır. Mütercim Paşa konağını devlet

³⁷⁸ Hürriyet, (19 Recep 1286/25 Ekim1869), Sayı 70, s.141-142.

³⁷⁹ Hürriyet, (10 Şevval 1286/17 Ocak 1870), Sayı 82, s.188-191.

hazinesinden yaptırmadı, devlete pederinden kalma arsa satmadı. Mütercim Paşa ev idaresini bilir ve kaç senelerden beridir emekli maaşıyla kanaat edip geçiniyordu. Mütercim Paşa gücünün hırsıyla elçilere ve tercümanlarına dalkavukluk ve hoş görünmek için devlet hukukunu ayaklar altına alıp ve hazineyi harap etmedi. Mütercim Paşa önceki sadaretinde milletin durumunu görüp bu gidişle devletin batacağını anlayarak sebepleri ortadan kaldırmak için gayret etti.

Sonradan Fuat Paşa ve Ali Paşa'nın yaptığı bütün borcu faizsiz kaimeleri kaldırıp yerine faizli kâğıt çıkartmadı. Yeni Osmanlılar galiba hükümetin yeşil türbesidir ne zaman onlara dokunmak isteseler çarpılırlar. Biz zamandan beri Sadrazam hazretleri *Hürriyet* Gazetesi'nin engellenmesini merak edip bazen postalar tarafından kabul edilmemesi için sefaretlerle anlaştı. Buna rağmen *Hürriyet* memleketin her tarafında yayımlandı yasaklamak için taşra memurlarına tembihat yazılıp *"her kimin elinde Hürriyet gazetesi var ise haddi bildirilecektir"* denildi. Yinede *Hürriyet* her tarafta halka özgü şekilde ulaştı. Bakıldı ki bu tedbirlerden fayda sağlayamadı bu sefer de başka şekilde davranmak istendi, yani Yeni Osmanlılardan sayılan Avrupa'da bulunan kişilerden bazılarını el altından elçilikleri besleyerek davet etmek ve böylelikle oradaki cemiyetin arasına ayrılık düşürüp *Hürriyet*'i kapatmaya teşebbüs etti. *"Besbelli ki Yeni Osmanlılar Cemiyeti'ni yalnız Avrupa'da bulunan üç dört kişiden ibaret zannediyor"*. Müşarünileyh bu düşünce ve teşebbüsle meşgul iken Dâhiliye Nazırı Şirvanizade'nin makam elde etmek için saman altından yürüttüğü suyun rutubetini hissedip aklı başından gitti. Artık Yeni Osmanlıları falan unutup kendi başının derdine düştü. Şirvanizade'nin dayanak noktası sadece Şeyhülislam Efendi ile Maliye Nazırı Sadık Paşa ve Zaptiye Müşiri Hüsnü Paşa'dan ibarettir. Muhtemeldir ki Valide Sultanın Ali Paşa'dan nefreti sebebiyle onunda yardımı olmuştur. Ali Paşa'nın kuvveti olan elçilikler ile Mabeyn Başkâtibi Emin Bey'in hilelerine mahsustur. Ziya Paşa, iki tarafın da yardımcıları ve silahlarının pek düzgün olduğunu her ikisinden de kurtulmak için

hemen Cenab-ı Hakk ikisine de Kuzgun beyliği vere diyerek düşüncelerini ifade etmiştir. (Kuzgun ömrünün uzunluğu ile bilinen kuş)³⁸⁰

İstanbul'dan Fi 27 Ramazan sene 86'da (2 Eylül) gelen mektupta *Hürriyet'in* şimdiye kadar her türlü konu hakkında verdiği bilgiler ve Mısır Meselesi'nin başlangıcından beri uyguladığı hakikati gösterme başarısı ve yarattığı memnuniyet teşekkürü gerektirmektedir. Bu sene Ramazan ayında bayağı ilerlemeler görüldü devlet iki gazeteyi bir günde tatil etti. Ama şehir postası gibi faydalı bir iş ortaya çıkarıp elden gideni telafi etmeye çalıştı. Ama nasıl bir telafi anlatmak mümkün değil bu postanın en mükemmel zamanları bilindiği için bunun ne için ortaya çıktığını bir türlü bilinmiyor. Buna örnek olarak bir adam mektup verirken ismini de haber vermesi gerekiyordu ve ondan sonra merkez veya şube için bir hayli de yol yürümesi gerekirdi. Mesela Hasköy'den bir adam Eyüp'e mektup göndermek için ta Beyoğlu merkezine ya da Fener merkezine göndermesi gerekirdi. Hâlbuki bir kayığa binip karşıya geçip işini halledebilirdi. Ancak insanların hayatını kolaylaştıracak ne varsa hepsi zora sokulmuştu.³⁸¹

Adı geçen kâğıtlarda Hint telgraf hattının bazen işleyememesi ile ilgili Erzurum'dan biri Kars ve Gümrü diğeri de Beyazıt ve Ovacık yoluyla iki şubeli bir telgraf hattı inşası düşünülmüştür. Ancak Rusya bu düşünceden haberdar olduğu için Hint savaşını hükmü altında tutmak için Devlet-i Aliyye telgraf haklarının Poti üzerinde Rusya hatlarına bağlanmasına dair bir layiha istemiş ve devletin telgraf idaresi bu yazının reddedilmesi ile önceki düşünce üzerinden hareket edilmesi için elinden gelen gayreti göstermiştir. Ama devlet Rusya'nın ısrarına yenilmiştir. Ziya Paşa Rusya'nın Osmanlı Devleti üzerinde ulaştığı gücü anlatmak için şunları ifade ediyor. Rusya elçiliğinin bizim telgraf müdürlüğümüzü görevden aldığı anlaşılmıştır. Bütün bu durumların artık alışılmış hale gelmiştir. Ziya Paşa Yunanistan'a karşı hakkını korumak

³⁸⁰ *Hürriyet*, (22 Şevval 1286/24 Ocak 1870), Sayı 83, s. 192-195.

³⁸¹ *Hürriyet*, (10 Şevval 1286/17 Ocak 1870), Sayı 82, s.188-191.

için yıllarca tereddüt gösteren Babiâli yalnız olan İngiltere'nin bu kadar yararına uymayan bir durumu hangi cesaretle uyguladığı şaşırılacak bir durum olarak değerlendirmektedir.³⁸²

2.1.19. Fuat Paşa'nın Vasiyetnamesi ve Ziya Paşa'nın Fuat Paşa ile ilgili Düşünceleri

Ziya Paşa bu yazısında vasiyetname ile alakalı düşüncelerini biraz alaycı bir şekilde ifade ediyor. Bu adı geçen vasiyetnamenin Fuat Paşa tarafından yazılmadığını sebepleriyle açıklayarak şu şekilde devam ediyor. Merhumun vatan sevgisi nasıl takdir edilmez? Kendisi öldü, hâlâ Devlet-i Aliye'nin geleceği ve mutluluğu için vasiyetnameler yazıyor. Ahretteki hesabını bırakıp dünyadaki arkadaşlarının şahadeti için nasihatler gönderir. Bu vasiyetnameyi ilk olarak Levand Herald gazetesi yayınladı. Belli ki Türkçeden tercüme edilmiştir. Ama Avrupalılar ahiret işlerine inanmadıkları için şu kabarcık kerameti Fuat Paşa'ya çok gördüler, inanmadılar. Üstelik Fuat Paşa vefat edeli dokuz aydan fazla olduğu için vasiyetname kendinin olsaydı çoktan meydana çıkardı dediler. Bu olsa, Ali Paşa'nın rahmetlinin ağzından söylemek istediklerini söylemesidir diye düşünüp dalga geçtiler. Ancak rahmetlinin karakteri bilindiği için bu vasiyetnamenin onun ağzından olmadığı bellidir. Fuat Paşa'nın hayatta iken yaptığı icraatları anlatıp öldükten sonrada yapacağı icraatları alaycı bir dille anlatmaktadır. Fuat Paşa hayatta iken maliye, veraset düzenlemeleri ile ilgili ya da Şam hadisesinin yatıştırılması veya Mısır meselesinin düzenlenmesiyle ilgili ya da Mabeyn-i Hümayun ve tophane müşirlikleri hazine-i hassa nezareti memuriyetlerinin, makam-ı hassa nezareti memuriyetlerinin, makam-ı sadarete ilave etmek gibi devlete ve vatanımıza faydalı işlerin yapılmasını yedi sekiz sene saltanat süren bir kişiye ölümünden sonra böyle bir kerameti çok görülmezdi. İşin garibi şudur ki, matbuat müdürü Macit bey, rahmetlinin akrabası olduğu halde o bile gazetenin yazarına bir mektup yazdı ve bunun

³⁸² Hürriyet, (12 Safer 1286/24 Mayıs 1869), Sayı 48, s.377

merhumun eseri olmayıp uydurulmuş olabileceğini söyledi. Bunun Ali Paşa'nın işi olduğunu şüphe yoktur. Bunu da anlamak zor değildir. Gazetelerden bazıları itiraz edip İslam diniyle ilgili bazı sözlerin Fuat Paşa gibi terbiyeli bir kişiye yakışmayacağını söylemektedirler. Hâlbuki Fuat Paşa'nın dininin gereklerini yerine getiren, hatta Ramazan aylarında kendi dairesinde iftar verip tam saatinde akşam ezanında sofrasına oturup iftarını eden bir kişiydi. Fuat Paşa ile Ali Paşa'nın uygulamalarını kıyaslayarak Fuat Paşayı övüyordu. Ali Paşa'nın şöhreti olan önemli Müslümanları bile şüpheli sıfatıyla mahkeme bile yapmadan Akka kalesine gönderdiğini ifade ediyordu. Yapılan işlere bakıldığında demek oluyor ki bu vasiyetname Fuat Paşa'nındır Ali Paşa'nın değildir diyerek hicvetmektedir.³⁸³

İstanbul'dan mektup Fi 5 Zilkade (9 Ekim) başlığıyla diğer sayılarda yer alan mektuplara benzer içerikle kaleme alınmıştır. İstanbul gazeteleri Fuat Paşa yok biraz keyifsizmiş, yok bu şüpheyi konsolideciler (devletin borçlandığı kimseler) çıkarıyormuş gibi şeyler yazıyor, kendisi aslında iyi, gibi sözlerle zamanı doldurup sonunda haber resmen duyuldu. Cumartesi günü naaşı İstanbul'a gelecektir. Adı geçen kavgalı konağın yanında kendisi için bir türbe hazırlandı. Böyle fukaranın bin türlü ahının üzerinde olduğu bir paradan yapılmış bir konağın sahibine köşesindeki birkaç arşın topraktan başka bir fayda olmayacak diyerek Ziya Paşa şu sözleri söyledi:

“Sen yine var eyle kasr-ı devletinle iftihar

Biz nice mağrur-ı ikbâlin mezarını görmüşüz”³⁸⁴

Bazı kişilerin kerameti öldükten sonra anlaşıldığı gibi merhum Fuat Paşa'nın da birçok kerametleri öldükten sonra ortaya çıktı. Bir ara çekmecesinden veya koynundan öleceğini ve üçler camiinin yaptırılacağını içeren tarihler çıkarıldı, gazetelerde yayınlandı. Ancak tarihlerin hesabı yanlış olduğu gibi üçler camisinin inşasında ki keşif dâhi doğru çıkmadı. Yani rahmetli hayatında yalancılıkta ünlü olduğu gibi öldükten

³⁸³ Hürriyet, (26 Recep 1286/1 Kasım 1869), Sayı 71, s.144-145.

³⁸⁴ Hürriyet, (17 Zilkade 1285/1 Mart 1869), Sayı 36, s.265

sonra bile unvanı değişmedi. Şimdi bile bilmem nasıl olmuşsa bir vasiyetnamesi ortaya çıktı. Hatta Levant Herald gazetesi aynı şekilde yayınladı.³⁸⁵

2.1.20. Sefaretler-Elçilikler

Tanzimat'a gelinceye kadar Dersaadet de bulunan ecnebi elçiliklerin işleri şimdi Avrupa'da ki bizim elçilikler gibi sadece halklarının işlerine bakmaktı. Kendi devletlerinden aldıkları talimatları Babîâli'ye iletirlerdi. Bunun yanında canları isterse ayda bir İstanbul'a geldiklerinde Zat-ı Şahane ile görüşüp pek mühim bir konu olmadıkça sadrazamla bile tenezzül edip görüşmezlerdi. Ecnebi konsoloslukları bir zaman sonra devletin iç işlerine ve ilgileri olmayan birçok iç meseleye parmak sokmaya başladılar. Sefirler ve tercümanlar bile bizim ülkemizde hak sahibi olmanın tadına alışıp milyonlar kazanmaya başlayıp türlü türlü işler yapmaya başlamışlardır. Taşradaki konsoloslarda İstanbul'dakileri taklit edip akçeler kazanıp ceplerini doldurmaya bakıyorlardı. Devlet'in idare merkezindeki zaafı gözler önüne seren bu yazıdan anlaşılıyor ki konsoloshaneler ve sefirler kendi resmi işlerinin dışında birçok mali, ticari ve siyasi konulara müdahil olmuşlardır. Kıbrıs'ta bulunan İngiliz ve Fransız elçilerinin burada Kıbrıs'ın kendi halkından daha fazla zenginleşmesi elde ettikleri malların ve ticaretin durumu rahatsızlık uyandırmıştır. Siyasi yetersizlik yüzünden basit bir elçinin bile keyfine göre hareket edebilmesi, Babîâli'nin bunlar karşısında düştüğü kötü durum eleştirilmiştir. Elçilerin siyasi gücü haddini aşarak olağan dışı artmıştı ve bu güç Müslüman halk aleyhine kullanılmaktaydı.³⁸⁶

2.1.21. Şark Meselesi

Bu makale gazetenin altmış ikinci sayısında küçük bir başlık olarak yer almış olsada Şark Meselesi *Hürriyet Gazetesi*'nin bütününde satır araları dâhil olmak üzere en

³⁸⁵ Hürriyet, (19 Recep 1286/18 Ekim 1869), Sayı 70, s.139.

³⁸⁶Hürriyet, (12 Safer 1286/24 Mayıs 1869), Sayı 48, s.377-378.

çok bahsi geçen konular arasında yer almaktadır. Şark meselesi adıyla Avrupa kabinelerinde gazetelerde bir bilinmezlik döner dolaşmaktadır. Meseleyi anlamak için bir süredir aklı sırrı ermeyen herkes bu konuyu açıklamak için çabalıyordu. Şarka dair ne varsa bir gıcırta çıksa bile örneği görülmemiş bir yemek gibi iştah kabartır ve politikaya kim elini atsa evirir çevirir bakar koklar ve bilmediği bir şey olduğundan tekrar yerine koyar üstünü kapatırdı. Ancak durum öyle bir hale geldi ki konu gittikçe büyüdü ve ilgili olanları öldürmeye kadar vardı. Bu iş ilk defa Küçük Kaynarca ile ortaya çıktı. Babıâli politikası bunun ortaya çıkışındaki en başlıca sebep oldu. Rusya doğu Hıristiyanlarının üzerinde hak iddia edip İstanbul'u kendine mal etti gibi bir düşünceye kapıldı. Bundan sonra Yunan meselesi ortaya çıktı. Memleketeyn ve Karadağ ve Sırp problemleri ortaya çıktı. Daha sonrasını Girit ve Şam meseleleri takip etti. Bu azınlıklar kendilerini koruyan devletler tarafından sürekli imtiyazlı konuma getirildiler. Devlet-i Aliyye'nin zaaflarıyla Rusya İstanbul'u ele geçirmek için politika ve mesele üretip durdu. Bütün bu zaaflardan cesaret aldı ve Osmanlı'nın üstüne gelmeye devam etti. Şark meselesi ilk ortaya atıldığı günden bugüne hep devletin aleyhine kullanılan bir konu oldu. *“Mademki Şarkta bulunan İslam ve Hıristiyan arasında ihtilaf ve bürudet caridir, Devlet-i Aliyye'nin erkân-ı vücudu bu iki unsur-ı mütehâlifeden mürekkeb olmağla devam-ı hayatı kabil değildir. Mademki Devlet-i Aliyye'nin hayatı gayr-i kabildir, onun indirâsında yerine ne konulacak? İşbu “yerine ne konulacak” ibaresi mesele-i şarkiyenin Türkçe tefsir-i mücmeli olup politika-kârân-ı dehrin hallinde hayran oldukları muamma dahi budur.”* Ziya Paşa Avrupa tarafından Şark Meselesi'nin sürekli gündemde tutulmaya çalışılması ve bunun yaratacağı zararları açıklamaya çalıştığı bu yazısında diğer devletlerin bunu kullanmaktaki amaçlarının devleti parçalamak olduğunu söylemektedir.³⁸⁷

³⁸⁷ Hürriyet, (22 Cemaziyevvel 1286/30 Ağustos 1869), Sayı 62, s.993.

2.1.22. Avrupa Devletleri ve Osmanlı Devleti Arasındaki Farklar

Hürriyet Gazetesi'nin haberlerinde yer alan Avrupa ile ilişkiler meselesi Avrupa'dan alınan borçlar sebebiyle tamamıyla Avrupa'ya iyi görünme üzerine kurulmuştur. Rusya'nın balkanları sürekli karıştırmamasından dolayı Rusya'ya karşı Avrupa ile iyi ilişkiler yürütülmesi önerilmektedir. Gazetenin ilk sayılarının en önemli meselesi Girit meselesidir. Bu meselenin odağında Ali Paşa vardır. Gazetenin son sayılarında en çok yer kaplayan mesele Mısır meselesidir tıpkı Girit meselesinde olduğu gibi Mısır meselesinde de Ali Paşa bütün sorunların odak noktasında yer alır. Eğitim meselesinde dönemin hocalarının bilimsel güncel bilgilerinin coğrafya, tarih gibi eksik oluşu sebebi ile dünyadan kopuk bir durumda olması gözler önüne serilmektedir. Hocaların devletten maaş aldıkları için bir aksaklık var ise de devlete karşı rahat bir şekilde konuşmadıkları ortadadır. Halk hür olmalı ancak şeriatın şaşmamalıdır. Eğer adalet sağlanırsa toplumun bütün kesimleri rahat bir nefes alacaktır. Memurluk sadece maaş almak için değil devletin selameti için de çalışmak olmalıdır. Eğer hak bu kadar cahil kalmasaydı devletin kronikleşmiş sorunları bu kadar büyümezdi. Bu kötü gidişatın en büyük sebeplerinden bir tanesi de halkın cahilliği ve haklarını bilmemesinden kaynaklıdır. Üzerinden 156 yıl geçmesine rağmen *Hürriyet* Gazetesi konuları itibari ile bugünden baktığımız zaman tarihten ders çıkarmak için bakılması gereken birinci elden resmi bir vesikadır.

Ziya Paşa Avrupa ile Osmanlı Devletini farklı yönleri ile sürekli mukayese edip değerlendirmeler yapmaktadır. İlk olarak Avrupa'da yetişen hanedan mensupları ile bizimkiler arasında yetiştirilme şartları ile alakalı farkları anlatıp bunun devlet yönetimi üzerindeki etkilerden bahseder ve durumu şu şekilde açıkladı. Bir süredir Prens Galles Osmanlı memleketinde seyahat ediyordu. Bizde ise şehzadeleri ancak bazı aylarda içeri girip çıkarken tesadüfî bir şekilde ve bazı mesirelerde görülebildiğini oda yalnız silüetleri görülmüş gibi oluyordu. Bir şehzade daha doğru söylemek gerekirse biçare

saltanat soyundan gelmekle bir cinayet işlemiş gibi ebedi hapis halinde bulunmaktan kurtulamıyordu. Padişah ise diğer sultanlardan dünyaya gelen masumları idam ettirmek gibi bir zalimliği ve vahşeti uyguluyordu. Hâlbuki insaniyet ve medeniyet namına büyük hizmetler yapılmışken yüce hanedanın üyesini şehzadeleri neden bu cezaevi ızdırabından kurtarmıyordu. Ziya Paşa kendisi sarayda geçirdiği günler ve gerekse memur olarak devlete hizmet ettiği zamanlardan olan gözlemlerini şöyle değerlendirmektedir. Şehzadelerin yaşadıkları bu hayat sebebiyle birçok şeyden mahrum oldukları için fikri olarak gelişmemiş ve devlet bunun zararlarını görüyor diyerek eleştirmektedir. Şehzadelerin yetiştirme tarzı ve düşünce dünyaları ile ilgili fikir beyan ettikten sora, bizde padişahların şehzadeleri neredeyse kıskandıklarını ve halk içinde gezerek veya başka bir ilim ile uğraşarak kendilerinden başka bir bilgi edinmelerini istemediklerini ifade etmektedir. Hâlbuki padişah bunları kıskanmayıp kendi işlerini yürütürken yardımında kullansa durum farklı olacağını devlete ve millete daha yarar işler yapılacağını vurgulamaktadır.

Ziya Paşa bu yazısında kamuoyunun yani halkın tepkisinin özgürlükler ve istediklerini elde etmek bakımından neleri başarabileceğini Ermenilerin Patrikleri ile yaşadıkları problemden yola çıkarak açıklamaya çalışmaktadır. Müslüman tebanın bu konudaki eksiklerini vurguluyor ve yazısına şu şekilde başlıyor. Ermenilerin Patrikleriyle bir süredir devam eden davası son buldu ve bu olayı ibret verici bir şey olarak değerlendiriyor. Patrik karakter olarak despot bir kişilik olup patrik müsteşarı iken kendi milletinden sarrafları sürgün etmiş. Ermenilerin Anadolu'da durumu iyi değilken kendisi Rum ve Katolik patrikhanelerinin yaptığı gibi ecnebilerin himayesine girememiştir. Babiâli karşısında gevşek davranıp halkının isteklerini iletememiş olduğu için Ermeni halkı baskı yapıp patriği görevinden aldırmaı başarmışlardı. Buradan hareketle Müslüman halkta üç beş bin kişi toplansa padişaha arzuhaller sunsalar belki bir fayda sağlayabilirdi. Halkın haklarını ve özgürlüklerini elde etmesi bakımından

gitmesi gereken yolu ifade ettikten sonra, halkın tepkisizliği yüzünden kötü idarecilerin yerinde kalmaya devam ettiğini vurguluyor. Anadolu içinde olan Ermenilerde o dönem tıpkı orada yaşıyan Müslümanlar gibi çok sefil olmuşlardır. Ölülerini kefensiz gömüyorlar ve kadınları üstünü örtecek bir parça bez bulamadığı için ecnebi gördükçe buldukları deliğe gizlenmektedirler. Durum böyleyken kendilerinden vergi, yardım, tuz, tütün, yol vergileri gibi bin bir türlü isim altında vergiler alınıyordu. Bunlardan başka Kürtlerde her bir aşiretin beyi bir başka padişah geldiği zaman Müslümanları, Ermenileri kesiyorlar, biçiyorlar, çoğundan haraç alıyorlardı. Devletin geldiği son noktada ise patrikhaneler politikaya ve siyasete dâhil olup ortalığı karıştırıyorlardı.

Rum ve Katolik patrikhanelerinin kendi nüfuzlarını geçirdikleri için işlerini istedikleri gibi yürütüyorlardı. Ermeni patriği ise onlar gibi ecnebi himayesine nail olamadığı için halkın içinde gelişen durumların önünü alabilmek amacı ile Babiâli'ye başvurmakta gevşek davranmıştır. Manzume-i efkâr gazetesinin yazarı Panosyan Ermeni hastanelerinin idaresini eline alarak birçok ıslahatı gerçekleştirdiği halde, 120 kadar kimsesiz çocuğu soğuklarda hastaneden dışarı atarak kendisi de eğlenmek için düğün evine gitti. Patrik için Babiâli'ye şikâyetlerde bulunulsa da fayda etmemiştir. Sonunda bir iki bin kişi kilisede toplanıp dua esnasında patriğin adını anarak elinden istifasını almışlar böylece patriği görevden almayı başarmışlardı. Ermeni halkının birlik olunca siyasi ve sosyal sorunları kendi lehine olacak şekilde çözmesi Osmanlı Türklerinin de örnek alması gereken bir durum olarak görülmüş ve halkın sessiz ve tepkisizliği yüzünden binbir türlü zarara uğradığı ifade edilmiştir.³⁸⁸

Ziya Paşa Avrupa'da meydana gelen teknik ve teknolojik gelişmelerin bizde nasıl ilerlediğini anlatan bu yazısında, Avrupa kimyalarının yeni şeyler icat ettiğini anlatmaktadır. Fransa kimyagerlerinden birisi parlak bir boya keşfetmiş ve bunun içinde fosfor bulunduğu için bu boya ile ne boyanır ise geceleri alev gibi parlayarak birkaç mil

³⁸⁸ Hürriyet, (15 Zilhicce 1285/29 Mart 1869), Sayı 40, s.306-308.

uzaktan görünecek şekilde geceleri balığa çıkan gemiler için çok kolaylık sağlayacaktı. Eğer bu boya boyanan her şey parlak gösterecek ise devletinde işine yarardı. Özellikle Ali Paşa için pek lazım olabilirdi. Mesela yazı takımına bu boyadan koyup arz olunacak evrakları, geceleri bir kere bu boyaya batırıp çıkarsalar, bütün bakırlar çıkar ve gümüş gibi parlak görünürdü.³⁸⁹

Gayrimüslimlerin aldıkları ayrıcalıklar ile ilgili olarak bilindiği gibi Devlet-i Osmaniye'nin Avrupa devletleriyle anlaşmasına İstanbul'un payitaht-ı saltanat edildiği tarihten sonradır. Bu asırlarda başkaları ve ortaya çıkan sebepler için Devlet-i Aliyye'nin hizmeti ve nazarı canib-i cihad ve fetihlerle sınırlıdır yapılan anlaşma gururu fütuhattan dolayı gönderilmiştir. Yeni bir cömertlik ve fütüvvet ve gerek fünün-ı sayesinde sözleşmeden ziyade cehalet eseri olarak bir takım zararlı şartlar toplanınca müsamaha gösterilmesi ve sonraları devlete eksiklik sebebiyle yenilgi olarak barış anlaşması yapılmış ve bu şartlar altında daha da ağırlaştırılması üzerine yirmi otuz seneden beri Babî'li'de Avrupalılarla iyi olmak modasını uyguluyordu.³⁹⁰

“*Bakmalı bakmamalı*” başlığı ile *Gülşen-i Saray Gazetesi*'nde güzel bir yazı görülmüş. Bu yazı ile alakalı *Hürriyet Gazetesi*'nde Ziya Paşa şu şekilde yorum yapmaktadır. Bu yazıda yazar, ilmin faziletinden ve cahilliğin rezaletinden bahsederek vatan evlatlarını Avrupalılarla yarıştırmaya teşvik ederdi. Ziya Paşa bunu yazan yazar efendinin gayretini güzel bulurdu. Fakat teşvikini istediği vatandaşların birisi ortaya çıkıp, “*Efendi bu dediklerin doğru fakat eksiktir zira biz koyun sürüsüne benzeriz, bizi güden hükümettir, hükümeti bugün idare edenler bizim böyle kalmamızı istiyorlardı. Onlara da biraz nasihat etseniz de bizim cehaletimizden faydalanıp girdikleri bu yoldan vazgeçseler. Biz de istediğimiz yolu tutsak. Mesela Avrupa devletleri halkından aldıkları vergiyi birçoğunu eğitime harcarlar orada kalem ehlinin kıymeti bilinirdi.*” Bizde halkın ciğeri sökülerek alınan paralar hükümetten bir kişinin keyfi için harcanırdı.

³⁸⁹ Hürriyet, (12 Recep 1286/18 Ekim 1869), Sayı 69, s.131.

³⁹⁰ Hürriyet, (6 Rebiyülevvel 1287), Sayı 98, s.257.

Avrupa’da vekillerden biri devlete ihanet etse devlet parasını telef etse millet karşısında sorumlu tutulmaktadır. Bizde böylelerinin etekleri öpülür ve hareketlerinden dolayı gazetelerde takdir edilirdi. Kişilerin yaptıkları karşısında sorumlu tutulması ve hesap vermesi ancak meclisli bir sistem ile sağlanabilirdi. Şimdi halk böyle bir idare altında ezildikçe arzu edilen iyilikler ve istenen kanunlar ortaya çıkamazdı.³⁹¹

Avrupa’nın Osmanlıdan beklentisinin ne olduğunun açıklanmaya çalışıldığı bu yazıda yazar Avrupa’nın güvenliği ne demektir diye sorguluyor ve Avrupa devletlerinin Devlet-i Aliyye’den emniyet konusunda ne beklediğini açıklamaya çalışmaktadır. Avrupa’nın Osmanlı’dan istediği şarkın güvenliğidir şarkta bir karışıklık çıkıp da Rusya’nın müdahalesine fırsat doğmamasıdır. Böylece uluslararası ticaret bağları ve milletlerin ittifakı bozulmayacaktır. Bu amaca uygun davranan Namık Paşa olmuştur. Mesela Mithat Paşa’nın dediği gibi kişilerin namaz kılması, oruç tutması gibi konular Avrupa’nın vazifesi değildir umurunda da değildir. Avrupa Ali Paşa’nın o güzel gözleri ilede alakalı değildir. Avrupa’nın tek derdi kendi çıkarları ve güvenliğidir. Bahsedilen bir mektup var ve bu mektubun yazarının sadarete yalakalık yerine Avrupa’nın beğenisini üstün tutması ve buna delil olarak Namık Paşa’nın liyakatini çürütüp Ali Paşa’ya üstünlük vermeye çalışması konu edilmiştir. Sadrazamın padişaha ve elçilere karşı kullandığı dil budur. Mesela Mektebi sultaninin kurulması Fransa sefiri Mösyö Bouree tarafından teklif edilince idareyi umumiyesinin Fransa elçilerinde olması ortaya atılmıştı. Diğer devletlerin rekabeti bu durumun ortaya çıkmasında etkili oldu. Sonradan Fransızlardan ve Devlet-i Aliyye askerinden kurulan bir komisyonunun kurulması ile mektep idaresinin ve oradan sınavsız çıkacak zabitlerin tayini maddesi teklif edildi. Mösyö Bouree bunların asıl sebebi okulların Devlet-i Aliye kontrolünde olmayıp Fransa Devleti’nin himayesinde olması ve bu yol ile Fransa siyasetinin şarkta ilerlemesi düşüncesinden ibarettir.

³⁹¹ Hürriyet, (20 Muharrem 1286/3 Mayıs 1869), Sayı 45, s.354

Babîali ise adı geçen bu evraka eklemeler olduğunu söyleyip serasker Mütercim Mehmet Paşa duruma itiraz etti ve nihayet onun istifasına kadar gitti. Ondan sonra Namık Paşa onun yerine serasker oldu o bile Mütercim Paşa ile aynı fikirdeydi. Mektebin idaresi serasker nezareti emrine girdi bu mağlubiyet Mösyö Boure'nin kibrine dokunduğu için Namık Paşa aleyhinde konuşmalar başladı. Sonra 8-10 sene önce ortaya çıkan Cidde meselesi tekrar gündeme geldi. Eğer Namık Paşa Seraskerlikte bulunursa Avrupa devletleri savaş ilan edeceklerdi. Kıyametler kopacak, şöyle olacak, böyle olacak dendi. Padişaha durum böyle anlatıldığı için Namık Paşa'yı görevden aldı. Onun yerine Hüseyin Avni Paşa göreve atandı. Ziya Paşa, acaba Memleketeyn meselesine memur olup rahmetli Fuat Paşa yine o mesele üzerinden 3000 kese kaynağı belli olmayan paraya sahip olmuşken Vefik Efendi'nin resmen teklif edilen bu parayı kabul etmemesi mi mani oldu diyerek durumu sorgulamaktadır. Yoksa Vakıflar nezaretinde hırsız avına başladığı sırada Ali Paşa'nın hanesinden olan yağlıkçı Ahmet Efendi'nin Süleymaniye Camisi tamiratından dolayı zimmetine geçirdiği 6.000 keseyi ortaya çıkarmaya yardım etmesi mi sinirlendirdi? Teftiş memuriyetinde önceki rahmetli Mehmet Ali Paşa'nın kölelerinden İzmir eyaletini kendilerine malikâne görenlerden adı geçen Hasan Paşa'nın şerren ve kanunen ortaya çıkan zulümleri ve kötü işlerini Babîali'ye bildirip Meclisi Vala'nın kararıyla rütbesi yükseltti. Kendisinin Sinop'a sürgün edilmesi ve mallarını geri almak için direnmesi ve verdiği dilekçeleri mi etkili oldu. Bursa şikâyetçilerinin nasıl ortaya çıktığı ve Ali Paşa maiyetinin Babîali hasır ovalarında ve hanlarında ne türlü teşvik ile davacı aradıkları herkesin bildiği rezaletlerdir. Babîali'de saklı olan şikâyet evrakının bile ne maskaralıklar, ne edepsizliklerden ibaret olduğunu görenler bilirdi. Mektubun sahibi bu konuyu bilmiyor mu? Eğer bilmiyor ise mektubu kendine yazdıran kişiye sorsun o kişi pek alasmı bilirdi. Uzun lafın kısası eğer Refik Efendi sertaba kusur gözüyle baksa bile yine Ali Paşa'yı 40 yıl şamarlayarak okutacağı kâinatın ve hatta belki kendisinin itirafıdır. 4-5 seneden beri

Rumeli Hisarı dibinde 5.000 kuruşla yaşaması Ali Paşa'nın kinine açık bir delildir. İşte daha önce söylenen mektup için hürriyetin cevabı budur. Ziya Paşa'nın düşüncesi, “*falan gitsin yerine filan gelsin de arada biz külah kapalım*” değildir. Bizim amacımız Şark ahalişi cayır cayır yanarken adalet yerini bulsun diyedir. Avrupa'da herhangi bir konuda yanlış iş yapan devlet adamları derhal görevinden alınırken Osmanlı Devleti'nde durum tam tersi olduğu için olaylar ve eleştiriler bitmek bilmiyordu.³⁹²

Terakki gazetesinde yer alan bir yazıda maliye ile ilgili düzenlemelerin ve Avrupa'dan gelen memurların aldıkları maaşlar ve maliyenin düzeltilmesi için yaptıkları çalışmalarla ilgili bilgiler verilmekte olup aynı zamanda işlerin yine de yoluna girmediğini anlatılırdı. *Terakki* Gazetesi vergi hakkında yazdığı bir bölümde maliye ile ilgili düzenlemenin ve tesisin iktidarını kimseye layık görmediği ve bunun için banka memurları gibi Avrupa'da maliye memurları getirmeyi ihtiyaç olarak gösteriyordu. Onun ilaç olarak gösterdiği bu çözüm derde deva olmayacağı örnekleriyle ortadadır. Ziya Paşa'nın *Terakkide* yer alan yazıya cevaben; *Terakki* şunu bilmelidir ki bu ilaç on sene önce yapıldı, yani devletçe resmen Avusturya'dan Fransa'dan, İngiltere'den maliye uzmanları getirildi, her birine on bin kuruş maaş verildi. Hatta Avusturya'dan gelen kişi bundan 2,5 sene önce gelinceye kadar Beyoğlu'nda oturup şehriye 100 altın maaşını alırdı. Bunlar geldiğinde birinci defa ki hazine meclisinde oraya memur oldular. Birkaç ay boyunca kendilerine gönderilen maddelerle uğraştılar. Sonunda meclis altta yayınlanan mazbatayı onayladı kapıya takdim etti. Bu durum meclis başkanı olan Rüştü Paşa'nın sadaret için hile yapmasına sebep oldu, buna önem bile verilmedi. Meclis bile yavaş yavaş dağıldı gitti ondan sonra birinci Divan muhasebatında Ahmet Vefik Efendi başkanlığında olmak üzere tekrar kuruldu. Bu adı geçen Avrupalı kişiler bazı maliye memurlarından oluşan bir komisyon yapıldı. Onların hazırladığı mazbata devlete verildi. Herifler biraz daha oturdular. Bir arayan soran olmadı, işte unutuldu, çıktı gitti.

³⁹² Hürriyet, (29 Şevval 1286/31 Ocak 1870), Sayı 84,s. 196-197.

Bu adı geçen divanın üyeleri sebepsiz ve istifasız görevden alınmayacak gibi bazı kanunlar meclise sunuldu. İsmi hala duruyor fakat kanunların hiç hükmü kalmadı. O zaman da idaremiz bu idare idi. Ziya Paşa, varsayalım ki şimdi aynı yoldan tekrar gidiliyor ama eskiye benzemeyeceğinin bilinmeyeceğini söylemektedir. Bizim maliyemizin bozulması sadece düzensizlikten değil içinde bir zaman eksik olmayan eller onun en büyük sebebidir. Ziya Paşa, eğer gerçekten lazım ise Avrupa'dan adam getirelim ve onlardan faydalanalım ama biz parayı veriyoruz, nereye harcandığına biz de karar verelim diye belirtmektedir. Sonunda işimiz vekil harç elinde kalmış mirasyedi dairesine benzemezsin. Avrupa'da ki yetişmiş insan kalitesi ile Osmanlı Devleti'ndeki insan kalitesi farklı olduğu için yapılan işlere de bu durum yansımaktadır.³⁹³

2.1.23. Devletin Gerileme Sebepleri

Toplumda aydınların sözüne kulak asılması gerektiğinin en büyük kanıtı *Hürriyet Gazetesidir*. *Hürriyet Gazetesi*'nin öngördüğü bütün felaket senaryoları gerçekleşmiştir. Ziya Paşa'nın eleştirilerini yaparken bazen dozunu arttırmış olmasının sebebi devletin içine düştüğü kötü durum ile doğru orantılıdır. Gazete'nin genel olarak bütün sayılarında devletin çöküş sebepleri ile alakalı tespitler yapılır. Hatta gazete adeta bu amaca hizmet etmek için kurulmuş gibi bir görünüm vermektedir. Padişahların yetersizliği, liyakatsiz devlet adamlarının padişahlara yardımcı olarak seçilmesi rüşvet, adam kayırma gibi en çok eleştirilen meselelerde yazarların haklılığı zamanla ortaya çıkmıştır. Ziya Paşa'nın düşüncesine göre istiklalın gidişindeki göstergelere bakılırsa hükümet, devlet ve saltanatlar zorbalıkla ortaya çıkmıştır. Her İslam hükümetinin şer'i kurallara boyun eğerek hakkıyla adaletten taraf olduğu zaman halk ilerlemeye saadete ve selamete ererdi. Ve ne zaman ki bu doğru yoldan ayrıldılar devleti keyfi olarak yönetmeye başladılar, o tarihten itibaren gerileme ve çöküşe yönelip sonradan çöküp yok oldular.

³⁹³ *Hürriyet*, (5 Safer 1286/17 Mayıs 1869), Sayı 47, s.364-366.

Osmanlı Devleti tarih sahnesine çıktığı günden beri bin tarihlerine gelinceye kadar şer'i kuralları uygularken kılıç gücünden ziyade gücünü adaletten aldı. Yemen'den Almanya'ya ve Cezayir'den Bahr-i Hazar'a varıncaya kadar memleketler ve milletleri toplamaya muvaffak oldu. O tarihe gelinceye kadar şehzadeler eyalete gönderilerek yanlarına ulemadan aklı başında bir yol arkadaşı verilir ve hem ahlak güzelliği öğrenir hem de devlet hukuku, saltanat kuralları olmak üzere bu okullarda yetişen şehzadeler tahta geçip sorumluluk aldıktan sonra doğru yolu arar bulurlardı. Ama adı geçen tarihten sonra şehzadelerin kafeste tutulması devlete zarar veren bir durum oldu ve devletin gidişatı kötüleşti. Çünkü bir şehzadenin yirmi otuz sene hadım ya da harem ağasıyla birkaç cariyeden başka kimseyi görmeyip, onlarda dalkavukluk peşinde yaptığı için miras aldığı şeyler halk dahi kendi için yaratılmış kullar olduğu fikri ile zihnini doldurdukları için bir yandan da uzun süren hapis hayatı, acaba ne zaman öldürülecekler fikri kalp çarpıntısı ve korkuyla doldular.

Divan usulünün bozulması, yeniçerilerin zorbalıkları gibi sebeplerle düzen iyice bozuldu. At sahibine göre kişner misali vezirler ve bakanlar padişahın mizacına göre hareket ederlerdi. II. Mehmet, Sultan Selim ve Sultan Süleyman vezirlerinden hiçbirine mağlup olmadı. Bunlardan sonra gelen sultanlar zamanında zaaflar oluştu. Sultan dördüncü Murat, Sultan üçüncü Selim ve ikinci Mahmut gibi çalışkan ve gayretli padişahlar bile halkın ahlakı bozulduğundan dolayı kendilerine yetecek kabiliyette vezirlere sahip olamadılar.

Ziya Paşa'nın düşüncesine göre mesela Hoca Ömer Efendi ile Darrüssaade Ağası Süleyman Ağa'nın devlete verdiği zararlara kulak asmayarak ve kendi zamanındaki ulemanın ve Yeniçerilerin fesat ve ahlakını düzelterek kadar tecrübesi ve bilgisi olsaydı, Sultan Osman felaketsiz olurdu. Cüce Hamza ve Mihri Hatun gibi yardımcıların hikâyelerine ve taklit merakına düşüp Saray-ı Hümayunu samur kürklerle teftiş için önde gelen büyükler ve ulemayı kürk vergisine zorlamasaydı, Sultan

İbrahim katledilmezdi. Şeyhülislam Feyzullah Efendi'nin evlat ve hısımlarına devlet makamları verilmeseydi Edirne vakası ortaya çıkmazdı. Böylece Sultan III. Mustafa'yı tahttan indiremezlerdi. Niğdeli Damat İbrahim Paşa ile akrabaları devletin makamlarını ele geçirecek kadar yüz verilme idi Patrona Halil belası meydana gelmez ve Sultan III. Ahmet tahttan indirilmezdi. Padişahlar işlere layık tecrübeli ve liyakatli adam bulmakta zorlanırlardı. Osmanlı Devleti'nin birkaç yüz sene içinde ulaştığı fetihi fevkalade yeniçeri ve sipahi kuvvetiyle nasıl başardıysa, sonradan çökmesi de yine bu askerlerin eliyle oldu. Eskiden yeniçeri savaş meydanlarında başarılı idi. Osmanlı askeri ölürse şehit yaralanırsa gazi olurdu karşısındaki düşman ise zorla savaş meydanına sürüldüğü için başarı sağlayamazlardı. Yeniçeri sürekli isyan ettiğinde bir gün evvel herkesin utanıp saygıyla yüzüne bakmadığı vezirler ve devlet adamlarının başlarını Saray-ı Hümayunun ayaklar altında yuvarlattığını görüp şımardılar. Çünkü Damat İbrahim Paşa Kâğıthane derelerini düzenleyip ve Bahariye ve Karaağaç'a kadar nehrin iki tarafını sayfiyeler ve çiçeklerle süsleyip lale mevsimlerinde kaplumbağaların sırtlarına balmumları yapıştırıp Lalesitanlara salıverip ve kış aylarında nöbetleşe helva sohbetleri yapardı.

Sultan Ahmet'in ve ahalinin aklından şavaş düşüncesini yok etmeye çalışırken diğer taraftan Rus Çarı Deli Petro Petersburg şehrini bina ve Kronşad tersanesini güçlendirme ile askerini ve donanmasına talim ile eksikleri tamamlamaya dikkat etti. Bizim kahraman Yeniçerilerimiz ve tımarlı askerler hiçbir işe yaramadılar. Yeniçerilerin düzensizliği ve harpte başarısızlığı o asır devlet adamlarının beğenilmeyen eksik tedbirleri ile Sultan Mustafa'nın gurur ve gafleti ve şakşaki Osman Efendi gibi bir zevzeğin asılsız söylemlerine inanarak, Kaynarca Antlaşması gibi bir çaresizliğe sebep olmuşlardı. Cennet mekân Hakan Sultan üçüncü Mahmut henüz kafes usulü gelmediği inzivada olduğu zaman Selim'in feci olayı gözünün önünde gerçekleşince, zorbalarmın şeriata aykırı ve yaptıkları akla aykırı kötülüğü kendinde nefret uyandırmış ve Sultan

Selimi tahttan indirerek bir köşeye çekildikten sonra, bir seneden fazla onun nasihat ve talimatından faydalanmıştı. Avrupa'da günden güne ilerleyen yeni harbin talimi ve askerinin düzenlenmesi için gereken dersleri amcasından öğrenmiş ve sonraki Alemdar Mustafa Paşa arbedesinden sonra amcasının şahadetini ve kendinin de tehlikede olan hayatını ve kendi cülusunda Babıâli'nin ve Alemdar'ın son halini görerek Yeniçeriler hakkında öfkesi artmıştı. Yeniçerilerin artık savaşlarda yarar sağlamayacağını ve kalırlarsa Devlet-i Aliyye'nin hayatını tehlikeye sokacağından, yeniçerilerin mağdur ettiği ecdadının intikamını almak için tedbir aklına yerleşmişti. Yeniçerilik beş yüz seneden beri halkın gözünde Hacı Bektaş-ı Veli ocağı olarak bilindiği için kaldırılması kolay olmayacaktı. Nihayet sonunda ocağı kaldırmaya muvaffak oldu ve hem devleti hem milleti böyle bir beladan kurtarmıştır. Fatih, Sultan Selim ve Sultan Süleyman zamanlarında şehzadeliklerinde devlet işlerine aşina oldukları için hükümeti bizzat yönetirler ve vezirler ve diğer devlet adamları kendilerine tabi olurdu. Ancak şimdi durum tersine dönmüş padişahların elindeki güç vezirlere ve devlet adamlarının eline geçmiştir. Sultan Mahmut Yeniçerileri yok edip saltanatı tekrar güçlendirdikten sonra baskılardan kurtulmuş ve sözü geçmeye başlamıştır. Ancak yıllardır biriken sorunlar bir anda çözülemeyeceği için İstanbul ve civarı delikanlılarından ve ileri gelenlerinden oluşan birkaç tabur muntazam asker modeli görür görmez yüz seneden beri askeri ıslahatla uğraşan devlet bir anda Rusya'yı karşısında küçük görmüştür. Bazı dalkavuklar Cuma namazını Kırım'da kılmak tabiri ile rüyalarının peşinden Moskova seferine sebep olmuşlardı. Edirne antlaşması Küçük Kaynarca yarasına parça ekledi. Devlet bunlarla uğraşırken Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa üzerine asker gönderilmiştir. Nice hazineler ve askerler ziyan olduktan sonra Mısırlı İbrahim Paşa'nın Konya'da Serasker Hafız Paşa'yı esir etmesinden sonra Fevzi Ahmet Paşa'nın donanmayı İskenderiye limanına götürmesi ile rezalet sona ermiştir. Onbeş sene önce Tepedelenli Ali Paşa hakkında uygulanan muamelenin ve müsadere edilecek mallarının yağmalanması ve hazineye

aktarılması konusu pazarlık edildiği zaman bu durum Mehmet Ali Paşa'nın işine gelmediği için bu olay meydana geldi. Kötü niyetli hükümet üyelerinin Padişaha ilettikleri yanlış tedbirler yüzünden Rusya ile yapılan savaştan sonra Rus donanmasını Beykoz yakınlarına kadar gelmesine sebep olmuştur. Bütün bunlardan anlaşılır ki Padişah elindeki kuvveti hükümetin eline bırakmıştır. Bir zamanlar padişahlığı Halet Efendi gasp etmiş ve onun kını Tepedelenliyi ortadan kaldırmış ve Yunan meselesinin bu kadar büyümesine sebep olmuştur. Uygulanan yanlış politikalar Osmanlı Devleti'nin Avrupa karşısında gün geçtikçe zayıflamasına sebep olmuştur. Ziya Paşa'nın dış meseleler ile ilgili öngördüğü ne varsa hepsi gerçekleşmiştir. Ziya Paşa'nın haklılığı ortaya çıkmıştır. Devletin kurtuluş reçetesi olarak gösterdiği tedbirlerin de hepsinin isabetli olduğu ortadadır. Yeneksiz ve öngörüsüz devlet adamları siyasi ve sosyal meselelerde başarısız oldukça durum bir türlü düzeltilememiş üstelik daha da kötüye gitmiştir.³⁹⁴

2.1.24. Osmanlı Devleti'ni Dağılmaktan Kurtarmak için Öneriler

Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu tehlikeli halin sebeplerinin ele alındığı gibi aynı zamanda çözüm önerileri de sunulmuştur. *Hürriyet* Gazetesi'nin yazılış sebebi budur. Yeni Osmanlılar olarak, yaptıkları tespitler neticesinde bütün sayılarda ulaşmaya amaçladıkları sonuç Devlet'i dağılmaktan nasıl kurtarabiliriz sorusuna cevap bulmaktır. Siyasi konular, mali konular, Devlet'in kendi geçmişinden örnekler verilerek ya da Avrupa'nın ulaştığı seviye ve Avrupa'daki kanunlar, kurumlar, idari ve sosyal yapı ve en önemlisi meşveret usulü ele alınır.

Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu tehlikeli halden kurtarma çareleri ile ilgili dönemi aydınlatan ve kendilerinden sonraki dönemlere ışık tutacak tespitler yapmışlardır. *Hürriyet'in* farklı nüshalarında da devletin gerileme sebeplerine dair bazı tespitler yapılır. Gerilemenin kökenlerine indikten sonra onun nasıl def edileceğine dair

³⁹⁴ *Hürriyet*, (21 Ramazan 1285/ 4 Ocak 1869), Sayı 28, s.197-201

çarelerin bulunması meselesi dikkatle ele alınır. Devlet bir hastaya benzetilerek tedavinin iki şekilde uygulanacağını ifade ettikten sonra ilk çare olarak, sorunların şiddetini hafifletecek hastayı bir zaman rahatlatacak tedbirler alınması ve zararların azaltılmaya çalışılmasıdır. İkincisi ise hastalığın sebebi doğru tespit edilmelidir. Devlet-i Aliyye'nin tedavisini üzerine alanların gerek cehalet gerekse eksik çalışma ve kabiliyetsizlikleri yüzünden sürekli olarak geçmişe bakarak hastayı tedavi etmeye çalışmaları eleştirilerek hastayı iyileştirmek için verdikleri ilaçların her şeyi daha da kötüye götürdüğünü ifade edip daha köklü çözümler bulmak gerektiği ve bunun yapılabilmesi içinde sorunun temelini inilmesi şarttır.

Darü sebeb-i derd şod, in-raçe ilacest ? (ilaç dert sebebi oldu, buna ilaç nedir?)

Çok uzağa gitmeden devletin bundan otuz sene önceki hali ile bugünkü hali kıyaslandığında durum ortaya çıkacaktır. Bu kıyaslama yapılırken bazı örnekleri vermek gerekir. Bundan otuz sene önce Devlet-i Aliyye'nin bir akçe bile borcu yok iken bugün gelirinin yarısını duyunun faizine verdiğini ve böyle giderse durumun daha da kötüleşeceği aşikârdır. Bundan on beş sene önce Rusya savaşında üçyüzbin askeri silâhına almaya ve bunları donatmaya gücü yeterken devlet bugün onun yarısını hazırlamaktan ve hatta Girit isyanı sebebiyle bu karışıklığı bastırmaya bile gücünün yetmediği ortadadır. Ayrıca Babiâli'nin kademelerinde kendi iradesi ile görevlendirme bile yapamadığını hatta on sene evvel Tuna Beyliklerine kendi istediği kişiyi kaymakam olarak görevlendirebiliyordu. Şimdi Kuza ve Şarl gibi zorbalardan gelip bu karışıklığı körüklemesini mecburen uzaktan izlediğini eğer idareyi ellerine almazlarsa durumun daha da kötüleşeceği ifade ediliyor. Devlette bu dönem ortaya çıkan ve en çok rahatsızlık uyandıran durumlardan biriside yabancı elçilerin sürekli iç işlerine karışması ve bunun sonucunda ceza almak yerine kendilerine rütbelere verilerek adeta ödüllendirilmeleri söz konusudur.

Bu konu ile ilgili Ziya Paşa şu örneği verir, bundan onyediy onsekiz sene önce Tuna Beyliklerinde bir meclis-i resmide Devlet-i Aliyye'nin aleyhinde söz söyleyen İspanya elçisini kimseye danışmadan eline pasaportunu verip İstanbul'dan sürerken bugün Girit isyanına sebep olanları kesin olan ecnebi konsoloslarını kovmak şöyle dursun üstelik onlara nişanlar, rütbeler, madalyalar verilir oldu. Devletin siyasi gücünü kaybetmiş olması ortaya çıkan olaylarında başlıca sebebi olmuştur. Bundan yirmi sene önce Macaristan'da devlete karşı silah kaldıran mültecileri himayesine alan Osmanlı bugün kendi vatandaşının gördüğü muameleye bile müdahale edemez duruma geldi. Kendi halkının ecnebi memleketlerinde mülteci durumuna düşmüş olması üzüntü verici olarak görülürdü. Devlet otoritesinin bozulması sebebi ile asayiş bozan haydutları ortadan kaldıramadığı üstelik Rusya sıkıntısıyla uğraşırken Yunan'la savaşın eşiğine gelmişti. Osmanlı'nın kendi mülkü olan Tuna Vilayetlerinde Bulgaristan'a sel gibi koşup gelen haydutları yasaklamak için Fransa elçisinin lütfuna başvurması ve Tuna Vilayetleri için ondan mektup almaktan başka herhangi bir çare bulamaması eleştirilerin odağı olmuştur. Devletin içine düştüğü durum dikkate alınmazsa korkulan son gelirse artık müdahalede fayda vermeyecekti. Devlet adamlarının haksız yere edindiği kazançlar ve ceplerini doldurma hırsının eğer ki devletin sonu gelirse onlara da fayda vermeyeceği açıktır. Hasta olarak görülen devlet mezara girerse ne doktora çere olur ne de geçinecek bir yer kalırdı. Devlet idaresinde yer alan kişilerin beceriksizliği üzerinden eğer devlet elden giderse en basit meslek olan ayakkabı boyamayı bile beceremeyecekleri ortadadır. Devlet adamlarının yalancılığı, utanmazlığı, para hırsı ve rüşvet konuları en çok bahsi geçen ve eleştirilen konular arasında yerini alır. Şahsi menfaatleri için devleti düşürdükleri durumdan bir an önce vazgeçilmesi gerekmektedir. Kendi şahsi meseleleri yerine çözüm üretecek adamın olmadığı çözüm üretmeye

çalışmalar bile şahsi menfaatlerini bir kenara koymadıkları için sürekli başarısızlık yaşandığı ortadadır.³⁹⁵

2.1.25 Yüzüncü son sayı

Bu makale 1287 yılında Rebiyülevvelin 19. da (19 Haziran 1870) basılan 99 numaralı *Hürriyet*'te yer almıştır. *Hürriyet*'in 100. sayısı 1287 Rebiyülevvel'in yirmi birinci günü basılmış ve iki sene boyunca basılan gazete bu nüsha ile son bulmuştur. Çünkü İstanbul'dan ve Tuna vilayetinden ve İzmir'den gönderilen mektuplarda gazetenin gittiği yol eleştiriliyordu, ayrıca iltizam olunan Hıdiv politikası halkın nefretini kazanmıştı. Aynı zamanda Fransız-Alman harbi başlamış Osmanlılar eskiden beri Fransızlara duydukları muhabbetten dolayı Fransızlara taraftar olduklarını gösteriyordu. Ziya Paşa bundan dolayı bu zamanda düşmanlık şüphesiyle düşüncesini ortaya çıkaran *Hürriyet* Gazetesini Türkler arasında okuyacak kimse olmaz diye düşünmüştü. Amacı işi en tatlı yerinde bırakmaktı ancak mecburiyetlerde buna dahil olunca yazılarına son vermek zorunda kaldı.³⁹⁶

Hatime (Sonuç) başlığı ile yayınlanan son sayı yazısı veda niteliği taşımaktadır. Bu yazıda dikkat çekici birkaç cümle vardır ki gazetenin bütün sayılarını özetler mahiyettedir. Bunlardan biri olan “*Bir memleketin sahib-i hakikisi ahalidir*” cümlesinden gazetenin asıl yazılma maksatlarından birini görüyoruz çünkü bu gazete memleketin asıl sahiplerine yazıldı. Bir diğer kıymetli cümle ise “*mademki din-i mübin-i İslam Devlet-i Aliyye'nin mebniyyün aleyhidir ve nass-ı Kuran ve ehâdis-i Nebi-i Zîşan ile icma-yı ashâb-ı kiram usul-i meşveret emrederler*” cümlesidir ki buda bize birçok konuda olduğu gibi meşrutiyet sisteminde İslam dinine ve Kuran-ı Kerime dayandırmasıdır. Yani meşveret usulü dinin yasakladığı değil Babıâli'nin istemediği bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır.

³⁹⁵ Hürriyet, (6 Cemaziyelevvel 1285/24 Ağustos 1868), Sayı 9, s.38-40

³⁹⁶ Tefvik, a.g.e., s.277.

Gazete'nin bu son sayısında, bütün sayılar boyunca yapılan sert eleştiriler yerine duygusal bir veda hissedilmektedir. Ziya Paşa bu sayıda şu şekilde bir açıklama yaparak *Hürriyet* Gazetesi ile ilgili genel bir değerlendirme yapıyor. "*Hürriyet gazetesi bu sayı ile vedalaşacağı görüşüne ilgi gösteren zevat-ı hamiyet-simalat veda etmeden önce üstlendiği vazifeyi yerine getirme emrinde suret-i hareketi üzerine etraflıca bir özet ve bir miktarda geçirdiği serüveni arz u beyan etmek ister.*" İnsanların bildiği gibi *Hürriyet* Gazetesi Yeni Osmanlılar unvanını kullanan vatanseverlerden Avrupa'da bulunan birkaç kişinin yardımlarıyla ortaya çıktı. Zaman geçtikçe başka yöne dönenen bu kişilerin bir kısmı sonradan düşünceleri değişti. Gazeteyi bıraktı ve yalnız el çekmeğe de kanaat etmeyip kurnazlığı tesiste hatt-ı hareketi sonradan yaptıkları mesleği değişme ısrarında bulundular. Ne zaman ki asıl maksatta sebat etmek taraftarı olanların metanetlerini gördüler, nakden yardım edenler kalemlerini esirgediler. Hin-i tesisinde kendileri ortak iken gazetenin baş düşmanı onlar oldular. (Burada Namık Kemal ve Mustafa Fazıl Paşa'ya gönderme vardır.) Bunun daha garibi odur ki bu zatlar kendilerini, mevkilerini, müstakbellerini asla dikkate almayıp *Hürriyet'e* ve *Hürriyet'i* devam ettirmek için çalışanlara düşmanlık göstermediği Babıâli'ye samimiyet ve hoş görünmek için kendilerine afv u mağfiret olur düşüncesiyle türlü türlü iftiralar ve boş sözlerle yazmaya utanmadılar. Âleme karşı bu hareketin reng-i gizlemeye çalışsalar da kendilerinin mahiyetlerini ortaya koyacağını düşünmediler. Bir zaman Babıâli *Hürriyet'in* basılmaması için elinden geleni yaptı. Çünkü kulağı böyle doğru söz işitmeye alışmamış ve gözü bu yolda doğruluktan ayrılmayan bir kalem görmemiş olduğundan, bunun ahalinin gözünü açacağından korktuğu için, her şeyden önce kendilerinin içinde bulunduğu felaketten, halkın gözü açılırsa bunların boyunduruğundan çıkmaya çalışır diye engellemek için ellerinden geleni yaptılar. Bir zaman gazetenin ecnebi postaları ile nakledilmemesi için sürekli iltimaslar yaptı ve gazeteden kurtulmak için matbaanın perişan olmasına elinden geldiğince dur dedi.

Bundan iki sene önce Londra'daki *Muhbir* matbaasını bozmaya dağıtmaya çalıştı. Yakın zamanda da *Muhbir'in* matbaasını dağıtıp ve gazetenin İsviçre Cumhuriyeti idaresinde nakline sebep oldu. Sadece şu nakil için idare-i matbaa yirmi milyon frank, yani takriben yüz bin kuruş kadar zarara uğrattı. İşte *Hürriyet* Gazetesi içte ve dışta bu kadar düşmanlarının yaptıkları engeller ve oynatma arasında yardımlar ile hiç olmazsa hayatta kalmak için çaba gösterdi.

Yeni Osmanlılar Cemiyetinin esas amacı Osmanlı Devleti'nin şimdiki idaresi sebebiyle yok olma noktasına geldiği ve bu idare bir müddet daha devam ederse ileride kurtarma ümidinin bile ortadan kalkacağı, hilafet-i İslamiye ortaya çıkan perişanlıkla İslam'da bir daha geri dönülemeyecek bir şekilde zararlar ortaya çıkacaktı. Bunun için henüz elde fırsat var iken bu idarenin değiştirilmesi ve ileri medeniyet ile diğer milletlerin ilerlemesi örnek alınarak meşveret usulünü kurmak gerekmektedir. Cahillik içinde kalan şark ahalsinin hakikatle gözlerinin açılması, Mustafa Fazıl Paşa'nın geçen 84 senesinde oturduğu zaman Zat-ı Şahaneye yazdığı ve söylediği resmen Avrupa devletlerine gönderdiği mektubun fiilen icra edilmesi gerekmektedir. Bu düşünceleri bir zamanlar *Muhbir* gazetesi yayınlandı daha sonra da *Hürriyet* Gazetesinde devam etti. İnsan yaratılışı itibariyle hürdür, bir kavim birkaç kişinin esiri olamaz bu insan tabiatına aykırıdır. Bir memleketin gerçek sahibi haktır. Mademki insan hürdür bir memleketin sahibi de halkıdır. Ahali kendi vatanında kendi özgür iradesiyle oy kullanmaya hakkı vardır. Dünya üzerinde bulunan halkların ileri gelenleri cehalete dayanan hükümet şekillerini bozup yerine millet meclisi kuralını kurdular. Bu kurallar kendilerine medeniyet yolunda servet ve kuvvet sağladı. Hükümetten yararlanan vatan hainleri bu durumun devamını korumak için bazı bahaneler öne sürerler. İngiltere millet meclisinin kuralları Fransa'ya benzemez, Fransa'nın ki Prusya'ya, Rusya'nın usulü Avusturya'ya ve İtalya'ya benzemezdi. Her milletin her memleketin ahlak ve âdeti ve ihtiyaçları kendi içine göre değişmektedir. Ziya Paşa'nın ismini saydığı devletlerin düzeni de bugünkü

halinde değildi zaman ilerledikçe değişerek bu mertebeye ulaştılar. Ziya Paşa yapılmasını istediği millet meclisinin düzenini aynı şekilde İngiltere veya Fransa'ya benzesin istemiyordu. Bizim de millet ve memleketin ihtiyacına cevap verecek bir usul-ü meşveretimiz neden olmasın? Danışma meclisinin birinci şartı üyeleri ile birlikte bir meclis oluşturmaktır. Taşra vilayetlerinde geçerli olan bu usul İstanbul'da neden bulunmasın? Mısır hükümeti, Memleketeyn, Karadağ gibi kıtalar devlete ait iken oralarda millet meclisleri olsun ve hiçbirisi ihtilal söz konusu olmasın da hangi sebeple saltanat merkezinde yapılırsa gerekli olurdu. Bu kıtalar ve gerekse sınır üzerinde bulunan birçok vilayetler buldukları coğrafi konum itibariyle bir diğerinin düşüncesi ve halinden haberi olmadığı için Osmanlı'ya düşmanlarına ve devletin gönderdiği işin ehli olmayan, işi kötülük ve rüşvetle yapan memurlarına gidip gelip aldatıldıkları için her zaman buraların bir taraflarında sıkıntı eksik olmadığı bu da merkezin zaafından kaynaklandığı bilinir. Mısır, Bağdat, Bosna, Memleketeyn, Karadağ, Şam, Girit olayları büyük sorunlar yarattı. Şimdi Hilafet merkezinde bir millet meclisi teşkil edilmiş olsa bu kıtaların vekilleri orada temsil edilse her vekil seçildiği yerden memleketin durumu ve ihtiyacı üzerine mecliste fikrini beyan ederdi. Bu yol ile kıtanın durumu hem saltanat tarafından hem millet tarafından haberdar edilirdi.

Millet meclisinin büyük bir sakıncası vardır ki o da istiklal ile hükümette çalışanlara özeldir. Çünkü millet meclisi bir dereceye kadar istiklali temsil edeceği için o zaman Ali Paşa hazretleri keyfince hükmedemezdi. Mesela kendi taraftarlarının suçları ortada iken bunları kanundan kurtaramazdı. Darıldığı adamları sebepsiz yere hapis ya da sürgün edemezdi. İsteddiği gibi halkın vergisine zam ve her gün bir sürü çeşit vergi ve keyfi uygulamalar yapamazdı. Avrupa'dan borç almak isterse yalan yanlış bir maliye bilançosu göstermek, istemezse hiç göstermemek hazinenin açığı ortadayken bunu açık yokmuş gibi göstermek ve bununla padişahı aldatıp halkı da aldatırım zannetmek ve elçileri bu yalana alet ettiği tercümanlara devletin ve aciz halinin feda

edilmesi ile milyonlar cebe atarak devam edemezdi. Belgrat kalesini bir söz ile Sırbistan'a vermek gibi keyfi bir kararın lezzetinden mahrum kalırdı. İşte millet meclisi oluşturulmasının en büyük sakıncası budur. Çünkü ne zaman saltanat şu yolda bir hareket etse millet meclisi resmen sebep sorar, eğer vekiller kanuna uygun cevap veremezlerse görevden alınırlar ve yerlerine gelenler de aynı sorumluluk altında bulunurlardı. Şimdi 20-25 seneden bu yana padişah adına canı istediği şekilde saltanat sürmeye ve ondan kendisi ve mensupları istifade etmiş olan bir adam için istiklal ve azmini terk edip karşısında hesap soran bir grubu zararı olacağı düşüncesi ile ve menfaatine ters düştüğü için bunu istemezdi.

Danışma Meclisi oluşturulmasına gücü yettiğince karşı çıkar bizden önce bu köprüden geçen kavimlerin tarihleri gösteriyor ki son pişmanlık fayda etmeyecektir. Baktığımızda görüyoruz ki İslam'ın tekrar toparlanması için Osmanlı Devleti'nden başka kuvvetli bir merkez kalmadı. Bunun kuvveti ise kendini korumaya gücü yetmediği için diğer devletlerin destekleriyle sallana sallana ayakta duruyordu. Ne zaman bu desteklere bir zarar gelse devlet binası hak ile yeksan olacaktır. Bundan 200 sene önce bize haraç veren devletler bugün ensemize şamar vurarak istediklerini yaptırdıkları için eğer böyle gidecek olursa şüphesiz yakın zamanda mahvolacağımız ortadadır. Başımızı kaldırıp göklere baktığımız zaman şu tuttuğumuz yolun selamete çıkar bir yol olmadığı görülmektedir. Osmanlı Devleti'nin perişan olması demek İslam milletinin de perişan olması demektir. Çünkü diğer devletlerin tamamı Hıristiyan mezhebinde bir aile şeklinde bulunduğu için mukabillerin de bir İslam ailesi kuvvetini tabii ki istemeyecekler. Artık ahir zaman İsrail kavmi gibi memleketsiz bir gün hükümsüz, sıkıntılı, başıboş ve aşağılanmış bir şekilde perişan oluruz. Ziya Paşa bu hale düşmeden önce henüz zaman ve imkân var iken devletin ve temsilcilerinin kendini toparlaması gerektiğini vurgulamaktadır. Sebep nedir ki Ali Paşa ve onun gibi birkaç hırslı ve adi insanın rahatı bozulmasını diye ve kazançlarına zarar gelmemesi için

600 yıllık şanı azimetle yaşayan bir devleti kendi elimizle boğazlayalım? Neden 200 milyon nüfusu toplayan bir İslam kuvvetini bozup yıkalım. Ziya Paşa ortaya çıkan durumu daha iyi anlatmak için sorguladıktan sonra vardığı sonuç yapılan yanışlardan ders alınarak bir an önce bu hatalardan vazgeçilmesi yönündedir. İşte hürriyetin kurulduğu günden beri yayınladığı düşüncelerin amacı budur ve bu düşüncelerin selamete vatandaşlarının vicdan ve irfanına sunar ve bu konuyu takibe alan halkına terk ile sona erdirir.³⁹⁷

³⁹⁷ Hürriyet, (22 Rebiyülevvel 1287), Sayı 100,s. 245.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Osmanlı Devleti'nde yaşanan olayları dünyada yaşanan hiçbir gelişmeden bağımsız düşünemeyiz. 19. yüzyıla geldiğinde dünyada ortaya çıkan birçok gelişmeden etkilenmiş özellikle Fransız İhtilali'nin (1789) milliyetçilik etkileri Osmanlı Devleti'ni derinden sarsmıştır. İngiltere, Fransa, Rusya gibi devletlerinde azınlıkları kışkırtması sonucu Sırp ve Yunan isyanları ile beraber Balkanların elden tamamıyla çıkmasına kadar gidecek sürecin kapısı açılmıştır.

1839 Tanzimat Fermanı, 1856 Islahat Fermanı, Meşrutiyet dönemleri, Kanun-i Esasi'nin hazırlanması ve atılan birçok adım devleti kurtarmak içindi. Ancak bütün bu yenilik çabaları devam ederken, bir yandan da devlet özellikle azınlıkların çıkardıkları isyanlarla ve toplumsal ve ekonomik sorunlarla boğuşuyordu. Tanzimat'ın Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat paşaları olarak anılan Ali ve Fuat Paşalar, Batı'nın askeri ve idari yapısını Osmanlı'ya uygulamaya çalışırken Batı'nın gündelik kültürü ve yaşam tarzı da toplumsal alana girmiş oldu. Ziya Paşa ve Namık Kemal gibi Tanzimat aydınları Osmanlı'nın bu buhranlı döneminde doğmuş ve yetişmiştir. Birçok konuya tanıklık etmeleri onların sorumluluk bilinciyle hareket etmelerini sağlamıştır. Hayatlarının sonuna kadar devleti girdiği zor durumdan kurtarmak için mücadeleciler ruhlarıyla, kalemleriyle ellerinden geleni yapmışlardır.

Tanzimat ilan edildiği zaman Osmanlı hala geniş bir coğrafyaya egemendi. Kuzey Afrika'da, Ortadoğu ve Balkanları hala elinde tutuyordu. Bu yerlerin yavaş yavaş elden çıkması beraberinde Osmanlı'da millileşme, millet bilinci, vatan, vatan sevgisi gibi kavramların ön plana çıkmasına sebep oldu. Bu nokta da Namık Kemal Osmanlı millileşmesinin adeta yol haritasını çizmiştir. *Hürriyet* Gazetesi Abdülaziz döneminin siyasi, sosyal ve ekonomik bir panoramasını sunar. Abdülmecit dönemi Namık Kemal ve Ziya Paşa için ve diğer Yeni Osmanlılar için zor zamanlar olmuştur. Sadrazam Ali Paşa'ya ve Babiâli'ye karşı olan sert eleştiriler sebebiyle Yeni Osmanlılar

ve Ziya Paşa ülkedeki baskıya dayanamayarak ve yurt dışına kaçtılar. İlk zamanlarda Genç Osmanlılar-Genç Türkler ve Yeni Osmanlılar olarak anılan bu muhalif grubu susturmak pek kolay olmamıştır. Örgütlü, programlı bir muhalefet olarak karşımıza çıkan Yeni Osmanlıların halka ve Babiâli'ye seslerini duyurduğu en önemli araç basın-yayın özellikle de gazeteler olmuştur.

Ziya Paşa'nın en büyük amaçlarından biri Hürriyet aracılığı ile bir kamuoyu oluşturarak halkı istediği yöne kanalize edebilmektir. Buradan hareketle genç bir Yeni Osmanlı olan Ziya Paşa bütün hayatı türlü mücadelelerle geçmiş hoş görmediği birçok şeye direnmiştir. Ancak bütün hayatı boyunca en büyük mücadelesini Ali Paşa'ya karşı vermiştir. Çocukluk ve gençlik yıllarını İstanbul'da geçiren Ziya Paşa, sonraki yıllarda görevleri nedeniyle farklı yerlerde bulunmuştur. Dönemin padişahı Abdülaziz'le arası iyidir, tahta çıkışı için ona yazdığı "*Cülüsiye*" ile Padişahın gözüne girmeyi de başarır. Ancak Abdülaziz'in sadrazam seçimine etki ederek Ali Paşa'nın sadrazam olmasını engeller. Aralarında hiç bitmeyecek olan düşmanlığında kapısını aralamış olur. Daha sonra Ali Paşa sadrazam olunca Ziya Paşa'yı İstanbul'da istemeyecek ve sürekli olarak merkezden uzak yerlere tayin ederek farklı yerlerde görevlendirecekti.

Mısır Hidivliği için ağabeyi İsmail Paşa ile problem yaşayan Mustafa Fazıl Paşa yurt dışına gidecek ve "*Ziya Paşa, Namık Kemal, Ali Suavi*" gibi isimleri Avrupa'ya davet ederek Paris'te bir araya geleceklerdi. Yeni Osmanlı hareketine farklı bir boyut kazandırmış olacaktı. Yapmak istedikleri muhalefeti yurt dışı gazeteciliği aracılığıyla seslerini duyurmak istedikleri her yere gazeteler aracılığıyla duyurdular. "*Namık Kemal ve Ziya Paşa Mustafa Fazıl Paşa'nın*" maddi ve manevi desteği ile 29 Haziran 1868'de *Hürriyet* Gazetesini çıkarmaya başladı. Gazete önce Londra'da sonra Cenevre'de çıkarıldı. Gazete'nin ilk 63 sayısını Namık Kemal'in yazıları ağırlıklı olarak Ziya Paşa ile beraber yazmıştır. Daha sonra Namık Kemal İstanbul'a dönünce Ziya Paşa 64. sayıdan itibaren Arif imzasıyla gazetenin sorumluluğunu üstüne alarak kalan sayıları tek

başına çıkarmıştır. İki senelik Avrupa macerasında örgütlü ve programlı bir muhalefet yürüten Yeni Osmanlı'lar kendilerine her türlü desteği sağlayan Mustafa Fazıl Paşa İstanbul'a döndükten bir zaman sonra Maliye Nazırı olur ve gazetenin yayımına son verir.

Hürriyet'te Ziya Paşa'nın üzerinde durduğu konular; Meclisler ve Mahkemelere dair meşveret sistemini savunmuş ve Şuray-ı Ümmet meclisinin oluşturulması ile halkın özgürlüğüne kavuşacağına inanmıştır. Mahkemelerin iş göremez olması sebebi ile yeni mahkemeler kurulup adaletin sağlanması gerektiğini anlatır. Ziya Paşa, meşrutiyetin halkın temsilini sağlayacak olan Şuray-ı Ümmet ile sağlanacağını ifade eder. Kanunların gevşekliği ve liyakatsizlik dönemin en büyük problemleri arasındadır. Avrupa ve Fransa bugünkü seviyesine Endülüs'ten aldığı İslam esaslarını örnek alarak ulaşmıştır. İslam hukuku şariat ve Kuran-ı Kerim ayetleri örnek gösterilir. Fransa kanunları İslam kuralları örnek alınarak yapılmıştır. Napolyon Mısır'ı işgal ettiği zaman ele geçirdiği fıkıh kitapları Endülüs'ten alınan kitap tercümeleridir. Tanzimat Fermanı'nın söylemleri ile uygulamalarının bir olmaması sebebi ile hayal kırıklığı yaratmıştır. Tanzimat'ın özellikle askere alımlarla ilgili uygulaması halkta büyük rahatsızlık uyandırmaktadır. Maliyenin içinde bulunduğu durum ve Avrupa'dan alınan borçlar dönemin en önemli meselelerinden bir tanesidir. Halkın büyük darlık çekerken artan rüşvet ve benzeri kötü olaylar Ziya Paşa'yı en çok rahatsız eden konuların başında gelir. Özellikle demiryolu yapımı bahanesi ile Avrupa'dan alınan borçların amacına uygun kullanılmaması devlet adamları için vazgeçilmez bir gelir kapısı olarak görülmesi Ziya Paşa'nın en çok eleştirdiği konular arasındadır. *Hürriyet* Gazetesi'nde yer alan mali tablolar ve şirket şartnameleri, bilanço örnekleri gazetede yer alan bilgileri inkârı zor hale getirir. Avrupa'dan alınan borçlara karşılık Tuna, Selanik, Edirne ve Anadolu vergileri halkın durumunun gittikçe kötüleşmesine sebep olmaktadır. Borç yapmayı başaran devlet adamlarının çeşitli nişan ve rütbelerle ödüllendirilmesi ayrıca eleştiri

konusu olmuştur. Ziya Paşa devlet adamlarının haksız bir şekilde edindikleri mal varlıklarını da kıyasıya eleştirir. Özellikle Ali ve Fuat Paşa'lar bu eleştirilerden nasibini alır. Silâh altında çok sayıda asker tutulması ve askere yapılan harcamalar bütçe açığının bir diğer sebebi olarak değerlendiriliyor. Galata sarraflarından alınan borçlar, Mısır Meselesine yıllarca harcanan paralar hazineyi zor durumda bırakan sebeplerden sadece birkaçıdır. Gazete'de yer alan en dikkat çekici yazılarından biri de Ziya Paşa'nın Rüya adlı yazısıdır. Farklı bir edebi tarz deneyerek Abdülaziz'e anlatmak istediklerini Rüya yolunu kullanarak, Abdülaziz ile adeta dertleşmiştir. Osmanlı Devleti'nin 19. yy da otoritesinin bozulması ile paralel olarak azınlık bölgelerinde sıkıntı yaşamaya başladı. Sorun yaşanan yerlerden biri olan Girit'te ekonomik problemlerin yanında milliyetçilik duyguları da etkili olmuştur. Ziya Paşa'nın Girit Meselesinde Babıâli'nin ve Ali Paşa'nın uyguladığı yanlış politikalara ve bu isyanın bastırılması için harcanan milli servete yönelik eleştirileri vardır. Osmanlı Devleti'nin Girit adasına silah girişini kontrol edememesi, burada görevlendirdiği komutanların askere kötü muamelesi ve bu yanlış politika sebebi ile Girit'in kaybedilmesi üzüntü vericidir. Girit'teki Müslümanların elinden alınan silahlar sebebiyle savunmasız kalmaları, askerinin ve Müslüman halkın aç susuz halde yaşaması da ayrı bir problemdir.

Gazete'nin bütün sayılarında Ziya Paşa'nın neredeyse yazılarının tamamında başrolde Ali Paşa yer alır. Babıâli'nin yanlış yaptığı işlerde, Bulgar meselesinde, Mısır meselesinde, Yunanistan meselesinde ve ekonomik konularda neredeyse bütün fatura Ali Paşa'ya ve onun idaresinde olan Babıâli'ye kesilir. Şark meselesi ve Avrupa'nın Osmanlı'ya bu çerçevede bakışı, Osmanlı ahalisinin millileşmesi vatan sevgisi, halkın içinde bulunduğu cehaleti sebebi ile haklarını bilmemesi durumu Ziya Paşa'nın yazılarında ele aldığı konular arasındadır. Eğitim konusunda da dikkat çekici tespitleri bulunur, devlet kademesinde bulunan kişilerin bilgisizliği hatta birçoğunun okuma ve yazma bile bilmemesi artık kronikleşmiş bir sorun olarak değerlendirir. Arapça

kullanımının okuma ve yazmada yarattığı zorluklar ortaya konulmuştur. İnsanların anlamını bilmediği bir dili öğrenmek ve yazmak zorunda kalmasının yarattığı zorluklar ortaya konur. Kuran-ı Kerimden bir ayetin anlamı bir âlime sorulsa çoğu zaman bunu bile bilmez. Üstelik iyi ilim adamlarının maaş alamaması ve çektikleri zorluklar ayrı bir problem olarak ortadadır. Bunun yanında Ermeni ve Rum cemaatinin eğitim konusunda çok iyi oldukları, Müslüman halkın cahil bırakılması Ziya Paşa'yı en çok rahatsız eden konular arasındadır. Halkı, hürriyetleri ve hakları konusunda sıklıkla bilinçlendirmeye çalışır. Cumhuriyet idaresi ile monarşinin farkları ortaya konur ve halkın hangisinin faydalı olacağını anlaması bu farkların bilinmesine bağlanır. Meşveret ise dinin yasakladığı bir konu değil Babıâli'nin istemediği bir konu olarak anlatılır. Ziya Paşa, Fransa gibi ülkeleri örnek vererek Cumhuriyet idaresinin güzelliklerinden bahseder ve halk eğer böyle bir idare şekli ile idare edilirse Babıâli'nin ya da Padişahın keyfi uygulamalarına maruz kalmayacağını belirtir. Ziya Paşa'nın yazılarının tamamından anlıyoruz ki kendi çağının çok ötesindedir. İlerleyen zamanlar için öngördüğü birçok şey gerçekleşmiştir. Birçok sayıda gazetenin İstanbul'dan ve ülkenin her yerinden takipçileri ve destekçileri varmış gibi göstermek için "*İstanbul'dan Tahrirat*" başlığıyla birçok mektup paylaşılmıştır.

Gazete'de Ziya Paşa'nın da üyesi olduğu Yeni Osmanlıların amacı şu şekilde anlatılır, halkın cahilliğine karşı kendilerinin yol gösterici olduğu ve Yeni Osmanlılar Cemiyetinin Avrupa'da bulunan birkaç kişiden ibaret olmadığı vatanseverlerin her yerde olduğu özellikle vurgulanır. Babıâli Yeni Osmanlılara engel olmak için Hürriyet'in ya toplanarak, Zaptiye Müşirliğine teslim edildiği ya da ele geçirilen nüshaların yakıldığı biliniyor. Hürriyet'te yer alan en önemli haber başlıklarından birisi Mısır Meselesidir. Mısır maliyesinin durumu, İsmail Paşa'nın müsrifliği, Mısır'ın Osmanlı'dan bağımsız hareket ederek Avrupa'dan borç alması dönemin en önemli konuları arasındadır. Ziya Paşa'ya göre İsmail Paşa'nın bağımsızlık gibi bir amacı

yoktur. Babiâli ve Ali Paşa, Süveyş Kanalı ile değeri artan Mısır'a Fransa ve İngiltere'nin artan ilgisini çekememektedir. Özellikle Ali Paşa durumu kişiselleştirdiği için Mısır Meselesi sürüncemede kalarak bir türlü çözülememektedir. Mısır Meselesi ile ilgili ilk sayılarda gazeteyi, Mustafa Fazıl Paşa finanse ettiği için övülürken, son sayılarda özellikle 92. sayıdan itibaren gazeteyi İsmail Paşa'nın finanse etmeye başlamasıyla övülen taraf değişir ve İsmail Paşa övülür. Gazete'de yer alan diğer önemli konulardan biri de Müslümanların parasızlıktan dolayı ecnebilere faydalandığı haklardan faydalanmak için sık sık din değiştirmeye başlamalarıdır. Bununla birlikte ecnebilere sunulan pek çok hizmeti Müslümanların alamadığı özellikle şehir postalarının kurulduğu yerlerin Hıristiyan halkın yaşadığı yerler olması rahatsızlık verici olarak değerlendiriliyor.

Hürriyet içerdiği konular göz önünde bulundurulduğunda birçok konunun ele alınıp tartışıldığı, kendi dönemine ışık tutan devletin çöküşten kurtulması için kurtuluş reçeteleri sunan bir fikir gazetesi niteliğindedir. Türkiye'nin ilk siyasi içerikli gazetesi olma özelliği taşır. Halkın çektiği yoksulluk, yapılan yeniliklerin devlet adamlarının ömrü ile sınırlı kaldığı ve işe yaramadığı ortadadır. Aynı zamanda bürokrasinin hantallığı işlerin ilerlememesi devam eden kronikleşmiş bir hastalık gibidir. Bütün bunlara tek çare cumhuriyet idaresi ve parlamentonun oluşturulmasıdır. Bu kavramlar Osmanlı Devleti'nin alışkın olduğu kavramlar değildi. *Hürriyet* Gazetesi ile siyasi terminolojiye kazandırılmış ve belki de bugünkü cumhuriyetimizin kuruluşunun ve demokratik gelişmelerin öncüsü olmuştur. Ziya Paşa hiçbir menfaatin arkasına sığınmamış, devletin selameti için halkını aydınlatmak için elinden geleni yapmış ve hiçbir maddi çıkar sağlamamıştır. Öldüğünde geride beş kuruş parasının olmaması bunun en iyi kanıtıdır. Onun hayattaki tek amacı samimi ve içten duygular ile devletine ve halkına faydalı olmaktır.

KAYNAKÇA

Gazete

- Hürriyet, (9 Rebiyüevvel 1285/29 Haziran 1868), Sayı 1
- Hürriyet, (9 Rebiyüevvel 1285/6 Temmuz 1868), Sayı 2
- Hürriyet, (23 Rebiyyülevvel 1285/13 Temmuz 1868), Sayı 3
- Hürriyet, (6 Rebiyülahir 1285/27 Temmuz 1868), Sayı 5
- Hürriyet, (14 Rebiyülahir 1285/3 Ağustos 1868), Sayı 6
- Hürriyet, (6 Cemaziyelevvel 1285/24 Ağustos 1868), Sayı 9
- Hürriyet, (20 Cemaziyelevvel 1285/7 Eylül 1868), Sayı 11
- Hürriyet, (3 Recep 1285/19 Ekim 1868), Sayı 17
- Hürriyet, (23 Şaban 1285/7 Aralık 1868), Sayı 24
- Hürriyet, (30 Şaban 1285/14 Aralık 1868), Sayı 25
- Hürriyet, (7 Ramazan 1285/21 Aralık 1868), Sayı 26
- Hürriyet, (21 Ramazan 1285/4 Ocak 1869), Sayı 28
- Hürriyet, (3 Zilkade 1285/15 Şubat 1869), Sayı 34
- Hürriyet, (17 Zilkade 1285/1 Mart 1869), Sayı 36
- Hürriyet, (24 Zilkade 1285/8 Mart 1869), Sayı 37
- Hürriyet, (1 Zilhicce 1285/15 Mart 1869), Sayı 38
- Hürriyet, (15 Zilhicce 1285/29 Mart 1869), Sayı 40
- Hürriyet, (22 Zilhicce 1285/12 Nisan 1869), Sayı 41
- Hürriyet, (29 Zilhicce 1285/12 Nisan 1869), Sayı 42
- Hürriyet, (21 Muharrem 1286/3 Mayıs 1869), Sayı 45
- Hürriyet, (5 Safer 1286/17 Mayıs 1869), Sayı 47
- Hürriyet, (12 Safer 1286/24 Mayıs 1869), Sayı 48
- Hürriyet, (2 Rebiyyülevvel 1286/12 Temmuz 1869), Sayı 55
- Hürriyet, (22 Cemaziyelevvel 1286/30 Ağustos 1869), Sayı 62

Hürriyet, (8 Cemaziyelahir 1286/13 Eylül 1869), Sayı 64
Hürriyet, (15 Cemaziyelahir 1286/20 Eylül 1869), Sayı 65
Hürriyet, (22 Cemaziyelahir 1286/27 Eylül 1869), Sayı 66
Hürriyet, (30 Cemaziyelahir 1286/4 Ekim 1869), Sayı 67
Hürriyet, (5 Recep 1286/11 Eylül 1869), Sayı 68
Hürriyet, (12 Recep 1286/18 Ekim 1869), Sayı 69
Hürriyet, (19 Recep 1286/18 Ekim 1869), Sayı 70
Hürriyet, (26 Recep 1286/1 Kasım 1869), Sayı 71
Hürriyet, (4 Şaban 1286/8 Kasım 1869), Sayı 72
Hürriyet, (11 Şaban 1286/15 Kasım 1869), Sayı 73
Hürriyet, (18 Şaban 1286/22 Kasım 1869), Sayı 74
Hürriyet, (25 Şaban 1286/29 Kasım 1869), Sayı 75
Hürriyet, (3 Ramazan 1286/6 Aralık 1869), Sayı 76
Hürriyet, (10 Ramazan 1286/13 Aralık 1869), Sayı 77
Hürriyet, (17 Ramazan 1286/20 Aralık 1869), Sayı 78
Hürriyet, (24 Ramazan1286/27 Aralık 1869), Sayı 79
Hürriyet, (Gurre-i Şevval 1286/3 Ocak 1870), Sayı 80
Hürriyet, (5 Şevval 1286/10 Ocak1870), Sayı 81
Hürriyet, (10 Şevval 1286/17 Ocak 1870), Sayı 82
Hürriyet, (22 Şevval 1286/24 Ocak 1870), Sayı 83
Hürriyet, (29 Şevval 1286/31 Ocak 1870), Sayı 84
Hürriyet, (6 Zilkade 1286/7 Şubat 1870), Sayı 85
Hürriyet, (13 Zilkade 1286/14 Şubat 1870), Sayı 86
Hürriyet, (20 Zilkade 1286/21 Şubat 1870), Sayı 87
Hürriyet, (27 Zilkade 1286/28 Şubat 1870), Sayı 88
Hürriyet, (Gurre-i Muharrem 1287), Sayı 89

Hürriyet, (8 Muharrem 1287), Sayı 90
Hürriyet, (15 Muharrem 1287), Sayı 91
Hürriyet, (22 Muharrem 1287), Sayı 92
Hürriyet, (29 Muharrem 1287), Sayı 93
Hürriyet, (5 Safer 1287), Sayı 94
Hürriyet, (12 Safer 1287), Sayı 95
Hürriyet, (22 Safer 1287), Sayı 96
Hürriyet, (22 Safer 1287), Sayı 97
Hürriyet, (6 Rebiyülevvel 1287), Sayı 98
Hürriyet, (14 Rebiyülevvel 1287), Sayı 99
Hürriyet, (22 Rebiyülevvel 1287), Sayı 100

Kitap ve Makaleler

ABDULLAH, Tansel, Fevziye, *Namık Kemal'in Hususi Mektupları I, İstanbul, Avrupa ve Magosa Mektupları*, Ankara 2013.

ADIYEKE, A. Nükhet, “Girit’te Aşar Vergisinin Toplanmasına İlişkin Bir Yöntem: Teslis Sistemi” *XIII. Türk Tarih Kongresi*, c. III / Kısım III , Ankara 4-8 Ekim 1999, s.1927.

AKGÜN, Adnan, “Hürriyet Gazetesi’nin Sistemik Tahlili (Namık Kemal, Yeni Osmanlılar, Tarihi ve Siyasi Olaylar, Reform ve İhtilal Hareketleri)”, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul1990, s.24-25.

AKKAYA, Sacide Nur, “Sürgünde Muhalefet, Namık Kemal’in Hürriyet Gazetesi” *Işığında Avrupa’nın Doğu Siyaseti Tasavvurunda Oryantalizmin Tezahürü*” *The Visibility of Orientalism in the Concept of Europe’s Eastern Politics in the Light of the “Opposition in Exile, Hürriyet Newspaper of Namık Kemal,” Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, c. 10, Sayı 2, Eylül 2022, s.243.

AKŞİN, Sina, *Mustafa Reşid Paşa ve Dönemi Semineri Bildiriler*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1994.

AKŞİN, Sina, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2001.

AKTEL, Mehmet, “Tanzimat Fermanının Toplumsal Yansıması”, *Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Isparta 1998, s.177-184.

AKYILDIZ, Ali, “Meclis-i Meşveret”, *TDVİA*. c. 28, s.249.

AKYILDIZ, Ali, *Osmanlı Bürokrasi ve Modernleşme*, İletişim Yayınları, İstanbul 2004.

AKYILDIZ, Ali, Özcan, Azmi, *Namık Kemalden Mektup Var*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2013.

AKYILDIZ, Ali, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1993.

ALABAŞ, Mustafa, “Tanzimat Döneminde Muhalefet Kültürü, Ziya Paşa Örneği,” Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.

ALTUNDAĞ, Şinasi, *Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı ve Mısır Meselesi 1831-1841*, Ankara 1998.

ALTUNTEK, Serpil, “İlk Türk Matbaası'nın Kuruluşu ve İbrahim Müteferrika,” *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, c. 10, Sayı I, 1993, s.191-204.

ANDERSON, Matthew Smith, *Doğu Sorunu 1774-1923*, 2. Baskı, Çev. İdil Eser, Yapı Kredi Yayını, İstanbul 2010.

APAYDIN, H. Yunus, “Kefalet,” *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 25, Ankara, 2002, s.168.

ARABACI, Fazlı, *Yeni Osmanlıların Dini ve Siyasi Görüşleri*, Platin Yayınları, Ankara 2004.

ARMAOĞLU, Fahir, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, Kronik Kitap, Ankara 2003.

ATA, Ramazan, “Mısır Meselesi ve Osmanlı Devletinde Paradigma Değişmesi”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16:2, Elazığ 2011, s.308-322.

ATAMAN, Bora, “Türkiye’de ilk Basın Yasakları ve Abdülhamit Sansürü,” *Marmara İletişim Dergisi*, İstanbul 2009, s.21-49.

BANARLI, Nihad Sami, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi II.*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1971.

BERKES, Niyazi, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2002.

BEYDİLLİ, Kemal, “Yeni Osmanlılar Cemiyeti,” *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 43, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2013, s.432.

BİLGEGİL, M. Kaya, *Ziya Paşa Üzerinde Bir Araştırma*, Atatürk Üniversitesi Basımevi, Erzurum 1970.

BOSTAN, M.Hanifi, “Said Halim Paşa (1864-1921)” *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 35, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2008, s.557.

ÇADIRCI, Musa, “Tanzimat Döneminde Türkiye’de Yönetim (1839-1856),” *Belleten*, c. 52, Sayı 203, Ağustos 1988, s.602.

ÇAĞALI, G. Gül, *Kamil Paşa ve Sid Paşa'nın Anıları-Polemikleri. Belgelerle Mısır, Ermeni-Kürt Doğu Rumeli Meseleleri-2. Abdülhamid'in Sadrazamları*, Arba Yayınları, İstanbul 1991.

ÇAKIR, Coşkun, “Türk Aydını'nın Tanzimat'la imtihanı: Tanzimat ve Tanzimat Dönemi Siyasî Tarihi Üzerine Yapılan Çalışmalar,” *Türkiye Araştırmalar Literatür Dergisi*, c. 2, Sayı 1, İstanbul 2004, s.38-39.

ÇANDIR, Muzaffer, “Süleyman Nazif’in Gözüyle İki Dost (Namık Kemal ve Ziya Paşa),” *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c.17, Sayı 1, Mart 2019, s.365-382.

ÇELİK, Hüseyin, “1867’de İstanbul’da,1867-1868’de Londra’da Yayımlanan Siyasi Gazete, Muhbir,” *TDV İslam Ansiklopedisi*, cilt 31, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2020, s.32-33.

ÇELİK, Hüseyin, *Ali Suavi Dönemi*, İletişim Yayınları, İstanbul1994.

ÇELİK, Hüseyin, “Hürriyet,” *TDV İslam Ansiklopedisi*, c.18. İstanbul, 1998, s.507.

ÇETİN, Atilla, “Hayrettin Paşa, Tunuslu”,*TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 17, İstanbul 1998, s.57.

ÇETİN, Nurullah, *Tanzimat Dönemi Türk Edebiyatı*, Akçağ Yayınları, Ankara 2006.

ÇUHADAR, Cengiz, “Hürriyet Kavramı Üzerine bir Değerlendirme,” *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2007, s.119-129.

DALGALI, Ümüş, “Osmanlı’da Batılılaşma ve Anti-Emperyal Muhalefet Kültürünün Doğuşu: Kuleli Vakası Örneği,” *Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Yüksek Lisans tezi, Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü 2023.

DEĞİRMENCİ, Hakan, “Namık Kemal’in Siyasî Paradigmasında Meşveret Kavramı ve Meclis Düşüncesi,” *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, Aydın Menderes Üniversitesi, Sayı 17, Haziran 2023, s.181-202.

DONBAY, Ali, “Tanzimat Dönemi Tenkit Anlayışı Çerçevesinde: Ziya Paşa’nın Şiir ve İnşa Makalesi” *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi Sayı 10*, Aralık 2001, s.181-188.

DÖNMEZ, Ahmet, *Osmanlı Modernleşmesi Reform Çağında Çözüm Arayışları*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2019.

DUMAN, H.H. ve Pekman, *Türk Basın Tarihi*, Anadolu Üniversitesi Yayını, Eskişehir 2014.

DURDU, Mustafa, “Türk-Yunan Diplomatik İlişkileri (1890-1912):104/4 Numaralı Düvel-i Ecnebiye Defterlerinden Yunanistan Ahkâm Defterine Göre,” *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1/45, 2023, s.107-139.

DÜZEN, Cem, “Tanzimat Dönemine karşı bir suikast teşebbüsü: Kuleli Vakası,” *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, 19/1, Haziran 2017, s.109-136.

ENGELHARDT, Eduard Philippe, *Türkiye ve Tanzimat*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2017.

ERASLAN, Cezmi – Olgun, Kenan, *Osmanlı Devleti’nde Meşrutiyet ve Parlamento*, 3F Yayınevi, İstanbul 2006.

ERCİLASUN, Bilge, *Ziya Paşa*, Akçağ Yayınları, Ankara 2007.

EROL, Salih, “Türk Basın Tarihinde İbrahim Şinasi ve Tasvir-i Efkâr Gazetesi,” *Tarih ve Gelecek Dergisi*, Muş Alparslan Üniversitesi, c. 5, Sayı 2, Ağustos 2019, s.273-295.

FEYZİOĞLU, Hamiyet Sezer, *Bir Osmanlı Valisinin Hazin Sonu Tepedelenli Ali Paşa İsyanı*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2017.

FİNDLEY, Carter V., *Kalemiyeden Mülkiyeye Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2011.

GEVGİLİLİ, Ali, “Türkiye Basını”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, c. I, İletişim Yayınları, İstanbul 1983.

GÜMÜŞ, Musa, “1866-1869 Girit İsyanı ve Yunanistan Namık Kemal’den Tespitler,” *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* c. 5, Sayı 1, 2016, s.29-41.

HAYTA, Necdet-ÜNAL, Uğur, *Osmanlı Devleti'nde Yenileşme Hareketleri*, Ankara 2005.

<https://sozluk.gov.tr/tdk> (erişim tarihi: 25.03.2023)

İHSANOĞLU, Ekmeleddin, *Osmanlı Tarihi ve Medeniyeti Tarihi-cilt I*, İslam Tarihi Araştırma Merkezi, İstanbul 1994.

<https://www.lugatim.com> (erişim tarihi: 21.04.2024)

İNALCIK, Halil, Mehmet SEYİTDANLIOĞLU, *Tanzimat Değişim sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Phoenix Yayınevi, İstanbul 2006.

İSKİT, Server, *Hususi İlk Türkçe Gazetemiz Tercüman-Ahval ve Agâh Efendi*, Ulus Basımevi, Ankara 1937.

KADIOĞLU, Büşra, “Yeni Osmanlılar ve Jön Türklerde Meşveret Kavramı (Hürriyet ve Meşveret Gazeteleri Bağlamında),” *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, Sayı 22, İstanbul 2023, s55-79.

KAHRAMAN, Seyit Ali, *Ziya Paşa Eserlerinden Seçmeler*, Morpa Kültür Yayınları, İstanbul 1992.

KANBEROĞLU, Nesrin, “Osmanlı Devleti'nin II. Meşrutiyet Dönemi Demiryolu Politikaları 1908-1914,” *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2018, c. 3, Prof. Dr. Azmi Özcan Öğrencileri Özel Sayısı, s.158-187.

KAPLAN, Mehmet, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e kadar Şiir Tahlilleri I.*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1998.

KARAER, Nihat, “Abdülaziz”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Ankara Üniversitesi, c. 24, Sayı 37, Ankara 2005, s.313-326.

KARAL, Enver Ziya, *Büyük Osmanlı Tarihi, cilt I*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014.

KARAL, Enver Ziya, *Büyük Osmanlı Tarihi, cilt II.*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014.

KARAL, Enver Ziya, *Büyük Osmanlı Tarihi, Cilt III.*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014.

KARAL, Enver Ziya, *Büyük Osmanlı Tarihi, Cilt VIII.*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014.

KARPAT, Kemal H., *Osmanlı Modernleşmesi, Toplum kurumsal Değişim ve Nüfus*, Timaş Yayınları, İstanbul 2014.

KILIÇ, Kaya, Selda, *İlk Anayasanın Hazırlanması*, Berikan Yayınevi, Ankara 2010.

KAYAOĞLU, Taceddin, *Osmanlı Hariciyesinde Gayr-i Müslimler (1825-1925)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2013.

KAYNAR, Reşat, *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1985.

KILIÇ, Musa, “Bir Ermeni Bürokratının Portresi: Vezaret Rütbesine Ulaşan İlk Gayrimüslim Karabet Artin Davud Paşa,” *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü*, Eskişehir 2014, s.74. Bu nedir dergi mi dergi ise sayfa aralığı?

KOLOĞLU, Orhan, *İlk Gazete ilk Polemik*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2014.

KOLOĞLU, Orhan, *Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi*, Pozitif Yayınları, İstanbul 2006.

KONAN, Belkıs, “İnsan Hakları ve Temel Özgürlükler Açısından Osmanlı Devletine Bakış”, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, c. XV, Ankara 2011, s.253-288.

KORAY, Enver, “Yeni Osmanlılar,” *Belleten*, c. 47, Sayı 186, Ankara 1983, s.563-582.

KORKMAZ, Ferhat, “Ziyâ Paşa'nın Arzihâl'i Üzerine Bir Değerlendirme”, *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi*, yıl 2, Sayı 4, 2016, s.53-65.

KOTAN, Suna, “Türk Basın Tarihinde İbret Gazetesi ve Kapatılmasına Neden Olan Yazılar (1872-1873)”, *Erzurum Teknik Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi ETÜT*, Sayı 1, Aralık, Erzurum 2020, s.67-94.

KÖYBAŞI, Olcay, “Ziya Paşa’nın Sürgün Süreci ve Avrupa Sürgünündeki Çelişkiler,” *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, Sayı 11/3 2022, s. 1102-1111.

KUNTAY, Mithat Cemal, *Namık Kemal: Devrinin İnsanları ve Olayları Arasında c. I*, Maarif Matbaası, İstanbul 1944.

KUNTAY, Mithat Cemal, *Sarıklı İhtilalci Ali Suavi*, Alfa Yayınları, İstanbul 2015.

KURAN, Ahmet Bedevi, *İnkılâp Tarihimiz ve jön Türkler*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2000.

KURGAN, Şükrü, *Ziya Paşa Hayatı Sanatı ve Eserleri*, Varlık Yayınları, İstanbul 1953.

KÜÇÜK, Cevdet, *Mustafa Reşid Paşa ve Dönemi Semineri Bildiriler*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1985.

LEWIS, Bernard, *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2000.

MARDİN, Şerif, *Türk Modernleşmesi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2015.

MORDTMANN, Andreas David, *İstanbul ve Yeni Osmanlılar*, Pera Yayıncılık, İstanbul 1999.

PAŞA, Nazım, *Bir Devrin Tarihi Ziya ve Mithat Paşalarla Kemal Bey’in Hayatlarına Ait Hatıralar, Selanik Vali-i Sabıkı Nazım Paşa’nın Anıları*, Arba Yayınları, İstanbul 1992.

OKUMUŞ, Ejder, “Geleneksel Siyasal Kimliğin Çözülmesinde Tanzimat (1839-1856),” *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, c. 5, Sayı 1. 2005, s.9-20.

- ORTAYLI, İlber, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Kronik Kitap, İstanbul 2018.
- ORTAYLI, İlber, *İmparatorluğun Son Nefesi, Osmanlı'nın Yaşayan Mirası Cumhuriyet*, Timaş, İstanbul 2014.
- ORTAYLI, İlber, *Osmanlı'da Milletler ve Diplomasi Seçme Eserler III*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008.
- Osmanlı Tarihi Ansiklopedisi, c. 4*, Türkiye Gazetesi yayınları, İstanbul 1989.
- ÖZBİLGİN, Erol, *Osmanlı'nın Balkanlardan Çekilişi Süleyman Hüsnü Paşa ve Dönemi*, İz Yayıncılık, İstanbul 2006.
- ÖZCAN, Selim, “Kafkasya, Rumeli ve Lâdik Üçgeninde; Çerkes Muhacirleri,” *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, c. 7, Sayı 17, Haziran 2019, s.437-472.
- ÖZTUNA, Yılmaz, *Tarih Sohbetleri 2*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2012.
- ÖZTÜRK, Dinçer, “Doğu ile Batı Medeniyeti Arasında Siyasi ve Edebi Duruşuyla Ziya Paşa, *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 12, Temmuz 2017, s.137-154.
- Paşa, Ziya, *Mukaddime-i Harabat*, Berikan Yayınevi, İstanbul, 2021.
- PEDROSYAN, Y.A, “1859 Yılındaki Kuleli Vakasının Karakterine ve Bunun Türkiye tarihindeki Yerine Dair,” Çev. İ.Kaynak, *Belleten*, c. 33, Sayı 32, 1969, s.587-594.
- PINAR, Hayrettin, “Yeni Osmanlılar ile Babiâli İlişkilerine İktidarın Gözü ile Bakmak,” *Alınları Sosyal Bilimler Dergisi*, 2021, s.125-137.
- SARIÇOBAN, Gülay, “Namık Kemal ve Hürriyet Fikri,” *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, c. 23 (2), 2019, s.515-535.
- SAYGILI, Sefa ve Okuyucu, Cihan, *Arşiv Belgeleri Işığında Marko Paşa: Hayatı - Çevresi – Şahsiyeti*, Büyüyenay Yayınları, İstanbul, Ekim 2020.
- SEYİTDANLIOĞLU, Mehmet, *Adalet Kitabı*, “Tanzimat Dönemi'nde Yüksek Yargı ve Meclis-i Vala'yı Ahkâm-ı Adliye (1838–1876)”, Ankara 2007.

ŞENTÜRK, Hüdai, *Osmanlı Devleti'nde Bulgar Meselesi(1850-1875)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1992.

TANPINAR, Ahmet Hamdi, *On Dokuzuncu Asır Türk Edebiyat Tarihi*, Dergah Yayınları, İstanbul 2021.

TAŞ, Yusuf, Tarih ve Gelecek Dergisi, “Tanzimat Dönemi Gazetecilerinin, Meşrutî Yönetime Geçiş Sürecinde Millet Meclisi Üzerine Düşünceleri” *Kahraman Maraş Sütçü İmam Üniversitesi Tarih Bölümü*, c. 4, Sayı 3, Aralık 2018, s.181-193.

TEVFİK, Ebuzziya, *Yeni Osmanlılar Tarihi*, Kapı Yayınları, İstanbul 2019.

TEZCAN, Asuman, “Ali Kararname ve Basın,” *Selçuk İletişim Dergisi* 3(4), 2005, s.166-172.

TOPAL, Alp Eren, *Sürgünde Muhalefet: Namık Kemal'in Hürriyet Gazetesi c. 1 (1868-1869)*, VakıfBank Kültür Yayınları, İstanbul 2018.

TOPUZ, Hıfzı, *II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2003.

Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I. Cilt, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2004.

TÜTENGİL, Cavit Orhan, *Yeni Osmanlılardan Bu Yana İngiltere'de Türk Gazeteciliği (1867-1967)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011.

UÇMAN, Abdullah, “Tanzimat'tan Sonra Edebiyat ve Siyaset: Namık Kemal ve Ziya Paşa örneği,” *Türkiyat Mecmuası*, c. 24, Sayı I, Bahar 2014, s.113-128.

ULUSOY Nalcıoğlu, Belkıs, *Türk Basın Tarihi Gazetecilik*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 2013.

ÜÇAROL, Rifat, *Siyasi Tarih*, Der Yayınları, İstanbul 2015.

ÜLKEN, Hilmi Ziya, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Ülken Yayınları, İstanbul 2013.

YAZAN, Ömer, “Birleşik Defter Sistemi Olarak Defter-i Kebirli Yevmiye ve Türk Muhasebe Eğitimindeki Yeri,” *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c. 7 Sayı: 4, 2018, s.375-398.

YETİŞGİN, Mehmet, “Batı Basını’nda Osmanlı Devleti’ne Yaklaşımlar ve Osmanlıların Bu Yaklaşımlara Tepkileri,” *Ksu Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü*, 2010,s. 119-162.

YILMAZ, Durmuş, *Osmanlı’nın Son Yüzyılı Cumhuriyete Giden Yol*, Çizgi Kitabevi, Konya 2001.

YILMAZ, Mustafa Tarhan, *Namık Kemal ve Hürriyet Gazetesi (1868-1869)*, Gece Kitaplığı Yayınları, Eskişehir 2015.

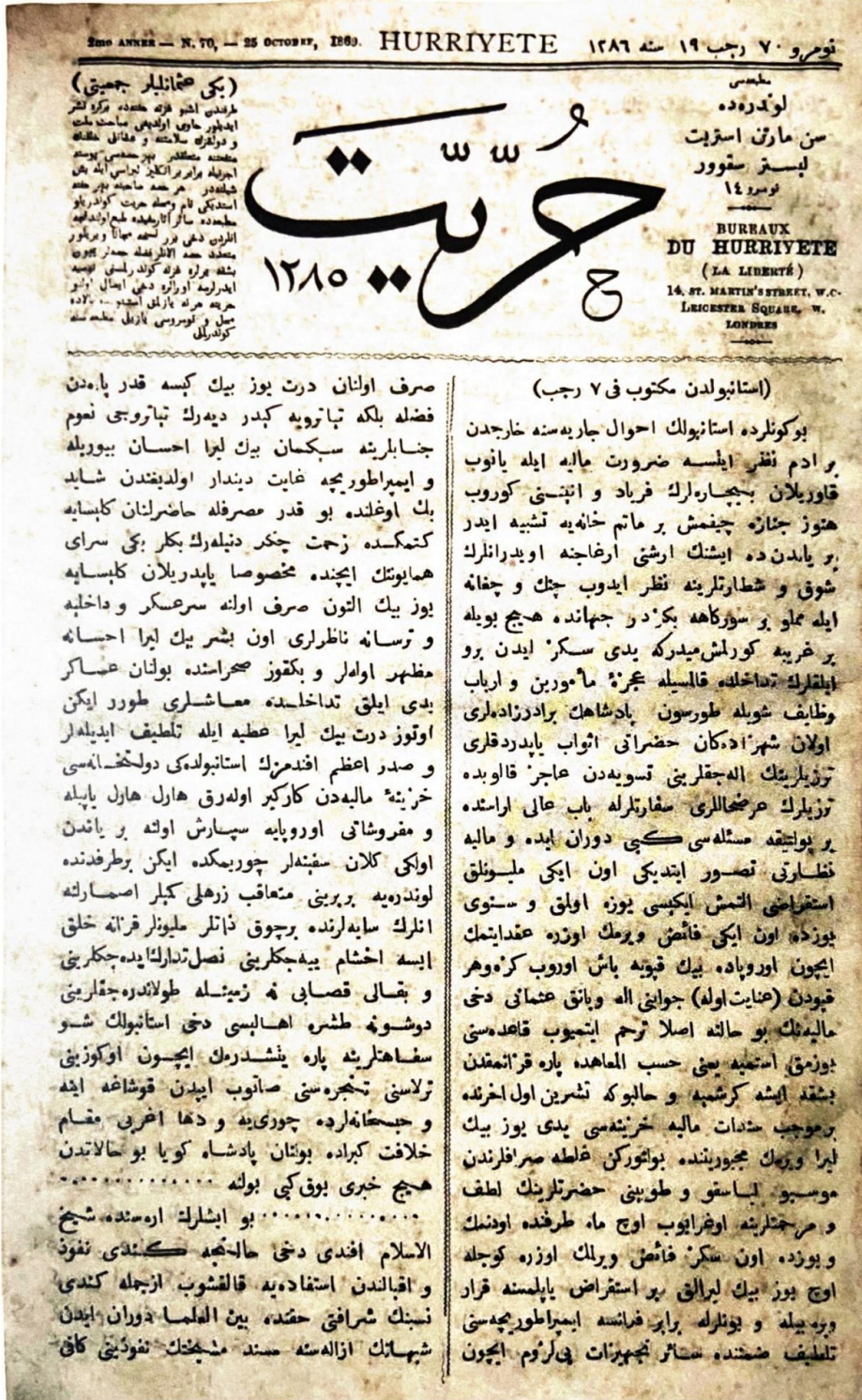
YORULMAZ, Hüseyin, *Ziya Paşa-Terci-i Bend ve Terkib-i Bend*, Çıdam Yayınları, İstanbul 2017.

YÜCE, Nuri, “Agâh Efendi, Çapanzade,” *İslam Ansiklopedisi c. I*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1988, s.447.

YÜREK, Hasan, “Namık Kemal ve Ziya Paşa’nın “Rüya”ları,” *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, XIII/2, Kış 2013, s.249.-263.

EK-1: Hürriyet gazetesi sayı 70

Bu sayıda Ziya Paşa, İstanbul'dan mektup (Fi 7 Recep) başlığı ile Osmanlı Devleti'nin borçları ve gereksiz harcamalarından bahsetmektedir.

کندبیله عالی پاشانک سلطنت شیهنک احتلالی شرف و شانی ایچون سبقت ایدن خدمت و غیرت لرینه دایر درمیان اولانان مباحدر کویا مرحوم وصیت نامه برقامش بلکه عالی پاشانک حسن اوصافنه دایر بر توصیه نامه یازمش مأمول ایدرم که حریت فرتهسی بوکا دایر مطالعه سنی یازه حق و ینه مرحومک سوئکی دیره شه جکدر

مصر مسئله سی کتدیجکه عقد؛ تشویشنه دوشدی زوالی عال پاشا بعض منشار غرضکارک تشویقات هداهتانه سنه مقرریتله اوله بر یاردن اوچدی که کندبیله شاشدی بر طاقم شرائطی حاوی مصر یازیلان ایکنجی مکتوبک جوابی حالاکه جت جوانامه نیک سرعت ارسالی مستدعی طرف صدارتدن یازیلان تلفرافنامه ذبلانه دخی بی ثمره قالدی مصردن بعض طرفله کلان محرات مخصوصه ده (نه محضدرکه باب عالی مصر اداره سنه اسناد سفاهت ایدوب موازنه مالبه سنی تدقیق ایشک استیور مصر خرنده سی هر ای مأمورین و عساکرک معاشلرینی و مخصوصات سائوبی وقت و زمانیه و رروب برکون یله تأخیر ایتور باب عالیک حسن ادارسی اثارندن اوله رق بالکتر استانبولده کی مأمورینک الی و عساکرک سکر اون ایلق معاشلری تداخلده قالدی ایلیک کوزنده کی چوبی کوروب کندی کوزنده کی هر نیکی کورمانک ایشته بودر) سوزلری یازمش و بو محرات طولایسبیله ذات شاهانه نیک الیه کچوب زیاده سبیله موجب انفعال و غضب اولش اولسی اوزرینه و اینک عزلی دخی طرف صدارت پناهیدن یک قولای کوزریلوب تعهد اولنمقله بر وقتدن برو طرف شاهانه دن هر کون مابین باش کانی امین یک باب عالییه و یکده کی سلحطانه سامییه کوندریلوب مصر ایشک نصل اولدینی سوال اولتور و دهها جواب ظهور ایتدی جوابی وریلیور مصرده ایسه تشبث اولنان تدارکات کوندن کونه ایلرو کوزریلیور و اداره حصریه بو اراق اونوز بش ملیون فرانق بر استراض دهها عقد ابتدکی سویلیور بروقتدن برو مصر پوسته سنه دخی طور غنلق کلوب حتی الجواب مصره دایر ایکی هفته در حوادث اله مدیتندن تصحیله برابر خبره یوربور یعنی روایی عکسیه تعبیر ایدیور

عده ایدشته نه دیملی مسومعه کوره مشار الیهک پدیری اقشهرده برمت نقیب الاشراف اولدیندن و مقام نقیاده بولانلرک سلسله نسیری معید و مضبوط بولنمق اصولدن اولدیندن شیخ الاسلام اخدی حضرتلری دخی اثبات طهارت نسب ایچون پدیریک تاریخ مأمورینی بیان ایله سلسله نسینک نه صورتله معید اولدینی حالا نقیب الاشراف علمی ملادن باذکره مخصوصه استفسار ایلمش ملا اخدی دخی قبودی تبع ایله کده مشار الیهک پدیری فی الحقیقه اول تاریخده اقشهره نقیب اولش ایسده بو مأموریت حکومته اولوب اول زمان محل مذکورده عصیان اوزره بولتان دره بکلرندن بر شقی طرفندن نقلی نقیب همین قلمش و انک اوزرینه نقیب مرحومک کوچهلردن اولوب صکره اوراده توطن ایتدیکی و بویله حسب و نسبی معلوم اولان و یا اولیان بر شخصک مقام نقیاده بولنسی مخالف شریعت اولدنی مفتی ماجن کانه کندی اولدینی حاری اول ائناده اهالی مملکت طرفندن تنظیم و تقدیم اولنان مفصل بر محضر عمومی ایله آکا مترع اوراق محفوظ بولدینی ظاهره چیقمقله بیچاره علمی ملانه درلو جواب ویره جکتی شاشرمش و ذات قواپشاهی ایسه لاینقطع جواب طلبنده بولنشد

بعض ارباب وجد و حاکم کشف و کرامتی اولدکن صکره آکلاشیلدینی کی مرحوم فؤاد پاشانک دخی بر چوق کرامتلی بعدالوفات میدانه چقدی بر اراق چکمه سندن و یا قویندن وفات ایده جکتی و اوچلر جامعنی یاپدره جقتی منضمین تاریخلر چقارلدی فرته لرله نشر اولندی فقط تاریخلرک حسابی یا کلس اولدینی کی اوچلر جامنک انشاسنده کی کشف دخی طوغری چقمدی یعنی مرحوم حسابنده بلائجیلقله مشهور اولدینی کی وفاتده دخی بو عنوانی تکذیب ایتدی شدی دخی بیلم نصل اولمشده بولنمش برده وصیت نامه سی ظهوره کلدی حتی لوانت هرالد فرته سی عیله نشر ایتدی البته انکلیز فرته لرند کورمش اوله جفکر دن یوراده تکرار ابرادینه حاجت کوردمم انجق وصیت نامه ده مندرج اولان خصوصاتک ایچنده دفته شایان اولان شی

مشهده هجج قارشديله هيمسته عالي پاشادخي اوت فرانس و اوستريا دولتري انلك قارشسته حاجت برانديله جواني و پرمشدر خلاصه كلام اقدحجه بازيلان شمر برانده تكليف اولتان شرطلردن باب عالي چوقدن واز بكدي مصر طرفدن خفيفجه بر جواب ورود ادرسه ايبي بوق ايبيكبله باغلامنه بيك جانبله حاضر ومنتظردر بوراسي بويله ايسده بر كرده مصر والبستك رايي سورلسه بقالم او نه ديهجك زيرا كچكارده صدر اعظم حضرتلرينك مجلس محرمه ائرنده بو مسئله درميان اولدوقده (بو ايبيك بدايينده مجلس ايدلدي يوقسه مسئله علولتمكسزين ده مصر والبسي اوروپاده بوتور ايكن تاليف بوقسه كيدبولوبده بر زمين ايله استابوله چلب اوانسه و بوراده ايكن انسزين عزل اولتوب برتهديكري كوندرسه ايدى ايش اولش يتمش اولور و بو قبل و قاللك هجج برسي اولردى اوروپادخي سوال ادرسه سيپلري رسا بيلدريلور و ائلهده قناعت كلوردى) ديو بيوردقلى روايت اولنديقتن مصر والبسي بو نكته حساب ايتمهجك قدر شاشقين ظن اولتمهز بناءعليه عالي پاشا مقام صدارتده بوتدجه انك استابوله كلنسه بر درلو عقل كسمرهله عالي پاشاي بو مسئلهده بتورهز ايسه بتون ملت بر اغردن نفيك «بيك درلو مرض ايشه اصابت ضرر ائتمز * لطف ايله مكر موت مفاجاي زعانه» بيتي تكرر اينجيدر

ريب المنون

ذات حضرت ملوكامتك دخي سويش جدولك كشادنده بوتلمق اوزره كلدجك الافراقه تشرين تانينك طقوزنده استابولدن حركتله مصره عزيمت ايله جكي و فرانسه ايمپراطور بجهسي دخي اول ائاده اوراده بوتلهرق ذات شاهانه ايله مصر والبسي اره سنده واسطه صلحه اولهرق بوتنكله ميدانده سورنمكده اولان مصر مسئلهسي كلياً مندفع اولدجفي استابولدن اتان تلفرافعايله مندردر اكر بو روايت صحيج اولوب فلهكاهجك اولورسه وكلاي سلطنت سنيتهك وقايه شان

شمدي هر كه عراق اولان صدر اعظمك بولديني سوقدن كنديني نصل قورتاره جفدر زيرا بجباره بك يالكردر حتى كنديه بوندن شكايه ايدوب فواد پاشا اخرته كيدل تك قناده ايله اوچديني هر كه سويلور بو مصر مسئلهسي ايسه بون بون شعورنه خلل وردى كچن كون مابن همايونه كشميدي ساعت ائيه اورادن چيقوب باب عاليه كشمسزين يالسنه كندى ايرتسي كوني مجلس خاص اولديني حالده بنه كلدى برايكي كون كيفمركلي حوادتي چيقدي فقط ججه ايرتسي كوني باب عاليه كلدى اما نه حالده چهره سي صاريه مائل قرامتق بر رنگ مدش باغلامش كوزلري ششمش كويانوز اغلامش والحاصل ذاتي شاه ايكن شمدي شاهباز اولش سراي خلقتك روايته كوره اوكون ذات شاهانه طرفدن كنديه خيلي افر سوزل سويلتمش و ايمپراطور بجهنك كلسي ماده سي اولسه عزلي دخي مقرر ايمش في الحقيقه ايشده يك اغردر فرانس و انكلترة دولتري مصر والبسه بودرجه صحابت ايله جكلري بز صدر دورنك هجج خاطرته كلدي پرده فرور و رعونت ديدة بصيرتني قبدي ايبي ترندن طوتدي بوتنجه ميدانه كلدى اكر مصر والبسي بو قدر ثبات و مخالفت اوزرنه بر صدمهيه اوقراديله مزسه عاقبت حال بك مشكل اولور كريد يونانستانه ترك اولتسه و بلغارستانه سرستت و برلسه البته مصرك استقلال قدر دولت عليهيه مضراولهز زيرا حجاز و عربستانك كلدي و كيلاري مصردر اورانك افتراقنده مقام سلطنتك مكنتسي اولديني كسوه خلافت سلب اولتوب اساس دولت اسلاميهبه خلل كلور بونك ايسه وخامت انجاي ادنا ملاحظه ايله اكلاشيلور ايمدي وقتله مصر البستدن صندق طولولري التوبجقلى الوب قطيفه صنداليه اوزرنده امتياز فرمانلري مسوده سي يازمن عالي پاشا حضرتلرينه بك قولاي كلشيدى مجبا او انجملر بوكون اعاده اولتسه اسكي حالك اعاده سي قابل اولورى

رسيه ايلجيسي جنرال اغتاييف بوكره عودتله ذات سدارت پشاهي ايله ملاقاتده ايمپراطور حضرتلري وجودجه راجسز اولدقلردن مصر

بوردلرینی توفید ایدرز بوقسه سایه اسایشویه
جناب یازشاهی و زمان سداقتان حضرت
وکالتشاهی و عصر ضابطه حصر جناب مشربی
نظیر ضبطه درسمیاتک یوزنی دینده اشلی
سیلدن بشقه برده پوسته اولیق استانبول
غرتلرینک قولاندقلری لسان مدیحه پردازی
و مداریه پک اچیدن مابین دوشر

استانبولدن کلان غرتلرده دیار بکر هرگز
ولاینده دخی بر اصلاحخانه تأسیس اولوب التمش
قدر عجزه اطفال الدیفی و بهرینه ایکشرفات
السه و برلدیکی و بهر کون ابتدا صیان درسی
اوقودیلر ق بصده تخصیص اولسان صنعتله
خالشدیراتی ایچون خواجه و درزی و قوندره چی
و عابجی و شالچی اوسته و خلیفه لری دخی تعیین
ایدلرکی و اطفال هر قومه بش ایدن برو اچیجه
صنعت اوکرنمکه باشلا یوب ولایت عساکر
ضبطه سنک البسه و قوندره لری دیکمکه و ابران
شائه بکرر شالر و منسوجان ساره نسج ایتکه
باشلا دقلری وحی بو شالردن ایکبسی بکلرده
مقام صدارته عرض ایله مظهر تقدیر اولدیشی
بیان ایدلشدر

بو مثللو اصلاحخانه لک ملکجه محنتی حد
واحصان بیرون اولوب خصوصیله بزم ممالکجه
فرضت لرومی هیچ جای بحث دکلدن چونکه روایت
کوره بونلرده سواقده دینمکده اولان عجزه
اطفال ابوا و اکسا اولدقدن بشقه تعلیم و تربیه
دخی ایدلکلرندن و سایه معموریتویه ده مالکک
هر طرفی خرابه زار و عجزه اهالی حال جروسواله
کرفتار اولدقلرندن اه ممکن اولسه ده هر شهر
و قصه ده و بلکه هر کویسه و خصوصاً
استانبولک هر محله سده بویله بر اصلاحخانه
کشاد اوانسه نه بیوک فائده سی اولور و اصلاحخانه لر
اطسائه و یریلان البسه دن اردو موقعلرنده کی
عساکر شاهانه دخی حصه سنه ایدلده نه قدر
مقبوله بکر

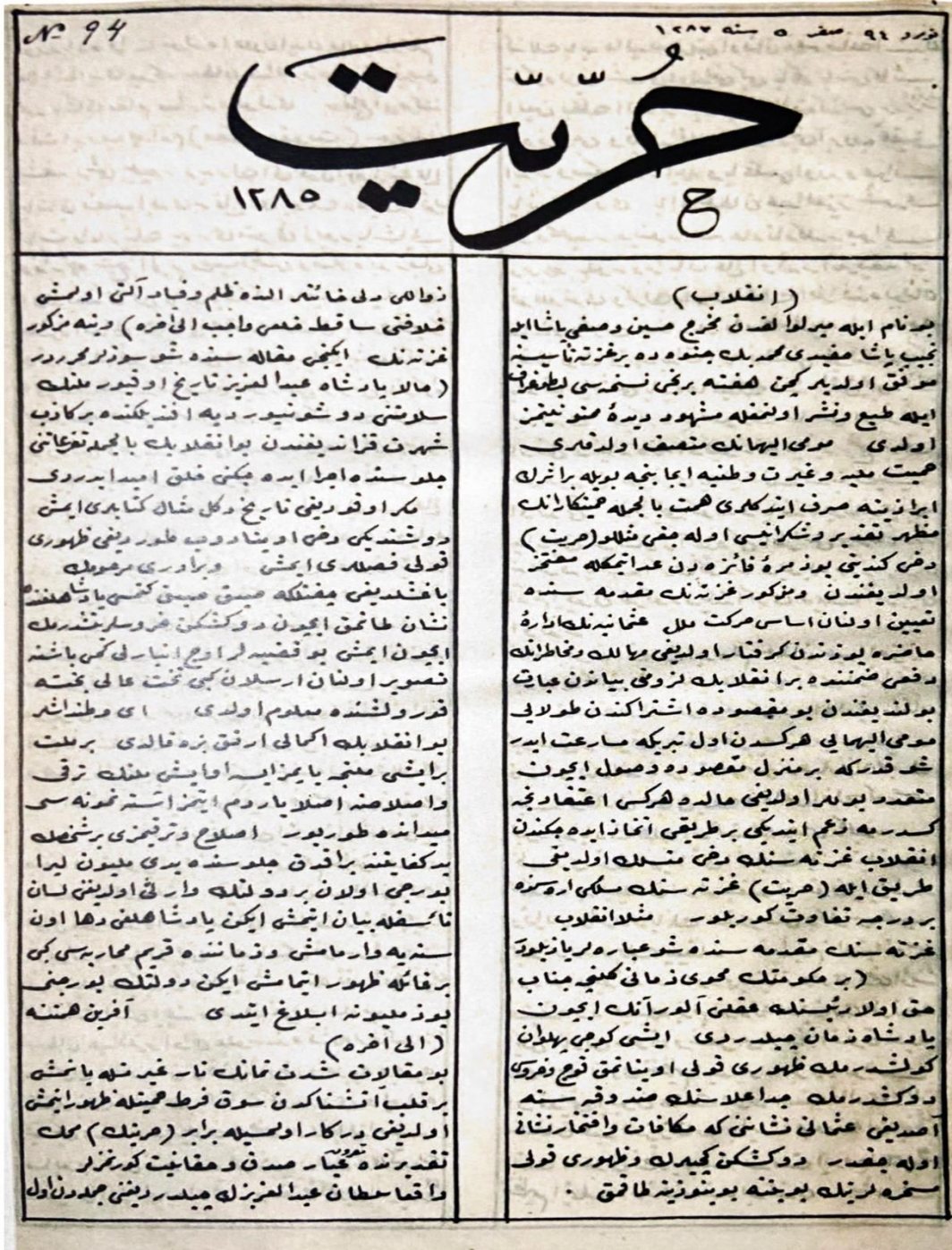
عارف

Imprimerie Centrale de la Jeune Turquie,
14, St. Martin's Street, W. C., Leicester Square London

و حقوق دولت علیه ایچسون اوندن بو ابراز
ایندکاری اثار رویت و درایتک بر تمه سی دینمکه
شایان اولور زیرا بو ایشک حقیقته مناسی ایکی
صورتیه چیقار یا عبدالعزیز خان حضرتلری
هماکلدن برینه نصب ایدلکی بر والیتک کوسمزدیکی
اثر مخالفت اوزرینه ایاضه کدوب بارشمن و بر
اچیجی دولتی دخی ازیه شفاعتچی قومیش
اولور یا خود صدراعظم حضرتلرینک بکن جادی
الاولیک یکریمی برنجی کونی تاریخیه مصر و البسه
کوندردیکی مکتوبک حالا جوانی کوندرلدیکدن
ازیکه نشین خلافت کبری اولان پادشاه بالذات
انی استمکه کتمش و بر وقت صدراعظم لر پادشاهک
یاور اکریمی اولغی کوندرلرینه مدار شرف و امتیاز
عد ایدرلرکن شمعی پادشاه کندی صدراعظمک
یاور! کرمی اولمش دیمک چیتساز هر صورتیه
مقام خلافت ایچون بوندن بیوک تنزل و تذلل
اولمغز

بوکره ازبید داخلده صاری مشه دینلان
محلده بغداد قولی پوسته سی اشقب طرفدن
اولدیشی و کیفیت با تاراف محندن اشعار
اولمسی اوزرینه در حال باب ضبطه دن ماورین
ایله پوسته خانه تاتار اغاسی ازبیده کوندرلش
ایسه ده اشقیانک کیملر اولدیشی حالا ظاهره
چیقاریله مدینتی استانبول غرتلرنده کوردلی
بزم وظیفه مزدن خارج ایسه ده ضبطه یه بر
خدمت مخصوصه ایچون خاصلرک کیملر اولدیشی
سویلمم هانی بر قاج کره ازبید جوارنده بر قاج
دفعه دخی روسه و بایکسری حواله سنده قطع
طریق ایتلریله اوزرلرینه عساکر ضبطه سوق
ایله اتلاف و وجود ناپاکلرندن اول نواحی و اطراف
پاک و صاف ایدیلان «جرچیس رگستان» معهود
مانول و لغت یوقی ایشته بو خیثلرینه انلردن
اولدیر یعنی حربلر روم ایلی و امپیرلی کی ینسه
دیرلشدرلر اکر حسنی پاشا بونلرک دفعی چاره سنی
بزدن صوراسمه بر کرده کندی لری اول طرفلری
تشریف ایله بونلرک قنغسینی اله کپوره بیلورسه
(مناسزه بونلرکلری ائاده اصولی اوکرنشدرلر)
بعدالقتل جسدرلرینی کندی ایله یاغمه هست

“İnkılab” ile başlayan bu sayıda Ziya Paşa, Hüseyin Vasfi Paşa, Necip Paşa ve Mehmed Paşa'nın, Cenevre'de çıkarmaya başladıkları İnkılab gazetesinden duyduğu memnuniyetini anlattığı sayıdır.

اور و پاره و اسان بولده اعلان ایدن مالوسه اعظم
 علا یا شایردی میرکه سلطان عبدالعزیز جلوسنده قریب
 کمر یا شای مقام صدرتزه بولدی بر قاجای حرکت
 وقت ایدوب بد آدم (معتوق، محقوت) سوزندن
 بشخص برشی بیور دیر لای غزل ایله برینه علی
 یا شای نصب ایدی بر قاجای بولدی ده ایشنه باقور
 نجات و اما دینک یدری متوفی زبور یا شای
 و نازله شیخ الحرم نصب ائیس و صکره بدرجلی
 اولد یمنان محل ما مورخینه کیده میوردیه رله
 طشره اموالی بقایای متغنه سندن ایدور و تحصیل
 و تو جود لقیه قیاد لوق اوزره بیلک بشیور کیده
 اقیه عطیه سینه اسان بیور لسی لزونی با نوز کوه
 مخصوصه عرض ائیس اوزرینه کندیله طرف
 برور ککی و خزینه ر ولتی منسوبانته انزالده کما و
 سیبیه آئیده غزل ایدوب برینه متوفی نواد
 یا شای کتور مشدی بوندن طولای صدر علی
 جناب یاد شاه کد صوب لغز افله اور و یایه
 یاد شاهک صیدر مش اولدیغنی اعلان ائیدی
 دیون لغز افله باره سنی فزینه بروری برنده بق
 اسان بولده رضی راست کدیکنه یاد شاهک
 شکایت ایدوب (عبدالعزیز بود ولتی برندن کندیله
 مورد و مال کاتر ظن ایدبور بومعت اند
 اسیری و کلد ر جمله مزاج بوملکه اشتراک و ارد
 لکن یاد شاهک شعوری بودنی اولدیغند
 دها بولایری بیله میور) زمینده لانه تولا نری
 اشته بور دایت او شایعه غیر صحیح دن بقیدر
 اگر یاد شاهک ایشه ناسامی اید
 جفتنه استدلال اولور سه بومکم موافق عدل
 و انصاف اوله مزه ذی اسطان عبدالعزیز له
 اولی جلوسنده امور دولتی بالذات رؤیت ایچون
 نر بولده جبالدیغنی دیواسکی فرسز لر دت
 قور تیغوب یکدن و کلا یئشه ر مکه نغده و غزالیغنی
 اولوقت ایش ایچده بونان نرک معلومیدر
 سلطان عبدالعزیز اولی جلوسنده قشله لر کیدوب
 عاکرک اطهر سنی و قنوشهرینی و حربیه و حربیه
 یکشدر نیکه اموالی بالذات کورردی دیولده
 کیدیجی انشاده و بریلان عرض حالری بالذات
 صایدوب جین نرولنده لر شیدن اولان نری کتور
 و کندیسی المزلوب اوقور و مقضض لرینی امر ایدری

کذات باب عالیده عرض اولان خصصانه اشکان
 نکره رینی شندی اولدیغنی کبی بالکذ باشی کاتب
 امین بکله الله بر اقبوبه بالذات کندیسی بر نر
 و دولتی و قیرداغنی اولور نری آردوب تحقیق
 ایدر و صکره دد ایله و یا عکس اوزره صواب
 یازدیردی یا اسطان عبدالعزیز شندی
 او دکلمیدر دینور سه عادتاد کلدر موالی
 و برجه بیلور ذی باب علی اوقدر انزریقه لر
 قونلا ندی و کرله یاد شاهک اطرافنده بونان
 خائنه و کرک سفارته واسطه لر بیله اوزره
 اغفالون و تهر بدات ایله زلفنی طولدر دی که
 یاد شاهک ایشی باب عالی بکله الله بر اقبوبه
 بولندی و برکه بوسورت حاصل اولدقه
 ارتق دنیاده نه اولور نه دینور هیچ بریتی
 طوغریدن طوغری به ایشتمک کندیله نصیب
 اولدی ذیرا کیمه کوند ذی اننده بونانده عقیقه
 یار تی کور ستر آینه کبی اطرافنی ایدور ستر
 نه طرفه باقسه اگری کوردر و بویله بر ذی اننده
 آدم ایچون هر کور دیکنه اگری دیمل امر طیبی
 اولد
 ائنه ایچون انصاف ایدر لم سلطان عبدالعزیز
 بوماله کندی قدر باب عالی ایله ازمی او غزاشدی
 ترسانه مزک شو کونکی کونده اولدقه بر نظام
 کیرسی و شو قدر سفن حربیه مزک یار و اغیاره
 فار شو نکر انداز ولایت اوصس و عسکر مزک صیرتی
 ایله و قارنی صیحاتی بیلک و خاص اتمله کورسی
 مجرد بو یاد شاهک اثرهت مخصوصی دکلد
 ظهوری قوی اوینا تقی اثر جنت ایله تیار و بر
 کتکده بو قییلدن اولد مفضلان بنون امیر طور
 و قزلار و اور دیانک عضلا مکما و کلاسی هب
 مجنوندر در دیمل صیغار ذیازم ترک تیاروسی
 اورته ایدونیدر اور و یا تیار و لری رضی ازمنه
 عتیقه ده عقیقه بزم اورته ایدونیری طرفنده
 ایکن انرک ملوکی و شملسی تربیه اخلاق ملیه
 مقصدیه زهری تنظیم ایدیلر بزده بوهنت
 اولدیغنی ایچون حالت اولاسنده قالدی یا لکر
 سلطان عبدالعزیز خانه برایت جلوسنده بولونیری
 بئله اخلاق نظریه سنه خدمت ایدر بیلک بولر
 تنظیم اتمله ارفوسنده بولندی شندی

و اداره حاضره نیک تبدیلی شده تکلیف این
 ذائقه صکره دن او را در ملک ایمنه کمال شکران
 و منو خنده صو قلوب ال آتک بیه او بمنه باقیغ
 صدر کز نیک بود در تغییر او قدرده جای
 تعجب او را منق لازم کله در شمدی فارجه
 ستاری غیبی که بقالم
 کوکب شرفینک تغییر او زره (خینه دولت)
 قیودان شوکت نشانی وید مؤید خلوقک بیاض
 بر وضع و مکمل قبله ناسی) اولان صدر کزین
 دوران حضرت نیک صر سکه سی منسزینسز
 من نوبه به بدل بازی درایت بیورشی اولوزن
 طولای من اهنی عالیله نه بحر زفا عا طفت
 جناب پادشاهی موجه نمای ظهور اولری کیده
 بر نقیسی قیودان ایله بر یفت عربی بار کبری
 احسان بیور لیدین کس بوکره رضی (یکرمی بک
 التون) عنایت بیور لیش اولدینسز استانبولون
 و رود این مکتوب ده منقولدر
 زات حضرت ملوکانه نیک مجبول اولدینسز شیره
 صورت و صدر علا قدرن منصف اولدینسز شرف
 فقر و ضرورت ایجا نیمه ایله بر وضع و مکمل قبله
 نمایه امر ادره دو یومله سنی تا شرفا من شمار
 خلافته نمایله موافق اولدینسز کس سفینه دولتی
 شو قدر ورطه مردن کنار سلو نه میفاران
 ایله بر قیودان شوکت نشانه فقر نول و بر لب
 آذ کورینه مکندن بر لطف و عنایت ملوکانه به
 هیچ بر دبه جلع اولیوب فقط طوز و صدارت
 کین الطاف شاهانه ناک تحت انحصارده بویشی
 ایچون سزادون ایدر با بقدرین اله میوب دینک
 درجه سه کلان و یکجه کوند ز جو من بر لعیله
 آه و اینق ایدن مجزه ماکورین و منجا چین
 و ها کونه بر لب بر کوره ده اولسی دوشنک
 لازم رکلمیدر
 طرا بس غریبان انسان بر مکتوبه بنفازنی طرزه
 پودان اهلین ایکی بیک قدر خانه قحط و غلا
 و حکومت تغییر اذنان بلودن قورمنق ایچون
 صر طرا غنه کجه کوری و بونون در و دره اداره
 صریبه هر در لو معا ونه سار عتدن بشقه
 کند بینه مفا رکافی اراضی رضی نخعیسز ایدیکین
 هر در بونده هیچ تعجب اولن من محل بودر

ذیرا نرم دولته بو اداره طامانه و اها لیزه بوغز
 واضطرب وار ایکن بشون مالک عثمانیه بر بیله
 بر محل نجات بودن مجبورینده بولن بقدی ایکی
 ایدر دت ایرد کئی سیدانه در

(بیر لوالقدن نوح صین و صفی)
 یا شانک استنطاقنه رانر ننه سابقه
 ندرج استانبول مکتوبک بقیس

صدر اعظم عالی یا نا امر اتدی بنده سنی توفیق انیم
 و شمدی به قدرده تخفیف که فقیه و سائر ایدر کیشم
 برشی بوله مدم من صدر اعظم اقد زره رضی سولوم
 بقالم دیدیلر دیمنه جو یا مومن ایله ویرکه تو عیبات
 بد صوله سنده فارجه نظار نیک دهر صدر نه
 علا وده ماموریت اوله رن توجیه اولدینسز اولدینسز
 لکن غیبیه مشر کنگل رضی اکا الحاقا ادره ادره مننه
 رانر برا علا نه تصادف ایدیم سببه شو عهده اولد
 غدیری سزه عطف ایتمکده واستد عا رملک عدم
 اسما فنی سز دن بیلکه ه عقلم بر بیلله مشر یا نا
 مقیر فالور والذین کلدیک قدر قیاضی عالی یا شایه
 انوب حریت طرفدارانی معنا جلد سنی ایدر
 انجام کار اوراق مضبوطه بر طوبه به توفیق رفیق
 استند کده مین یا نا سوزده کلایه اوراقی کوزون
 کور مدیکه مریدیه بکن بیان انجیلله اوراقی اللذ و یوب
 کانه سنی مطالعه و بیده مریدوب مشر یا نا به نسیم ایدر
 اشبو اوراق بر اراق شهود عا فزانم اولدی
 ایچنه اختلال و سائر به رانر حرف و اهد اولیوب
 مومن ایله مین یا شانک بار سده و سائر ماموریت
 بر لیدینسز او زره دولته عرض ایدیکین شردن و رضی
 رضی کندیس اور و یاده ایکن او زره ایجاد اذنان
 اسلمه جدیده تحقیق نندن مجبارت ایدن بونون
 اره سنده ایکن تحف و رفه کوزمه ایندی
 بریس مومن ایله بار سده ایکن قاین بری بونان
 مترجم رشدی یا شایه یا ز دینسز بر مکتوبک موصوسی
 که خلاصه مالکده (در سعادت فرانسه ایچیس موصید
 بیره نیک معشوقسی اولون ما را ملک ذومبوس نلرین
 او زره بو ادملک ایله و) سائری و دیاری نمایلا
 بار سده بر غز نه تاسیس اولدینسز و بونک مرفتی
 ایچون خزینه دولتدن سوزی بو ز بیک فرانف
 نخعیسز اولنه رن بواجه هر ادرم ایدر بار سز سفیر
 چین یا شانک تصدیق بکر من بشر بیک فرانف

Ziya Paşa, Hatime, başlığı ile yazdığı bu son sayı ile Hürriyet Gazetesi'nin yayınına ve yazılarına son verdiğini ilan etmiş ve duygusal bir içerikle adeta bir veda mektubu kaleme almıştır.

مغایه بولاره ماضه سببه شومال اضلاله کلدیکی
 دیواراره برمدت دها دلام ایدرسه ایروده
 امید نجات کبیا نطق اوله رفی مرکز خلوقه اسلامی
 عارض اوله رفی بریشا خله دین بین اسلام بردها
 اصلاحی فایز اوله رفی بر رفته مصیبت اصابت
 ایسه یکی جهند هندو فرست الهه ایکن بولاره
 تیدی و ملل نمده ناسازه به وسیله قصه و ترفی
 اولان دین احمد نیک اس اساسی بولان اصول
 مشورتک اقامسی دعای جهل و غصت ایچده
 فلان اهالی شرقیه تک نشرانوار مقیضند کوزرتک
 ایمنی و ایصال فاضل مصلحت یا نایک کین کین
 درت نسبی ملالنده یارسه اقامت اوزره ایکن
 ذات شاهانیه نظایا با زوب اعلان ایندیکی
 و صورتی رسا اور دیار و شهرینه کوندر یکی
 معهود مکتوب صدق استویک نصیحت اوله رفی
 امکاتک فلان اجناسی غیرمتمدن عبارت اولمده
 بوانکارک نشرینه بر زمان (مخبر) غمزه سی و طم
 اوله رفی یکی ایکی سته دن بری دخی (حریت) بذل
 مفه و رایجندی بو تدریک برنجی و اعظم
 غیرت بر داری اولدرک بعضیدی صکره دت
 هرمن اقبال ایله تحول سلاک ایند برسه حال
 و توقعات تدریک صحت و اصابتی کندیب
 انجیدی بوکله قواعد حسابیه بر زمانده تغییر
 اینز دنیا بعدیک بیل دها طورسه ایکی ایله
 اینک درت ایندیکنی بوزده رفی بر فاعله دها
 ایچاره اولنه مز
 انسان منفعه مردد برقوم بر فاع شخصک لیری
 اوله رفی ملالک طبعند بر ممکنک صاحب
 مقیضی اهالیبر مارا کله انسان مردد ممکنک
 صاحبی اهالیبر اهالی تک ملکنده نصره یعنی
 ممکنک امراره سجدای و بریکه طبعیا وضعه
 استحقاقی واردر مارا کله دنیا بعدنده بولانان
 اقدامک ایبر و کلدیکی اسکی اعصاب جلاله
 اصولندن اولان حکومت شخصه مادنی بیزد
 مشورت ملیه قاعده سی تاسیسی ایند بر دوقاعده
 کند بر تک طریق مرتبه تر قیدینه و حصول
 ثروت و قوت برینه باعث اولدی مارا کله شخصی بر
 قدر جاری اولان حکومت شخصه ایله دولت
 عثمانیه اوله رفی و ترونی ضایع ایند کون ملک

تزل ایسه ایسه کناره مغزه انداره کلدیکی و یقین
 زمانده محمود خلف اوله رفی کوزا و کوزده کوز بوسه
 مارا کله دین بین اسلام دولت علیه تک یعنی
 عیسویه و قصه قرآن و احادیث نبی ذیشان ایله
 اجماع اصحاب کرام اصول مشورت امرایدر مرتبه
 عثمانیه تک بوجاره کی طبعه صلاحینی عقلا
 و شرعانات و مقرر در
 اما اماره ماضره دن مستفید اولان بر فاع ملت
 فاندی بر مالک دوائی صحافیه ایکن بعضی
 بلانه لر سرد ایروب مثلا (بر طفل رضیه
 هاضمه تک تحمل اشمه یکی طعامد و بر لسه تلف
 اوله رفی یکی بر ملت دخی نظام جهل و نصب
 ایچده ایکن مشاوره دعوت اولدرسه موجب
 اختلال اولدر) دیور لر موقتا بو مشاک
 معنی نسیم ایله برابر جواب و بر بولدر که اصول مشورتک
 در جات مختلفه سی واردر انکله ره معنی
 ممکنک نظامانی فرانسه به کوزم فرانسه تک ک
 بر وسیایه بر وسیایک اصولک اوستیایا بیام
 مذاقن اینز کوزم تک هر ممکنک اختلاف و عدالت
 و امتیازات موقعه سنه کوزد بر نظام مشورتی اولدر
 قصه بوزدره کی نظامات استشاره بین اندام
 شمدیکی طرز ده دکل ایبری عصره زمانک اقتضای
 و ملک درجه تنفیظ و اختیار نسبی اوزرینه تدریج
 ایبر بومرتبه به ایصال ابدلی بزنده یا ایستف
 ارض و ایندیکیز ملت ممکنک نظامانی معینه
 انکله ره و یا فرانسه به مشایه اولسون و میورن
 فقط صورارز که بز دخی ملت و ممکنک ملل و امتیاز
 کوزده یعنی اخترازا و انسان اختلافی مؤدی اوله رفی
 تعدیلات ایله بر اصول مشورت وضعه نیجوت
 مقصد اوله رفی لم خصوصاً اصول مشورتک برنجی
 شرطی که اعضا سی افراد اهالی تک اکثریت ایسی ایله
 انتخاب اولمیشی جمالی تشکیل اینکدر بر فاعله
 طرز و لایحه نده ایوم جاری و ادار لر شو
 نور قبیلون اختلال مخدوری غیر واقع اوله رفی
 حاله مرکز اداره اولان انسان بولدره نیجوت
 بولدره بر ملت مجلسی تشکیلنده مخدور بولسون
 حکومت مهرب ممکنین فره طاع یکی قطعه لر
 و دولت اجزای و محدودن ایکن ادار لر ملت
 مجلسی اولسون و هیچ برسی باعث اختلاف

اولسونه سبب شد که مرکز سلطنته پایلو
 مستقیم محاذ بر اولون برده کرد بر نظم در
 وکله حدود او درج بولنان بر جوق ولایت
 بعد بمقر فیبری سبب مرکز و یکدیگر بکنند افکار
 و احوال زن خبر داد اولد فو زن اکثر یا سلطنت مختار
 در شندینه و جوق کرده و دولت کوندر دیک
 نا اهل و مرکب نامور لرینه جولا نگاه نوعیت
 اولد قری و بوسید هر زمان ملکه بر طرفه
 بر فاند اکسک اولیوب اندام مرکز ضعیف
 را خا ارتفعه اولیوب به بغداد بوسند
 ممکنین قره طایغ شام کرید عادت لریم نسبت
 و کیدر اجدی مرکز خلافت بر ملت جمعی
 تشکیل اولدیه بر نظم لرک و کل شمشیر
 او را ده جمع اینده و هر دیک مبعوث اولدی
 ممکنک اهل و امتیاج او درین اوجده
 بیان افکاره مقصد اولد و بطریق اولی بر نظم
 احوال صحیح شدن هم وکلای سلطنت قری وکلای
 ملت عموما خبر داد اولد و بد و کله اکثر تازه
 وکلای سلطنت اختلاط ایراک مرکز مینو علی
 افکار و احوال کسب و قوت ابد ممکنه بخاک کرده
 حرکت اینده لر شمشیر کور و کشتن دها کوزل
 اولدی و بعونه نه محذور کورینور
 اوت ملت ممکنک بر بیوک محذوری وارد کرد
 اوده استقلول اید مکومته آتانه مخصوصه
 قریا ملت جمعی بر درجه به قدر استقلول ادره بی
 تعیین اید بکنند او زمان عالی باشاه قری
 کیفیت حکم اید من مثلانیدکان و مشو با تخ
 تمندی میبانه ایکن میاژات فاند تیدت
 قدر ناره من طالی یعنی ادمدی بد سبب
 میس و نغی و نغی بند اید من اسندی کبی
 اهالیک و بر کوسه ضم و هر کون بر نوع رسومات
 احداث اینک و نوقت کیفی اسره شرائط
 فاعنه و مخرب اید دولت نامنه ادر و باوت
 استراض الحق و دیدر سه بلان با کلتی بر مؤثر
 مایه کوسه ملک استخر سه جمع کوسه مایک
 و بلقرض بشو ذیل کیه تمزین ملک امینوی
 میبانه طور رکن بود بیک کیه فضل حساب
 یا یعنی و بد نکله پادشاهن الادیب غرض ده
 ادا تم نغی اینک و سخا نغی اغضال است

اینک ز جهانده دولت و عجزه الهالیک فاعنه
 مضمونید مینور فزائده حق مکانات سیمان
 بیور حق و سخای کند نون فشنودانیک مقصود
 بفراود نغی بر سوز اید صریحانه و بر ملک کبی
 حکومت کیفی لذت نون محروم اولور
 اشته ملت جمعی تشکیلده کی ال بیوک محذوری
 بودر هیولکه هر وقت وکلای سلطنت شو بود
 بر حرکت اینده لر ملت جمعی در سبب سوال اید
 و اگر وکلای فاند موافق جواب و بره مز لر سه عزلی
 و تبدیل اولدور بر در برینه کلندر و نغی عقیقه بر شویت
 الفنده بولندور اجدی کبی کبی کبی کبی کبی کبی
 یا د شاه نامنه کیفی اسندی کبی سلطنت سر و کوزل
 کندیس و نواع و مشو بیانی استقامت به انش اولون
 بر ادم ایکن او استقلول و غطنی رضایه ترک
 اید فاند شوسده بر جمعی طاق تشکیل
 موافقت اینک عین ضرر اولد یعنی دیوارم مقام
 اقتدارده بولندور فقط منضعت ایکن اصل
 مشورتک تا سینه کوسه نیدی قدر مخالفت
 کوسه کبی و بد کما مقابل اگر اصول مشو تا سر
 اینده ک شوماض براندها دوام ایدر ایدر
 ریجعی ممنوع بر کویو اضمحله روشده کبی
 امور بدیریه دند
 اشته بد حال فار شو بزینی افراد ملت ماض و حال
 و استقبالی یعنی نظرامعانه کوسه و بد شوق و نوقت
 بستون قوت اولد ماشه اینک باشکله یاره سخی
 روشنیز و بر این علقه دولت عباسیه بی و
 الصغیر حکومت بی امری کور و مشو اینده کوری
 کبی بر عالی یات و نغی دولت عثمانیه بی شو ملک
 اسبابی الاملیر زیرا بزود اولد بو کور بر ن
 کشتی اولون اقوامک تاریخ کوری کوسه کورده
 یشیا نغی اصلا فاشه اینتر (علاج واقعیش
 از وقوع باید کرد)
 اصول ماضیه بر کوز کور و بکوزده کور بود کور
 بی افراد الزمان دعوی سلطنت ایند کون ماعنا
 (الفقر قری) برده قناعته بدرت و امامت
 و خلافت عنوان اید برینه کوسه بی تعیین اینیوب
 اوایشی انتخاب اصحاب بر اقدی قضای ایدر امام
 اکثریت اسی او لرینه انتخاب اولدند بر نودت
 هر بری زمانده و بیانک هر چه سوق حکم ایدر

تای خدمات مجید او نشی اینک هیچ برسی اما نشی خدمت
 و عدا سنده بودندی و امور جمهره تنجیان اصحابان
 مرکب بر مجلس شوره فرایده زویت اولنوردک
 کنده پیری اهل و افعال ذاتیه نرنه سازا هالیدت
 فرق و امتیاز صد و نه بودند بر مؤخر بر اصول
 مرفوعه بی معاویه بودوب شامده امارت تشکیل
 انیدی و تا اوزماندن بر بر که اسامه و سلطنت
 مستغنی بدیسی و انکله بر نرفته انکار و مناهب
 و اهدی لایحه کله دی دولت که شریفیت اسلوبیه
 سلطنت مستغنی شخصیه بودند مشروع اولون حکومت
 انتخاب جمهره و مشورت علیه اوزرنه منجی اولون
 اداره در استقلال اوزرنه نقد حکومت اسلوبیه
 بنا اولندی ایسه عاقبت اداره نکه سینانده محو
 و فایز بر او نشی و بودن تشکیلون و اضمحولات
 ارسنه صایه کلز نیجه جانده و مملکت تلف
 و تا ما و اول سینه بنیة اسلام نقد رفته
 در اید نشد

حال حاضره نظر ایند بکنده کور بودر که بر بودنده
 کله اسلامیه نکه جمعی ایچون دولت عثمانیه و نشی
 بر فوننی مرکز قالدی بودنک فوننی ایسه کنده مناجت
 کافی او ما مغل سازد و نکرک نایب و منافع
 متعابدیری دستکاریه ماسون صاهوز طور بودر
 نه زمان بودر سنگاره فکل کله بنای دولت خاکله
 یکان اوله نقد هر مرد و اطرافز ده بونان
 مقدر نرنه کی اسباب تر قیلک عشره مشاریه مالک
 دکله ایچن التزام ایند کله من اداره و نشی
 کونون کونده ایبر و نکرده و دهها ایکی بود سینه
 اولن بزه خراج و برن رفته بودکن اک مرنه شمار بودر
 دیبر کله بی باید مقدمه اولد قلدی و برایسه موشی
 معنی مملکتی مذ هجو هرور له و سانی ترقی و سعادتک اوزده
 مستقرن اولد بئر حالد اداره مستغنی شیانی بر نوال
 صنف و انظاطم و دوشد بکن و بود کیده ملک اولم بی
 شیه سز یقین زمانه محو زنا بود اولد همز میانه
 برده یا شتری قالد ر و بیه استقبالم
 مد نظر ایچد بکنده شیو طوز بئر طریقک سز نکل
 سلطنته هیفا - بر پول اولد قلدی کور بودر

اگر چه شعبه گاه ششون مانند بونامون هر کوزه
 بر نقش دیگر کون کوسر دیکی قزله انجا مده صورت
 پذیر اولد منی مالی شمد بدق تمامید کشف ایچک

قابل اولد مرسده جوکده دولت عثمانیه نکه اداره سی
 شو طرز استغلا کیده کی کونون کوننده نکه کی کسب
 ایدوب بود کوننده شو مال کیرش اولندن و از عهد
 بونون اولن بشی سنه اوله بر اقمه خارجه بودر من
 بود حکمتی البوم بودر ملبون لیرا بالک مستقرضات
 خارجه بودک التمز کیر و بکنن بالاسدک بونون
 بودر اولن بیل دهاکیده بلورسه والادوبه لیر
 بر پول بلورسه بر بودر ملبون لیرا دهها بودر
 کرفتا اولر منی و بودر پولک صو کایسه افلاس
 و اندر سدن بنظر بر مندر هیفیه منی انکار کوی بودر
 و انما تفیکاه عالمه نیجه ملک مشر
 سلطنته کله کید بکنن دولت عثمانیه نکه دمن
 هیفین بودر نقد بر بیوک غزات کوریم مرکز بر که
 بودر بون بودر یه من اولورسه مرکز سلطنت
 عثمانیه مایل امانات کیرای رسول تعیین و خادم
 مرین شریفین اولمق شریفیه روی ارضه فنون
 بونان ایچ بودر ملبون نفوس اسلامیه نکه وضع
 روحانی طایفه یفندن معازاه اوید بر رشاق
 و قوعنه مفت اسلامیه بودر غدن عکرمی نار مار
 اولده کیدر و بر دهها وید بر مرکز انجا تشکیلند
 قدر نیاب اولد مرکز ذرا سازد و دکرک جمعی
 فرشیان نه هینه و واعتقاد روحانی بر نامیا
 شکلنده بودر قدر نرن و معا بلنده بر اسلام فایده
 فوننک تشکیلن با الطبع اسخه یکله نرن بزه تشکیل
 مرکز انجا و ایچون میدان را فخر ارتق الی اخر الزمان
 قوم نی اسرائیل کی مملکتز بکده متر سجن و سرکردن
 و محض و برشان اولورند

ای بومال پیچون اولون نه مانع وارک همنوز زمان
 و امکان مساعد ایچن کنده می طو بودر لم سب نکر
 علی یا شا و انک کی بر فاج مرین اقبال سفالتک
 را ضهری بودر مامق و قز انجونه قتل کله مال ایچون
 التوز بیل شان و عظمتد معرا و نشی بر دولتی الزلم
 بود قانر لیه لم و ایچود ملبون نفوس جامع اولون
 بر قوه اسلامیه کی بودر و بیغالم
 رشته مرینک بیات طهور نرن بر و عظم و نر انیدی انکار
 اجلا بودر و بواقارک سلامت و قانق و طند نرنک
 بیزان و بیزان و عرفانه عرض و میدان بحث و مناظره کنده
 تعقیبه منهن اولون خلفه نرن ایچو قتم کلام ایبر
 عارف

ÖZET

Tanzimat Dönemi'nin en önemli devlet adamlarından biri olan Ziya Paşa 1829 senesinde İstanbul'da dünyaya gelmiş önemli şair ve yazardır. Çalışkan yapısı, cesur karakteri, vatanseverliği, açık sözlü ve eleştirel kişiliği ile yaşadığı döneme damga vuran önemli bir şahsiyettir. Ziya Paşa'nın doğup büyüdüğü seneler Osmanlı Devleti'nin çok ciddi iç ve dış meseleler ile uğraşıyor olması Ziya Paşa'yı derinden etkilemiş ve hayatını şekillendiren gelişmeler devleti kurtarmak fikri etrafında gelişmiştir. 1839 yılında Tanzimat Fermanı ilan edilmiş ve bu fermanla Babıâli kalemlerinde çalışacak yetenekli gençlere ihtiyaç duyuldu.

Ziya Paşa da bu isimlerden biridir ve henüz 17 yaşında iken Sadaret Mektubi kalemine girer ve burada devlet terbiyesinin yanında bürokratik işlerle ilgili bilgi edindi. Ayrıca bu kalemde kendini Mustafa Reşit Paşa'ya ispatlama şansı elde etti aynı zamanda birçok önemli şahsiyetle tanıştı. Abdülaziz zamanında ise Mabeyn'de dördüncü kâtip oldu. Bu kalemde iken Fransızca öğrenmesi onu Batı kültürüne de yakınlaştıracak ve Osmanlı kültürü ile Avrupa kültürünü kıyaslama şansı bulacaktı. Ancak Sadrazam Ali Paşa ile arasındaki çekişme yüzünden İstanbul dışında tutulmaya çalışılacak ve farklı görevlerle merkezden uzak tutuldu. Mesela Kıbrıs Mutasarrıflığı, Amasya Mutasarrıflığı ve Canik Mutasarrıfı olarak görevlendirilmesi hep bu sebeptir. Ancak gönderildiği yerlerde yaşadığı siyasi, sosyal ve psikolojik sorunlar yüzünden tekrar İstanbul'a döndü, İstanbul'da 1865'de Meclis-i Vala üyesi olarak atandı. Ancak bu sıralarda Sırbistan, Suriye, Girit gibi yerlerde çıkan azınlık ayaklanmaları neticesinde Osmanlı Devleti'nin başarısız olması Ziya'nın hükümete cephe almasına sebep oldu. Bu sırada Ali Paşa Ziya Paşa'yı daha önce görev yaptığı yer olan Kıbrıs'a tekrar görevlendirmek istedi. Aynı zamanda Mısır hidivliği yüzünden abisi İsmail Paşa ile arası açık olan eski Maliye Nazırı Mustafa Fazıl Paşa Avrupa'ya gitmişti.

Mustafa Fazıl Paşa, Ziya Paşa'nın da içinde olduğu Yeni Osmanlıları Avrupa'ya davet etti. Ziya Paşa, Namık Kemal ile beraber Paris'e gider. Bir süre sonra kendilerine Ali Suavi'de dâhil olur. Mustafa Fazıl Paşa iki yıldır Paris'de Camp Elyees'de oturmaktadır ve geniş bir çevresi vardı. Böylece Yeni Osmanlılar gittikleri ilk andan itibaren kendilerine Mustafa Fazıl'ın etrafında seçkin bir topluluğun içinde buldular.

Mustafa Fazıl başkanlığında toplanan Yeni Osmanlılar yaptıkları toplantı sonucu Avrupa'da iki gazete çıkarma kararı aldılar. Bunlardan biri *Muhbir* diğeri *Hürriyet* Gazetesi idi. *Muhbir*'i Ali Suavi çıkaracaktı. *Hürriyet*'i ise Kemal ve Ziya çıkardı. *Muhbir* çıkarılmaya başlandı ancak Ali Suavi *Muhbir*'de Kemal ve Ziya'nın hoşuna gitmeyen yazılar kaleme alınca *Muhbir*'de yer alan Yeni Osmanlılar ibaresinin kaldırılmasını istediler. Suavi ibareyi kaldırmadı ancak Kemal ve Ziya *Hürriyet*'i 29 Haziran 1868'de Yeni Osmanlılar ibaresi ile Londra'da çıkarmaya başladılar. Ziya Paşa *Hürriyet*'ten önce *Ulum*, *İnkılab*, *İttihad*, *Fecir* ve *Muhbirde* de yazılar yazdı. Ama en çok üzerine düştüğü sahiplendiği, düzenli olarak yazdığı ve en güçlü muhalefeti yaptığı gazete *Hürriyet* oldu. *Hürriyet* Gazetesi adeta Kemal ve Ziya'nın milletine içlerini döktüğü aynı zamanda dönemin siyasi olaylarını ele alıp eleştirip, eleştirdikleri konular ile alakalı çıkış yolları aradıkları ve devleti parçalanmaktan nasıl kurtaracaklarını anlattıkları, vatanseverliği en üst seviyede gösterdikleri bir fikir arenası olmuştur.

Hürriyet Gazetesi, Yeni Osmanlılar Cemiyeti tarafından, onların damgası ile çıkarılan ve cemiyetin fikirlerinin gazeteye yansıtıldığı bir yayın organıdır. Osmanlı Devleti'nde yenileşme hareketlerinin en çok yapıldığı, ayrıca azınlık ayaklanmalarının en yoğun yaşandığı döneme denk gelmesi Yeni Osmanlılar denilen entelektüellerinde birçok konuya kafa yormasına ve bu konularla ilgili fikirlerini en iyi yansıttıkları alan olan *Hürriyet* Gazetesi'nin yayınlanmasına sebep oldu. *Hürriyet* Gazetesi'nin taze haber olarak halka ulaştırdığı bilgiler ve konulara baktığımız zaman bugünün Türkiye'si ile

benzerlik gösterir. Özellikle ekonominin kötü olması maliyenin durumu ve Avrupa'dan sürekli alınan borçlar meselesi dikkat çekicidir. *Hürriyet* kendi devrinde olduğu gibi sonraki devirlere de ışık tutacak birinci elden önemli bir kaynaktır. Özellikle Abdülaziz devri iç ve dış meseleleri ile ilgili önemli detaylar yer almaktadır. *Hürriyet Gazetesi*'nde Ziya Paşa'nın en önemli hedeflerinden biri haklarını bilmediğini iddia ettiği halkı aydınlatmak ve gazete aracılığı ile yapılacak yenilikler konusunda bir kamuoyu oluşturmaktır.

Adaletsizlik, artan rüşvet ve iltimas olayları, azınlıkların devlete isyanı özellikle Girit meselesinde yapılan yanlışlar, Ali Paşa'nın aldığı kararlar sebebi ile uzayıp giden Mısır meselesi gazete de geniş yer tutar. Yeni Osmanlıların ana hedefleri yapılacak bir değişikliği ile Babıâli'nin yanlış uygulamalarına Avrupa'ya sürekli taviz veren yaklaşımlarına ve Ali Paşa'nın devlet üzerindeki etkilerine son vermektir. Gazete'de en çok yer alan konuların başında meclisler gelmektedir. Avrupa tarzı parlamenter sistem oluşturmak en temel hedeftir bunu yaparken Padişahın da olduğu bir sistem üzerinde kafa yordular.

Osmanlı'nın gerileme sebepleri, Yeni Osmanlıların amacı, Yunan Meselesi, Balkanlar'ın durumu, Mısır Meselesi, Tanzimat ve Girit Meselesi bunların yanında Eğitim'in içinde bulunduğu durum, Müslümanlar ve Gayrimüslimlerin durumu gazetede en çok yer alan konular arasındadır. Osmanlı'nın ekonomisinin kötü oluşu, mali sorunlar ve borçlar da gazetede en çok yer alan konular arasındadır. Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyıl başından itibaren geçirdiği değişim ve bunun gazeteye yansımaları ve yaptıkları tespitler sayesinde bizlerde bugün en güzel şekilde ulaştıran Namık Kemal ve Ziya Paşa'yı bugün minnetle anılan iki şahsiyet olarak karşımıza çıkarmaktadır. Gazete ilk olarak Mustafa Fazıl Paşa finanse ettiği için onun istediği yönde yazılar yazıldı ve daha sonra Mısır Hidivi İsmail Paşa'nın finanse etmesiyle İsmail Paşa'nın istediği doğrultuda yazılar kaleme alınmıştır. Ancak her iki finansör zamanında da ortak olan

düşünceler ve hedef tahtasına oturtulan Babiâli olmuştur. Yeni Osmanlılar tarihini anlamak için *Hürriyet* Gazetesi'ni iyi tahlil edip anlamak gerekir. *Hürriyet* Gazetesi Yeni Osmanlıların Babiâli'ye karşı verdiği mücadele ve muhalefetin en somut örneğidir. Gazete'nin en önemli hedefi halkı hakları konusunda bilinçlendirerek istedikleri yöne kanalize edebilmektir. Çünkü idari sistemin değişmesini isterken öngörülen cumhuriyet rejimi, parlamenter sistemin halka sağlayacağı faydaları en çok halkın bilmesi gerekiyordu. *Hürriyet* Gazetesi yeni Osmanlıların yayın organı olduğu için onların görüş ve fikirlerini içermektedir. Meşveret usulü, kanunların değişmesi gerektiği ve meclis konuları Avrupa'dan örnekler verilerek anlatılmaktadır. Ancak Ziya Paşa bütün bunları yaparken İslami esaslardan ayrılmadan Avrupa'yı kuru taklitten çok ötesini anlatmaktadır. Bürokrasiye, Babiâli'ye yapılan eleştirilerden en çok Ali ve Fuat Paşalar nasibini aldı. Gazete'nin en önemli gündem maddeleri devletin kronikleşmenin de çok ötesini geçmiş problemleridir. Devlet işlerinin rüşvet, iltimas ve uygunsuz şekillerde yürütülmesi, Avrupa'dan sürekli alınan borçların devlet işlerine ve halkın menfaatine harcanmaması ve kişilerin elinde ziyan edilmesi en çok rahatsızlık duyulan durumdur. Eğitimin, ilmin gerilemesi ile niteliksiz devlet adamlarının yetişmesi yine devletin en önemli problemlerinden biridir. Türk milletinin ilk defa karşılaştığı bazı terimler, hukuk-u milliye, parlamento, cumhuriyet gibi kavramlar bugünün siyasi ve sosyal terminolojisi oluşturulurken bunun ilk adımları olmuştur.

Hürriyet Gazetesi'nde yer alan konular hem iç hem dış meseleleri kapsayacak şekilde yer aldı. Olaylar sığağı sığağına yazıldığı için birinci elden önemli bir kaynaktır. *Hürriyetin* amacı iç ve dış meselelerin çözümü için yol haritası sunmaktır. Şahıslar ile problemlerinin olmadığını ileri sürerler ancak Ziya Paşa Ali Paşa'ya olan nefretini çok açık bir şekilde ifade ediyor olması bu sözlere biraz ters düşmektedir. Ziya Paşa 11. sayıda Şiir ve İnşa makalesi ile 68. ve 69. sayıda yayınlandığı Rüya adlı makalesi gazeteye ayrıca edebi bir kimlik kazanmıştır. Bütün Avrupa hayatı *Hürriyet* Gazetesi

etrafında geçen Ziya Paşa, İstanbul'a döndükten sonra da farklı görevlerde yer almıştır. Ancak hayatını genel olarak değerlendirdiğimiz zaman yaşarken amaçlarına tam olarak ulaşamamıştır. Ama uzun vadede değerlendirildiğinde cumhuriyet, meşveret, basın yayın yolu ile kamuoyu oluşturmak, rüşvet ve iltimasları korkusuzca ortaya çıkarmak gibi kavram ve durumları kendisinden sonraki aydın kişilere korkusuzca aktarmıŐ ve yol gösterici olmuştur. Bu anlamda baktığımız zaman Ziya Paşa lmszdr. Eserleri ve fikirleri ile kendi dönemine damga vurmuŐ ve kendinden sonraki dönemlere de ışık tutmuŐtur.

Anahtar Kelimeler: Hürriyet Gazetesi, Ziya Paşa, Namık Kemal, Abdulaziz

ABSTRACT

Ziya Pasha, one of the most important statesmen of the Tanzimat Period, is an important poet and writer who was born in Istanbul in 1829. He is an important person who left his mark on the period he lived in with his hard-working nature, brave character, patriotism, outspoken and critical personality. The fact that the Omsa State was dealing with very serious internal and external issues during the years when Ziya Pasha was born and raised deeply affected Ziya Pasha, and the developments that shaped his life developed around the idea of saving the State. The Tanzimat Edict was declared in 1839 and with this edict, there was a need for talented young people to work in the offices of the Sublime Porte. Ziya Pasha is one of these names, and when he was only 17 years old, he entered the Grand Vizier Mektubi, where he acquired information about bureaucratic affairs as well as state education. In addition, he had the chance to prove himself to Mustafa-Reşit Pasha in this pen and also met many important figures. During the reign of Abdulaziz, Mabeyn became the fourth secretary. Learning French during this period would bring him closer to Western culture and he would have the chance to compare Ottoman culture with European culture. However, due to the conflict between him and Grand Vizier Ali Pasha, he was tried to be kept out of Istanbul and was kept away from the center with different duties. For example, this is the reason why he was appointed as Governor of Cyprus, Governor of Amasya and Governor of Canik. However, due to the political, social and psychological problems he experienced in the places he was sent to, he would return to Istanbul again and be appointed as a member of the Council of Valence in Istanbul in 1865. However, the failure of the Ottoman Empire as a result of minority uprisings in places such as Serbia, Syria and Crete during this period caused Ziya to turn against the government. Meanwhile, Ali Pasha wanted to reassign Ziya Pasha to Cyprus, where he had previously served. At the same time,

former Minister of Finance Mustafa Fazıl Pasha, who was at odds with his brother Ismail Pasha because of his position as the Khedive of Egypt, went to Europe.

Mustafa Fazıl Pasha invited the New Ottomans, including Ziya Pasha, to Europe. Ziya Pasha goes to Paris with Namık Kemal. After a while, Ali Suavi joins them. Mustafa Fazıl Pasha had been living in Camp Elyees in Paris for two years and had a wide circle of people. Thus, from the first moment they arrived, the New Ottomans found themselves in an elite community around Mustafa Fazıl. The New Ottomans, who gathered under the chairmanship of Mustafa Fazıl, decided to publish two newspapers in Europe as a result of their meeting. One of them was Informant and the other was Hürriyet Newspaper. Ali Suavi would find the informant. Kemal and Ziya would bring freedom. Informers started to be produced, but when Ali Suavi Informer wrote articles that Kemal and Ziya did not like, they wanted the phrase "New Ottomans" in the Informer to be removed. Suavi did not remove the phrase, but Kemal and Ziya Hürriyet started to publish it in London on 29 June 1868 with the phrase New Ottomans. Before Hürriyet, Ziya Pasha wrote articles in Ulum, İnkılab, İttihad, Fecir and Muhbirde. But Hürriyet was the newspaper that he took care of the most, that he embraced regularly, and to which he gave the strongest opposition. Hürriyet Newspaper became an arena of ideas where Kemal and Ziya poured out their hearts to their nation, discussed and criticized the political events of the period, looked for ways out of the issues they criticized, explained how to save the State from disintegration, and showed patriotism at the highest level. Hürriyet Newspaper is a publication organ published by the New Ottomans Society, with their stamp, and where the ideas of the society are reflected in the Newspaper. The fact that it coincided with the period when the most modernization movements were carried out in the Ottoman Empire and the minority uprisings were most intense caused the intellectuals called New Ottomans to think about many issues and to publish the Hürriyet newspaper, which was the area where they best

reflected their ideas on these issues. When we look at the information and issues that Hürriyet Newspaper brings to the public as fresh news, it is similar to today's Turkey. Especially the bad economy, the financial situation and the constant pressure from Europe the issue of debts is noteworthy. Hürriyet is an important first-hand source that will shed light on subsequent periods, as well as in its own era. There are especially important details about the internal and external issues of the Abdülaziz period. One of Ziya Pasha's most important goals in Hürriyet Newspaper is to enlighten the public, whom he claims do not know their rights, and to create public opinion about the innovations to be made through the Newspaper. Injustice, increasing cases of bribery and favoritism, the rebellion of minorities against the State, especially the mistakes made in the Crete Issue, and the Egypt Issue, which has been protracted due to the decisions taken by Ali Pasha, have a wide coverage in the Newspaper. The main goals of the New Ottomans are to put an end to the wrong practices of the Sublime Porte, its constantly compromising approaches to Europe, and the effects of Ali Pasha on the State, through a change. Parliaments are one of the most frequently covered topics in the newspaper. The main goal is to create a European-style parliamentary system. While doing this, they think about a system that includes the Sultan. The reasons for the decline of the Ottoman Empire, the purpose of the New Ottomans, the Greek Question, the situation in the Balkans, the Egyptian Question, the Tanzimat and Crete Question, as well as the situation of Education and the situation of Muslims and Non-Muslims are among the most frequently covered topics in the Newspaper. The poor economy of the Ottoman Empire, financial problems and debts are among the most frequently covered topics in the newspaper. Namık Kemal and Ziya Pasha, who conveyed the changes that the Ottoman Empire has undergone since the beginning of the 19th century and the reflection of this on the newspaper and the findings they made, appear to us today in the most beautiful way, are two individuals who are remembered with gratitude today.

Since the newspaper was first financed by Mustafa Pasha, articles were written in the direction that he wanted, and later, with the financing of the Egyptian Khedive Ismail Pasha, articles were written in the direction that Ismail Pasha wanted. However, the ideas that were common to both financiers and the one who was targeted were the Sublime Porte. In order to understand the history of the New Ottomans, it is necessary to analyze and understand the Hürriyet newspaper well. Hürriyet Newspaper's Battle of the New Ottomans against the Sublime Porte It is the most concrete example of struggle and opposition. The most important goal of the newspaper is to raise public awareness about their rights and channel them in the direction they want. Because while wanting the administrative system to change, the envisaged republican regime and the parliamentary system needed to be known to the public the most. Since Hürriyet newspaper was the media organ of the new Ottomans, it included their views and ideas. The consultation procedure, the need to change laws and parliamentary issues are explained by giving examples from Europe. However, while Ziya Pasha does all this, he explains much more than dry imitation of Europe, without deviating from Islamic principles. Ali and Fuat Pasha received the most criticism from the bureaucracy and the Sublime Porte. The most important agenda items of the newspaper are the state's problems that go far beyond being chronic. The most disturbing situation is that state affairs are carried out with bribery, favoritism and inappropriate ways, and that the debts constantly received from Europe are not spent on state affairs and for the benefit of the people and are wasted in the hands of individuals. The decline of education and science and the training of unqualified statesmen are again one of the most important problems of the state. Some terms that the Turkish nation encountered for the first time, concepts such as national law, parliament and republic, were the first steps in creating today's political and social terminology. The topics in Hürriyet Newspaper covered both domestic and foreign issues. It is an important first-hand source because it is written in

the heat of events. The purpose of Hürriyet is to provide a road map for the solution of domestic and foreign issues. They claim that they have no problems with individuals, but the fact that Ziya Pasha clearly expresses his hatred for Ali Pasha contradicts these words. Ziya Pasha's article Şür ve İnşaat in the 11th issue and his article Rüya, published in issues 68 and 69, also gave the newspaper a literary identity. Zaya Pasha, who spent his entire European life around the Hürriyet newspaper, took part in different positions after returning to Istanbul. However, when we evaluate his life in general, he could not fully achieve his goals while he was alive. But when evaluated in the long term, the republic, consultation, press. He left his mark on his own period with his works and ideas and shed light on the periods after him.

Key Words: Hurriyet Newspaper, Ziya Pasha, Namık Kemal, Abdulaziz